

Samen op (onder)zoek

Participatieve methodieken voor geëngageerde
onderzoekers en praktijkwerkers

Liesbeth De Donder - Lieselot Degraeve
Bas Dikmans - Silke Marynissen

SAMEN OP (ONDER)ZOEK

PARTICIPATIEVE METHODIEKEN VOOR GEËNGAGEERDE ONDERZOEKERS EN PRAKTIJKWERKERS

Liesbeth De Donder

Lieselot Degraeve

Bas Dikmans

Silke Marynissen

VRIJE
UNIVERSITEIT
BRUSSEL

COLOFON

Samen op (onder)zoek: participatieve methodieken voor geëngageerde onderzoekers en praktijkwerkers

Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans, Silke Marynissen (redactie)

Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Educatiewetenschappen

Brussel

ISBN 9789077130162

Eerste versie

@ 2025 Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans, Silke Marynissen

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder duidelijke bronvermelding. Overname van tekst is toegestaan mits de oorspronkelijke auteur(s) en titel expliciet worden vermeld, zowel van het boek als van het betreffende hoofdstuk. Het is niet toegestaan de inhoud te wijzigen of voor commerciële doeleinden te gebruiken zonder schriftelijke toestemming van de auteur(s).

Vormgeving: Lieselot Degraeve

Illustraties: Zoë Claessens

www.samenoponderzoek.be

Licentie

Samen op (onder)zoek: participatieve methodieken voor geëngageerde onderzoekers en praktijkwerkers © 2025 by Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans, Silke Marynissen is licensed under CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

INHOUD

Inleiding	5
DEEL I - DENKKADERS EN THEORIEËN TEN GRONDSLAG VAN PARTICIPATIEF ONDERZOEK	7
Wetenschapsfilosofische grondslagen van sociaal onderzoek: drie paradigma's, drie onderzoeksbenaderingen <i>Liesbeth De Donder</i>	8
Participatief actieonderzoek: geschiedenis en kernprincipes <i>Liesbeth De Donder</i>	16
Participatie beter begrijpen: typologieën, modellen en verwante begrippen <i>Sarah Dury, Bas Dikmans</i>	25
DEEL II - AAN DE SLAG: PARTICIPATIEVE ONDERZOEKSMETHODIEKEN	39
Hoe ga je praktisch aan de slag? Enkele veelgestelde vragen <i>Toon Vercauteren, Sofie Van Regenmortel</i>	40
Levensverhalen <i>Bas Dikmans, Hannelore Stegen</i>	52
Foto-elicitering en photovoice <i>Freya Häussermann, Charlotte Van Campfort</i>	64
Wandelinterviews <i>Suzannah D'Hooghe</i>	75
Buurtanalyse resokit: principes en acties voor gezamenlijk onderzoek in de buurt <i>Jan Claeyns, Inge Verhaegen, Frank Meys</i>	85
Most Significant Change <i>Silke Marynissen, Sylvia Hoens, Bert Quintiens</i>	96
Ripple Effects Mapping <i>Hanne Bakelants, Sarah Dury</i>	106
Narrative Mapping <i>Luise Stoisser</i>	118
Ontwerpend onderzoek <i>Elke Ielegems, Micheline Phlix, Ruth Stevens, Ann Petermans</i>	126
Persona's geven diversiteit een gezicht <i>An-Sofie Smetcoren, Liesbeth De Donder</i>	139

De nominale groepstechniek als participatieve beslissingsmethode	151
<i>Leen Vandeveld, Dorien Brosens</i>	
DEEL III - PARTICIPATIEVE PRAKTIJKEN IN DE KIJKER	160
EVA bxl brengt nieuwe dienstverlening tot leven in co-creatie met Brusselaars	161
<i>Lieselot Degraeve</i>	
De Wetenschapswinkel: praktijkgericht onderzoek voor non-profitorganisaties	167
<i>Lieselot Degraeve</i>	
Iedereen wetenschapper: citizen science stelt de wetenschap open voor het brede publiek	170
<i>Lieselot Degraeve</i>	
De Active Learning Studio: een flexibele omgeving voor participatie en leren	177
<i>An-Sofie Smetcoren, Liesbeth De Donder</i>	
De Sociale Innovatiefabriek: love the problem, not the solution	186
<i>Lieselot Degraeve</i>	
Het MaN'Aige-project: zorgzame verbindingen tussen buurtgebruikers en bewoners	190
<i>Octavia Kint, Liesbeth De Donder</i>	
De Design Studio van Namahn: architectuur creëert verhalen	197
<i>Lieselot Degraeve</i>	
DEEL IV - EN WAT NU? KRITISCHE REFLECTIES	200
Uitleiding	201
<i>Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans, Silke Marynissen</i>	
Nood aan een dekoloniale benadering voor participatief actieonderzoek	203
<i>Pamela Suero, Adriana Moreno Cely</i>	
Klaar? Actie! Of toch niet ... Reflectie over de 'actie' in actieonderzoek	215
<i>An-Sofie Smetcoren</i>	
Over de auteurs	225

INLEIDING

In een wereld waar democratie en mensenrechten op losse schroeven staan, is het belangrijk dat ieders stem gehoord wordt. Participatief actieonderzoek erkent de kennis en ervaringen van mensen uit gemarginaliseerde gemeenschappen, wiens stem vaak onderdrukt wordt. Het is praktijkgericht, maatschappelijk relevant en streeft sociale verandering en emancipatie na.

Steeds meer onderzoekers, praktijkwerkers en beleidsmakers vinden hun weg naar participatief actieonderzoek. Met dit boek willen we inspireren om participatieve, activerende werkvormen te gebruiken in onderzoek en praktijk. We geven de achterliggende denkkaders, concrete methodieken, inspirerende casussen en mogelijke valkuilen mee, zodat we de kennis en vaardigheden over participatief werken vergroten en de haalbaarheid ervan aantonen. Participatief actieonderzoek stuit nog te veel op kritiek. Daarom willen we ook een lans breken voor de maatschappelijke en wetenschappelijke meerwaarde van participatief onderzoek.

Wie zijn we?

Dit boek is een initiatief van de opleiding Agogische Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Participatief onderzoek is in onze onderzoeksgroepen goed ingeburgerd, onder andere in onderzoek over zorgzame buurten, leren in detentie, maatschappelijk engagement en innovatief wonen bij ouderen.

Al vele jaren voelden we kriebels om onze ervaringen en kennis te delen met onderzoekers en praktijkwerkers. We tekenden de eerste krijtlijnen voor een boek uit in 2020, maar de coronacrisis gooide roet in het eten. In 2023 kregen de ideeën een nieuwe wind omdat de faculteit extra middelen ter beschikking stelde voor de Active Learning Studio. Dat is een lokaal op de VUB-campus dat multifunctioneel is ingericht om samenwerking, participatie en breed denken te stimuleren. In hoofdstuk 18 in dit boek lees je meer over de Active Learning Studio. We wilden anderen inspireren om de Active Learning Studio te gebruiken en plots dachten we terug aan onze plannen om een boek te schrijven. Zo kwamen we tot dit handboek waarin we participatieve methodieken bundelen.

Leden van de onderzoeksgroepen Society and Ageing Research Lab en Participation and Learning in Detention legden op participatieve wijze de basis voor het boek. We beslisten samen welke inhoud erin zou komen en welke methodieken we zouden uitlichten. Iedereen droeg zijn steentje bij en schreef een hoofdstuk; enkele hoofdstukken werden verzorgd door externen.

Voor wie is dit boek?

Met het boek richten we ons op mensen die belangstelling hebben in participatief onderzoek. Ten eerste is het voor onderzoekers in de academische wereld, aan onderzoekinstellingen, bij overheden of in andere

organisaties. Ten tweede is het boek geschikt voor professionals, organisaties of particulieren die participatieve werkvormen willen toepassen in hun praktijk of project, bijvoorbeeld in cultuur, jeugdwerk, welzijn, sport, zorg, wonen ... Ook beleidsmakers die hun beleid op participatieve wijze willen uittekenen, vinden inspiratie in dit boek. Ten slotte willen we ook studenten een inkijk geven in participatief onderzoek. Hoewel we dus van participatief onderzoek spreken, is deze materie niet alleen geschikt voor onderzoekers, maar voor iedereen die geïnteresseerd is om in zijn of haar sector participatief aan de slag te gaan

Leeswijzer

In het eerste deel van dit boek leggen we enkele theoretisch denkkaders en wetenschappelijke concepten uit. We raden aan om dit deel volledig door te nemen, omdat het helpt te begrijpen waar participatief onderzoek vandaan komt, waarvoor het wordt toegepast en wat de meerwaarde ervan is. Het tweede deel bevat verschillende participatieve methodieken voor dataverzameling die toepasbaar zijn in onderzoek en praktijk, en een algemene FAQ over het gebruik van participatieve methodieken. Welke methodieken je doorneemt en welke niet, kan je snel voor jezelf kiezen aan de hand van de samenvatting aan het begin van elke methodiek. Misschien wil je kennismaken met een brede waaier aan methodieken, of misschien weet je al concreet wat je zoekt. De methodieken zijn geschikt voor dataverzameling en voor evaluatie van projecten. Data-analyse komt minder aan bod. Bij elk hoofdstuk lijsten we enkele interessante bronnen op voor wie zich verder wil verdiepen.

In het derde deel vind je enkele intermezzo's waarin we organisaties en projecten uitlichten die participatief te werk gaan in de praktijk of in onderzoek. In het vierde deel sluiten we af met enkele kritische reflecties om in het achterhoofd te houden voordat je aan de slag gaat.

Het boek is geen document dat je in één keer uitleest en daarna weer aan de kant legt. Het is een bron waar je meermaals naar kan teruggrijpen als je participatief aan de slag wil. Sommige delen zullen voor jou nuttig zijn, andere zal je kunnen overslaan.

Met dit boek willen we vooral tonen dat het anders kan. We hopen je te inspireren om participatief te werken in onderzoek en praktijk en om die mensen centraal te stellen die met klassieke methoden niet gehoord worden.

Veel leesplezier!

Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans, Silke Marynissen

In naam van de opleiding Agogische Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel

DEEL I

DENKKADERS EN THEORIEËN TEN GRONDSLAG VAN PARTICIPATIEF ONDERZOEK

WETENSCHAPSFILOSOFISCHE GRONDSLAGEN VAN SOCIAAL ONDERZOEK: DRIE PARADIGMA'S, DRIE ONDERZOEKSBENADERINGEN

LIESBETH DE DONDER

Stel je voor dat je een bril opzet waarmee je de samenleving bekijkt. Wat je ziet, hangt helemaal af van de bril die je draagt. Kijk je met een bril die alleen feiten en cijfers toelaat? Of met een bril die zoekt naar hoe mensen de wereld om zich heen ervaren? Of kies je een bril waarmee je wil ontdekken hoe de wereld oneerlijk verdeeld is, en hoe dat anders kan? Als je sociaal onderzoek wil doen, is het cruciaal om eerst stil te staan bij de vragen: 'Hoe kijk ik naar de wereld? Wat betekent dat voor mijn manier van onderzoek doen?'

In dit hoofdstuk maken we kennis met drie klassieke benaderingen die je als onderzoeker kan kiezen: de empirisch-analytische (of positivistische) benadering, de interpretatieve benadering, en de kritisch-emancipatorische benadering. Deze drie stromingen verschillen niet zomaar in stijl of voorkeur, maar vertrekken elk van een andere kijk op de werkelijkheid (ontologie), kennis (epistemologie) en hoe je onderzoek aanpakt (methodologie). Ze leiden tot andere keuzes in je onderzoek: welke vragen je stelt, welke methodes je gebruikt, en welke rol jij als onderzoeker speelt. In dit hoofdstuk leggen we elk van deze paradigma's helder en stap voor stap uit. Het helpt om te begrijpen waarom mensen op verschillende manieren onderzoek doen en waarbinnen participatief actieonderzoek zich bevindt.

- 1 INLEIDING EN OVERZICHT**
- 2 EMPIRISCH-ANALYTISCHE BENADERING**
- 3 INTERPRETATIEVE BENADERING**
- 4 KRITISCH-EMANCIPATORISCHE BENADERING**

1. INLEIDING EN OVERZICHT

Om te begrijpen wat participatief actieonderzoek inhoudt, moeten we de drie belangrijkste traditionele onderzoeksparadigma's in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek beschrijven: de empirisch-analytische of de positivistische benadering, de interpretatieve, en de kritisch-emancipatorische stroming. Elk paradigma is gestoeld op verschillende ontologische, epistemologische en methodologische denkkaders. Als onderzoeker zal je steeds een duidelijke keuze moeten maken, want die keuze geeft aanleiding tot andere methodes voor onderzoeksdesign, dataverzameling en analysestrategieën.

Tabel 1 geeft een overzicht van de drie klassieke onderzoeksparadigma's die we kennen in sociaal-wetenschappelijk onderzoek¹. De vraag die centraal staat is hoe de (sociale) werkelijkheid op een adequate wijze gekend kan worden. Elk paradigma geeft daarop een ander antwoord. Elk paradigma vertrekt ook vanuit andere kaders, zowel ontologisch (de visie op de wereld waar de onderzoeker van vertrekt) als epistemologisch (de wijze waarop men kennis kan genereren).

	Empirisch-analytische of positivistische benadering	Interpretatieve benadering	Kritisch-emancipatorische benadering
Ontologie	Wereld is één objectieve realiteit	Wereld is complex en voortdurend in beweging	De wereld is ongelijk en niet waardevrij
Doel	Verklaren	Begrijpen	Veranderen
Epistemologie	Objectivisme Essentialisme	Constructivisme	Kritisch realisme
Onderzoeksmethode	Kwantitatief (bijvoorbeeld survey, experimenten)	Kwalitatief (bijvoorbeeld interviews, focusgroepen)	Participatief actieonderzoek
Rol onderzoeker	Onderzoeker is buitenstaander, objectief	Onderzoeker kan zich inleven en is betrokken bij de onderzoeksgroep	De onderzoeker is actief betrokken, subjectief en kiest partij

Tabel 1. Overzicht van drie klassieke onderzoeksparadigma's

Begrippen:

Ontologie = van welk visie op de wereld vertrekt de onderzoeker?

Doel = doel van het onderzoek: wat beoogt de onderzoeker met het onderzoek?

Epistemologie = wijze waarop men kennis kan genereren

Onderzoeksmethode = de concretere onderzoeksaanpak: hoe zal de onderzoeker juist onderzoeken?

Rol van de onderzoeker = welke rol neemt de onderzoeker?

In wat volgt lichten we de drie onderzoeksparadigma's toe.

¹ Naast deze drie klassieke stromingen zijn er nog andere benaderingen. Daarvoor verwijzen we naar boeken zoals De Boer & Smaling (2011), Mortelmans (2007), Baarda et al. (2016), boeken waar wij ook grotendeels schatplichtig aan zijn om dit hoofdstuk vorm te geven. Naar specifieke toevoegingen wordt steeds expliciet gerefereerd.

2. EMPIRISCH-ANALYTISCHE BENADERING

De **empirisch-analytische benadering** wordt gezien als het oudste, meest dominante paradigma in de natuurwetenschappen, maar is ook zeer populair in bijvoorbeeld economie en psychologie. Ze vertrekt van het ontologische idee dat de wereld één objectieve realiteit is en niet beïnvloed wordt door het subject. De empirisch-analytische benadering gaat er dus van uit dat de realiteit objectief kan gevat worden, en dat de essentie ervan kan gekend en beschreven worden. Door mensen en situaties te observeren, kunnen we algemeen geldende, vaststaande conclusies trekken. Het doel van onderzoek is dan ook om te verklaren², en vooral om op zoek te gaan naar causale verklaringen. Volgens dit paradigma zijn er dingen die hetzelfde zijn en die werken. Als we kunnen zien dat bepaalde acties steeds dezelfde gevolgen hebben, worden ze voorspelbaar. Onderzoekers gaan zo op zoek naar patronen in data om de werkelijkheid te kunnen verklaren en te voorspellen.

Empirisch-analytisch onderzoek gebruikt vaak kwantitatieve onderzoeksmethoden. Dergelijk onderzoek verzamelt cijfers en genereert statistieken door bijvoorbeeld grootschalig survey-onderzoek met behulp van vragenlijsten of door experimenten uit te voeren. Door fenomenen nauwkeurig te meten, verkrijgen we cijfermatig inzicht. Empirisch-analytisch onderzoek geeft veelal antwoorden op vragen die in termen van hoeveelheid kunnen worden uitgedrukt, bijvoorbeeld: 'Hoeveel personen in detentie volgen educatie in de gevangenis? Hoeveel jongeren verlaten de middelbare school zonder diploma? Hoe vaak doen ouderen vrijwilligerswerk?' Daarnaast geeft het inzicht in karakteristieken, bijvoorbeeld: 'Welke personen in detentie volgen geen educatie in de gevangenis? Hebben jongeren die in de stad wonen meer kans om de middelbare school te verlaten zonder diploma?' Empirisch-analytisch onderzoek is deductief van aard. Er heerst een top-downlogica: de onderzoeker vertrekt vanuit de theorie en wil die toetsen. De doelstelling van kwantitatief onderzoek is om theorieën of hypothesen te toetsen, en om door middel van empirische generalisaties verklaringsmodellen te ontwikkelen.

De onderzoeker is een buitenstaander, volledig neutraal, en is geen onderwerp van het onderzoek. Empirisch-analytisch onderzoek wordt vaak reductionistisch genoemd omdat het complexe entiteiten wil begrijpen door een analyse van de onderdelen. Daarom is de onderzoeker 'slechts' een spin in het web. Die is erop gericht een klein deel van de grote puzzel te maken.

Sinds de jaren 60 van de 20e eeuw kwamen er kritieken op deze benadering, wat leidde tot een sterkere erkenning van de interpretatieve en kritisch-emancipatorische paradigma's. Belangrijke kritieken zijn: naïef realisme (het misplaatste geloof dat de realiteit precies zo is zoals we haar waarnemen), het negeren van de menselijke subjectiviteit, en het idee dat de realiteit direct kenbaar is, wat maakt dat ze voorspelbaar en controleerbaar zou zijn, en dus manipuleerbaar. Dumolyn (2004, p. 138) stelt zelfs dat een dergelijke vorm van 'sciëntistisch vooruitgangsgeloof onrechtstreeks onder meer geleid heeft tot de welgekende totalitaire ontsporingen van Auschwitz, de Goelag-archipel en Hiroshima-Nagasaki, of tot een nakende milieucatas-trofe waarvan de gevolgen nog niet goed in te schatten zijn'. Waar sommige filosofen en onderzoekers zowat alle basisveronderstellingen van het empirisch-analytische paradigma onderuithalen (Gijselinckx, 2002), zijn anderen niet zo radicaal en wensen ze er 'de scherpe kantjes af te vijlen'. Er blijven vele empirisch georiënteerde sociale wetenschappers, die rekening houden met de geleverde kritieken en die vooral enkele noties als *causaliteit*, *universaliteit*, *wetten* en *mechanismen* herdefiniëren.

² De Duitse filosoof Wilhelm Dilthey gebruikte de tegenstelling 'verklaren – begrijpen' of 'Erklären – Verstehen' reeds eind 19e eeuw.

3. INTERPRETATIEVE BENADERING

De **interpretatieve benadering** staat bijna diametraal tegenover de empirisch-analytische stroming omdat het ontologisch uitgangspunt ook volledig tegenovergesteld is. Waar de empirisch-analytische stroming stelt dat de wereld één objectieve realiteit is, stelt de interpretatieve benadering dat die objectieve realiteit helemaal niet bestaat. De wereld is volgens deze stroming bijzonder complex en voortdurend in beweging. 'De' werkelijkheid bestaat niet, enkel de ervaren werkelijkheid bestaat. De werkelijkheid zoals de onderzoeker die waarneemt of ervaart, verschilt van de waarnemingen en ervaringen van de onderzoeksdeelnemers. De interpretatieve benadering vertrekt van het constructivisme, dat stelt dat mensen zelf actief hun waarneming van de werkelijkheid construeren. Al onze waarnemingen zijn gekleurd door onze eigen ervaringen, opvoeding, relaties en cultuur. Die waarnemingen en geconstrueerde werkelijkheden beïnvloeden hoe mensen handelen.

Taal speelt een belangrijke rol in de constructie van die eigen werkelijkheid. Taal is niet gewoon een instrument waarmee mensen hun werkelijkheid beschrijven, maar ook iets waarmee ze hun werkelijkheid bouwen. Taal is bovendien een communicatiemiddel waarmee mensen hun constructie van de werkelijkheid met anderen delen. Daarom is kwalitatief onderzoek zo belangrijk in de interpretatieve benadering. Kwalitatief onderzoek verkent houdingen, gedrag en ervaringen door middel van methoden zoals individuele interviews of focusgroepen. Kwalitatief onderzoek richt zich niet op kwantiteiten zoals hoeveelheid, omvang en frequentie, maar eerder op kwalitatieve gegevens zoals de beleving, ervaring en waardering van bepaalde zaken. Door gesprekken met de respondenten en door de analyse van hun taal willen we hen begrijpen in hun historische en sociale context. Onderzoek is vooral inductief. We willen geen top-downtheorieën aftoetsen, maar eerder bottom-uptheorieën bouwen op basis van specifieke waarnemingen. Theorie zit als het ware gegrond in de data (in het Engels *grounded theory* genoemd, Mortelmans, 2007).

Het begrijpen wordt ook vaak in verband gebracht met de hermeneutiek. Omdat dit zo belangrijk is, spreken sommigen (o.a. Mortelmans, 2007) zelfs van de hermeneutisch-interpretatieve stroming. Hermeneutiek gaat in essentie over de studie van de interpretatie van teksten. Hermeneutische onderzoeksmethoden zijn bijvoorbeeld discoursanalyse, conversatieanalyse en narratief onderzoek. Die methoden vinden we vaak terug in de interpretatieve stroming. Wat iemand zegt, de letterlijke woorden, is niet altijd wat die wil zeggen. We moeten trachten te begrijpen wat, waarom en hoe iemand iets zegt en het verborgene onverborgen maken, zo stelde ook de filosoof Martin Heidegger. Het belang van taal, de gevoeligheid van taal en de construerende kracht van taal werden ook eind jaren 60 benadrukt door de *linguistic turn*, onder invloed van filosoof Ludwig Wittgenstein.

Naast de hermeneutiek is de fenomenologie een belangrijk concept in de interpretatieve stroming. 'De waarde van fenomenologie is dat zij nadruk legt op hoe de mens de wereld ervaart: hoe de patiënt de ziekte ervaart, hoe de onderwijzer de pedagogische ontmoeting ervaart, hoe een student de mislukking ervaart om een wiskundig probleem op te lossen, hoe een persoon verdriet ervaart, enzovoort. Elke geleefde ervaring (fenomeen) kan een onderwerp zijn voor fenomenologisch onderzoek. De fenomenologische houding draagt ertoe bij dat we reflectief aandacht houden voor de manieren waarop mensen de wereld ervaren' (van Manen, 2005, p. 31).

Als onderzoeker ben je je ervan bewust dat je niet puur objectief kan zijn, zoals gesteld in de empirisch-analytische benadering, en dat hoeft ook niet de betrachting te zijn. De onderzoeker erkent zijn eigen

onvermijdelijke subjectiviteit en leeft zich eerder in in het onderzoeksonderwerp en de onderzoeksgroep in plaats van een neutrale observator te zijn. In plaats van aan de zijlijn, staat deze onderzoeker in de onderzoekscontext. Het constructivisme maakt ons als onderzoeker bewust van ons eigen perspectief, dat slechts één van de vele mogelijke is. Ieder heeft als het ware een eigen bril, of zelfs meerdere brillen. Als onderzoeker moet je dan ook bewust zijn van je eigen bril, van je eigen ideeën, en hoe die de onderzoeksresultaten kunnen beïnvloeden.

4. KRITISCH-EMANCIPATORISCHE BENADERING

De derde traditionele stroming is de **kritisch-emancipatorische**, die vertrekt van het ontologische idee dat de wereld ongelijk en niet waardenvrij is. Deze stroming beoogt enerzijds een middenweg te vinden tussen het empirisch-analytische en de interpretatieve benadering, maar anderzijds wil het ook een stap verder gaan, of zelfs tien stappen verder. Het erkent dat mensen *expressive agents* zijn en zelf duiding geven aan hun realiteit, maar het zal deze subjectieve ervaring steeds bekijken binnen een context, structuur of geschiedenis. Mensen hebben steeds een bepaald wereldbeeld en leven in een maatschappij waarbij sommige groepen verschillende posities innemen of dominant zijn ten op zichte van andere groepen. Het kritisch realisme wil onderzoeken welke van deze onderliggende, contextuele mechanismes observeerbare, objectieve gebeurtenissen verklaren of subjectieve ervaringen helpen begrijpen. Causaliteit hangt steeds af van de contextuele condities waarbinnen oorzaak en gevolg opereren. Onderzoek wil die verschillende combinaties van omstandigheden, contexten, mechanismen en resultaten identificeren.

Maar daar stopt het niet. Max Weber wees er een eeuw geleden al op dat het onvoldoende was om louter te begrijpen (Dumoulyn, 2004). De kritische-emancipatorische benadering wil via onderzoek verandering brengen. Waar de interpretatieve benadering aangeeft dat we als *agents* onze realiteit kunnen construeren, bouwt de kritisch-emancipatorische benadering hierop verder en beargumenteert het dat de werkelijkheid dan ook gereconstrueerd kan worden (Giroux, 2003). Het plaatst dus een perspectief voorop waarin sociale actie en sociale verandering mogelijk zijn. Onderzoek is er primair op gericht om (achtergestelde) groepen te emanciperen en vooruit te helpen. Onderzoek is niet het einddoel maar een middel. 'Het doel van onderzoek is niet alleen de wereld beschrijven, maar ook de wereld veranderen en pogingen doen om de materiële leefomstandigheden van gemarginaliseerde groepen te verbeteren. De drijfveer van onderzoek is om wetenschappelijke kennis te creëren samen met diegenen die het meest getroffen worden door het onderzochte vraagstuk, en om via de toepassing van die kennis een verschil te maken in de publieke gezondheidszorg' (Cargo, 2008).

Het 'kritische' in kritisch-emancipatorisch onderzoek kunnen we op drie manieren opvatten: 1) kritisch kijken naar onderzoek (wetenschapskritiek), 2) kritisch kijken naar de samenleving (maatschappijkritiek) en 3) kritisch kijken naar jezelf als onderzoeker (zelfkritiek).

De eerste vorm van kritiek is de **wetenschapskritiek**. Winkelaar en Karel (2014) bekritisieren dat onderzoek er vooral op gericht is het inzicht, de kennis en competenties van de onderzoeker te vergroten. De meerwaarde van onderzoek mag er niet enkel voor de onderzoeker zijn, maar alle stakeholders moeten zoveel mogelijk meegenieten van het onderzoek. 'Kortweg gesteld: naast het bewijzen (*to prove*) is ook verbetering (*to improve*) aan de orde' (Van Regenmortel et al., 2013, p. 44). Andere vormen van wetenschapskritiek vinden we terug in het dekoloniaal denken: 'Een dekoloniaal paradigma bekritiseert de dominantie

van Eurocentrische principes in de academische wereld en stelt vragen bij het idee van één universele rede en wetenschappelijke rationaliteit. Gebruikelijke kwalitatieve methodologieën en vaste scriptieformats maken deel uit van dit kenissysteem dat door dekoloniale denkers wordt gezien als onderdrukkend en kortzichtig' (Ramos, 2015, p. 1). Dekoloniale denkers stellen de fundamenteën van de huidige dominante, koloniale kennisproductie en -overdracht in vraag. Zo spelen universiteiten als instituut een belangrijke rol in de verankering van westerse perspectieven ten koste van niet-westerse perspectieven. Dan is het uiteraard goed om de hand in eigen boezem te steken: academisch onderzoek wordt zelf gezien als een wezenlijke en cruciale speler in het genereren, bestendigen en overbrengen van een koloniaal denkkader.

De tweede vorm van kritiek is de **maatschappijkritiek**. Als onderzoeker wil je dan bijvoorbeeld structuren en systemen analyseren die ongelijkheid in stand houden. Wat is bijvoorbeeld de impact van gender, etniciteit, afkomst of klasse? Maar ook: Welke rol spelen onderwijs (bijvoorbeeld het watervalsysteem), media (bijvoorbeeld fake news), economie (bijvoorbeeld het kapitalisme), het middenveld (bijvoorbeeld vermarkting van daklozenopvang), politiek (bijvoorbeeld de parlementaire democratie)? Onderzoek maakt zo zichtbaar dat een deel van de bevolking geprivilegeerd is en dat bepaalde dominantiestructuren en systemen fungeren als maatschappelijke reproductiemechanismen: ze creëren, bestendigen en vergroten ongelijkheid. Onderzoek heeft dan ook de rol om deze mechanismen, en de context waarin ze tot uiting komen, bloot te leggen en te verklaren.

De derde kritiek is de **zelfkritiek**, of de constante openheid en ruimte voor twijfel. Ook eigen bevindingen zijn geen vaststaande kennis die als de absolute waarheid of norm beschouwd moeten worden. Onderzoekers mogen niet in de val trappen van het overwicht van het eigen denken, van het eigen gelijk en het eigen verhaal. Die visie ontleen we aan het postmodernisme.

Participatief actieonderzoek, waar dit boek verder op ingaat, is geen methode die je zomaar uit een lijstje plukt. Het is een onderzoeksbenadering die stevig verankerd is in het kritisch-emancipatorische paradigma. Zoals hierboven uitgelegd, gaat deze stroming ervan uit dat de samenleving ongelijk is ingericht en dat die ongelijkheid is ingebed in structuren en systemen. Participatief actieonderzoek sluit daarbij aan: het beschouwt onderzoek niet als iets neutraals of afstandelijks, maar als een manier om samen met anderen die ongelijkheid zichtbaar te maken en eraan te werken.

Participatief actieonderzoek is dan ook onderzoek in gemeenschappen, met en voor mensen. Het gaat ervan uit dat mensen niet alleen objecten van onderzoek zijn, maar zelf mede-onderzoekers kunnen en moeten zijn. Dat betekent samen de onderzoeksvraag formuleren, samen data verzamelen, samen analyseren, en vooral samen zoeken naar manieren om verandering in gang te zetten. In die zin is participatief actieonderzoek geen puur academisch project, maar een sociaal proces dat ingebed is in een context van samenwerking en actie.

Tegelijk is participatief actieonderzoek ook een duidelijke keuze. Je kiest ervoor om je als onderzoeker actief te engageren, om positie in te nemen en om bij te dragen aan sociale rechtvaardigheid. De onderzoeker is hier geen neutrale observator aan de zijlijn, maar een speler op het veld. Onderzoek is niet langer een einddoel op zich, maar een middel tot verandering.

Door participatief actieonderzoek te situeren in het kritisch-emancipatorische paradigma, begrijpen we ook beter waarom deze manier van werken andere eisen stelt aan je houding, je methodes en je definitie

van kennis. Participatief actieonderzoek is geen techniek die je zomaar kan toepassen, maar vertrekt van een bepaald wereldbeeld. Daarom is het zo belangrijk om, vóór je met methoden aan de slag gaat, eerst stil te staan bij je eigen bril: 'Hoe kijk jij naar de samenleving? En wat betekent dat voor de manier waarop jij onderzoek wil doen?'

Wat je in dit hoofdstuk hebt gezien, is dat er niet één manier bestaat om sociaal onderzoek te doen. Elke onderzoeksbenadering, of het nu de empirisch-analytische, interpretatieve of kritisch-emancipatorische is, vertrekt van een eigen wereldbeeld en heeft een eigen logica.

- De empirisch-positivistische benadering ziet de wereld als iets meetbaars en voorspelbaars.
- De interpretatieve benadering focust op hoe mensen betekenis geven aan hun ervaringen.
- De kritisch-emancipatorische benadering wil niet alleen begrijpen, maar ook veranderen en ongelijkheid blootleggen.

Welke benadering het beste past, hangt af van wat je precies wil onderzoeken, waarom je dat wil doen, en welke rol jij zelf wil spelen in het onderzoeksproces.

Voor participatief actieonderzoek, waar we in de rest van dit boek dieper op ingaan, is het vooral belangrijk om te begrijpen dat je als onderzoeker niet aan de zijlijn staat, maar samenwerkt met de mensen om wie het gaat. Je wil niet alleen iets onderzoeken, je wil samen met anderen tot verandering komen.

Dus: denk eens na over je eigen bril. Hoe kijk jij naar de samenleving? En hoe wil jij daar als onderzoeker in staan?

REFERENTIELIJST

Baarda, B., Bakker, E., Fischer, T., Julsing, M., De Goede, M.P.M., Peters, V., & van der Velden, T.M.H. (2016). *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Cargo, M., & Mercer, S. L. (2008). The value and challenges of participatory research: Strengthening its practice. *Annual Review of Public Health*, 29, 325-350
<https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.29.091307.083824>

De Boer, A., & Smaling, F. (2011). *Benaderingen in kwalitatief onderzoek*. Boom: Lemma Uitgevers.

Dumolyn, J. (2004). Het kind en het badwater? Het kritisch-realisme als post-positivistische filosofie voor historici. *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 34, 133-155. <http://hdl.handle.net/1854/LU-382667>

Gijselinckx, C. (2002). Kritisch realisme en sociologisch onderzoek. *Tijdschrift voor Sociologie*, 23(1), 21-44.
<https://doi.org/10.21825/sociologos.86542>

Giroux, H. A. (2003). Public pedagogy and the politics of resistance: Notes on a critical theory of educational struggle. *Educational Philosophy and Theory*, 35(1), 5-16. <https://doi.org/10.1111/1469-5812.00002>

Mortelmans, D. (2007). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Acco.

Ramos, F. (2015). Reflections on methodology: Dilemmas in a research project about the educational experiences of refugee-background youth. In M. Baguley (Ed.), *Australian Association for Research in Education (AARE) 2015 Conference Proceedings*. AARE. <https://eric.ed.gov/?id=ED593845>

Van Manen, M. (2005). Fenomenologie: Een kwalitatieve stroming met een verscheidenheid aan tradities. *KWALON*, 10(1), 30–36. <https://doi.org/10.5117/2005.010.001.007>

Van Regenmortel, T., Hermans, K., & Steens, R. (2013). Het concept 'empowerende academische werkplaats': Een innovatieve vorm van samenwerken aan werkzame kennis. *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 37(333), 36–48. <https://lirias.kuleuven.be/1872213&lang=en>

Winkelaar, A. C., & Karel, M. D. (2014). *Pleidooi voor meer handelingsgericht onderzoek*. http://www.andragologie.org/uploads/andra_projecten/pion/pleidooi.pdf

PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK: GESCHIEDENIS EN KERNPRINCIPES

LIESBETH DE DONDER

Participatief actieonderzoek is een vorm van onderzoek dat sociale verandering nastreeft, met en voor groepen die maatschappelijke onderdrukking ervaren of in kwetsbare situaties leven. Dit hoofdstuk begint met de geschiedenis van participatief actieonderzoek en op welke ideeën het is gestoeld. Daarna leggen we de essentiële ingrediënten van participatief actieonderzoek uit. We sluiten af met enkele bedenkingen.

- 1 DE GESCHIEDENIS VAN PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK: ENKELE GRONDLEGGERS**
- 2 PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK: WHAT'S IN A NAME?**
- 3 CONCLUSIE**

1. DE GESCHIEDENIS VAN PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK: ENKELE GRONDLEGERS

Participatief actieonderzoek vindt zijn oorsprong in verschillende stromingen, zoals het pragmatisme van John Dewey, het probleemoplossend actieonderzoek van Kurt Lewin en het emancipatorisch onderwijs van Paulo Freire.

1.1 Pragmatisme

De oorsprong van het pragmatisme vinden we in 1878. Wetenschapper en filosoof Charles Sanders Peirce stelde dat theorie en praktijk met elkaar verbonden zijn: de betekenis van een idee zit in de praktische consequenties ervan. Zijn focus lag niet zozeer op maatschappelijke problemen, maar op hoe we ideeën en concepten betekenisvol kunnen maken via hun waarneembare effecten.

Waar Peirce de epistemologische basis legde van het pragmatisme, was het John Dewey die het concept politiciseerde en het 'sociaal' maakte. John Dewey, filosoof, psycholoog en onderwijswetenschapper, formuleerde in de jaren 30 kritiek op de traditionele scheiding tussen kennis en actie. Onderzoek doen en kennis vergaren zijn volgens Dewey onlosmakelijk verbonden met actie en praktische oplossingen ontwikkelen. Verder is Dewey bekend voor zijn ideeën over onderwijs en onderzoekend leren, ook wel *enquiry-based learning* genoemd. Daarmee stelde hij dat elke vorm van leren is opgebouwd als een vraag of onderzoek om specifieke problemen aan te pakken. Onderzoek is een vorm van sociaal leren in gemeenschap. Zijn visie op onderzoek sluit aan bij participatief actieonderzoek, en de verbinding ligt niet alleen in praktische oplossingen, maar in een proces van gezamenlijke betekenisconstructie en reflectie.

In de ideeën van John Dewey zien we al een sterke link met actieonderzoek. Toch is het concept van actieonderzoek toe te schrijven aan de psycholoog Kurt Lewin, die de term introduceerde in 1946. Lewin werkte vanuit de overtuiging dat kennis het meest waardevol is wanneer die direct toepasbaar is op maatschappelijke problemen, en dat duurzame verandering alleen mogelijk is als mensen die zelf met het probleem geconfronteerd worden ook betrokken worden bij het oplossen ervan. Lewin ontwikkelde een cyclisch model van actieonderzoek, bestaande uit fasen van planning, actie en reflectie. Daarbij zag hij onderzoek niet als iets dat losstaat van de praktijk, maar als een vorm van sociale interventie: door samen met betrokkenen de situatie te analyseren, acties te ondernemen en die te evalueren, ontstaat stap voor stap verandering. In zijn werk met organisaties, gemeenschappen en minderheidsgroepen benadrukte hij het belang van samenwerking tussen onderzoekers en mensen in de praktijk. Tegelijk was Lewins visie op participatie in zekere zin nog beperkt. Hoewel hij pleitte voor samenwerking, bleef de onderzoeker vaak de centrale figuur in het proces, als expert die het proces begeleidt en richting geeft. De deelnemers werden betrokken, maar niet altijd als gelijkwaardige kennisproducenten.

In de decennia na Lewin is actieonderzoek geëvolueerd en verbreed. Denk aan de invloed van Paulo Freire en Orlando Fals-Borda die pleiten voor een meer radicaal-democratische en emancipatorische vorm van actieonderzoek. Binnen participatief actieonderzoek vandaag wordt kennis niet enkel gegenereerd over mensen of voor hen, maar samen mét hen, vanuit het idee dat zij zelf de ervaringsdeskundigen zijn. De basisprincipes van Lewin, de verbinding tussen onderzoek en actie, en de samenwerking met betrokkenen, blijven relevant. Maar hedendaagse participatieve benaderingen leggen een sterkere nadruk op gedeelde macht en sociale rechtvaardigheid. Participatief actieonderzoek is niet alleen een onderzoeksaanpak, maar een politiek en ethisch engagement.

1.2 Emancipatorische stroming

1.2.1 Paolo Freire

De emancipatorische filosofie van de Braziliaanse, kritisch pedagoog Paolo Freire lag mee aan de basis van het participatief actieonderzoek zoals we het vandaag kennen. Vooral zijn werk *Pedagogy of the Oppressed* uit 1970 was bepalend. Daarin uit hij kritiek op de traditionele pedagogie, waarbij leerlingen passief kennis tot zich nemen die wordt geselecteerd en aangeleerd door een leraar. In Freires visie op onderwijs staat bewustwording en sociale verandering centraal, en gaan leraars en leerlingen in dialoog met elkaar. De kennis en expertise van de leerlingen uit de praktijk wordt ook erkend.

Freire voegde een expliciet emancipatoir perspectief toe. Voor hem gaat onderzoek niet in de eerste plaats over kennisproductie, maar over bewustwording, bevrijding en structurele verandering. De ideeën die hij ontwikkelde in *Pedagogy of the Oppressed* hebben niet alleen het onderwijs beïnvloed, maar ook zijn visie op academisch onderzoek gevormd. De ideeën zijn onder andere:

- het *banking*-model waarin studenten worden gereduceerd tot passieve ontvangers van kennis die door de docenten is geselecteerd
- de nadruk op sociale verandering via samenwerking en dialoog tussen leraren en studenten
- het erkennen van praktijkkennis als gelijkwaardig aan academische kennis
- praxis als voortdurende wisselwerking tussen reflectie en actie
- *conscientização* of politieke bewustwording

Een jaar na de Engelstalige publicatie van *Pedagogy of the Oppressed* werd Freire uitgenodigd door het Institute of Adult Education aan de Universiteit van Dar es Salaam in Tanzania om zijn ideeën over onderzoek te delen. In zijn toespraak betoogde hij dat onderzoek niet zou moeten beginnen met methodologische vragen. Het gaat er niet om of kwantitatief onderzoek of kwalitatief onderzoek beter is, hoe we nu de steekproef moeten trekken, of via welk stappenplan we de kwalitatieve data-analyse moeten doen. Geen enkele methode of vorm van wetenschap is neutraal. Elke vorm van onderzoek kan zowel worden ingezet voor overheersing als voor bevrijding. Daarom, zo stelt Freire, kunnen onderzoekers geen neutrale positie innemen: zij moeten een uitgesproken politiek standpunt innemen, gedreven door een imperatief voor sociale rechtvaardigheid.

Het doel van onderzoek moet zijn om onderdrukkende praktijken, voortkomend uit onrechtvaardige sociale hiërarchieën, te transformeren. Onderzoek moet zich richten op machtsrelaties, te beginnen bij die tussen onderzoeker en deelnemers, en zich uitbreiden naar de analyse van de bredere sociale context waarin onderdrukking plaatsvindt. Participatief onderzoek draagt bij aan de *conscientização* van deelnemers. Zij worden zich bewust van hun eigen, vaak gemarginaliseerde leefsituatie en ontdekken dat zij, samen met anderen, de kracht bezitten om hun gedeelde realiteit te veranderen.

1.2.2 Orlando Fals-Borda

Ook de Colombiaanse socioloog Orlando Fals-Borda was een sleutelfiguur in de ontwikkeling van participatief actieonderzoek. Hij speelde een centrale rol in de Latijns-Amerikaanse beweging voor bevrijdingsonderzoek (*investigación-acción participativa*). Zijn werk bouwt voort op Freires idee van bewustwording en bevrijding, maar voegt daar een sterk sociologisch en structureel perspectief aan toe.

Fals-Borda verzette zich tegen het klassieke academische model waarin onderzoekers als zogenaamde experts van buitenaf kennis komen halen bij mensen uit de praktijk, zonder dat die mensen zelf invloed hebben op het proces of de resultaten. In plaats daarvan pleitte hij voor een radicaal andere onderzoeksrelatie: onderzoek als wederkerig proces waarin onderzoekers samenwerken met sociale bewegingen, boerenorganisaties of gemarginaliseerde groepen om hun eigen realiteit te analyseren en veranderen.

Voor Fals-Borda was kennis een collectieve kracht die rechtstreeks moet bijdragen aan sociale rechtvaardigheid. Participatief onderzoek moet dus niet alleen gericht zijn op het produceren van nieuwe inzichten, maar ook op het versterken van de capaciteiten en stem van onderdrukte groepen. Hij benadrukte dat onderzoek een vorm van strijd is: een strijd tegen uitsluiting van kennisontwikkeling, tegen sociale ongelijkheid, en tegen koloniale vormen van kennisproductie die enkel de perspectieven van de elite weerspiegelen. In die zin was zijn werk ook een vorm van dekoloniale praktijk, waarin kennisproductie niet gebeurt *over* gemeenschappen, maar *met* en *door* hen.

Fals-Borda werkte nauw samen met boerenbewegingen in Colombia en zijn methodes waren doordrongen van participatie, actie en reflectie. Hij pleitte voor onderzoekscycli die vertrekken van concrete ervaringen, en via collectieve analyse leiden tot actie, waarna opnieuw wordt gereflecteerd. Net als bij Freire is er een voortdurende wisselwerking tussen doen en denken, maar bij Fals-Borda ligt het accent sterker op de sociale structuren en op de rol van collectieve organisatie en mobilisatie in het bevrijdingsproces.

Zijn werk maakte ook duidelijk dat participatief actieonderzoek niet alleen een methodologische keuze is, maar een politiek en ethisch engagement. Het betekent dat je als onderzoeker positie kiest, dat je werkt vanuit solidariteit met onderdrukte groepen, en dat je je inzet voor structurele transformatie. Kennis wordt pas echt bevrijdend als ze in handen komt van de mensen die het meest geraakt worden door ongelijkheid, en als ze wordt ingezet om die ongelijkheid te bestrijden.

2. PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK: WHAT'S IN A NAME?

2.1 Een definitie

Een belangrijk moment in de ontwikkeling van participatief actieonderzoek was de oprichting van het International Participatory Research Network in 1976, onder de vleugels van de International Council for Adult Education. Budd Hall (2005) blikt in een reflectieve paper terug op deze beginperiode en benadrukt dat het steeds zinvol is om de oorspronkelijke definitie van de eerste bijeenkomst van het International Participatory Research Network opnieuw onder de aandacht te brengen. De invloed van Freires en Fals-Borda's gedachtegoed klinkt daarin duidelijk door.

1. Participatief onderzoek betreft een hele reeks gemarginaliseerde groepen in de samenleving: uitgebuite, onderdrukte, arme en machteloze mensen.
2. Het vereist de volledige en actieve deelname van de gemeenschap in alle fasen van het onderzoeksproces.
3. Het onderzoeksthema komt voort uit de gemeenschap zelf: het probleem wordt door de gemeenschap gedefinieerd, geanalyseerd en aangepakt.
4. Het uiteindelijke doel is de radicale transformatie van de sociale realiteit en de verbetering van het leven van de mensen zelf. De gemeenschap is zelf de begunstigde van het onderzoek.
5. Het proces van participatief onderzoek bevordert het bewustzijn van eigen kracht en hulpbronnen, en

kan mensen mobiliseren richting zelfredzame ontwikkeling.

6. Het is een wetenschappelijkere vorm van onderzoek, omdat de betrokkenheid van de gemeenschap zorgt voor een accuratere en meer authentieke analyse van de sociale realiteit.
7. De onderzoeker is geen afstandelijke waarnemer, maar een geëngageerde deelnemer en leerling, een militant, die samen met de gemeenschap deelneemt aan het leerproces.

Deze verklaring maakt duidelijk dat participatief onderzoek fundamenteel verschilt van conventioneel academisch onderzoek. Het doel is niet om kennis te produceren in een academisch kader, maar om sociale verandering te bevorderen. Participatief onderzoek wil het monopolie van de universiteit op kennisproductie doorbreken. Universitaire onderzoekers kunnen een rol spelen, maar zijn geen noodzakelijke voorwaarde. In plaats daarvan dient participatief onderzoek als instrument voor agogen, sociaal werkers, sociale bewegingen en activisten, als deel van een breed scala aan strategieën en methoden om hun werk te doen.

Als we deze allereerste definitie erbij nemen valt op hoe veilig, en weinig politiek, de huidige definitie is die vandaag gebruikt wordt. Die komt uit het *SAGE Handbook of Action Research* (Reason en Bradbury, 2008, p. 4) dat actieonderzoek als volgt definieert: 'een participatief proces dat erop gericht is praktische kennis te ontwikkelen om bij te dragen aan zinvolle menselijke doelstellingen. Het brengt actie en reflectie, theorie en praktijk samen, in samenwerking met anderen, om concrete oplossingen te vinden voor urgente problemen die mensen raken, en om meer algemeen bij te dragen aan het welzijn van individuen en hun gemeenschappen.'

2.2 Kernconcepten: participatief, actie, onderzoek

In de voorbije decennia is de traditie van participatief actieonderzoek sterk gegroeid en gediversifieerd. Er zijn ondertussen heel wat verschillende termen in omloop voor onderzoeksvormen waarbij niet-academici actief betrokken worden in het onderzoeksproces, zoals *action research* (Reason & Bradbury, 2008), *pragmatic action research* (Greenwood, 2007), *community-based participatory research* (Minkler et al., 2008), *co-creatief onderzoek* (Kint et al., 2025) of *citizen science* (Eitzel et al., 2017). Er bestaat inderdaad een brede waaier aan definities en benamingen om de familie van participatieve onderzoeksvormen te beschrijven, die ook regelmatig door elkaar worden gebruikt (Blair & Minkler, 2009).

In plaats van alle verschillende benamingen te ontleden, kiezen we ervoor om enkele kernconcepten toe te lichten, die in alle verschillende definities meer of minder aan bod komen: participatief, actie en onderzoek.

Participatief	• Betrekt leden van de gemeenschap in alle fasen van het onderzoeksproces • Bouwt voort op de sterktes, middelen en kennis die al aanwezig zijn in de gemeenschap • Onderzoek wordt gedaan <i>met</i> of <i>door</i> de gemeenschap, niet <i>over</i>, <i>voor</i> of <i>op</i> hen • Gelijke samenwerking tussen academische en niet-academische partners • Gedeelde controle, macht en eigenaarschap
----------------------	--

Actie	• Doel is om de kloof tussen onderzoek en praktijk te overbruggen: onderzoeksresultaten omzetten in actie - Acties sluiten nauwer aan bij de noden van de lokale gemeenschap - Co-onderzoekers zijn meer geëngageerd om met de resultaten ook effectief aan de slag te gaan • Doel is een meer democratische en rechtvaardige samenleving - Individuele capaciteiten van mede-onderzoekers versterken - Schadelijke mechanismen en machtsstructuren tegengaan die sociale ongelijkheid in stand houden
Onderzoek	• Diversiteit aan onderzoeksdesigns, methodes en activiteiten, met ruimte voor creatieve vormen - Fundamenteel andere, epistemologisch vernieuwende onderzoeksattitude • Diepgaande reflectie op de rol van de (academische) onderzoeker als betrokken burger in plaats van neutrale buitenstaander - Aandacht voor machtsverhoudingen - Echte erkenning van de waarde van lokale kennis

Tabel 1. Kernconcepten van participatief actieonderzoek

Participatief. Participatief actieonderzoek start bij de leefwereld van mensen. De onderzoeksvraag komt voort uit concrete noden en ervaringen van de gemeenschap. Lokale bewoners, ervaringsdeskundigen of doelgroepen worden erkend als kennisdragers. Ze nemen actief deel als *peer-* of co-onderzoekers, en brengen unieke inzichten aan. Begrippen zoals *co-research* en *insider-research* benadrukken deze positie: onderzoek gebeurt niet *over*, maar *met* mensen. Dat verhoogt niet alleen de relevantie, maar ook de legitimiteit van het onderzoek.

Participatie is geen bijkomstigheid, maar het hart van participatief actieonderzoek. Alle fasen van het onderzoek, van vraagstelling tot interpretatie en actie, gebeuren in samenwerking. Die samenwerking varieert in intensiteit. Niet iedereen hoeft steeds op het hoogste niveau mee te draaien, maar het is cruciaal dat participanten invloed kunnen uitoefenen op hun eigen betrokkenheid. Participatie kan gezien worden als een continuüm, van informatief tot volledig gedeeld eigenaarschap. Belangrijker dan het niveau, is de ruimte voor dialoog, onderhandeling en co-creatie.

Actie. Daarnaast is participatief actieonderzoek actiegericht. Het doel is niet enkel kennis vergaren, maar ook maatschappelijke verandering te realiseren, bijvoorbeeld beleidsaanpassingen, betere dienstverlening of meer bewustwording rond sociale ongelijkheid. Participatief actieonderzoek maakt het verschil tussen onderzoek *om te weten* en onderzoek *om te veranderen* (Reason & Bradbury, 2008). Voorbeelden daarvan zijn projecten die lokale ouderenzorg verbeteren of de stem versterken van groepen die doorgaans weinig gehoord worden.

De focus op actie kent ook een politieke dimensie: participatief actieonderzoek is geworteld in emancipatorische tradities. Het streeft naar sociale rechtvaardigheid, versterkt de positie van gemarginaliseerde groepen, en bevraagt machtsstructuren die ongelijkheid in stand houden (Cargo, 2008). Maar er is een belangrijke kanttekening: het risico bestaat dat te veel verantwoordelijkheid voor verandering bij de gemeen-

schap wordt gelegd, terwijl structurele ongelijkheid niet zomaar op individueel niveau opgelost kan worden (Bell et al., 2014).

Onderzoek. In participatief actieonderzoek is er geen vaste lijst van goede onderzoeksmethoden. Alles hangt af van wat past bij de mensen die betrokken zijn. Het belangrijkste is niet *wat* je precies doet, maar *met wie* en *hoe* je het beslist. De keuze voor onderzoeksmethoden gebeurt samen, in overleg tussen onderzoekers en mensen uit de gemeenschap. Het is dus geen top-downbeslissing van een expert, maar een gezamenlijk proces.

Vaak worden kwalitatieve methoden gebruikt zoals interviews, focusgroepen of observaties, omdat die veel ruimte bieden voor verhalen, ervaringen en context. Maar dat betekent niet dat andere methoden uitgesloten zijn. Soms worden ook vragenlijsten gebruikt, bijvoorbeeld wanneer mensen uit de gemeenschap zelf onderzoek doen in hun eigen netwerk, zoals ouderen die andere ouderen bevragen (De Donder et al., 2014).

Daarnaast duiken er in participatief actieonderzoek een waaier aan creatieve methoden op. Denk aan theatervoorstellingen waarin mensen hun ervaringen verbeelden, of fotoprojecten waarin deelnemers met beelden hun verhaal vertellen. Er worden ook regelmatig visualisatietechnieken ingezet, zoals tijdlijnen of plattegronden maken, om op een laagdrempelige manier gesprekken op gang te brengen. In sommige projecten gebruiken mensen zelfs Lego om hun ideeën vorm te geven en complexe gevoelens of situaties tastbaar te maken.

Deze creatieve aanpakken zijn niet zomaar leuk of origineel: ze helpen om moeilijke thema's bespreekbaar te maken, om abstracte ideeën concreet te verbeelden, en om verschillende perspectieven beter te begrijpen. Ze zorgen ervoor dat iedereen kan meepraten, ook mensen die zich minder thuis voelen in het klassieke academische taalgebruik.

3. CONCLUSIE

Zoals we in dit hoofdstuk zagen, zijn er twee belangrijke traditielijnen die participatief onderzoek vormgegeven hebben. Enerzijds het pragmatisme, zoals dat van John Dewey, dat inzet op leren door doen en concrete problemen oplossen in samenwerking met betrokkenen. Anderzijds de meer uitgesproken politieke en emancipatorische stroming, geïnspireerd door denkers als Paolo Freire en Orlando Fals-Borda, die participatief actieonderzoek beschouwen als een middel tot bevrijding en structurele transformatie.

Beide tradities delen de overtuiging dat kennis en actie verbonden zijn. Maar ze verschillen fundamenteel in hun visie op rechtvaardigheid en de rol van het onderzoek. Waar het pragmatisme vooral inzet op praktische bruikbaarheid en samenwerking, vertrekt de emancipatorische traditie van een analyse van ongelijkheid en onderdrukking, en stelt zij expliciet de vraag: 'Wie heeft de macht om te spreken en te beslissen?'

Vandaag lijkt participatief actieonderzoek steeds vaker een vanzelfsprekend keuze te worden in projectaanvragen en academische kringen. Het label is aantrekkelijk geworden. Het staat goed. Het geeft een indruk van betrokkenheid, relevantie en impact. Maar achter die groeiende populariteit schuilt het risico dat de radicale kern van participatief actieonderzoek verwatert tot een methodologisch sausje, een vorm van 'participatie light'. Mensen worden dan wel gehoord, maar niet echt betrokken. Hun inbreng wordt vertaald

naar verbeterde diensten of tools, maar zonder de bestaande machtsstructuren of sociale ongelijkheden ter discussie te stellen. Het systeem blijft in essentie onaangeroerd.

Daarom is het cruciaal om onszelf, als onderzoekers of als professionals, voortdurend de vraag te stellen: 'Doen we participatief onderzoek, of gebruiken we het enkel als strategie? Werken we met mensen, of voor hen? Is onze inzet gericht op optimalisatie van kennis of op transformatie?' Pas dan kan participatief actieonderzoek zijn belofte waarmaken: niet enkel bijdragen aan grondigere kennis of betere tools, maar aan een eerlijkere samenleving.

REFERENTIELIJST

Adelman, I. (1993). Kurt Lewin and the origins of action research. *Educational Action Research*, 1(1), 7–24. <https://doi.org/10.1080/0965079930010102>

Bell, J. J., Rossi, T., Bauer, J. D., & Capra, S. (2014). Developing and evaluating interventions that are applicable and relevant to inpatients and those who care for them: A multiphase, pragmatic action research approach. *BMC Medical Research Methodology*, 14, 98. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-14-98>

Blair, T., & Minkler, M. (2009). Participatory action research with older adults: Key principles in practice. *The Gerontologist*, 49(5), 651–662. <https://doi.org/10.1093/geront/gnp049>

Cargo, M., & Mercer, S. L. (2008). The value and challenges of participatory research: Strengthening its practice. *Annual Review of Public Health*, 29, 325–350. <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.29.091307.083824>

De Donder, L., De Witte, N., Verté, D., Dury, S., Buffel, T., Smetcoren, A. S., Brosens, D., & Verté, E. (2014). Developing evidence-based age-friendly policies: A participatory research project. In *SAGE Research Methods Cases*. <https://doi.org/10.4135/978144627305013508507>

De Donder, L., & Thomas, V. (2025). Van bewustwording tot bevrijding: Paulo Freire als gids voor kritisch sociaal werk. In P. Raeymaeckers, J. Gradener, & M. Hoijsink (Red.), *Denken over sociaal werk* (pp. 264–279). Antwerpen: Owl Press.

Eitzel, M. V., Cappadonna, J. L., Santos-Lang, C., Duerr, R. E., Virapongse, A., West, S. E., ... Jiang, Q. (2017). Citizen science terminology matters: Exploring key terms. *Citizen Science: Theory and Practice*, 2(1), 1. <https://doi.org/10.5334/cstp.96>

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.

Fals-Borda, O. (1987). The application of participatory action-research in Latin America. *International Sociology*, 2(4), 329–347. <https://doi.org/10.1177/026858098700200401>

Greenwood, D. J. (2007). Pragmatic action research. *International Journal of Action Research*, 3(1+2), 131–148. https://www.researchgate.net/publication/23779759_Pragmatic_Action_Research

Hall, B. (2005). In from the cold? Reflections on participatory research 1970–2005. *Convergence*, 38(1), 5–24. https://www.researchgate.net/publication/285085627_In_from_the_cold_Reflections_on_participatory_research_from_1970-2005

Kint, O., Duppen, D., Vandermeersche, G., Smetcoren, A.S. & De Donder, L. (2025). How ‘co’ can you go? A qualitative inquiry on the key principles of co-creative research and their enactment in real-life practices. *International Journal of Social Research Methodology*, 28(1), 87-103. <https://doi.org/10.1080/13645579.2024.2301847>

Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2(4), 34–46. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1946.tb02295.x>

Minkler, M., & Wallerstein, N. (Red.). (2008). *Community-based participatory research for health: From process to outcomes* (2e ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Reason, P., & Bradbury, H. (Red.). (2008). *The SAGE handbook of action research: Participative inquiry and practice* (2e ed.). London: SAGE Publications.

PARTICIPATIE BETER BEGRIJPEN: TYPOLOGIEËN, MODELLEN EN VERWANTE BEGRIPPEN

SARAH DURY, BAS DIKMANS

Wat betekent het eigenlijk om te participeren? *Meedoen* klinkt eenvoudig, maar *participatie* is in de praktijk een complex begrip. In het kader van participatief actieonderzoek is het essentieel om niet alleen stil te staan bij de vormen van participatie, maar ook bij de onderliggende verhoudingen van macht. Dit hoofdstuk verkent het concept *participatie* in zijn veelzijdigheid: als doel en als middel, als machtsvraagstuk, en als relationeel proces. Daarnaast bespreken we verschillende modellen om participatie te begrijpen en analyseren, en verkennen we verwante begrippen zoals *co-creatie*, *sociale innovatie* en *social design*. Op die manier biedt dit hoofdstuk een theoretisch fundament voor de meer praktijkgerichte bijdragen in het tweede deel van dit boek.

- 1 HET CONCEPT PARTICIPATIE
- 2 VORMEN EN NIVEAUS VAN PARTICIPATIE
- 3 VERWANTE CONCEPTEN: CO-CREATIE, SOCIALE INNOVATIE EN SOCIAL DESIGN
- 4 TOT SLOT

1. HET CONCEPT PARTICIPATIE

Participatie is een begrip dat op het eerste gezicht eenvoudig lijkt: het gaat om meedoen. Maar wie dieper graaft, merkt dat *participatie* een veelgelaagd en contextafhankelijk concept is. Wat *meedoen* precies betekent, voor wie, onder welke voorwaarden, en met welk doel, verschilt sterk naargelang de setting, of dat nu gaat om onderzoek, beleid, zorg, onderwijs of activisme.

1.1 Participatie als paraplueterm

Participatie is een paraplueterm die in verschillende contexten gebruikt kan worden. Hieronder geven we enkele omschrijvingen uit de literatuur die helpen om het concept beter te begrijpen.

We kunnen participatie algemeen omschrijven als ‘de verschillende vormen van betrokkenheid in sociale praktijken’ (Urbaniak & Wanka 2023). Participatie heeft als doel ‘om gelijke deelname, co-leren, gemeenschapsmobilisatie, en persoonlijke en sociale transformatie te bereiken’ (Spinuzzi, 2005). Een andere, meer politiek-georiënteerde omschrijving is die van de United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), die participatie beschouwt ‘in relatie tot het vermogen om besluitvormingsprocessen van maatschappelijke organisaties op alle niveaus te beïnvloeden’. In de definitie van The World Bank Participation Sourcebook is participatie ‘een proces waarbij stakeholders invloed uitoefenen op en medezeggenschap hebben over ontwikkelingsinitiatieven en de beslissingen en middelen die hen beïnvloeden’.

Wat opvalt, is dat participatie hier niet alleen gaat over betrokkenheid, maar ook over invloed en zeggenschap. Participatie zonder macht om iets te veranderen wordt al snel symbolisch of louter communicatief beleid.

1.2 Participatie als middel en als doel

Participatie kan gezien worden als middel om iets te bereiken of als een doel op zich. Participatie als **middel** betekent dat participatie een strategie is om tot een beter resultaat te komen. Denk aan meer gedragen beleidsbeslissingen of de ontwikkeling van inclusievere diensten of projecten. In deze visie is participatie noodzakelijk om een bepaalde uitkomst te bereiken. Het benut lokale kennis en ervaringen als input, maar laat de eindbeslissing vaak bij professionals of beleidsmakers.

Participatie als **doel** vertrekt van een meer emanciperende logica. Hier is het doel niet een beter eindproduct, maar het proces zelf: mensen actief betrekken, hun stem laten horen, hun positie versterken. Participatie draagt bij aan burgerschap, zelfsturing, collectief leren en gemeenschapsontwikkeling. Het is niet alleen een methodiek, maar ook een vorm van maatschappelijke democratisering. Tabel 1 bevat een aantal voorbeelden van participatie als middel en als doel.

Participatie als middel	Participatie als doel	Participatie als middel en als doel
Voorbeeld: Meedenken over de inrichting van het plein Een stadsbestuur wil een nieuw buurtplein aanleggen en organiseert een inspraakmoment met bewoners. De stad presenteert enkele ontwerpen, en bewoners mogen reageren. Op basis van hun opmerkingen worden aanpassingen gedaan (bijvoorbeeld meer zitbanken, extra speeltoestel).	Voorbeeld: Samen een buurtkrant maken In een wijkwerking starten buurtbewoners een gezamenlijk project: een maandelijkse krant met verhalen uit hun eigen buurt. Ze bepalen zelf de thema's, doen interviews met andere bewoners en versterken basisvaardigheden zoals schrijven, lay-out en fotografie. Er is ondersteuning van een sociaal werker, maar de bewoners nemen zelf initiatief.	Voorbeeld: Co-onderzoek met jongeren in de jeugdhulp Een onderzoeksinstelling werkt samen met jongeren in de jeugdhulp om hun ervaringen in beeld te brengen. Jongeren kiezen de onderzoeksvraag ('Wat betekent veiligheid voor ons in de voorziening?'), voeren zelf interviews, analyseren mee en presenteren de resultaten aan beleidsmakers.
Toelichting: Participatie is hier een middel om een project beter af te stemmen op de noden van de buurt en om draagvlak te creëren. De kaders (budget, deadlines, doel) liggen grotendeels vast. De bewoners mogen meedenken, maar niet meebeslissen.	Toelichting: Hier is het participatieproces het doel op zich: het gaat om zelfontplooiing en eigenaarschap. De focus ligt minder op een perfect eindproduct, meer op het leerproces, het samen doen en de verbondenheid die ontstaat.	Toelichting: Dit project combineert participatie als middel én als doel: het wil beleidsaanbevelingen doen (middel) én jongeren versterken in hun handelingsvermogen en onderzoeksvaardigheden (doel).
Voordeel: efficiënt, concreet, resultaatgericht Beperking: beperkte invloed, risico op schijnparticipatie	Voordeel: versterkt sociale cohesie en burgerschap Beperking: minder gericht op beleidsimpact of structurele verandering	Voordeel: werkt aan structurele en persoonlijke verandering Uitdaging: vraagt tijd, vertrouwen en aandacht voor machtsevenwicht

Tabel 1. Voorbeelden van participatie als middel en als doel

Deze tweedeling roept de vraag op: 'Wanneer is participatie 'echt'?' Of nog: 'Wie bepaalt de agenda, wie beslist over het proces, en wie heeft toegang tot de middelen om te participeren?'

1.3 Deelnemen is niet hetzelfde als deelhebben

Binnen participatieprocessen is het onderscheid tussen *deelnemen* en *deelhebben* van fundamenteel belang. De termen worden vaak door elkaar gebruikt, maar verwijzen in wezen naar verschillende dimensies van betrokkenheid. **Deelnemen** heeft betrekking op de feitelijke aanwezigheid van mensen in activiteiten of overlegstructuren. Het zegt iets over wie er meedoet, maar niet noodzakelijk over de kwaliteit van die betrokkenheid.

Deelhebben, daarentegen, verwijst naar de mate waarin mensen zich echt betrokken, erkend en vertegenwoordigd voelen. Zoals Bart Rogé (2020) stelt: 'Deelhebben is niet hetzelfde als deelnemen.' Het is mogelijk dat mensen deelnemen zonder werkelijk te ervaren dat ze invloed hebben, dat ze ertoe doen of dat hun stem betekenisvol is.

Het begrip *deelhebben* nodigt uit tot een meer relationele en structurele kijk op participatie. Het is geen individuele eigenschap, maar een ervaring die ontstaat in de interactie met anderen en met structuren die al dan niet ruimte laten voor verschil, voor verhalen die afwijken van de dominante norm. Deelhebben impliceert erkenning, aansluiting en eigenaarschap (Socius, 2023). Het gaat over het gevoel dat je ergens toe behoort, dat jouw perspectief ertoe doet, en dat je de ruimte krijgt om mede vorm te geven aan het proces of project waar je deel van uitmaakt.

In sociaal-cultureel werk wordt participatie daarom niet uitsluitend beoordeeld op kwantitatieve criteria, zoals het aantal deelnemers, maar ook op kwalitatieve aspecten zoals betekenisverlening en verbondenheid. Mensen kunnen deelnemen aan een project zonder dat het aansluit bij hun leefwereld of zonder dat ze zich herkennen in de manier waarop het georganiseerd is. Deelhebben veronderstelt daarentegen dat mensen de mogelijkheid hebben om te resoneren met wat er gebeurt, om hun eigen leefwereld en identiteit terug te vinden in de ruimte die wordt geboden. Zoals Socius (2023) het formuleert: 'Participatie krijgt pas waarde als mensen zichzelf kunnen herkennen in het proces, het product en het doel.'

Deelhebben is ook onlosmakelijk verbonden met structurele voorwaarden: toegang tot informatie, tot ruimte, tot tijd en ondersteuning. Zonder deze randvoorwaarden dreigt participatie zich te beperken tot symbolische uitnodiging, waarbij weliswaar formele betrokkenheid wordt georganiseerd, maar zonder echte machtsoverdracht of mogelijkheid tot medezeggenschap. Dat verhoogt het risico op schijnparticipatie.

In het kader van participatief actieonderzoek is dit onderscheid tussen deelnemen en deelhebben bijzonder relevant. Participatie is immers niet alleen een middel tot kennisproductie, maar ook een proces van emancipatie en sociale verandering. Deelhebben betekent dat participanten niet alleen input leveren, maar ook daadwerkelijk invloed uitoefenen op de onderzoeksagenda, op de manier van werken en op de betekenis van de uitkomsten. Het betekent dat ze zichzelf kunnen herkennen in het proces en zich eigenaar kunnen voelen van wat eruit voortkomt. In dat opzicht is deelhebben een toetssteen voor de kwaliteit en diepgang van participatief werken.

2. VORMEN EN NIVEAUS VAN PARTICIPATIE

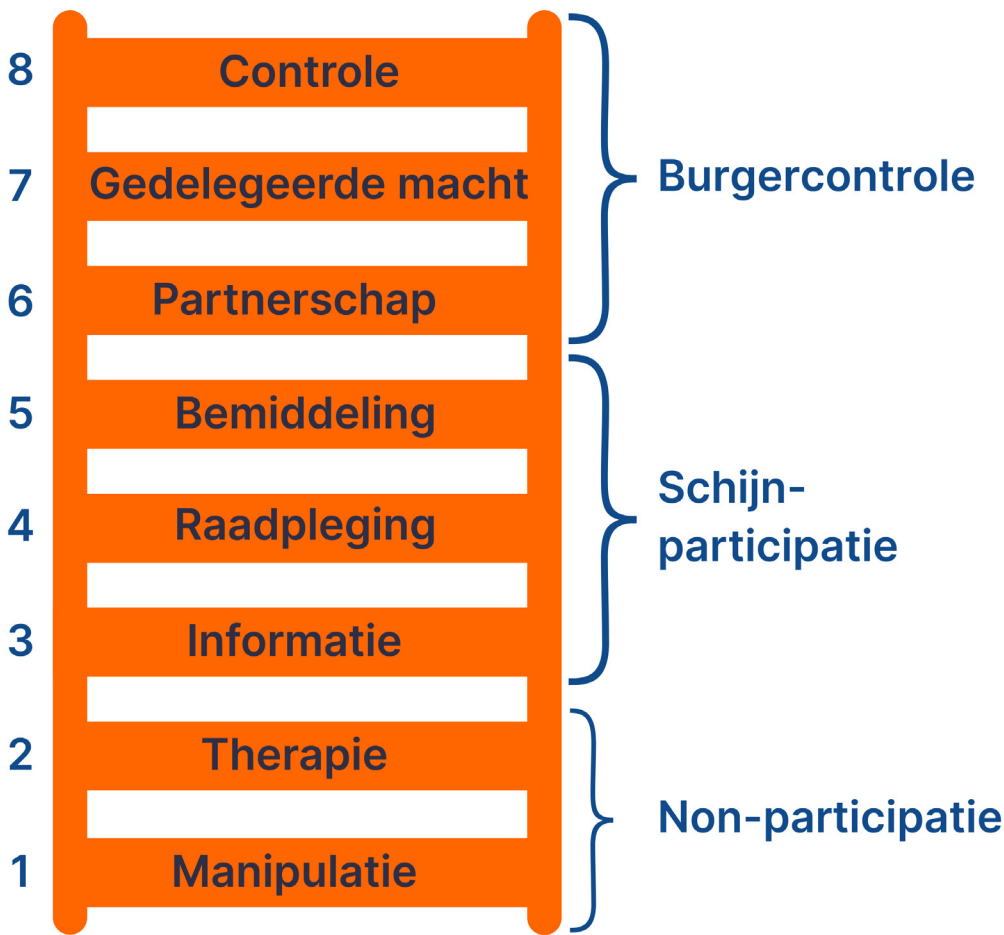
Participatie krijgt in de praktijk op verschillende manieren vorm. Dat kan variëren van louter informeren tot gezamenlijk beslissingen nemen of zelfs volledige controle geven aan burgers of deelnemers. In dit deel verkennen we drie veelgebruikte modellen om participatie te analyseren: de participatieladder, de participatiepiramide en het participatiewiel. Elk model maakt verschillende dimensies van participatie zichtbaar en legt andere accenten. Samen geven ze een rijk beeld van hoe participatie in de praktijk kan functioneren en waarom het niet altijd wenselijk is om te streven naar 'meer' of 'hogere' participatie als universeel ideaal.

Model	Focus	Hiërarchie	Sterkte	Kritiek
Participatie-ladder	Macht en controle	Sterke hiërarchie in de niveaus	Maakt machtsverdeling zichtbaar	Werkt normatief
Participatie-piramide	Mate van betrokkenheid en bereik	Hiërarchisch qua aantal betrokkenen per niveau	Toont realistisch bereik	Impliceert passiviteit onderaan
Participatie-wiel	Gelijkwaardigheid en variatie in vormen	Geen hiërarchie	Erkent alle vormen als waardevol	Mist gradaties van invloed

Tabel 2. Participatieladder, -piramide, en -wiel en de nuance tussen de drie modellen

2.1 De participatieladder

De participatieladder van Arnstein (1969) is een bekend en invloedrijk model voor burgerparticipatie en besluitvormingsprocessen. Het model beschrijft acht niveaus van participatie, gaande van manipulatie (non-participatie) tot volledige burgercontrole.

Figuur 1: Participatieladder van Arnstein

De twee onderste niveaus op de ladder zijn **manipulatie** en **therapie**, de twee vormen van non-participatie. *Manipulatie* betekent dat mensen worden ingeschakeld om een proces te rechtvaardigen zonder echte inspraak. *Therapie* betekent dat burgers worden gecorrigeerd in plaats van serieus genomen, waarbij participatie eerder een vorm van controle is.

Het derde, vierde en vijfde niveau zijn **informatie, raadpleging en bemiddeling**. *Informatie* betekent dat burgers toegankelijke en transparante informatie krijgen, maar ze kunnen niet actief deelnemen aan besluitvorming. Bij *raadpleging* wordt er naar hun advies gevraagd, bijvoorbeeld in enquêtes of focusgroepen, maar is het onduidelijk wat er met het advies gebeurt. *Bemiddeling* betekent dat burgers beperkte invloed of inspraak krijgen, maar de beslissingsmacht blijft bij de autoriteiten. Bij deze drie niveaus is er weinig ruimte voor dialoog en blijft het recht om beslissingen te nemen bij de machthebbers.

Deze drie niveaus worden ook wel *tokenisme* of **schijnparticipatie** genoemd. Iemand uitnodigen voor een gesprek en ervaringen en kennis laten delen, is niet hetzelfde als aan participatie doen. Voor effectieve participatie moet er iets gedaan worden met die stem in de besluitvorming. Doen alsof de participant blij mag zijn om rond de vergadertafel te zitten en het directe vertegenwoordiging noemen, wordt ook schijnparticipatie genoemd.

De bovenste drie niveaus van de ladder zijn **partnerschap, gedelegeerde macht en controle**, de drie niveaus van burgermacht. *Partnerschap* betekent dat burgers in gesprek gaan en onderhandelen met machthebbers over beslissingen. Ze delen dan ook de macht. Bij *gedelegeerde macht* krijgen de burgers een deel van de beslissingsmacht toebedeeld. *Controle* houdt in dat burgers de volledige controle hebben over het besluitvormingsproces. Daarnaast dragen zij de verantwoordelijkheid en voeren ze ze zelf de beslissingen uit.

Arnstein stelt dat de grenzen tussen deze niveaus niet altijd strak afgebakend zijn, maar dat er alleszins een **hiërarchische lijn** in zit. In haar visie is volledige participatie het einddoel. De verticale ladder impliceert dat de hogere niveaus van participatie altijd beter zijn dan de lagere niveaus, en dat volledige burgercontrole de ultieme vorm van participatie is om na te streven.

Toch roept dit hiërarchische model vragen op. Is meer participatie altijd beter? In de praktijk is dat niet altijd haalbaar of gewenst. Sommige mensen geven de voorkeur aan een minder actieve vorm van participatie, zoals geïnformeerd worden of advies krijgen. Demos vzw (z.d.) legt de participatieladder horizontaal in hun visie over participatie in jeugdwerk, cultuur en sport. Ze geven daarbij aan dat niet iedereen noodzakelijk het niveau van zeggenschap wil bereiken; sommigen willen juist participeren met het doel om ergens toe te behoren. Bovendien is mee beslissen en organiseren niet evident voor iedereen. Demos vraagt daarom de nodige voorzichtigheid om dit als ideaal te projecteren. 'De meer actievormen van participatie passen in een westers kader waar mondigheid en assertiviteit centraal staan, iets wat niet voor elke jongere vanzelfsprekend is'.

Verder is Arnsteins ladder sterk gericht op het **herverdelen van macht** tussen burgers en de overheid. Participatie hoeft niet altijd om machtsverhoudingen te gaan, maar ook om samenwerking, dialoog en wederzijds begrip. Macht is één dimensie van participatie, en te veel nadruk daarop kan andere belangrijke aspecten van participatie, zoals vertrouwen en wederzijds leren, ondermijnen.

Tot slot is het belangrijk om het concept *tokenisme* (schijnparticipatie) niet te simplistisch te beschouwen. Informatie, raadpleging en bemiddeling worden vaak als oneerlijk afgeschilderd, terwijl in sommige situaties deze vormen van participatie wel een waardevolle rol kunnen spelen. Voor sommige mensen kan informatie of raadpleging precies de juiste vorm van participatie zijn, gezien hun situatie of voorkeuren. Zo kan burgers informeren een belangrijk deel zijn van participatie, zolang het onderdeel is van een breder participatieproces.

2.2 Participatiepiramide

Brosens en collega's (2016) gebruikten in hun onderzoek naar participatie en inspraak van mensen in detentie in de gevangenis van Gent de participatieladder in focusgroepen, met als doel inzicht te krijgen in welke vormen van participatie en inspraak er bestonden in deze context. In de gesprekken werd er kritiek geuit op de hiërarchische voorstelling van dit model. In navolging daarvan werd de participatieladder omgevormd tot een participatiepiramide, die vaak wordt gebruikt in de literatuur over politieke participatie. Een piramidemodel wijst op het feit dat weinig mensen betrokken zijn bij de hoogste niveaus, maar dat ze in verhouding wel een actievere participatierol opnemen. Onderaan zijn meer burgers actief in absolute getallen, maar op een minder actieve wijze. Hoe hoger in de piramide, hoe kleiner de groep die bereikt wordt. Om dit model te illustreren, maken we gebruik van het onderzoek van Brosens en collega's (2016, 2018), meerbepaald Figuur 2, aangevuld met voorbeelden in Tabel 3.

Figuur 2. Participatiepiramide (Brosens et al., 2016)

Bovenaan de piramide vinden we de mensen in detentie die een actieve rol opnemen, bijvoorbeeld in een werkgroep communicatie. Zij denken samen met personeel na over communicatieproblemen in de gevangenis en bedenken oplossingen. Personeel en mensen in detentie nemen samen beslissingen over welke acties de gevangenis zal ondernemen. Een ander voorbeeld is dat mensen in detentie vrij zelfstandig beslissingen mogen nemen, bijvoorbeeld over een activiteit die ze zelf organiseren en waar ze een budget voor krijgen. Die rollen zijn weggelegd voor een beperktere groep. Niet iedereen heeft de behoefte om op een dergelijk niveau te participeren. In de onderste delen van de piramide zijn meer mensen betrokken. Zo is het bijvoorbeeld van essentieel belang dat alle mensen in detentie geïnformeerd zijn over hun rechten en mogelijkheden om te participeren in de gevangenis, als zij dat wensen. Die informatieverbreiding kan zowel via mondelinge als schriftelijke communicatiekanalen (Brosens et al., 2016). Tabel 3 geeft weer welke rol personen in detentie en professionals kunnen opnemen per niveau (Brosens, 2018).

	Rol van personen in detentie	Rol van professionals
Meebeslissen	Initiatiefnemers, medebeslissers, verantwoordelijken, eigenaars van het proces.	Ondersteunen en faciliteren. Creëren ruimte zodat personen in detentie zelf het beleid kunnen vormgeven.
Co-producen	Actieve partners in besluitvorming binnen afgesproken kaders en randvoorwaarden.	Ontwikkelen beleid samen met personen in detentie, rekening houdend met hun beslissingen.
Adviseren	Adviseurs die actief ideeën en suggesties aandragen.	Stellen beleid op terwijl zij luisteren naar de ideeën en oplossingen van personen in detentie.
Raadplegen	Worden bevraagd en mogen feedback geven, maar hebben geen beslissingsmacht.	Stellen beleid op en geven personen in detentie de kans om opmerkingen te maken, maar zonder de garantie dat die worden meegenomen.
Informeren	Krijgen informatie, leveren geen inhoudelijke bijdrage.	Stellen beleid zelfstandig op en brengen personen in detentie daarvan op de hoogte.
Geen participatie	Geen betrokkenheid of inspraak.	Stellen beleid volledig zelfstandig op zonder communicatie naar personen in detentie.

Tabel 3. Rol van personen in detentie en professionals

2.3 Participatiewiel

Een derde benadering van de mogelijke niveaus van participatie is het participatiewiel, ontwikkeld door het Vlaams Patiëntenplatform (z.d.) om patiëntenparticipatie te bevorderen. De wielvorm benadrukt dat elke vorm van participatie belangrijk is, in tegenstelling tot de laddervorm, die de indruk geeft dat de hogere participatieniveaus beter zijn dan de lagere. Het wiel kent zes facetten, toegepast op patiëntenparticipatie maar ook toepasbaar in andere situaties waar aan participatie wordt gedaan.

Figuur 3. Participatiewiel (Vlaams Patiëntenplatform, z.d.)

2.4 Reflectie over de drie modellen

De participatieladder van Arnstein is een belangrijk en invloedrijk model dat inzicht biedt in de verschillende niveaus van burgerparticipatie. Maar de hiërarchische structuur, de nadruk op macht, en het veronderstelde belang van hogere participatieniveaus leidden tot kritiek. Alternatieve modellen zoals het participatiewiel en de piramide bieden oplossingen voor deze beperkingen door participatie contextgericht en minder hiërarchisch te benaderen.

Deze kritieken en alternatieve modellen helpen ons om participatie beter te begrijpen. Participatie is immers **niet neutraal**: het gaat altijd over macht, erkenning, invloed, maar ook over vertrouwen en relationele ruimte. Participatie is een proces, contextgebonden, waarbij we waakzaam zijn voor participatiedwang en uitsluiting.

Participatie is geen vast punt op een schaal, maar een **bewegend proces**. Iemand kan starten als geïnformeerde burger en later co-onderzoeker worden. Omgekeerd kunnen mensen tijdelijk minder actief worden. Flexibiliteit en timing zijn cruciaal: het participatieniveau moet mee evolueren met het proces, de noden en de levenssituatie van deelnemers. De juiste vorm van participatie hangt af van de **context**. In sommige situaties is informatievoorziening al een stap vooruit. In andere zijn gedeelde beslissingen noodzakelijk. Er is geen one-size-fits-all. Wat participatie waardevol maakt, is dat het aansluit bij mensen en ruimte biedt voor wat nodig is.

De norm dat participatie altijd goed is, kan leiden tot **participatiedwang**: mensen voelen druk om mee te doen, ook als ze niet willen of kunnen. Echt participatief werken betekent ook dat niet participeren een legitieme keuze is. Dat vereist respect voor grenzen en de mogelijkheid om gewoon te 'zijn' in plaats van te 'doen'.

Een belangrijke vraag is: 'Wie beschikt over de toegang en vaardigheden om te kunnen participeren?' Participatieve processen kunnen **uitsluiting versterken** als het niet gepaard gaat met ondersteuning. Participatief werken vraagt dus ook aandacht voor inclusie.

3. VERWANTE CONCEPTEN: CO-CREATIE, SOCIALE INNOVATIE EN SOCIAL DESIGN

3.1 Co-creatie

Co-creatie, co-productie, co-constructie zijn *buzz-words* geworden in het tegenwoordige debat rond participatie. Algemeen kan je stellen dat het bij alle drie de termen gaat om actieve betrokkenheid van burgers bij het vormgeven van diensten of beleid (Brandsen & Honingh, 2018). Het verschil ligt vooral in het moment waarop burgers betrokken worden. Co-creatie verwijst eerder naar het gezamenlijk ontwikkelen van ideeën en ontwerpen, vaak in de vroege fase van een proces. Co-constructie en co-productie gaan over deelname in een later stadium van een participatieproces, bijvoorbeeld door het mee uitvoeren of implementeren van plannen.

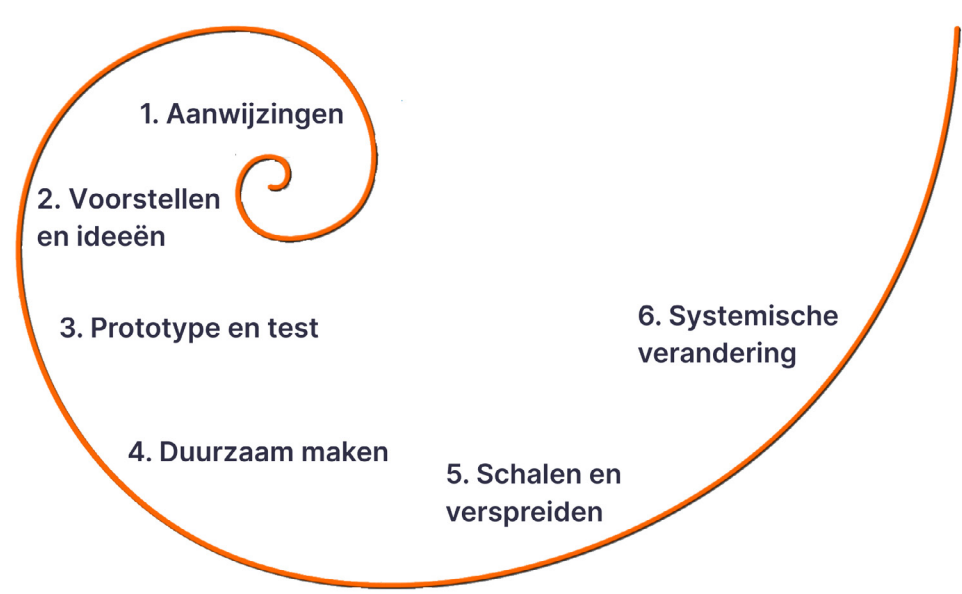
Deze termen worden niet door iedereen op dezelfde wijze geformuleerd. Een bekende typologie van Voorberg et al. (2015) onderscheidt burgers als initiatiefnemers (wat zij *co-creatie* noemen), mede-ontwerpers

(wat voor hen zowel *co-creatie* als *-productie* is), en mede-uitvoerders (wat ze *co-productie* noemen). Zo krijgen participanten niet alleen inspraak, maar ook mede-eigenaarschap over het proces en resultaat.

3.2 Sociale innovatie

Participatie speelt ook een sleutelrol in sociale innovatie, een proces dat gekenmerkt wordt door het ontwikkelen van nieuwe oplossingen voor maatschappelijke problemen. Volgens Nicholls en Murdock (2012) gaat sociale innovatie over het creëren van nieuwe ideeën én het vormen van nieuwe samenwerkingsverbanden.

Om te beschrijven hoe een proces van sociale innovatie eruitziet, bedachten Murray et al. (2010) de sociale innovatiespiraal met zes fases, van diagnose tot systemische verandering. Participatie situeert zich in verschillende fases: van input verzamelen tot beleid mee helpen hervormen.

Figuur 4. De sociale innovatiespiraal (Murray et al., 2010)

Fase	Voorbeeld: Sociale innovatie in een dienstencentrum: 'Samen aan tafel'
Fase 1 (prompts): aanwijzingen, inspiraties en diagnoses De behoefte aan innovatie ontstaat. Het probleem wordt vastgesteld en de vraag wordt gekaderd zodat de dieperliggende oorzaken, en niet alleen de symptomen, van het probleem worden aangepakt.	In de wijk signaleren buurtwerkers dat veel ouderen zich 's avonds eenzaam voelen. Gesprekken met oudere bewoners tonen aan dat er nood is aan regelmatige, warme ontmoetingsmomenten.
Fase 2 (proposals): voorstellen en ideeën Allerlei methodieken worden toegepast om inzichten en ervaringen te verzamelen.	In co-creatiesessies met ouderen, vrijwilligers en zorgpartners ontstaan ideeën zoals avondwandelingen of samen koken. Het idee van een wekelijkse buurtmaaltijd krijgt veel draagvlak.
Fase 3 (prototypes): prototype en test Het idee (bijvoorbeeld een nieuwe tool of dienst) wordt in de praktijk getest.	Drie proefavonden worden georganiseerd. Vrijwilligers (waaronder ook veel ouderen zelf) koken, ouderen schuiven aan. Evaluaties tonen succes, maar ook aandachtspunten zoals mobiliteit en dieetwensen.

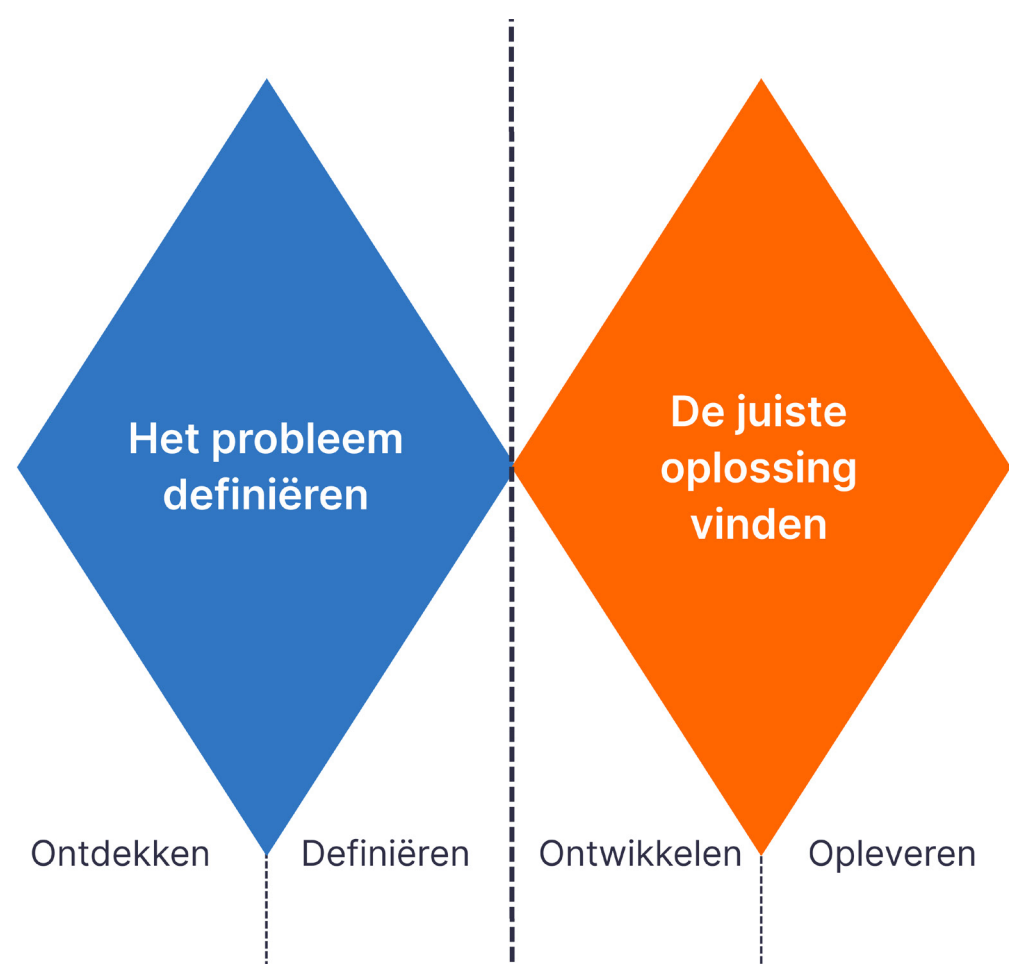
Fase 4 (sustaining): duurzaam maken Het idee wordt verfijnd en ondertussen zijn de nodige middelen er om op lange termijn de financiële zekerheid te waarborgen voor de initiatiefnemer.	Een vast vrijwilligersteam organiseert de avonden. Er komt ondersteuning van de stad en van een lokale supermarkt. Een draaiboek wordt opgesteld voor langdurige werking.
Fase 5 (scaling): schalen en verspreiden De innovatie wordt veralgemeend in een organisatie of de organisatie breidt zichzelf uit.	Twee andere buurthuizen starten met het concept. De stad erkent het als goede praktijk, en het project wordt gedeeld binnen het lokaal ouderenbeleid en in opleiding- en sociaal werk.
Fase 6 (systemic change): systemische verandering Deze fase omvat bijvoorbeeld sociale bewegingen, veranderingen in wetten en regelgeving, infrastructuur of nieuwe manieren van denken en handelen.	Het initiatief 'Samen aan tafel' inspireert bredere beleidsaanpassingen: in het stadsactieplan rond ouderenzorg wordt buurtgerichte participatie expliciet opgenomen. Andere steden nemen het model over. In opleidingen en welzijnsnetwerken groeit het besef dat ouderen zélf mee oplossingen kunnen ontwerpen en dragen, en niet enkel ontvangers van zorg zijn.

Tabel 4. Zes fases van innovatie geïllustreerd door 'Samen aan tafel'

Murray et al. (2010) geven aan dat de fases in de spiraal elkaar niet noodzakelijk strikt chronologisch opvolgen. De fasen bieden een pragmatische aanpak om sociale innovatie te analyseren, maar de ontwikkeling is niet lineair, wel iteratief. Elke sociale innovatie volgt bovendien zijn eigen dynamiek.

3.3 Social design

Ook binnen design ontstaat er toenemende aandacht voor participatie. Social design richt zich op maatschappelijke noden en betreft eindgebruikers, experts en stakeholders in een gedeeld ontwerpproces. Het bekende **Double Diamond-model** (Design Council, 2015) beschrijft dit als een iteratief proces van ontdekken, definiëren, ontwikkelen en opleveren. Het model bestaat uit vier fasen, verdeeld over twee diamanten: een eerste waarin het probleem wordt onderzocht, en een tweede waarin oplossingen worden ontwikkeld.

Figuur 5. Het Double Diamond-model (Design Council, 2015)

Fase	Voorbeeld: 'Van zwerfvuil naar buurtpunt'
Fase 1 (discover): ontdekking In deze fase verkennen ontwerpers samen met betrokkenen het probleem vanuit verschillende perspectieven. Er wordt bewust breder gekeken dan de oorspronkelijke vraag, om achterliggende noden en oorzaken te begrijpen.	Een stad wil iets doen aan zwerfvuil, maar tijdens gesprekken met buurtbewoners blijkt dat het vooral gaat om een gevoel van vervreemding en gebrek aan buurtgevoel. Het werkelijke probleem is dus sociaal, niet enkel praktisch.
Fase 2 (define): definiëren De inzichten uit de ontdekking worden geordend. Samen met deelnemers wordt gezocht naar de kern van het probleem. Wat is écht belangrijk? Wat is haalbaar? Hier wordt een concrete ontwerpvraag geformuleerd.	De ontwerpvraag wordt: 'Hoe kunnen we bewoners meer eigenaarschap geven over hun publieke ruimte?'
Fase 3 (develop): ontwikkelen Verschillende ideeën worden gegenereerd en uitgetest in kleine tests of prototypes. Er is ruimte voor experiment, fouten maken en bijsturen. Co-creatie met gebruikers blijft cruciaal.	Bewoners werken mee aan het ontwerpen van 'buurtpunten': kleurrijke borden met buurtverhalen en vuilnisbakken in één. Ze kiezen locaties, kleuren en werken zelf mee aan de plaatsing.

Fase 4 (deliver): opleveren De beste ideeën worden geïmplementeerd. Dat gebeurt stap voor stap, met voortdurende feedback van gebruikers. Wat werkt, wordt behouden en verder uitgerold.	De buurtpunten worden in meerdere straten geplaatst. Bewoners verzorgen ze zelf. De stad voorziet in opvolging en ondersteuning.
--	--

Tabel 7. Double Diamond-model geïllustreerd door 'Van zwerfvuil naar buurtpunt'

Het Double Diamond model is niet het enige model voor social design dat bestaat. Zie het hoofdstuk over het 5i-model van EVA bxl (hoofdstuk 15) om een alternatieve invulling te zien.

4. TOT SLOT

Participatie gaat fundamenteel over toegang tot invloed: invloed op beslissingen en op kennisproductie. In die zin is participatie onlosmakelijk verbonden met rechtvaardigheid, maar ook met de erkenning van verschillende vormen van weten en ervaren als legitieme bronnen van kennis.

In klassiek onderzoek en beleid zijn bepaalde stemmen vaker gehoord dan andere. Participatie betekent niet alleen mensen erbij halen, maar ook de bestaande machtsstructuren en vormen van uitsluiting bevragen. Wie wordt systematisch niet gehoord? En wie bepaalt wat als relevante of wetenschappelijke kennis telt?

Daarom wordt participatie in participatief actieonderzoek niet als een neutrale techniek beschouwd, maar als een ethische en politieke keuze. Het is een vorm van gedeeld eigenaarschap, waarbij mensen niet alleen inspraak hebben, maar ook medeverantwoordelijk worden voor het onderzoeks- of veranderingsproces.

De modellen en concepten die in dit hoofdstuk zijn besproken, van de participatieladder tot social design, tonen dat er geen universele of lineaire route is naar 'goede' participatie. Echte participatie sluit aan bij wat mensen nodig hebben en erkent ook het recht om niet mee te doen. In deel II van het boek zullen we zien hoe deze noties van participatie concreet tot uiting komen in participatieve onderzoekspraktijken en casussen.

REFERENTIES

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>

Brosens, D., Dury, S., & Smetcoren, A.-S. (2016). Inspraak en participatie van gedetineerden in de gevangenis van Gent: Een kwalitatieve analyse. Vrije Universiteit Brussel. https://pald.research.vub.be/sites/default/files/2022-10/8.%20Rapport_inspraak_participatie_gedeteneerden_gent_2016_druk.pdf

Brosens, D., Croux, F., & De Donder, L. (2018). Prisoners' Active Citizenship: An insight in European prisons.

Brussels: Vrije Universiteit Brussel. https://www.researchgate.net/publication/326176487_Prisoners'_Active_Citizenship_An_insight_in_European_prisons

Demos vzw. (z.d.). *De participatieladder plat gelegd: Het participatiecontinuüm*. https://demos.be/sites/default/files/01_participatieladder_plat_gelegd.pdf

Design Council. (2015). *Innovation by design: How design enables science and technology research to achieve greater impact*. <https://www.designcouncil.org.uk/fileadmin/uploads/dc/Documents/innovation-by-design.pdf>

Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. (2010). *The open book of social innovation*. NESTA. <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/The-Open-Book-of-Social-Innovationg.pdf>

Nicholls, A., & Murdock, A. (2012). The nature of social innovation. In A. Nicholls & A. Murdock (Red.), *Social innovation: Blurring boundaries to reconfigure markets* (pp. 1–32). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230367098_1

Rogé, B. (2020). *Deelhebben is niet hetzelfde als deelnemen. Momenten #11*. Demos vzw. https://demos.be/sites/default/files/momenten_nr11_bart_roge.pdf

Socius. (2023). *Naar een eigen visie op de sociaal-culturele rollen*. <https://socius.be/wp-content/uploads/2023/03/Naar-een-eigen-visie-op-de-sociaal-culturele-rollen.pdf>

Spinuzzi, C. (2005). The methodology of participatory design. *Technical Communication*, 52(2), 163–174. https://www.researchgate.net/publication/233564945_The_Methodology_of_Participatory_Design

United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD). (z.d.). *Participatory approaches*. <https://www.unrisd.org/>

Vlaams Patiëntenplatform. (n.d.). *Draaide jij al aan het participatiewiel?* <https://vlaamspatientenplatform.be/nl/advies-en-tips/draaide-jij-al-aan-het-participatiewiel>

Voorberg, W. H., Bekkers, V. J. J. M., & Tummers, L. G. (2015). A systematic review of co-creation and co-production: Embarking on the social innovation journey. *Public Management Review*, 17(9), 1333–1357. <https://doi.org/10.1080/14719037.2014.930505>

World Bank. (1996). *The World Bank participation sourcebook*. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/289471468741587739/the-world-bank-participation-sourcebook>

Urbaniak, A., & Wanka, A. (2023). Participatory approaches in ageing research: An overview. In A. Urbaniak & A. Wanka (Red.), *Routledge international handbook of participatory approaches in ageing research* (pp. 1–14). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003254829>

DEEL II

AAN DE SLAG: PARTICIPATIEVE ONDERZOEKSMETHODIEKEN

HOE GA JE PRAKTISCH AAN DE SLAG? ENKELE VEELGESTELDE VRAGEN

TOON VERCAUTEREN, SOFIE VAN REGENMORTEL

In deel II van het boek beschrijven we verschillende participatieve methodieken voor onderzoek en praktijk. Elke methodiek is anders en vergt een andere aanpak, maar er zijn wel een aantal algemene principes en ethische overwegingen die je kan meenemen als je een participatief onderzoek of project start. Dit hoofdstuk vertrekt van concrete vragen die vaak terugkeren in gesprekken met studenten, onderzoekers en praktijkwerkers die hun eerste stappen in participatief actieonderzoek zetten. We behandelen vragen over wanneer en hoe je participatie vormgeeft, hoe je omgaat met kwaliteitsvragen, welke uitdagingen je kan tegenkomen onderweg, wie er allemaal meedoet aan een participatief onderzoeksproject, en met welke rol.

Wat volgt is geen receptenboek met eenduidige antwoorden. De antwoorden in dit hoofdstuk bieden eerder een reflectief kader en praktische inzichten, gebaseerd op bestaande literatuur en praktijkervaringen.

- 1 IN WELKE ONDERZOEKSFASE KUNNEN MENSEN DEELNEMEN?**
- 2 IS PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK WEL BETROUWBAAR EN VALIDE?**
- 3 WIE ZIJN DE PARTNERS IN PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK, EN HOE GA JE OM MET ROLLEN EN MACHTSVERHOUDINGEN?**
- 4 MET WELKE MOEILIKHEDEN KAN JE GECONFRONTEERD WORDEN?**
- 5 HOE KAN JE DE INPUT EN ANTWOORDEN VAN MENSEN ANALYSEREN EN INTERPRETEREN?**

1. IN WELKE ONDERZOEKSFASE KUNNEN MENSEN DEELNEMEN?

Participatie kan, of moet zelfs, vervat zitten in alle fases van het onderzoek, vanaf de voorbereiding en start van het onderzoek tot de disseminatie.

Participatief actieonderzoek gebeurt vaak onder begeleiding van een **stuurgroep** bestaande uit leden van de gemeenschap. Zij ontwikkelen het onderzoeksproject, halen noden en problemen aan, en bepalen de onderzoeksagenda.

De eerste fase is het **co-designen van het onderzoek**. Samen met co-onderzoekers bepaal je de maatschappelijke problemen en lokale noden, onderzoeksmethoden, de interventiestrategie, de uitvoering van het onderzoek, en schrijf je de projectaanvraag. Meerdere co-creatieworkshops zijn daarbij onmisbaar.

In de tweede fase, de **literatuurstudie**, verzamel je theoretische en empirische kennis. Participatie is hier in de praktijk soms eerder beperkt, maar kan wel verrijkend zijn. Hoe komen cijfers binnen bij de co-onderzoekers? Wat denken zij over de theorieën? Toch is niet iedereen daarin geïnteresseerd, en dat moet ook kunnen. Sommige co-onderzoekers willen vooral oplossingen vinden voor hun dagelijkse uitdagingen, wat hun voornaamste motivatie is voor het onderzoek.

Daarna komt de **dataverzameling**. Ter voorbereiding ontwikkel en test je instrumenten, bijvoorbeeld vragen die worden gesteld, selecteer je respondenten en werf je hen via lokale netwerken. De persoonlijke connecties en banden met lokale organisaties van de co-onderzoekers zijn hierbij een meerwaarde. Let wel op voor de selectiebias, waarbij bepaalde groepen mogelijk worden uitgesloten. Door vooraf selectiecriteria op te stellen en samen na te denken hoe je de toegankelijkheid voor uitgesloten groepen vergroot, kan je dit proberen tegen te gaan. Bij de eigenlijke dataverzameling kunnen deelnemers zelf data verzamelen of zelf deelnemer van de dataverzameling zijn.

In de vierde fase **analyseer** je samen de verzamelde data en geven co-onderzoekers samen betekenis aan de verzamelde data. Dit kan op twee manieren. Co-onderzoekers kunnen actief meewerken aan de analyse en rapportage, of feedback geven op de resultaten die de onderzoekers bekwamen.

De vijfde fase is de **disseminatie en valorisatie**. Je denkt na hoe je met je resultaten zorgt voor kennisdeling en beleidsimpact. Dat kan via toegankelijke, vulgariserende output voor een breed publiek, bijvoorbeeld rapporten, persberichten, media-aandacht, of een evenement. Daarnaast kan er academische disseminatie zijn, bijvoorbeeld in een paper of een presentatie op een conferentie. Ten slotte kan je de resultaten vertalen naar concrete aanbevelingen of handvaten voor beleidsmakers en praktijkwerkers.

De zesde en laatste fase is de **evaluatie** van proces, samenwerking en resultaten. Participatie wordt zelden geëvalueerd door gebrek aan middelen. Wanneer er wel evaluatie van het onderzoek is, is die vaak gericht op het proces van participatie, in plaats van de impact van het onderzoek zelf. Bijvoorbeeld, na groot participatief buurtonderzoek wordt geëvalueerd hoe makkelijk of moeilijk het was om respondenten te vinden en niet of er effectief verandering in de buurt is geweest.

Hoewel deze fasen gestructureerd lijken, is participatief actieonderzoek in de praktijk een flexibel en iteratief proces, waarbij je regelmatig moet bijsturen (Cornwall & Jewkes, 1995).

HOE GA JE PRAKTISCH AAN DE SLAG?

Stuurgroep	• Inbreng bij de ontwikkeling en implementatie van het onderzoeksproject, zorgen en prioriteiten uiten, onderzoeksagenda vastleggen. • Tijdens het hele project zijn de leden van de stuurgroep betrokken en geven ze advies over de verschillende onderzoeksstappen.
Onderzoek co-designen	• Onderzoeksdoel en -vragen bepalen ('wat'): - De maatschappelijke noden en lokale problematiek bepalen die invloed hebben op de gemeenschap. • Onderzoeksmethodologie bepalen ('hoe'): - Beslissen over de onderzoeksmethoden die zullen worden gebruikt, en over de aanpak en uitvoering van het onderzoek. - Projectaanvraag voor het onderzoek schrijven.
Literatuurstudie	• Bestaande onderzoeksresultaten evalueren. • Theoretische reflecties.
Dataverzameling	• Voorbereiding: - Instrumenten ontwikkelen (bijvoorbeeld welke vragen moeten worden gesteld). - Instrumenten testen (bijvoorbeeld pilootonderzoek met interviewgidsen en toestemmingsformulieren). - Interventies ontwikkelen (bijvoorbeeld een training ontwikkelen die getest zal worden). - Steekproeftrekking (beslissen wie in het onderzoek wordt opgenomen). • Dataverzameling: - Participanten rekruteren. - Data verzamelen (bijvoorbeeld bevraging afnemen, interviews uitvoeren).
Data-analyse en bevindingen formuleren	• De leiding nemen in de data-analyse door transcripties te maken en te analyseren, thema's bepalen en resultaten neerschrijven. • Deelnemers reflecteren over de resultaten: - De interpretatie van de onderzoekers wijzigen of in context plaatsen. - Rapportering van de bevindingen aanpassen.
Disseminatie en valorisatie	• Disseminatie en valorisatie plannen: - Hoe de resultaten publiceren, hoe bevindingen delen met de gemeenschap, en hoe invloed uitoefenen op het beleid en op toekomstige interventies. • Output samen schrijven: - Onderzoeksresultaten vulgariseren, bijvoorbeeld in een rapport of persbericht. - Academische papers samen schrijven als co-auteurs. • Resultaten presenteren: - Op conferenties of voor partnerorganisaties. • Onderzoeksresultaten vertalen naar concrete outputs voor praktijk en beleid (bijvoorbeeld informatiepakketten samenstellen).
Onderzoeksproject evalueren	• Het proces van het onderzoek evalueren. • De impact van participatief actieonderzoek op de onderzoeker, de co-onderzoekers en de gemeenschap evalueren. • De mate waarin het onderzoek maatschappelijke of wetenschappelijke impact had evalueren.

Tabel 1. Deelname in het onderzoeksproces

2. IS PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK WEL BETROUWBAAR EN VALIDE?

Nee, maar dat hoeft ook niet.

In de kritieken op participatief actieonderzoek worden weleens vragen gesteld over de nauwkeurigheid en kwaliteit van het onderzoek. Uit positivistische hoek, waar de nadruk ligt op objectieve, empirische kennis en kwantitatieve methoden, klinkt het dat participatief actieonderzoek niet objectief en neutraal is. Maar dergelijke kritieken zijn gebaseerd op de kwaliteitscriteria uit het empirisch-analytische onderzoeksparadigma, waarin principes als interne en externe validiteit, betrouwbaarheid en objectiviteit vooropstaan. Participatief actieonderzoek is gestoeld op andere paradigma's, zoals beschreven in hoofdstuk 1. Enerzijds op het interpretatieve, dat zich richt op menselijke ervaringen en betekenissen begrijpen, en dat nadruk legt op de subjectieve perspectieven van de deelnemers. Anderzijds op het kritisch-emancipatorische paradigma, dat machtsrelaties en sociale ongelijkheden kritisch onderzoekt, met als doel maatschappelijke verandering teweeg te brengen. Daarom hoeft participatief actieonderzoek bijvoorbeeld niet reproduceerbaar te zijn om wetenschappelijk te zijn. Reproduceerbaarheid is hier minder relevant omwille van de sterke verbondenheid met de context. Bij participatief actieonderzoek ligt de nadruk net op contextspecifieke inzichten (Cornish et al., 2023).

De kwaliteit van participatief actieonderzoek kan dan ook niet gemeten worden volgens die positivistische kwaliteitsstandaarden. Daarom pleiten Reason en Bradbury (2008) er terecht voor om 'de bandbreedte van wat geldig is, te verbreden' en om specifieke criteria op te stellen om de kwaliteit van participatief actieonderzoek te beoordelen. Binnen participatief actieonderzoek bestaat er niet één waarheid. De waarheid is een consensus tussen de co-onderzoekers en de gemeenschap, en kan variëren naargelang de partnershipen achter het onderzoek.

Kwaliteitscriteria moeten gestoeld zijn op de kernprincipes van participatief actieonderzoek: participatie, actie, en onderzoek. Voortbouwend op Viswanathan et al. (2004) stellen we enkele criteria voor in Tabel 2.

Ten eerste is er **participatieve geldigheid**, wat wijst op de mate waarin de gemeenschap een actieve rol speelt in het onderzoek.

Ten tweede is er de **relevantie en betekenis voor de gemeenschap** als kwaliteitscriterium. Was de onderzoeksvraag relevant voor de gemeenschap, en kwam die voort uit de gemeenschap? Is het onderzoek geloofwaardig en betekenisvol voor de gemeenschap? Is het gerelateerd aan de lokale context? In dat verband verwijzen Cargo en Mercer (2008) naar de 'paradox van de generaliseerbaarheid'. Hoe meer relevant en betekenisvol het onderzoek is voor een specifieke gemeenschap, hoe minder generaliseerbaar het onderzoek wordt buiten die gemeenschap. De resultaten kunnen zo specifiek zijn, dat ze niet altijd kunnen gelden in een andere context.

Ten derde is het er het criterium van **openheid en transparantie**, vergelijkbaar met het principe van betrouwbaarheid in conventionele kwaliteitscriteria. Het is belangrijk om het hele onderzoeksproces goed vast te leggen door een grondige beschrijving te maken van alle beslissingen, stappen, de doelen, de methoden, en ook de keuzes die niet worden genomen en de redenen daarvoor. Alle participanten en stakeholders moeten het proces kunnen volgen. Ook tijdens het onderzoek is openheid wenselijk, over de doelen van het onderzoek, de voorwaarden voor deelname aan het onderzoek, de gewenste resultaten,

enzovoort. Zo kunnen participanten weloverwogen de keuze maken om al dan niet deel te nemen. Transparantie zorgt er ook voor dat participanten zelf meer open zijn, en dat de resultaten beter worden ont-haald door de gemeenschap.

Tot slot moet kwaliteitsdenken verder reiken dan alleen streven naar kennis of waarheid. Kwaliteit kan ook worden afgemeten aan de concrete veranderingen die het onderzoek teweegbrengt in de praktijk. Zeker voor onderzoek dat als doel heeft om levens te verbeteren, in plaats van alleen maar de stem te horen van mensen, moet de vraag worden gesteld: 'Is er iets veranderd?'

Kwantitatief onderzoek: nauwgezetheid (rigor)	Kwalitatief onderzoek: betrouwbaarheid	Participatief actieonderzoek: empowerment
Interne validiteit • Wat? Accuraatheid van meting of resultaat • Centrale vraag: 'Meten wat we willen meten?' • Hoe? Bijvoorbeeld instrumenten testen, controleren voor verstorende variabelen (<i>confounding</i> variabelen), experimentele en controlegroepen	Geloofwaardigheid • Wat? Aannemelijkheid van de resultaten • Centrale vraag: 'Zijn de data-analyse en interpretatie overtuigend?' • Hoe? Aandacht voor sociale wenselijkheid, positionaliteit, <i>member checks</i>	Participatieve geldigheid • Wat? Mate van betrokkenheid van de gemeenschap in onderzoek • Centrale vraag: 'In welke mate is de gemeenschap betrokken in het onderzoeksproces?' • Hoe? Macht delen doorheen het onderzoeksproces
Externe validiteit • Wat? Generaliseerbaarheid • Centrale vraag: 'Kunnen de resultaten van de studie toegepast worden op andere situaties of groepen? Kunnen we uitspraken doen over de hele populatie?' • Hoe? Bijvoorbeeld random steekproeftrekking, aantal <i>drop-outs</i> laag houden	Overdraagbaarheid • Wat? Mate waarin resultaten overgedragen kunnen worden naar andere gemeenschappen en contexten. • Centrale vraag: 'Wat is de relevantie van dit onderzoek voor nog niet onderzochte gemeenschappen? Kunnen inzichten toegepast worden in andere contexten?' • Hoe? Bijvoorbeeld rijke en diepgaande beschrijving van gemeenschap, context, respondenten en streven naar datasaturatie	Relevantie en betekenis • Wat? Waarde van de onderzoeksvragen, de onderzoeksmethode voor de lokale gemeenschap • Centrale vraag: 'Sluit het onderzoek aan bij de noden of wensen van de gemeenschap?' • Hoe? Samen onderzoeksvragen en methodes formuleren
Betrouwbaarheid • Wat? Consistentie van metingen • Centrale vraag: 'Kunnen de resultaten gereproduceerd worden onder dezelfde omstandigheden?' • Hoe? Bijvoorbeeld consistentie van testomgeving vergroten, aantal testitems vergroten, interne consistentie berekenen, test-hertest	Navolgbaarheid (Transparantie) • Wat? Inzicht in de keuzes van de onderzoeker • Centrale vraag: 'Hoe transparant zijn de keuzes van de onderzoekers van de verzameling en analyse beschreven?' • Hoe? Bijvoorbeeld stapsgewijze beschrijving in de methodologie-sectie	Openheid en transparantie • Wat? Zowel participerende deelnemers, co-onderzoekers, als externe stakeholders hebben volledig zicht in het gehele onderzoeksproces • Centrale vraag: 'Zijn de stappen in het onderzoek duidelijk uitgelegd? Hoe open is iedereen doorheen het onderzoek?' • Hoe? Bijvoorbeeld open communiceren over doelen en intenties, keuzes en verloop van het onderzoek

Objectiviteit, neutraliteit • Wat? Mate waarin onderzoeksresultaten niet beïnvloed zijn door de onderzoekers • Centrale vraag: 'In welke mate vinden andere onderzoekers dezelfde resultaten?' • Hoe? Bijvoorbeeld meerdere codeurs/analisten, overeenstemming tussen beoordelaars, <i>peer review</i>	Controleerbaarheid • Wat? Resultaten komen van de deelnemers aan het onderzoek, niet van de onderzoeker • Centrale vraag: 'Komen de resultaten écht voort uit wat de deelnemers zeggen?' • Hoe? Bijvoorbeeld bewust zijn van de eigen positionaliteit, reflexiviteit en triangulatie	Veranderingen bekomen • Wat? Realiseren van acties, zichtbare verandering als gevolg van het onderzoek • Centrale vraag: 'Zijn er dingen veranderd? Is dit onderzoek een katalysator voor verandering? Zijn de resultaten toepasbaar?' • Hoe? Bijvoorbeeld actie niet zien als iets dat gebeurt na het onderzoek, maar verandering als doel nemen van bij de start
--	--	--

Tabel 2. Overzicht van wetenschappelijke kwaliteitscriteria per type onderzoek

3. WIE ZIJN DE PARTNERS IN PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK, EN HOE GA JE OM MET ROLLEN EN MACHTSVERHOUDINGEN?

Participatief actieonderzoek wordt gedragen door partnerschappen tussen academici en niet-academici: burgers, ervaringsdeskundigen, professionals, overheden en maatschappelijke organisaties. Deze partnerschappen zijn niet vanzelfsprekend. Ze vereisen een bewuste omgang met rolverdelingen, verwachtingen, machtsverschillen en diversiteit.

3.1 Verschillende rollen: wie doet wat?

In participatief actieonderzoek vervagen de klassieke grenzen tussen onderzoeker en participant. Niet-academische partners worden vaak co-onderzoekers en participeren in alle fasen van het onderzoek: van de onderzoeksvraag formuleren tot de resultaten verspreiden. Maar dat wil niet zeggen dat iedereen evenveel doet of moet doen. Rollen kunnen variëren. Denk aan leden van een stuurgroep, mensen die data verzamelen of participanten die context geven aan bevindingen. Het is belangrijk om op voorhand goed na te denken wie er betrokken zal zijn op welke manier, in welke fase, en in welke rol. Het is daarnaast ook belangrijk om deze rollen expliciet te maken en duidelijke afspraken te maken over verwachtingen, betrokkenheid, verantwoordelijkheden, auteurschap, en eigenaarschap van data (Cornwall & Jewkes, 1995; Khanlou & Peter, 2005).

Sommige rollen zijn tijdelijk, andere structureel. Sommige deelnemers hebben meer ruimte of motivatie om actief betrokken te zijn, anderen kiezen bewust voor een meer beperkte rol. Dat kan allemaal, zolang er transparantie is. Tools zoals samen opgestelde charters of gespreksverslagen kunnen helpen om de afspraken te documenteren.

3.2 Ongelijkheid binnen en tussen partners

Hoewel participatief actieonderzoek streeft naar gelijkwaardige relaties, spelen machtsverhoudingen vaak toch een rol. Universitaire onderzoekers beschikken over onderzoekservaring en toegang tot middelen. Co-onderzoekers of deelnemers uit gemarginaliseerde groepen hebben vaak minder toegang tot die structuren. Die ongelijkheden kunnen leiden tot spanningen of stiltes. Daarom is het cruciaal om machtsver-

houdingen bespreekbaar te maken, bijvoorbeeld door verantwoordelijkheid te delen, leiderschap te laten rouleren of deelnemers te compenseren voor hun tijd en expertise (Cornish et al., 2023; Warburton, 2009).

Ook binnen gemeenschappen zelf bestaan machtsverschillen, op basis van gender, klasse, etniciteit, gezondheid of leeftijd. De term *de gemeenschap* doet soms ten onrechte uitschijnen dat het om een homogene groep gaat. Het is belangrijk om te bewaken dat minder zichtbare stemmen ook aan bod komen. Dat kan je doen met behulp van verschillende vormen van triangulatie, waarbij je meerdere methodes of perspectieven combineert om een volledig beeld te krijgen. Zo kan je bijvoorbeeld meerdere dataverzamelingsmethodes te gebruiken, of zelfs meerdere onderzoeksoptellingen hanteren om zoveel mogelijk stemmen te includeren in het onderzoek. Ook onderzoekerstriangulatie kan helpen, waarbij je samenwerkt met meerdere onderzoekers uit verschillende groepen uit de gemeenschap (Wang et al., 2018).

4. MET WELKE MOEILIKHEDEN KAN JE GECONFRONTEERD WORDEN?

Goede vraag. We willen je niet direct afschrikken, dus onderstaande lijst is niet volledig. Maar hier zijn wel een paar zaken om mee rekening te houden.

4.1 Denk vanaf het begin aan mogelijke negatieve gevolgen of onvervulde verwachtingen

Een participatief actieonderzoek kan een emotioneel proces zijn, zowel voor onderzoekers als voor deelnemers. Emoties zoals woede, teleurstelling en frustratie kunnen ontstaan als deelnemers zich ongehoord voelen of als hun ideeën niet worden meegenomen of gerealiseerd (Matias & Zembylas, 2014). Het is belangrijk om die emoties te erkennen en er constructief mee om te gaan om conflicten te voorkomen. Het proces om verwachtingen van alle partners te kennen, en erna iedereen op dezelfde lijn te krijgen, is niet evident.

Doorheen het onderzoeksproces helpen empathische betrokkenheid en authentieke interacties om vertrouwen op te bouwen en relaties te versterken. Daarnaast is aan het einde van het onderzoek nazorg belangrijk. Dat kan leed of trauma verzachten dat tijdens het onderzoek mogelijks ontstond (Kendon et al., 2007). Participatief actieonderzoek kan sociale verandering bevorderen en dat motiveert vaak deelnemers. Toch is het belangrijk de verwachtingen te temperen: dit soort onderzoek leidt niet altijd tot betekenisvolle verandering en kan zelfs negatieve effecten hebben, zoals conflicten binnen of tussen gemeenschappen. Onderzoekers moeten daar eerlijk over communiceren met alle betrokkenen, verwachtingen realistisch houden en hen informeren over mogelijke gevolgen van de onderzoeksresultaten. Het gaat erom de verwachtingen realistisch te houden, maar tegelijk ook mensen te motiveren en te geloven dat er iets kan veranderen.

4.2 Tijd is je ergste vijand

Participatief actieonderzoek vergt veel tijd. Een groot risico is dat volwaardige participatie in louter consultatie verandert om tijd te besparen. Bovendien kan de lange tijdsduur voor frustratie zorgen bij de mensen van de gemeenschap, die vooral snel resultaten en oplossingen willen. Dat gebeurt vooral bij groepen die onder een zekere tijdsdruk staan, bijvoorbeeld door leeftijd of ziekte. Goede en transparante communicatie over de wederzijdse verwachtingen is essentieel.

Participatief actieonderzoek vraagt tijd van de participanten. Dat kan het moeilijk maken om hen echt betrokken te houden, vooral wanneer ze een druk of moeilijk leven hebben of onregelmatige werkuren. Daarnaast vraagt participatief actieonderzoek tijd van de onderzoeker. Het vraagt tijd om een goede relatie van vertrouwen te ontwikkelen met de co-onderzoekers en deelnemers, met de financiers en andere partners. Het kost ook veel tijd om over elke stap en over alle bevindingen goed te communiceren naar alle stakeholders. Er wordt veel van hen verwacht, ze moeten op veel momenten aanwezig zijn en nemen veel taken op zich.

4.3. Het is niet altijd evident om te werken in een klassieke financieringslogica

Naast tijd, vergt participatief actieonderzoek ook voldoende financiële middelen. Maar financiering vormt een uitdaging. Traditionele financieringsstructuren sluiten niet altijd aan bij de behoeften van gemeenschappen. Financiering verkrijgen duurt vaak maanden of jaren, terwijl gemeenschappen sneller resultaten verwachten. Daarnaast zijn projectsubsidies vaak te kort om een duurzame impact te realiseren (Kint et al., 2025). Onderzoekers kunnen daarom proberen flexibeler omgaan met financiering, bijvoorbeeld door fondsen te bundelen of langdurige partnerschappen te creëren met maatschappelijke organisaties. Bovendien zouden universiteiten hun financieringsstructuren kunnen aanpassen aan de complexe realiteit van participatief actieonderzoek, waarbij langdurige betrokkenheid en samenwerking essentieel zijn.

4.4 Voor academische onderzoekers: ethische aanvragen zijn soms ingewikkeld

We vinden het belangrijk een onderscheid te maken tussen procesgerichte en dagelijkse ethiek. **Procesgerichte ethiek** wijst op specifieke procedures en overwegingen die onderzoekers moeten stellen voordat het onderzoek begint, om het onderzoek op een 'juiste' manier uit te voeren en om tegemoet te komen aan de verwachtingen van ethische commissies en van financiers. Denk bijvoorbeeld aan bepaalde ethische aanvragen of gestandaardiseerde procedures. Bestaande ethische richtlijnen zijn vaak opgemaakt voor onderzoeken in de biomedische wetenschappen en zijn (deels) irrelevant voor onderzoeken in de sociale wetenschappen, zeker als het participatief actieonderzoek is. Onderzoekers zijn dus vaak nog zoeken de hoe ze de principes van participatief actieonderzoek kunnen verenigen met de vereisten van ethische commissies en financiers.

Dagelijkse ethiek verwijst naar de dagelijkse besluitvormingsprocessen in het onderzoek en de evolutie van ethische kwesties tijdens het onderzoek. De spanning tussen procedurele en dagelijkse ethiek zien we bijvoorbeeld in de geïnformeerde toestemming, vaak een gestandaardiseerd sjabloon met alle informatie die deelnemers moeten weten en ondertekenen om aan te geven dat ze op de hoogte zijn van hun rechten. De laatste jaren zijn dergelijke sjablonen heuse juridische documenten geworden die eigenlijk bijna onethisch zijn. Participatieve actieonderzoeksprojecten ondervinden moeilijkheden met dergelijke standaardprocedures. Zo kunnen de rollen aan de start van het project nog onduidelijk zijn of kunnen die verschuiven. Lange geïnformeerde toestemmingen kunnen moeilijker te begrijpen zijn voor sommige deelnemers en de vraag naar een formele handtekening kan hen net afschrikken om deel te nemen aan het onderzoek.

In het verleden zijn er al goede voorbeelden geweest van onderzoeken die de geïnformeerde toestemming in een andere vorm goten, bijvoorbeeld notulen van groepsbesprekingen tussen co-onderzoekers of een onderzoeksteam dat een eigen charter opmaakt over hoe ze gaan samenwerken.

Relationele ethiek komt hier sterker naar voren (Milner, 2019; Van Goidsenhoven & De Schauwer, 2022). Relationele ethiek vereist dat onderzoekers ethische beslissingen zien en nemen in de context van hun onderzoeksrelaties met anderen, gebaseerd op respect en zorg voor de ander en elkaar. De 'juiste' manier om te handelen komt voort uit de dynamiek van onderzoeksrelaties en kan afhangen van de situatie of betrokken personen. Relationele ethiek plaatst wederzijds respect, betrokkenheid, belichaamde kennis, omgeving, onzekerheid of kwetsbaarheid centraal in de ethische besluitvorming (McDonald & Capous-Desyllas, 2021; Pollard, 2015).

4.5 Omgaan met vertrouwelijkheid en anonimiteit: is er een grens?

In verschillende onderzoeken die we als groep gedaan hebben viel het op dat geïnterviewden in participatief actieonderzoek soms terughoudend waren om persoonlijke informatie te delen of om hun mening te geven, omdat ze niet zeker waren wie er toegang zou hebben tot de gegevens.

Tegelijk zien we dat steeds meer deelnemers uit de anonimiteit willen treden en niet onder een pseudoniem geplaatst willen worden in het onderzoek. Deze vraag wordt nog prominenter in visuele onderzoeksmethoden, zoals *photovoice*, waar 'anonimiteit verstrengeld is met auteurschap' (Jenkins & Boudewijn, 2020, p. 6). McDonald en Capous-Desyllas (2021) geven het voorbeeld van het zelfportret van een jongere naast marihuana, dat toen nog niet gelegaliseerd was. Hij was zeer resoluut over het tonen van deze afbeelding. Onderzoekers worstelden echter met deze beslissing, omdat ze zijn jeugd niet in gevaar wilden brengen en hem juridisch gezien niet in een kwetsbare positie wilden plaatsen. Maar de onderzoekers wilden ook niet paternalistisch zijn, de stem van hun deelnemers het zwijgen opleggen of zelf een systeem van onderdrukking worden (McDonald & Capous-Desyllas, 2021).

5. HOE KAN JE DE INPUT EN ANTWOORDEN VAN MENSEN ANALYSEREN EN INTERPRETEREN?

In dit boek staan vooral participatieve en creatieve dataverzamelmethode centraal, manieren om mensen actief te betrekken bij het delen van hun ervaringen, ideeën en verhalen. Denk aan methodes zoals *photovoice*, wandelinterviews, *narrative mapping*, of *Ripple Effects Mapping*. Die methodieken helpen om rijke, ervaringsgerichte data te verzamelen.

Maar vaak blijft na zo'n intensieve verzamelingsfase de vraag: 'Wat gebeurt er met al die input? Hoe vertaal je de beelden, uitspraken, observaties of verhalen naar inzichten die verder gaan dan de individuele ervaring? Hoe doe je dat op een manier die past bij de participatieve geest van het onderzoek?'

De analysefase is daarin een cruciale stap. Daar worden de verzamelde gegevens omgezet in inzichten, patronen en betekenissen. Ook in deze fase kunnen onderzoekers verschillende wegen bewandelen, afhankelijk van de doelstellingen van het onderzoek en de mate van participatie die wordt nagestreefd. In grote lijnen kan je twee richtingen uit: ofwel analyseer je als onderzoeker zelf de data, zoals in klassieke kwalitatieve studies, ofwel ga je voluit voor co-analyse, waarbij deelnemers actief meedenken en interpreteren.

5.1 Analyse door de onderzoeker en terugkoppeling

Een eerste benadering is om de analyse te zien als een meer klassieke kwalitatieve analyse, waarbij de onderzoeker de data interpreteert. Dat kan bijvoorbeeld via reflexieve thematische analyse, *grounded theory*-benadering of narratieve analyse. De onderzoeker identificeert thema's of betekenissen in het materiaal, en verbindt die met de onderzoeksvragen.

Zelfs in deze aanpak is het waardevol om te overwegen hoe deelnemers nadien betrokken kunnen worden bij de interpretatie van de resultaten via een terugkoppeling. Dat kan door voorlopige bevindingen te delen in een groepsgesprek of workshop, zodat deelnemers kunnen reageren, nuanceren, aanvullen, bevestigen of net weerleggen wat de onderzoeker heeft afgeleid.

In zo'n sessie presenteert de onderzoeker voorlopige bevindingen aan de deelnemers, waarop de deelnemers kunnen reageren: 'Herkennen ze zich in de bevindingen? Ontbreekt er volgens hen iets belangrijks? Hoe duiden zij de resultaten?' Zo blijft het proces transparant en participatief, ook al ligt de hoofdverantwoordelijkheid, en het codeer- en labelwerk van de analyse, bij de onderzoeker.

5.2 Co-analyse

Een tweede mogelijkheid is om deelnemers actief te betrekken in de analysefase, en voluit voor co-analyse te gaan. Daarbij reflecteren onderzoekers en deelnemers samen op de verzamelde data en zoeken ze gezamenlijk naar patronen en antwoorden. **Co-analysesessies** zijn vaak groepssessies waarin deelnemers samen transcripten lezen, of foto's of kaarten bekijken, en die categoriseren. De exacte manier waarop ze categoriseren kan verschillende vormen aannemen, afhankelijk van de methode en het type data. Hier zijn een paar voorbeelden:

- **Themaworkshops:** Deelnemers krijgen niet alle transcripten, want vaak zijn dat tientallen of hondertallen bladzijden. Ze krijgen een selectie van uitspraken, beelden, foto's of fragmenten van data en worden gevraagd om ze te groeperen of te benoemen. Samen bespreken ze wat volgens hen de centrale thema's of patronen zijn.
- **Data op de muur:** Uitspraken, foto's of fragmenten worden verspreid in de ruimte, zoals een galerij of tentoonstelling. Deelnemers kunnen rondwandelen, stickers of post-its gebruiken om te markeren wat hen aanspreekt, wat ze herkennen of wat ze belangrijk vinden. Nadien wordt dat gezamenlijk besproken.
- **Visuele (mind)mapping:** Grote vellen papier worden gebruikt om thema's en verbanden visueel te mappen. Deelnemers tekenen pijlen, cirkels of verbindingen tussen thema's om samen een visuele analyse te maken.
- **Reflectieve gespreksrondes:** De onderzoeker brengt observaties of beelden in, en deelnemers delen hun interpretatie of gevoelens daarbij. Dat leidt tot een gedeelde duiding van wat de data zeggen.
- **Prioriteringssessies:** Nadat thema's of inzichten gezamenlijk zijn geformuleerd, bepalen deelnemers welke thema's voor hen het meest betekenisvol of urgent zijn. Deelnemers krijgen stippen of kaartjes en kiezen welke thema's of inzichten het meest betekenisvol zijn. Dat kan leiden tot een gedeelde prioriteitenlijst.
- **Actie-sessies:** In sommige participatieve projecten kan co-analyse uitmonden in samen concrete aanbevelingen formuleren of acties op basis van de resultaten.

Co-analyse zorgt voor een rijkere interpretatie van de data en kan leiden tot betere en meer gedragen conclusies. Tegelijk vraagt het van de onderzoeker een open houding, bereidheid om controle los te laten, en aandacht voor machtsverhoudingen en dominante stemmen in het proces.

5.3 De keuze tussen beide

De keuze voor een meer klassieke analyse of voor co-analyse hangt samen met de participatieve insteek van het onderzoek. Sommige fasen van het onderzoek kunnen gedeeld worden met deelnemers, terwijl andere meer in handen van de onderzoeker blijven. Belangrijk is om daarover van bij de start helder te communiceren en bewuste keuzes te maken.

Ongeacht de gekozen aanpak, blijft het essentieel om deelnemers de kans te geven om hun stem te laten horen in hoe de resultaten worden geïnterpreteerd en voorgesteld. Dat kan door hen feedback te vragen of samen te reflecteren over de betekenis en mogelijke toepassingen van de bevindingen.

Deze vragen en inzichten vormen geen sluitend antwoord, maar wel een uitnodiging tot verder nadenken en uitproberen. Participatief onderzoek is geen vast pad, maar een proces dat zich ontwikkelt in relatie tot context, mensen en doelen. Participatief actieonderzoek hoeft niet perfect te zijn. Blijf open, transparant en blijf leren en groeien als (co-)onderzoekers en als groep. Houd deze basisprincipes in gedachten tijdens het lezen van de volgende, meer praktisch gerichte hoofdstukken.

REFERENTIES

Cargo, M., & Mercer, S. L. (2008). The Value and Challenges of Participatory Research: Strengthening Its Practice. *Annual Review of Public Health*, 29(1), 325-350. <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.29.091307.083824>

Cornish, F., Breton, N., Moreno-Tabarez, U., Delgado, J., Rua, M., de-Graft Aikins, A., & Hodgetts, D. (2023). Participatory action research. *Nature Reviews Methods Primers*, 3(1). <https://doi.org/10.1038/s43586-023-00214-1>

Cornwall, A., & Jewkes, R. (1995). What is participatory research? *Social Science & Medicine*, 41(12), 1667-1676. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(95\)00127-s](https://doi.org/10.1016/0277-9536(95)00127-s)

Jenkins, K., & Boudewijn, I. (2020). Negotiating access, ethics and agendas: Using participatory photography with women anti-mining activists in Peru. *Women's Studies International Forum*, 82, 102407. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2020.102407>

Khanlou, N., & Peter, E. (2005). Participatory action research: Considerations for ethical review. *Social Science & Medicine*, 60(10), 2333-2340. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2004.10.004>

Kindon, S. L., Pain, R., & Kesby, M. (Red.). (2007). *Participatory action research approaches and methods: Connecting people, participation and place*. Routledge.

Matias, C. E., & Zembylas, M. (2014). 'When saying you care is not really caring': Emotions of disgust, whiteness ideology, and teacher education. *Critical Studies in Education*, 55(3), 319-337. <https://doi.org/10.1080/17508487.2014.922489>

McDonald, L. E., & Capous-Desyllas, M. (2021). Navigating Ethical Issues in Photovoice: Balancing the Principles of Community-Based Participatory Research Ethics with Institutional Review Board Requirements. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 16(4), 364-373. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/15562646211032777>

Milner, J., Milner, T., McCarthy, G., & Da Motta Veiga, S. (2023). Leaders as Coaches: Towards a Code of Ethics. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 59(3), 448-472. <https://doi.org/10.1177/00218863211069408>

Pollard, C. (2015). What is the right thing to do: Use of a relational ethic framework to guide clinical-decision-making. *International Journal of Caring Sciences*, 8(2), 362-368. <https://hdl.handle.net/20.500.14078/785>

Reason, P., & Bradbury, H. (2008). *The SAGE Handbook of Action Research*. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781848607934>

Van Goidsenhoven, L., & De Schauwer, E. (2022). Relational ethics, informed consent, and informed assent in participatory research with children with complex communication needs. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 64(11), 1323-1329. <https://doi.org/10.1111/dmcn.15297>

Viswanathan, M., Ammerman, A., Eng, E., Garlehner, G., Lohr, K., Griffith, D., Rhodes, S., Samuel-Hodge, C., Maty, S., Lux, L., Webb, L., Sutton, S.F., Swinson, T., Jackman, A., & Whitener, L. (2004). Community-Based Participatory Research: Assessing the Evidence: Summary. In: AHRQ Evidence Report Summaries. Rockville (MD): Agency for Healthcare Research and Quality (US); 1998-2005. 99. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK11852/>

Wang, J., Aenis, T., & Hofmann-Souki, S. (2018). Triangulation in participation: Dynamic approaches for science-practice interaction in land-use decision making in rural China. *Land Use Policy*, 72, 364-371. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.12.066>

Warburton, J., Bartlett, H., Carroll, M., & Kendig, H. (2009). Involving older people in community-based research: Developing a guiding framework for researchers and community organisations. *Australasian Journal on Ageing*, 28(1), 41-45. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19243376/>

LEVENSVERRHALEN

BAS DIKMANS, HANNELORE STEGEN

SAMENVATTING

We kunnen mensen vandaag de dag niet begrijpen als we hun levensverhaal niet kennen. Een levensloopperspectief geeft ons inzicht in hoe gebeurtenissen in het verleden van invloed zijn op hoe mensen de wereld nu ervaren. We bespreken twee verschillende methodieken om levensverhalen te verzamelen: het levensverhaalinterview volgens de McAdams-methode en levensdiagrammen als elicitatietechniek. Bij de McAdams-methode wordt aan deelnemers gevraagd om hun leven te verdelen in hoofdstukken die ze zelf kiezen. Het levensdiagram is een manier om levensgebeurtenissen visueel voor te stellen op een tijdlijn. In het hoofdstuk bespreken we hoe we die methodieken participatief inzetten in ons eigen onderzoek.

- 1 INLEIDING**
- 2 WAAROM LEVENSVERRHALEN? MEERWAARDE EN MOGELIJKHEDEN**
- 3 HET MCADAMS-LEVENSVERRHAALINTERVIEW**
- 4 HET LEVENSDIAGRAM ALS VISUELE ELICITATIE-TECHNIEK**
- 5 OPGELET VOOR DEZE VALKUILEN BIJ LEVENSVERRHALEN EN LEVENSDIAGRAMMEN**
- 6 TOT SLOT: DE VOORDELEN VAN LEVENSVERRHAALONDERZOEK SAMENGEVAT**

1. INLEIDING

Verhalen zijn al zo oud als de mensheid. Ze brengen mensen dicht bij elkaar en worden doorverteld van de ene generatie op de andere. Verhalen zijn een intuïtieve, natuurlijke manier om ervaringen te delen en om mensen aan het denken te zetten over zichzelf en de wereld. Ook in onderzoek in de sociale wetenschappen worden verhalen verteld. Een blik op iemands levensloop helpt ons te begrijpen hoe bepaald gedrag en gevoelens vorm kregen in het eerdere leven, en hoe bepaalde levensgebeurtenissen van invloed kunnen zijn op het latere leven. We gaan ervan uit dat we een persoon vandaag de dag niet kunnen begrijpen zonder ook diens levensloop en geschiedenis te kennen.

De toepassing van levensverhalen in onderzoek kadert in het levensloopperspectief. Dat perspectief bestudeert hoe mensen gebeurtenissen tijdens het leven ervaren. De theorie stelt dat die levensgebeurtenissen en omstandigheden uit het eerdere leven veranderingen kunnen veroorzaken in het latere leven. Die processen worden geactiveerd door levensgebeurtenissen en worden onder andere beïnvloed door individuele factoren zoals gender of leeftijd (Elder en George, 2016). Het levensloopperspectief houdt rekening met de individuele levensgebeurtenissen van een persoon, maar ook met de historische en sociale context. Hoewel je actief betrokken bent bij het vormen van je eigen levensverhaal, worden de opties die je hebt en de keuzes die je maakt beïnvloed door de tijd waarin je leeft of door de sociale context met zijn instituties en structuren. Het levensloopmodel erkent zowel de eigen kracht van het individu om een eigen weg te kiezen als de invloed van bredere maatschappelijke en historische omstandigheden op die keuzes (De Donder, 2024).

Sommige levenslooptheorieën en theorieën rond levensfases beperken de levensloop tot vooraf bepaalde normatieve stadia, zoals de klassieke indeling in jeugd, werk en pensioen. Daardoor zien onderzoekers mogelijk waardevolle informatie over het hoofd en blijft diversiteit ten aanzien van levenservaringen onderbelicht. De vraag is dan hoe de rijkheid van de levensloop toch kan worden vastgelegd zonder in een normatieve indeling te vervallen. Twee manieren om daarop in te spelen zijn het McAdams-levensverhaalinterview en levensdiagrammen.

2. WAAROM LEVENSVERRHALEN? MEERWAARDE EN MOGELIJKHEDEN

Levensverhalen hebben een grote meerwaarde in participatief onderzoek omdat de ervaringen van de verteller centraal staan. Ze richten de focus op persoonlijke belevingen en gebeurtenissen. De open opzet van een levensverhaalinterview nodigt uit tot zelfreflectie en verbanden leggen tussen levensgebeurtenissen, wat in een klassiek (semi)gestructureerd interview niet zo makkelijk is. Bovendien heeft levenslooponderzoek dikwijls een emancipatorische doelstelling, met de bedoeling om bijvoorbeeld onderdrukte stemmen expliciet te laten horen (Switsers et al., 2021).

Levensverhalen kennen dus heel wat potentieel en zijn een belangrijk middel voor kwalitatieve onderzoekers die de rijkdom en de relevantie van diverse levenservaringen in de verf willen zetten. Ook in onze onderzoeken geven wij een plaats aan de levensverhalen van kwetsbare personen die anders niet of zelden gehoord worden. Kortom, deze methodiek heeft ook voor een doorgewinterde kwalitatief onderzoeker nieuwe mogelijkheden te bieden.

3. HET MCADAMS-LEVENSVERRHAALINTERVIEW

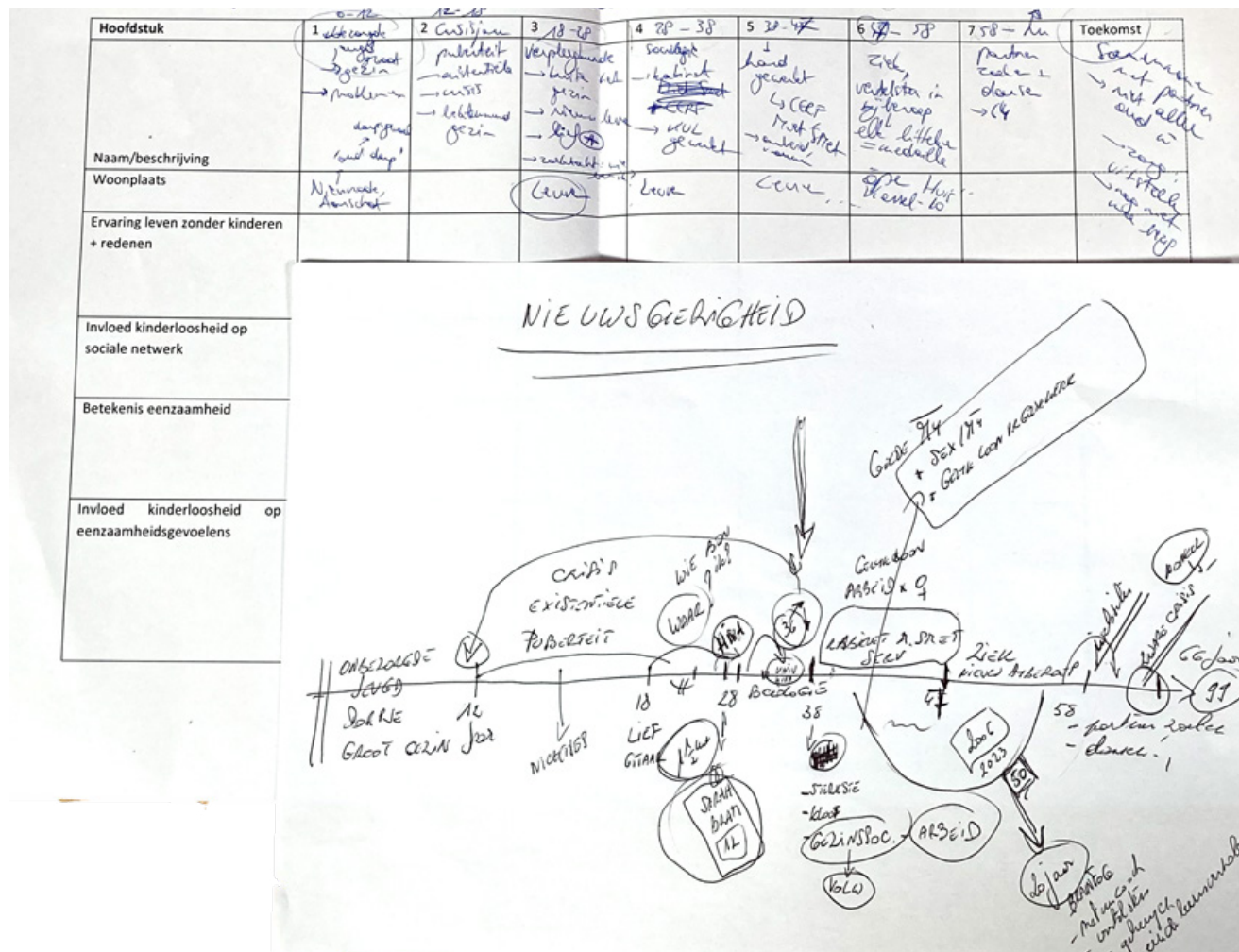
Dan McAdams is een persoonlijkheidspsycholoog en professor aan de Northwestern University (US). Hij deed heel wat onderzoek naar narratieve psychologie, levensverhalen en ontwikkeling bij volwassenen en hij is een pionier in de toepassing van narratief onderzoek in de studie van het menselijk leven. McAdams ontwikkelde een specifieke levensverhaalinterview-methode (McAdams, 2008) die kijkt naar het verleden zoals de verteller zich zijn of haar leven herinnert, en die ook de blik op de toekomst richt. Er ligt een sterke focus op de sleutelmomenten die een verteller belangrijk vindt.

3.1 Hoe ga je te werk? Je leven als een boek

Het levensverhaalinterview bestaat uit zeven stappen.

Stap 1: Hoofdstukken in het leven

Het interview start met de vraag om het eigen leven als een boek te zien en het boek te verdelen in hoofdstukken. De deelnemers mogen zelf het aantal hoofdstukken kiezen, maar McAdams raadt tussen twee en zeven hoofdstukken aan. Vervolgens geven de deelnemers een titel aan elk hoofdstuk en vertellen ze kort iets over elk hoofdstuk en de overgang van het ene hoofdstuk naar het andere. De hoofdstukken worden tijdens het interview gevisualiseerd voor zowel de interviewer als de deelnemer door de titels van de hoofdstukken en bijhorende kernwoorden samen met de deelnemer op te schrijven. Het is de bedoeling om minimaal 15 en maximaal 35 minuten te besteden aan dit eerste deel van het interview. Dit overzicht probeert een overkoepelend beeld van de deelnemer te geven, waarbij zij zelf soms mee noteren of een tijdlijn maken, zoals te zien is in Figuur 1.

Figuur 1. Voorbeeld van een overzicht van de hoofdstukken in iemands leven, met bijhorende notities van de deelnemer zelf

Stap 2: Belangrijke scènes in het levensverhaal

Het tweede deel focust op enkele sleutelmomenten of scènes in het leven. De deelnemer beschrijft die gebeurtenissen in detail. McAdams stelt acht mogelijke scènes voor: 1) hoogtepunt, 2) dieptepunt, 3) kantelmomenten, 4) positieve herinnering kindertijd, 5) negatieve herinnering kindertijd, 6) levendige herinnering als volwassene, 7) gebeurtenis van wijsheid, en 8) religieuze, spirituele of mystieke ervaring. Niet elk type scène hoeft per se aan bod te komen, maar ze bieden handvaten en inspiratie om iemands levensverhaal verder uit te diepen.

Stap 3: Toekomst

In het derde deel beschrijft de deelnemer de toekomst: 'Hoe ziet het volgende hoofdstuk van je levensverhaal eruit?' Daarnaast wordt gevraagd om de dromen en plannen voor de toekomst te beschrijven.

Stap 4: Uitdagingen

In deze stap wordt gepeild naar uitdagingen, moeilijkheden en problemen die de deelnemer meemaakte tijdens het leven.

Stap 5: Ideologie

Stap 5 peilt naar de persoonlijke ideologie zoals religie, politiek, waarden en normen.

Stap 6: Levensthema

In stap 6 wordt gevraagd of de deelnemer zelf een overkoepelend levensthema kan detecteren in het eigen levensverhaal.

Stap 7: Reflectie

Aangezien de meeste mensen hun levensverhaal niet vaak op deze manier beschrijven, bestaat het laatste deel uit enkele reflectievragen. De interviewer vraagt aan de verteller om even stil te staan bij deze manier van interviewen en bij het delen van het levensverhaal. Enkele voorbeeldvragen: 'Hoe heb je het interview ervaren? Hoe denk je dat dit interview je heeft beïnvloed? Heb je nog andere opmerkingen over het interviewproces?'

3.2 Toepassing in onderzoek: onze ervaringen en aanbevelingen

De voorbije jaren gebruikten verschillende collega's van onze onderzoeksgroep de levensverhalenmethodiek van McAdams. De onderzoeksprojecten focusten op diverse thema's zoals sociale uitsluiting (Van Regenmortel et al., 2016), bewuste kinderloosheid (Stegen et al., 2021), eenzaamheid (Switsers et al., 2020), wonen en welbevinden (Vanbellinghen et al., 2024) en re-integratie van personen in de gevangenis (Vandevelde et al., 2023). In wat volgt geven we enkele tips over de McAdams-methodiek, voortbouwend op onze ervaringen.

3.2.1 Algemeen: voorbereiding

- Het is aan te raden om vooraf helderheid te scheppen over de duur van het interview. Een levensverhaalinterview duurde bij ons al snel 120 minuten. Geef voor de start van het interview mee dat de deelnemers altijd het interview kunnen stoppen, pauzeren of later hernemen.
- Vaak hadden we een eerste, verkennend gesprek met de deelnemer voor het interview. Zo konden we peilen naar de relevantie van ons onderzoek en de accenten die we moesten leggen tijdens het inter-

view. In een onderzoek over eenzaamheid bij ouderen deden we bijvoorbeeld eerst een verkennend gesprek waarbij de ouderen hun eenzaamheidsgevoelens aanduiden op een schaal van één tot tien.

3.2.2 Tijdsduur van het gesprek

Niet alle interviews duurden even lang. Sommige waren korter of werden plots afgebroken, bijvoorbeeld omdat de deelnemer emotioneel kwetsbaar was of omdat er iemand langskwam. Andere gesprekken duurden drie uur of langer. Regelmatig lieten deelnemers spontaan foto's of voorwerpen zien tijdens hun levensverhalen om hun verhaal kracht bij te zetten. Het is vooral belangrijk om de deelnemers de nodige tijd te geven om hun levensverhaal te vertellen.

Daarnaast merkten we dat sommige deelnemers vermoeid werden tijdens en na de gesprekken. Geef hen dus de kans om, als ze dat wensen, het interview te stoppen of te pauzeren. Als dat gebeurde, planden we, indien mogelijk, een tweede moment in om het levensverhaal later weer op te pikken.

3.2.3 Pas de stappen aan volgens de behoeften van jouw onderzoek

Van de zeven stappen zoals omschreven door McAdams, doorliepen we tijdens eerder onderzoek niet altijd alle stappen. Stappen 4, 5 en 6 lieten we bijvoorbeeld vaak weg omwille van de tijd die het interview anders in beslag zou nemen. Tegelijk voegden we tijdens het interview nog thematische, open vragen toe over het onderzoeksthema.

In een onderzoek naar eenzaamheid startten we met de eerste stap van de methode van McAdams en stelden we deelnemers de vraag om hun leven in te delen in boekhoofdstukken. Bij de tweede stap, waar de deelnemer belangrijke scènes uit het leven aanhaalt, stelden we bijkomende vragen om eenzaamheid tijdens het leven in kaart te brengen: 'Wanneer ervaarde je eenzaamheid? Wanneer niet? Wat was daarbij een belangrijk transitiemoment?'. Daarna richtten we ons, zoals voorgeschreven in de derde stap van McAdams, op de toekomst van de deelnemers. Om het gesprek af te sluiten, gingen we ineens over naar de zevende stap. We stelden enkele reflecterende vragen aan de deelnemer over hoe die het gesprek ervaren had. Je kan het McAdams-interview dus gerust aanpassen naargelang de noden van je onderzoek.

3.2.4 De voordelen van deze methodiek voor de deelnemers zelf

Aan het einde van elk interview vroegen we aan de deelnemers hoe zij het interview hadden ervaren. De meerderheid van de ervaringen was positief. Ze vonden het fijn dat ze over hun leven konden vertellen en dat ze hun ervaring zelf vorm konden geven. Een van de deelnemers vertelde: 'Dat zou meer moeten gebeuren, dat ze (...) eens langskomen en (...) je over de gewone dingen van het leven kan praten, dat je (...) je hart eens kan luchten.' Het levensverhaal zorgde bovendien voor een gesprek over iemands leven waarbij effecten optreden als zelfreflectie, een versterking van het herinneringsproces en herinneringen leren plaatsen. Ondanks het feit dat enkele deelnemers bij aanvang wat onwetend en nerveus waren over het verloop van het interview, viel het uiteindelijk voor velen goed mee. Toch vonden ze het niet altijd makkelijk en erkenden ze ook de grenzen van hun geheugen.

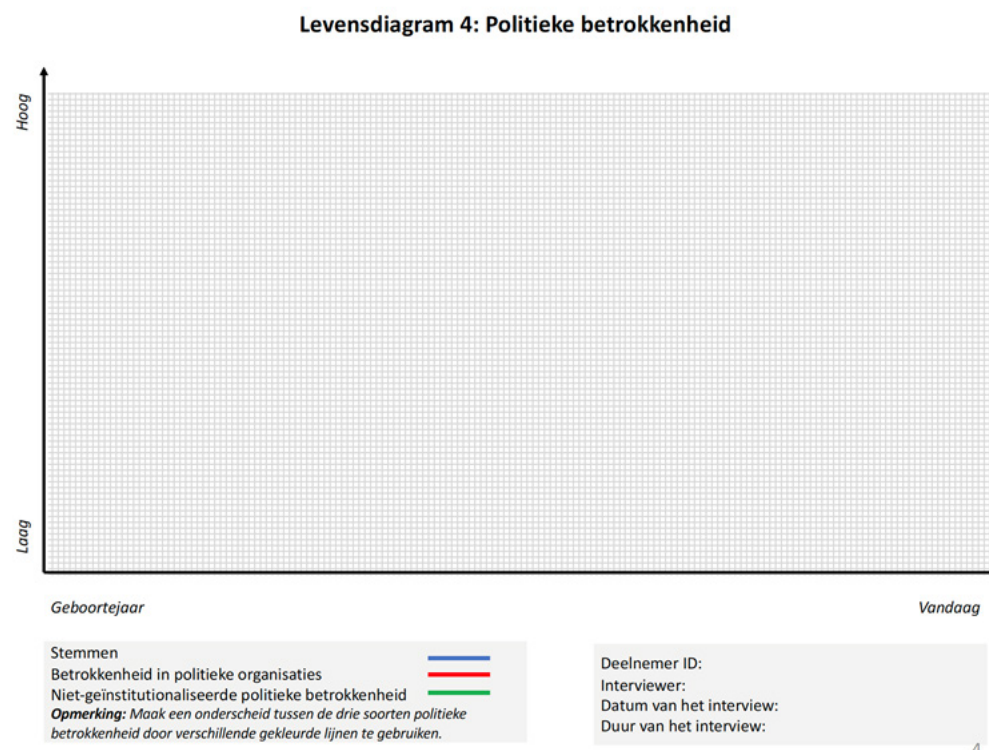
4. HET LEVENSDIAGRAM ALS VISUELE ELICITATIETECHNIEK

Een levensverhaalinterview kan aangevuld worden met andere vragen of tools om bepaalde onderwerpen verder uit te diepen of te verankeren en om reflectie te stimuleren. In wat volgt zoomen we in op het le-

vensdiagram, een visuele elicitatietechniek. Bij visuele elicitatietechnieken brengen vertellers hun verhaal aan de hand van beeldende hulpmiddelen. Voorbeelden van visuele elicitatietechnieken zijn zelfportretten, landkaarten, tijdlijnen of relationele schema's. Die technieken kunnen meer inzicht bieden in wat moeilijker onder woorden te brengen is. Daarnaast hebben ze aandacht voor non-verbale en zintuiglijke aspecten en stellen ze de verteller van een verhaal in staat om het levensverhaalinterview meer in eigen handen te nemen en de richting mee te bepalen (Dikmans en Chacur, 2024).

Een levensdiagram bestaat uit twee assen. Op de horizontale as staat de levensloop van jong naar oud; op de verticale as staat het fenomeen uit iemands levensverhaal waarin je je wil verdiepen, bijvoorbeeld politieke betrokkenheid (zie Figuur 2). De deelnemer tekent een lijn die aangeeft in welke mate het onderzochte fenomeen een rol speelde in het leven.

Het levensdiagram leent zich er vooral toe om in te gaan op een bepaalde dimensie van iemands levensverhaal, bijvoorbeeld maatschappelijk of politiek engagement, sociale relaties of migratie. Het is dus minder geschikt om zicht te krijgen op het hele levensverhaal, maar kan een aanvulling zijn op een levensverhaalinterview om zicht te krijgen op een bepaald thema tijdens de levensloop.

Figuur 2. Levensdiagram over politieke betrokkenheid

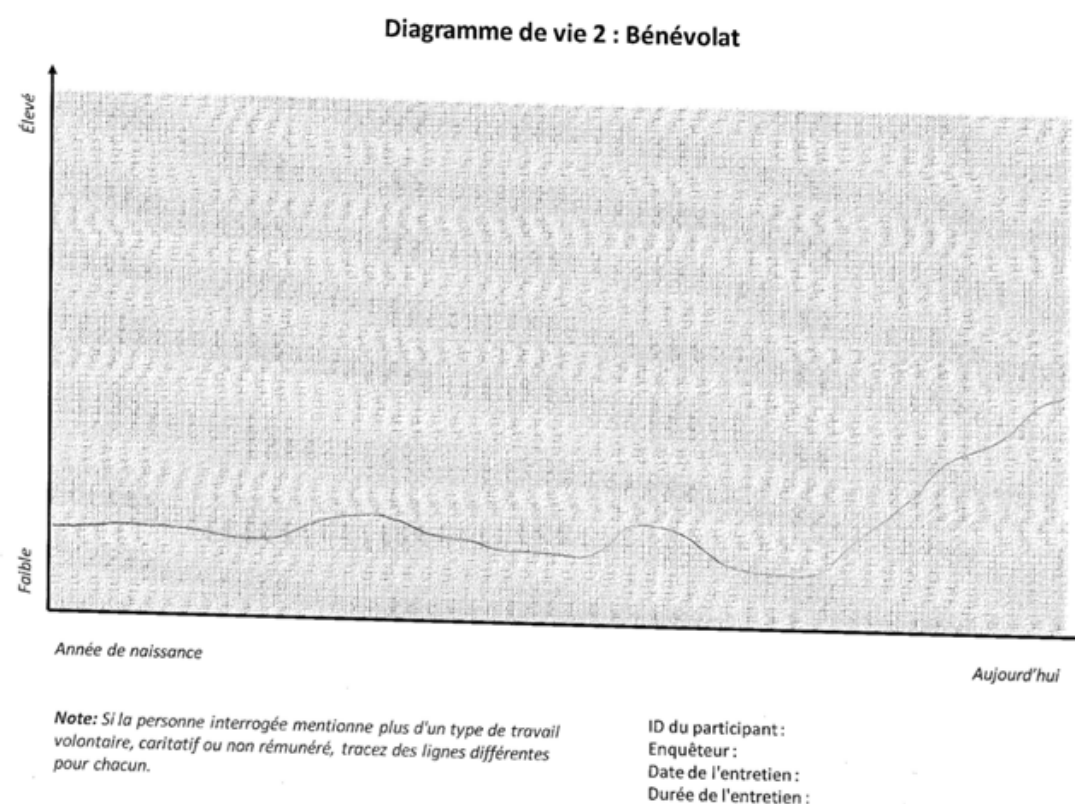
Er zijn verschillende voordelen verbonden aan het gebruik van levensdiagrammen. Ten eerste stelt het de interviewer en de deelnemer in staat om af te wijken van het klassieke, lineaire verloop van een levensverhaal en tegelijk toch gestructureerd bij te houden wat er verteld wordt (Söderström, 2021). De verteller kiest voor zichzelf de sleutelmomenten in het leven waarop een bepaald onderwerp, bijvoorbeeld maatschappelijk engagement, een belangrijke rol speelde. De eigen perceptie van de tijd bepaalt dus in grote mate de structuur van het interview. De interviewer kan accenten leggen in het interview naargelang de sleutelmomenten die de verteller aangeeft op het diagram. Ten tweede is het levensdiagram een goede techniek om te begrijpen hoe bredere culturele, sociale of politieke gebeurtenissen een rol spelen in iemands leven (Dikmans & Chacur, 2024).

4.1 Toepassing in onderzoek: onze aanbevelingen en ervaringen

We gingen zelf aan de slag met levensdiagrammen in het Europese CIVEX-project (EXclusion from CIVic engagement of a diverse older population). Daarin onderzochten we hoe ouderen al dan niet worden uitgesloten van maatschappelijk engagement. De levensdiagrammen peilden naar de mate waarin maatschappelijk engagement een rol speelde tijdens hun leven en op welke manieren zij in- of uitgesloten zijn geweest van engagement. Voor dit onderzoek gebruikten we vijf levensdiagrammen verbonden aan vijf types maatschappelijk engagement (verenigingsleven, vrijwilligerswerk, politieke betrokkenheid, informele hulp en digitaal maatschappelijk engagement). De onderstaande bevindingen zijn gebaseerd op de CIVEX-interviews en levensdiagrammen die Dikmans en Chacur (2024) afnamen bij ouderen in België en Spanje.

4.1.1 Hoe ga je te werk?

1. Als je op voorhand een verkennend gesprek voert met de deelnemers, vertel hen dan hoe je te werk zal gaan met het levensdiagram en wat je van hen verwacht. Als de deelnemer twijfelachtig staat tegenover de methodiek, is het best om geen antwoorden te forceren. Anders zou je de vertrouwensrelatie kunnen beschadigen, aldus Söderström (2021). Soms kunnen deelnemers twijfelen omdat ze de vraag niet goed begrijpen of omdat ze niet zelfzeker genoeg zijn. In dat geval kan het helpen om een voorbeeld te tonen.
2. Print de levensdiagrammen op een voldoende groot formaat.
3. Vraag aan de deelnemer om per diagram een lijn te tekenen die toont in welke mate het onderzoeksthema van belang was tijdens hun levensloop. Figuur 3 toont een voorbeeld van een ingevuld levensdiagram in de context van vrijwilligerswerk.
4. Vraag door over de pieken en dalen die te zien zijn in het levensdiagram. Vraag bijvoorbeeld waarom er veranderingen plaatsvonden in een bepaalde levensperiode. Geef aan dat er geen goede of foute antwoorden zijn, maar dat de levensdiagrammen bedoeld zijn om reflectie te stimuleren.

Figuur 3. Levensdiagram over vrijwilligerswerk

4.1.2 Flexibiliteit

We moedigden de deelnemers aan om het levensdiagram te beschouwen als hun eigen kunstwerk en om hun leven te visualiseren zoals ze het zelf wilden. Ze mochten dus afwijken van onze vraag om een lijn te tekenen, en sommigen deden dat ook door bijvoorbeeld tekst erbij te schrijven of illustraties te tekenen. Dat was een bewuste keuze om de actieve bijdrage van de deelnemers te stimuleren. Bovendien benadrukten we dat er geen goede of foute manier is om het levensdiagram in te vullen. Zo hoopten we twijfels bij de deelnemers weg te nemen, bijvoorbeeld omdat ze zich er niet comfortabel bij voelden, omdat ze zich 'niet slim genoeg' voelden of uit angst om gebeurtenissen over het hoofd te zien. Het gebeurde soms dat we hen hielpen om het levensdiagram te tekenen, met respect voor hun eigen voorkeuren en handelen.

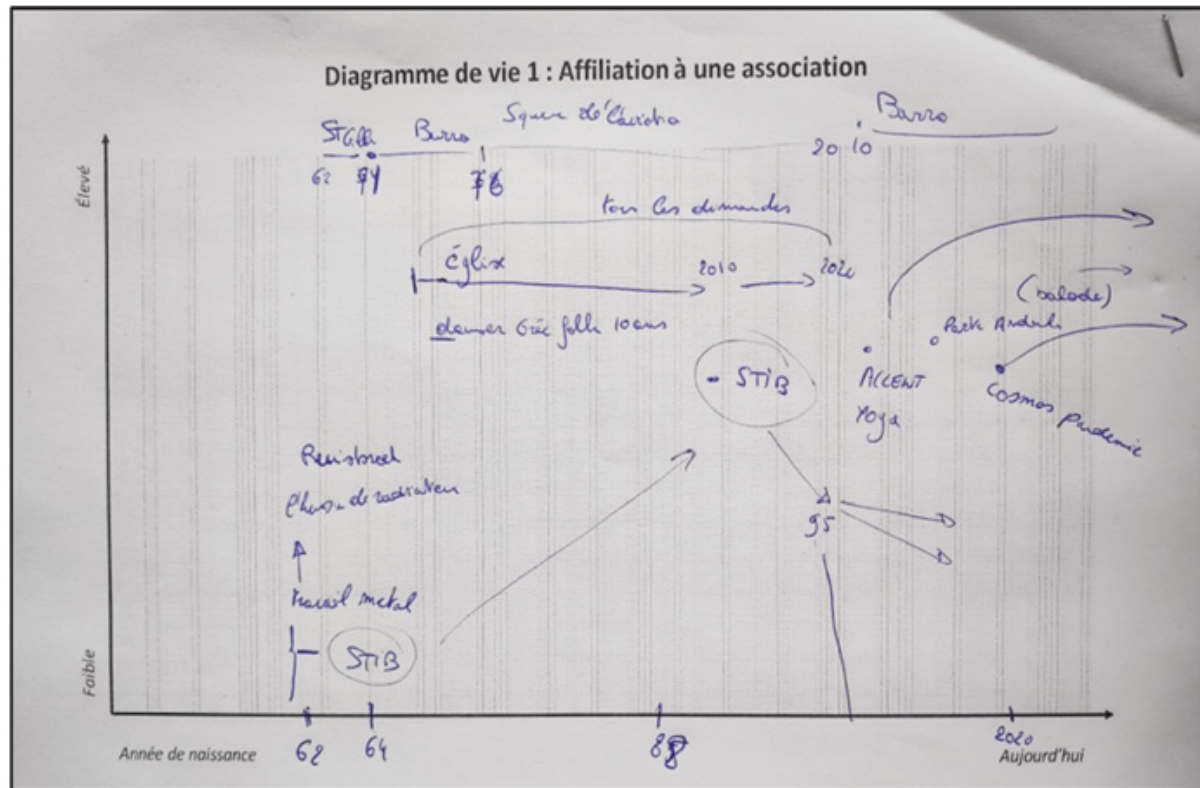
4.1.3 Vernieuwende manier om verhaal te vertellen en om te reflecteren

Het levensdiagram brengt een nieuw, verfrissend perspectief op het levensverhaal. Een van de deelnemers vond het eerst moeilijk om te vertellen over haar leven. Het levensdiagram gaf haar een handvat om toch bepaalde aspecten van haar leven te kunnen vertellen.

Het levensdiagram stelt de deelnemers in staat om na te denken over het verleden en de toekomst, en maakt het makkelijker om te schakelen tussen verschillende levensgebeurtenissen. Soms kan een leeg levensdiagram al reflectie uitlokken. Een van de deelnemers vulde niks in bij een levensdiagram over vrijwilligerswerk, wat het startpunt was om het gebrek aan vrijwilligerswerk in zijn leven te bespreken, en om maatschappelijk engagement in zijn verleden in verband te brengen met zijn andere engagementen in het heden. Het levensdiagram, ingevuld of niet, fungeerde dus als een visuele aansporing om het thema van maatschappelijk engagement gedurende het leven te bespreken.

Ook bij andere deelnemers zagen we dat het levensdiagram helpt om het verleden te verbinden met het heden. Zo was er een deelnemer die als kind drie keer migreerde. Haar migratieverleden bracht ze in verband met haar huidige engagement in een organisatie die met migranten werkt.

Ook de toekomst kan besproken worden met levensdiagrammen. Een voorbeeld daarvan is hoe een deelnemer, na een leven lang werken en gezinstaken, nu veel waarde hecht aan haar vrijheid. Haar levensverhaal brengt een toekomstfilosofie voort waarin genieten van elke nieuwe dag centraal staat. Maatschappelijk engagement en vooral verenigingsleven zijn daar een belangrijk onderdeel van. Die toekomstvisie is in het diagram te zien door pijlen die continuïteit weerspiegelen (zie Figuur 4).

Figuur 4. Levensdiagram over verenigingsleven waarin gereflecteerd wordt over de toekomst

4.1.4 Socio-culturele context

Levensdiagrammen stellen ons ook in staat om de bredere, socio-culturele context van iemands leven in kaart te brengen, ook wel de macrocontext genoemd. De macrocontext beïnvloedt de levensloop en gebeurtenissen. Als we een bepaald fenomeen onderzoeken, bijvoorbeeld maatschappelijk engagement, moeten we die socio-culturele context meenemen en onderzoeken welke invloed de context had op het onderzochte fenomeen in iemands leven. Een van de deelnemers verwees naar het dictatorschap van Franco tussen 1939 en 1975 in Spanje, wat een invloed had op het politiek engagement, bijvoorbeeld door niet te mogen stemmen of door mee te doen met clandestiene activiteiten. Een ander voorbeeld is een vrouw die van Marokko migreerde naar België en zo plots verplicht was om te stemmen. Ze reflecteerde daarover aan de hand van het levensdiagram. Levensdiagrammen kunnen dus helpen om na te denken over het eigen leven in het licht van bredere socio-culturele gebeurtenissen. Soms gebeurt dat spontaan, maar niet altijd. Sommige deelnemers blijven dicht bij hun eigen leven en ervaringen, zonder meteen de link te leggen met bredere maatschappelijke of culturele processen. Enkele gerichte vragen kunnen helpen om die macrocontext mee te verkennen, zoals: 'Wat gebeurde er in het land of in de wereld in die periode? Had dat op een of andere manier invloed op jouw leven? Waren er dingen die je wel of niet mocht doen door de regels of de tijdsgeest? Hoe dacht men toen over bepaalde onderwerpen, zoals werk, gezin, of politiek? Zijn er veranderingen in de samenleving die jij duidelijk hebt gevoeld?' Dergelijke vragen kunnen mensen helpen om hun persoonlijke verhaal te verbinden met wat er om zich heen gebeurde.

5. OPGELET VOOR DEZE VALKUILEN BIJ LEVENSVERRHALEN EN LEVENSDIAGRAMMEN

5.1 De moeilijkheid en zwaarte van een levensverhaal

Enkele deelnemers vonden het interview niet makkelijk omdat het confronterende herinneringen oproep. We hoorden verhalen over kindermisbruik, oorlog, scheiding, ontslagen, of familieruzies. De deelnemers maakten dan ook heel wat emoties mee tijdens de gesprekken, zoals verdriet, schaamte, kwaadheid of frustratie. Er zijn verschillende manieren om als interviewer om te gaan met de emoties van deelnemers,

aldus Dickson-Swift en collega's (2009), variërend van sterke empathie en de emoties meebeleven tot volledige neutraliteit. Tijdens ons onderzoek namen we een middenpositie in. We namen de emoties niet over, maar we waren wel empathisch: we toonden respect voor de emotie door het te laten gebeuren, de persoon ruimte te geven en begrip te tonen.

Veder kan een levensverhaalinterview vermoeiend zijn. We raden aan om in interviews niet te veel levensdiagrammen of extra stappen voor te leggen. In het voorbereidend gesprek of bij de start van het interview kan je al nagaan welke subthema's binnen het hoofdthema het belangrijkste zijn voor de deelnemer, en dan met die sub-thema's beginnen. Zo deden we tijdens de CIVEX-interviews eerst een korte bevraging bij de deelnemer over welke vormen van maatschappelijk engagement het meest relevant waren voor hem of haar. Als die persoon vooral betrokken was in formeel vrijwilligerswerk, startten we met een levensdiagram daarover. Een andere mogelijke oplossing is om de levensdiagrammen bij de deelnemer te laten of ze mee te geven naar huis, zodat ze meer tijd hebben om ze in te vullen, ook wel *take-home* levensdiagrammen genoemd (Bremner, 2020).

5.2 Een levensverhaal is nooit volledig

Je hele leven navertellen van A tot Z is bijna onmogelijk. Vertellers zullen bewust of onbewust dingen weglaten. Bovendien bestaat er nooit één juiste versie van iemands levensverhaal. Sermijn en collega's (2009) verwijzen daarbij naar het rizoombdenken. Rizoombdenkers beseffen dat er niet één levensverhaal bestaat, maar dat er tegelijk ook heel wat andere verhalen bestaan die op dat moment niet belicht worden (Sermijn et al., 2009). Waar McAdams en de levensdiagrammen eerder de focus leggen op het brengen van 'orde in de chaos' door het levensverhaal vast te leggen en te structureren, is de meerstemmigheid van een levensverhaal ook een belangrijk aspect om rekening mee te houden, bijvoorbeeld door ook het levensverhaal af te nemen van iemand die dicht bij de verteller staat, zoals een partner.

Nog drie andere principes verklaren waarom levensverhaalonderzoek nooit volledig kan zijn: (1) het feit dat iemand mogelijks minder herinneringen heeft van de kindertijd dan van latere stadia in het leven, ook wel *infantiele amnesie* genoemd, (2) de toename van het aantal herinneringen tussen de leeftijd van 20 en 40 jaar, genaamd de *reminiscence bump*, en (3) het feit dat individuen meer positieve dan negatieve herinneringen aanhalen in hun levensoverzicht.

Toch zijn er een aantal strategieën die je kan inbouwen om een heldere kijk te krijgen op iemands levensverhaal. Zo kunnen meerdere mensen de levensverhalen lezen en analyseren. Een andere optie is een *member check*-interview met de deelnemer (Slettebø, 2021). De onderzoeker legt zijn interpretatie en analyse voor aan de deelnemer, zodat de deelnemer kan nagaan of de onderzoeker alles juist heeft begrepen. Het member check-interview is er vooral om de analyse te bevestigen en te verifiëren, maar kan ook nieuwe inzichten opleveren. Bovendien stelt het de deelnemer in staat om nieuwe betekenis te geven aan hetgeen die heeft verteld. In ons onderzoek over eenzaamheid uit 2020 voerden we ook member check-interviews uit. Hoewel die techniek best tijdrovend is, werd dit vaak positief ervaren door zowel de verteller als de interviewer. Het doel van member check-interviews is niet om hét verhaal van de deelnemer volledig te kennen, maar om een extra laag in kaart te brengen en reflectief te zijn over het feit dat levensverhalen momentopnames zijn.

6. TOT SLOT: DE VOORDELEN VAN LEVENSVERRHAALONDERZOEK SAMENGEVAT

Ondanks de valkuilen biedt levensverhaalonderzoek heel wat mogelijkheden om gebeurtenissen en keuzes in het leven van mensen beter te begrijpen. Zowel individuele levenservaringen als sociale en historische contexten krijgen een plaats. Omdat mensen dankzij de afname van een levensverhaalinterview vaak het gevoel krijgen dat ze gehoord worden, is dit een ideale manier om mensen in een kwetsbaardere positie te bevragen. Het feit dat de levensloop vaak actief wordt vormgegeven met behulp van de deelnemer zelf, maakt van de levensverhaaltechniek ook een participatieve techniek die de stem van de geïnterviewde centraal zet.

REFERENTIES

De Donder, L. (2024). 'Theoretische perspectieven op de levensloop: Concepten en modellen'. In J. Coene, H. Degerickx, C. Dewilde, T. Ghys, B. Hubeau, S. Marchal, R. Remmen, & W. Vandenhoele (Red.), *Armoede en Ongelijkheid. Jaarboek 2024* (pp. 66-81). Leuven: Acco. <https://hdl.handle.net/20.500.14017/df54078f-1ae7-49ad-b653-1ba91ae97005>

Dickson-Swift, V., James, E.L., Kippen, S., & Liamputtong, P. (2009). Researching sensitive topics: Qualitative research as emotion work. *Qualitative Research*, 9(1), 61-79. <https://doi.org/10.1177/1468794108098031>

Dikmans, B. & Chacur Karima. (2024). Rethinking Life Stories in the Context of Civic Engagement: The Life Diagram and its Potential for Ageing and Childhood Research. In: A. Wanka, T. Freutel-Funke, S. Andresen, & F. Oswald (Red), *Linking Ages : A Dialogue between Childhood and Ageing Research* (1st edition, pp. 49-65). Routledge Advances in Sociology. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003429340-6>

Elder, G.H., & George, L.K. (2016). Age, cohorts, and the life course. In: M.J. Shanahan, J.T. Mortimer and M. Kirkpatrick Johnson (Red), *Handbook of the Life Course (Handbooks of Sociology and Social Research)*. Cham, Switzerland: Springer (pp. 59-85). http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-20880-0_3

McAdams, D.P. (2008). The life story interview: The Foley Center for the Study of Lives. Evanston, IL: Northwestern University.

Sermijn, J., Loots, G., & Devlieger P. (2009). Het onderzoeken van verhalen over het zelf: een narratieve, rizomatische benadering. *KWALON* 42, 14(3), 17-26. https://www.academia.edu/142987530/Het_onderzoeken_van_verhalen_over_het_zelf_een_narratieve_rizomatische_benadering

Slettebø, T. (2021). Participant validation: Exploring a contested tool in qualitative research. *Qualitative Sociological Work*, 20(5), 1223-1238. <https://doi.org/10.1177/1473325020968189>

Söderstrom, J. (2021). Life histories and life diagrams. In: P. Liamputtong (Red), *Handbook of Qualitative Cross-Cultural Research: A Social Science Perspective*. Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK.

Stegen, H., Switsers, L., & De Donder, L. (2021). Life Stories of Voluntarily Childless Older People: A Retrospective View on Their Reasons and Experiences. *Journal of Family Issues*, 42(7), 1536-1558. <https://doi.org/10.1177/01926265211011111>

[org/10.1177/0192513X20949906](https://doi.org/10.1177/0192513X20949906)

Switsers, L., Stegen, H., Van Regenmortel, S., & De Donder, L. (2021). Onderzoek naar de levensloop van ouderen: ervaringen met het McAdams-levensverhaalinterview. *Kwalon* 26 (1), 53-63. <https://doi.org/10.5117/KWA2021.1.006.SWIT>

Vanbellinghen, A., Severens, E., Petermans, A., De Donder, L., & Smetcoren, A-S. (2024). "En toen viel het kaartenhuis ineen": inzichten uit woonpaden van financieel kwetsbare ouderen'. In J. Coene, H. Degerickx, C. Dewilde, T. Ghys, B. Hubeau, S. Marchal, R. Remmen, & W. Vandenhoele (Red.), *Armoede en Ongelijkheid. Jaarboek 2024* (pp. 66-81). Leuven: Acco. <https://hdl.handle.net/20.500.14017/6a509cdb-4ff0-4199-8da3-fcdc33680b54>

Pouille, A., Vandeveld, L., Marynissen, S., Vandeveld, S., Favril, L., & Brosens, D. (2024). Re-integratie van personen in Vlaamse en Brusselse gevangenissen (BRuG-project): Inzichten vanuit levensverhalen. Vlaams Agentschap Justitie & Handhaving. <http://hdl.handle.net/1854/LU-01JD00EG9XQMHNZ0MY909M1J0D>

Van Regenmortel, S., De Donder, L., Dury, S., Smetcoren, A.-S., De Witte, N. & Verte, D. (2016). Social Exclusion in Later Life: A Systematic Review of the Literature. *Journal of Population Ageing*, 9(4), 315-344. <https://doi.org/10.1007/s12062-016-9145-3>

FOTO-ELICITATIE EN PHOTOVOICE

FREYA HÄUSSERMANN, CHARLOTTE VAN CAMPFORT

SAMENVATTING

Dit hoofdstuk belicht twee kwalitatieve onderzoeksmethodieken die werken met foto's in hun dataverzameling: foto-elicitering en *photovoice*. Foto's kunnen tonen waar woorden soms te kort schieten: van emoties en herinneringen tot duidelijke handvaten om verandering na te streven. Hoe begin je daaraan? Eerst heb je een duidelijk idee nodig van het doel van je onderzoek: wil je de foto's gebruiken om een gesprek op gang te brengen of om diepere persoonlijke ervaringen en wereldbeelden zichtbaar te maken? Nadien kan je bepalen hoe je de beelden inzet, of jij ze meebrengt naar het gesprek of je de deelnemers van je onderzoek zelf foto's laat maken. In dit hoofdstuk lees je alles wat je moet weten over deze twee visuele onderzoeksmethodieken, waarin ze verschillen en hoe ze praktisch in hun werk gaan. Om de mogelijkheden en toepasbaarheid van deze onderzoeksmethoden in de praktijk te illustreren, presenteren we twee casussen: (1) foto-elicitering in een onderzoek naar de invloed van de buurt op eenzaamheid in Vlaanderen en Brussel, en (2) *photovoice* in een projectaanvraag voor een onderzoek naar de relatie tussen de institutionele omgeving en relationele autonomie bij ouderen in woonzorgcentra.

1 INLEIDING

2 FOTO-ELICITATIE EN PHOTOVOICE: GELIJKAARDIG, MAAR TOCH VERSCHILLEND

3 PRAKTISCHE TOEPASSING: HOE GA JE TE WERK?

4 TOT SLOT

1. INLEIDING

Een beeld zegt meer dan duizend woorden, ook in onderzoek. Visuele onderzoeksmethoden geven mensen de kans om hun mening over hun leven of een situatie, een idee of project, hun gemeenschap of samenleving visueel te tonen, en om hun persoonlijke verhalen en ervaringen in een gesprek te delen. Wat we subjectief waarnemen en beleven via onze zintuigen of moeilijker onder woorden kunnen brengen, kan soms sprekender tot uiting komen in een beeld.

Werken met foto's in onderzoek kan helpen om diepere inzichten te verwerven in de context waarin mensen leven. Praten over foto's raakt een deelnemer vaak dieper omdat ze specifieke herinneringen aanwakken en rijkere beschrijvingen en gedetailleerde informatie kunnen oproepen. Sterker nog, beelden vormen een brug tussen de persoonlijke ervaring van deelnemers en de thema's in het onderzoek. Dat maakt het mogelijk om naast individuele verhalen ook gedeelde betekenissen en sociale dynamieken te identificeren (Pink, 2013). Zo worden zowel de sociale als de ruimtelijke dimensies van een onderwerp beter begrijpbaar.

Bovendien zorgen foto's ervoor dat deelnemers meer op hun gemak zijn en dat ze hun focus tijdens een gesprek makkelijker bewaren. De foto's kunnen na het interview ook worden gebruikt in de rapportage naar het bredere publiek. Zo kunnen ze bijvoorbeeld beleidsmakers beïnvloeden door een andere blik op de wereld te tonen.

2 FOTO-ELICITATIE EN PHOTOVOICE: GELIJKAARDIG, MAAR TOCH VERSCHILLEND

In dit deel leggen we uit wat foto-elicitering en photovoice juist inhouden en waarvoor ze worden gebruikt. In het derde deel lichten we toe hoe je de methodieken kan toepassen.

2.1 Foto-elicitering

Foto-elicitering is een techniek die wordt gebruikt om zowel persoonlijke ervaringen te onderzoeken, bijvoorbeeld eenzaamheid, als bredere inzichten in culturele onderwerpen, bijvoorbeeld tradities of rituelen, of sociale onderwerpen, bijvoorbeeld hoe technologische ontwikkelingen een invloed hebben op de samenleving.

Tijdens een foto-elicitering worden foto's gebruikt om bij de deelnemers bepaalde reacties uit te lokken, herinneringen op te halen, emoties los te maken, het gesprek op gang te trekken of om discussie te stimuleren (Richard & Lahman, 2015). We onderscheiden twee vormen van foto-elicitering:

- Bij *researcher generated* foto-elicitering neemt de onderzoeker zelf foto's mee naar het gesprek. We hebben op ons bureau een grote stapel foto's liggen die we gebruiken bij allerlei onderwerpen. Het zijn willekeurige foto's van een stadszicht, natuur, mensen, eten, kunst, dieren, voorwerpen, activiteiten, in verschillende kleuren en stijlen. De foto's kunnen zelfgemaakt zijn, maar ze kunnen ook uit bijvoorbeeld een tijdschrift komen. Wat belangrijk is, is dat het visuele materiaal het gesprek uitlokt, ondersteunt en de deelnemer prikkelt.
- Bij *participant generated* foto-elicitering maakt de deelnemer de foto's zelf en worden de foto's later in het interview besproken met de onderzoeker.

We pasten foto-elicitering toe in het FWO Strategisch Basisonderzoeksproject: A Lonely Planet? waar we

onderzoeken wat de invloed is van de buurt en de omgeving op eenzaamheid. In dat onderzoek vroegen we aan de deelnemers om drie foto's te maken die hun buurt typeerden en om drie foto's te maken op een moment waarop ze zich eenzaam voelden. Door samen met de deelnemers de foto's te bekijken en te bespreken, kregen we inzicht in zowel hun persoonlijke beleving van eenzaamheid en de buurt, als in de bredere invloed van de buurt op hun eenzaamheid. De foto's waren een visueel hulpmiddel om abstracte of moeilijk te verwoorden emoties, zoals eenzaamheid, bespreekbaar te maken. Deelnemers konden zo hun verhaal op een intuïtieve en persoonlijke manier delen, wat zorgde voor een rijkere en meer genuanceerde weergave van hun gevoelens en ervaringen. Deze methode bood een diepgaand begrip van hoe mensen eenzaamheid ervaren in verschillende contexten en hoe de buurt eenzaamheid beïnvloedt.

2.2 Photovoice

Photovoice gaat nog een stapje verder. Het is een participatieve onderzoeksmethode die de deelnemers in staat stelt aan de hand van foto's weer te geven hoe zij de samenleving of hun gemeenschap zien. Photovoice is een collectieve onderzoeksmethode waarbij foto's helpen om de behoeften van de gemeenschap te verkennen, aan te pakken en verandering in de gemeenschap te bepleiten door kritische dialoog (Budig et al., 2018).

Bij photovoice worden foto's gecombineerd met dialoog en verhalen in groepsdiscussies. De combinatie tussen foto's en groepsdiscussies helpt om de kijk op de wereld en ervaringen van deelnemers zichtbaar te maken voor onder meer beleidsmakers (Wang & Burris, 1997). Bovendien zorgen de foto's en de gesprekken voor sociale interacties, netwerken en verbondenheid in en tussen gemeenschappen (Budig et al., 2018).

Ronzi et al. (2016) onderzochten via photovoice hoe ouderen hun steden ervaren en welke bijdrage dat levert aan hun gezondheid. Het doel was om de visie van ouderen op de stad mee te kunnen nemen in besluitvormings- en planningsprocessen. Door het gebruik van photovoice, met op het einde een fototentoonstelling, kwamen de standpunten van ouderen onder de aandacht. Bovendien kwam er interactie tot stand tussen ouderen en belanghebbenden van de stad.

Een ander voorbeeld is het onderzoek van Budig et al. (2018). Zij onderzochten via photovoice wat vrouwen vonden van de lokale voedselomgeving in een district met lage inkomens in Madrid. De studie beschrijft hoe na het photovoiceproject verschillende acties werden georganiseerd: twee vrouwen werden lid van de oudervereniging van de lokale middelbare school om hun actieve rol in de gemeenschap te behouden, sommige deelnemers wilden het initiatief om wekelijkse samenkomsten te organiseren blijven trekken, en vier vrouwen stelden een lokaal radioprogramma samen om het photovoiceproject op een alternatieve manier verder te zetten. Die acties tonen aan hoe deelnemers in contact kwamen met zorgverleners en lokale beleidsmakers waar ze eerder moeilijk tot geen toegang toe hadden. Die momenten toonden de deelnemers dat ze niet alleen zijn in hun ervaring en boden de mogelijkheid om geëngageerd te blijven en zich in het openbaar te positioneren; en dat maakt een verschil.

2.3 Keuzestress: voor welke methodiek kies je?

Foto-eliciteren en photovoice zijn dus twee methoden die gebruik maken van foto's, elk met verschillende toepassingen in de praktijk en met verschillende doelen. De keuze tussen photovoice of foto-eliciteren

hangt voornamelijk af van het onderzoeksdoel.

- **Foto-elicatie** is een goede methode om in een face-to-face-interview de ervaringen van de deelnemer te verkennen en beter te begrijpen. Het is gepast voor eerder gevoelige onderwerpen, waarbij het niet makkelijk is om ervaringen in woorden om te zetten, of voor onderwerpen waarvan mensen zich niet bewust zijn.
- **Photovoice** wordt toegepast om expliciet empowerment en verandering teweeg te brengen in gemeenschappen. Centraal staat het groepsproces waar deelnemers via groepsdiscussies elkaar bekrachtigen en waardoor zowel kennis en vaardigheden worden versterkt als richting concrete verandering wordt gewerkt. Photovoice gaat dus nog een stapje verder dan foto-elicatie richting actie en een gezamenlijke boodschap die de groep naar voren wil schuiven.

3. PRAKTISCHE TOEPASSING: HOE GA JE TE WERK?

Als visuele participatieve methoden is het voor beide technieken belangrijk rekening te houden met enkele zaken:

- Er kunnen drempels zijn voor deelnemers, bijvoorbeeld voor mensen die geen fototoestel of smartphone hebben.
- Er zijn enkele ethische uitdagingen, zoals toestemming van al wie op de foto's verschijnt.
- De machtsdynamiek tussen onderzoekers en deelnemers moet gebalanceerd zijn. Bijvoorbeeld: wiens stem neem je echt bij de photovoicetechniek, en komt iedereen genoeg aan bod (Ronzi et al., 2016)?

3.1 Casus foto-elicatie: eenzaamheid verkennen

Deze casus toont hoe we foto-elicatie toepasten in een onderzoek naar eenzaamheid in Vlaanderen en Brussel in kader van het onderzoeksproject A Lonely Planet. Het onderzoek had als doel te begrijpen hoe de buurt eenzaamheid beïnvloedt bij volwassenen. De onderzoeksvragen waren: (1) hoe wordt de buurt ervaren? (2) Hoe wordt eenzaamheid ervaren? (3) Welke rol heeft de buurt bij eenzaamheid? We kozen voor foto-elicatie omdat het de mogelijkheid biedt aan de deelnemers om zelf foto's te maken die hun persoonlijke betekenissen van de buurt en eenzaamheid uitdrukken.

3.1.1 Voorbereiding: wie zijn de deelnemers en hoe stoom je ze klaar?

Na de ethische goedkeuring voor het onderzoek begonnen we met de werving van deelnemers. Als eerste stap werd een deelnemersprofiel opgesteld om een diverse groep mensen aan te spreken. Daarbij hielden we rekening met verschillende factoren, zoals wonen in stedelijke of rurale buurten in Vlaanderen en Brussel, geslacht, leeftijdscategorieën en migratieachtergrond. Om een breed publiek te bereiken, plaatsten we een oproep via sociale media. Daarnaast werkten we samen met professionals die in buurten rond het thema eenzaamheid werken. Die aanpak hielp om een divers scala aan deelnemers te bereiken die eenzaamheid ervaren. 32 mensen tussen 22 en 80 jaar namen deel aan de studie.

3.1.2 Foto's trekken

Elke deelnemer werd bij het ondertekenen van de geïnformeerde toestemming gevraagd om voorafgaand aan het interview drie foto's te maken die hun buurt typeren en drie foto's op een moment waarop ze zich eenzaam voelen. Deelnemers zonder smartphone of camera konden een apparaat gebruiken van ons. Eén deelnemer ging in op dat aanbod en kreeg een digitaal fototoestel. Als deelnemers zelf geen foto's konden

maken, bijvoorbeeld door fysieke beperkingen, of als ze het niet zelf wilden doen, gaven zij ons instructies over welke foto's we moesten maken, wat we uiteindelijk voor twee deelnemers deden. Vervolgens stuurden de deelnemers hun foto's naar ons. Bij twee deelnemers die geen smartphone hadden of niet goed wisten hoe ze de foto's konden doorsturen, gingen we langs om te helpen of om het digitaal fototoestel op te halen. We drukten dan de foto's af en namen ze mee naar het interview.

3.1.3 De foto-eliciterende-interviews en analyse

De interviews vonden plaats op een door de deelnemer gekozen locatie, meestal thuis. Eén deelnemer koos ervoor om het interview te doen in een rustige koffiebar. We namen de interviews zoveel mogelijk individueel af aan de hand van een vooraf opgestelde topiclijst. Er was één deelnemer die wou dat de partner ook aanwezig was tijdens het interview. Die wens hebben we gerespecteerd. Het interview begon met open vragen over de buurt, waarna de foto's werden besproken. De twee vaste vragen bij elke foto waren: 'Wat is er precies te zien op de foto?' en 'Waarom heb je deze foto getrokken?' De foto's dienden als stimulans om dieper in te gaan op reflecties over de buurt en eenzaamheid.

De visuele component van de data leverde daarbij rijke inzichten op die waarschijnlijk niet naar boven waren gekomen in gewone interviews. Voor de opdracht om foto's te maken op momenten van eenzaamheid, maakten veel deelnemers foto's van tafels waar ze tijd doorbrachten in huis. De foto's weerspiegelden het gevoel van alleen en eenzaam thuis zijn. Aanvullend op wat de foto weergaf, werd tijdens het interview het idee van 'muren die op je afkomen' benoemd (zie foto's 1 en 2).

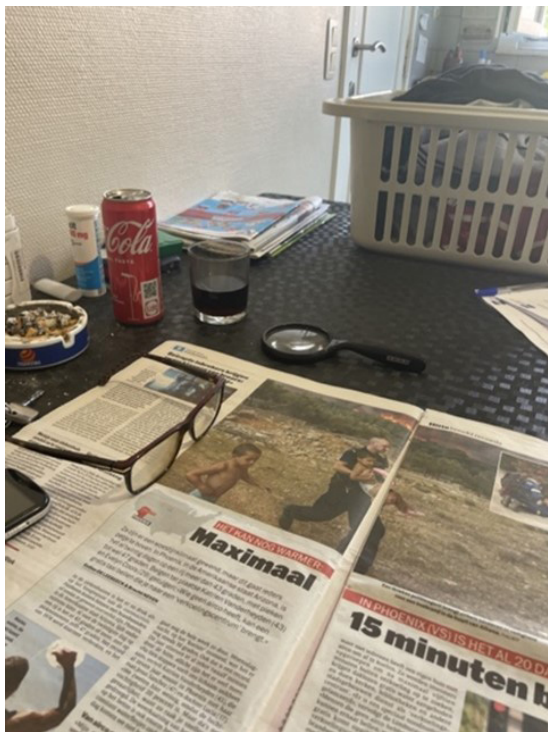

Foto 1. 'Foto wanneer je eenzaam bent' van Alfons, 74 jaar

"... hier elke dag alleen zitten, **die muur gaat niets zeggen hé** [wijst naar de muur]. En daar zijn het maar kasten [kijkt naar de andere kant]. En het enige wat ik nog kan doen is naar buiten kijken door het venster of er iemand passeert."

FOTO-ELICITATIE EN PHOTOVOICE

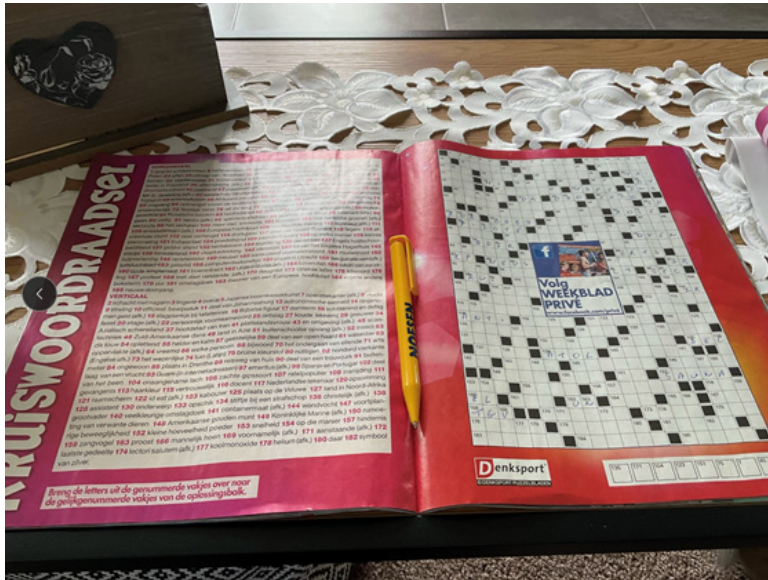

Foto 2. 'Foto wanneer je eenzaam bent'
van Rosa, 65 jaar

“... [stilte] ... dat [eenzaamheid] is ook dikwijls moeilijk voor uit te leggen dat je hier zit (...) **het gevoel hebben dat de muren naar je komen.** Anders is dit hier maar zitten en je loopt toch wel de muren op! **Het is toch beter dat je je met iets bezighoudt.**”

Verder namen deelnemers foto's van objecten die hun activiteiten weergeven wanneer ze zich eenzaam voelen. Volgens de deelnemers hielpen deze objecten om de gedachte aan eenzaamheid af te leiden (foto 1, foto 2, foto 3 en foto 4).

Foto 3. 'Foto wanneer je eenzaam bent'
van Marie, 78 jaar

“Wat moet ik nu weer doen? Wat zit ik hier? De grote vraag is wat zit ik hier nog te doen? (...) Dan denk ik ja **verzet uw zinnen, want ge gaat er zot van worden.** En dan is het inderdaad je begint met ‘patience’, maar ja, dat is ook zo’n idioot spelleke. Dat duurde ook niet lang en je zit daar naar de tijd te kijken.”

Foto 4. 'Foto wanneer je eenzaam bent'
van Merel, 69 jaar

“Ja, hij [handwerk] ligt daar hé. Soms werk ik eraan (...) en op dat ogenblik, dus als ik zou zeggen: ik voel mij een beetje eenzaam. **Je moet daar [met het Handwerk] zo geconcentreerd mee bezig zijn dat je dat gevoel [eenzaamheid] vergeet.**”

Tot slot namen verschillende mensen foto's van klokken. De klok werd gezien als een symbool van de tijd die traag gaat als je eenzaam bent. Er werd ook een klokradio gefotografeerd. Een deelnemer vertelde erbij dat het geluid kan helpen bij eenzaamheid, omdat je nog iets hoort en daardoor niet het gevoel hebt dat je alleen zit.

Foto 5. 'Foto wanneer je eenzaam bent' van Evi, 70 jaar

“Maar soms word dat ook wel een beetje te veel. Die stilte. En dan zet ik de [klok] radio aan om muziek te **horen** en om andere mensen te horen praten **dat ik niet gevoel heb van ik zit hier alleen.**”

Foto 6. 'Foto wanneer je eenzaam bent' van Robert, 71 jaar

“Dat is een klok. **Voelt eenzaam, als je nergens naar toe moet gaan in een dag.** Ik denk, ik heb een rustig dag en dan zit je daar en **dan zie je dat die klok niet vooruitgaat precies (...).** Ja, dan wordt dat wel eenzaam omdat die klok niet vooruitgaat.”

Foto 7. 'Foto wanneer je eenzaam bent' van Marie, 78 jaar

“Ja, **dat is eenzaamheid, eindeloos. Eindeloze tijd** hè? Die gaat niet vooruit, die blijft hangen (...). Honderd keren kijk je dan naar de klok. Oh, het is nog maar 2.30u. Oh, Het is nog maar, het is nog 2.50u. (...) dan maar wat staren naar een plafond. En dan ween je zo'n beetje hé. Als je een beetje weent, dan gaat de tijd ook vooruit (...) Op een duur werd ik kwaad op mezelf, dat ik zei: 'Alstublieft, stopt ermee!'. Ja, want je zinkt weg, hè? Je zinkt helemaal weg, hè? Daar ben ik echt wel heel bang voor.”

3.1.4 Bevindingen delen

De foto's waren niet alleen belangrijk om diepgaande inzichten te verzamelen, maar ook om de resultaten te delen. Zo gebruikten we de foto's op academische congressen en op een studiedag voor professionals die werken rond zorgzame buurten. Door de ervaringen van de deelnemers van dit onderzoek te visualiseren, vonden we een manier om de complexiteit van eenzaamheid op een begrijpelijke manier te tonen aan externen.

3.1.5 Conclusie

Deze casus toont de effectiviteit van foto-elicitering bij het verkennen van complexe en gevoelige thema's zoals eenzaamheid. De methode gaf deelnemers de ruimte om hun ervaringen en emoties op een genuanceerde en persoonlijke manier te delen, wat waardevolle inzichten opleverde in hun leefwereld en in hoe ze eenzaamheid zelf ervaren.

3.2 Casus photovoice: autonomie in het woonzorgcentrum

In deze casus bespreken we hoe photovoice als participatieve onderzoeksmethode werd voorgesteld in een projectaanvraag voor een onderzoek naar de relatie tussen de institutionele omgeving en relationele autonomie van ouderen in woonzorgcentra.

Het onderzoek zou worden uitgevoerd in samenwerking met twee woonzorgcentra in Vlaanderen of Brussel. Het doel is om bewoners een stem te geven over de organisatie van hun woonplaats. We wilden photovoice toepassen om twee redenen: (a) luisteren naar hoe de bewoners hun leefomgeving ervaren in functie van hun autonomie, en (b) om bewoners eigenaarschap te geven om concrete verbeterpunten te formuleren die de omgeving kunnen verbeteren in het voordeel van hun autonomie. We werden daarbij geïnspireerd door het fotoproject van Velasco et al. (2014) over dakloze kinderen in Bolivia, een artikel dat echt de moeite waard is om te lezen.

3.2.1 Voorbereiding: wie zijn de deelnemers en hoe stoom je ze klaar?

We mikken op acht bewoners per woonzorgcentrum, dus zestien in totaal. In een eerste bijeenkomst krijgen de bewoners uitleg over het onderzoeksthema en de algemene onderzoeksvraag. We leren elkaar kennen en we verkennen wat zij uit dit onderzoek willen halen. Daarnaast krijgen ze een workshop over basisfotografie en ethische kwesties zoals toestemming, privacy, verantwoord beeldgebruik en het belang van toestemming vragen van bewoners of medewerkers die op hun foto's zouden staan. Tot slot bespreken we het idee van een tentoonstelling waar ze hun foto's en boodschappen kunnen tonen.

3.2.2 Foto's trekken

'Welke omgevingsfactoren zijn belangrijk om autonomie te ervaren in het woonzorgcentrum?' Dat is onze hoofdonderzoeksvraag. De bewoners krijgen een tweeledige opdracht. De eerste opdracht luidt: 'Trek foto's over wat jullie belangrijk/fijn/waardevol vinden in jullie woonomgeving'. Dat kunnen zowel fysieke als sociale aspecten zijn, bijvoorbeeld foto's van ruimtes, activiteiten of mensen, binnen en buiten. De tweede opdracht is: 'Trek foto's van momenten waarop jullie zich helemaal (niet) autonoom voelen'. Het doel is om inzicht te krijgen in die aspecten van het leven in het woonzorgcentrum die bijdragen aan of afbreuk doen aan hun gevoel van autonomie. Na de fotoweek leveren de bewoners hun camera's in en zullen de foto's worden ontwikkeld en geprint door het onderzoeksteam.

3.2.3 Foto's in groep samen bespreken

In een volgende stap zullen de bewoners samenkomen in een focusgroep om hun foto's te bespreken. De in kleur afgedrukte foto's worden tentoongesteld aan de groep. De focusgroep bestaat uit twee fasen. In het eerste uur zal elke deelnemer de eigen foto's bekijken en nummeren. We zullen hen vragen om drie foto's te kiezen die voor hen het belangrijkste zijn voor hun autonomie en om het verhaal erachter te delen. Welke boodschap willen zij tonen aan de anderen? Welke boodschap vinden zij belangrijk om mee te geven?

De discussie van foto's kan ondersteund worden door verschillende methodes waarbij vragen worden gesteld om (a) dieper inzicht te krijgen in structurele problemen en (b) de acties te begrijpen die worden ondernomen om verandering teweeg te brengen. In deze casus pasten we de SHOWED-methode toe (Deborah & Maynes, 2024). Die methode biedt zes vragen die je bij elke foto stelt.

1. Wat zie je hier?
2. Wat gebeurt er werkelijk?
3. Hoe beïnvloedt dit jouw dagelijks leven?
4. Waarom gebeuren zaken op deze manier?
5. Welke boodschap geeft deze foto mee?
6. Wat zou hieraan moeten gebeuren?

De SHOWED-methode helpt de deelnemers om hun ervaringen te verwoorden en om onderliggende thema's te bepalen. De deelnemers zullen tot slot uit alle foto's samen zestien foto's kiezen voor de fototentoonstelling. In die fase zal het onderzoeksteam ook getuigenissen en commentaren verzamelen om bij de foto's te voegen tijdens de tentoonstelling.

3.2.4 Analyse

De analyse van photovoice (en foto-elicitering)-onderzoek bevat vaak een combinatie van klassieke thematische of narratieve analyse van de gesprekken of interviews, aangevuld met de analyse van de visuele data zoals foto's (Nykiforuk et al., 2011). Die combinatie zorgt ervoor dat verschillende inzichten binnen worden gebracht in het onderzoek. In deze casus zouden we dan ook de data analyseren aan de hand van een visueel-narratieve analyse. Daarbij gaan onderzoekers niet enkel het verhaal vertellen, maar ook het verhaal tonen (Riessman, 2008; Rose, 2022).

De eerste stap bij een visueel-narratieve analyse is de visuele inhoud van de foto's analyseren. We kijken naar de compositie, de onderwerpen en objecten, symbolen en eventuele omgevingselementen. Zo kan het bijvoorbeeld dat een deelnemer een foto maakt van de eetzaal tijdens de middagmaaltijd. Een onderzoeker zou kunnen opmerken hoe één bewoonster alleen in de hoek zit, met haar rug naar de rest van de eetzaal terwijl aan alle andere tafeltjes vier bewoners zitten.

Wanneer elke foto in kaart is gebracht, worden in een tweede stap de tekstuele gegevens geanalyseerd, aangezien we over elke foto in gesprek gaan met degene die de foto maakt. We koppelen dan het bijhorende fragment aan de foto en analyseren enkel dat fragment dat over de foto gaat.

3.2.5 Bevindingen delen

De foto's en de verhalen worden tentoongesteld in de twee woonzorgcentra. Participanten, bewoners, familieleden, het personeel, beleidsmakers en mensen uit de buurt kunnen de opening van de tentoonstel-

ling bijwonen. Elke foto zal voorzien zijn van een getuigenis van de deelnemer. Zo kunnen de belangrijkste zorgen en suggesties voor verbetering worden belicht. De tentoonstelling is zo een manier om de bredere gemeenschap te betrekken en om te tonen hoe het leven is in een woonzorgcentrum door de ogen van de bewoners. Dat kan leiden tot concrete veranderingen in de woonzorgcentra, bijvoorbeeld verbeteringen aan de gemeenschappelijke ruimtes en nieuwe initiatieven voor sociale activiteiten.

De keuze voor deze methode vloeit voort uit de mogelijkheid om de stem van de bewoners zoveel mogelijk te belichten. De deelnemers zouden namelijk zelf beslissen wat ze fotograferen en hoe, welke foto's worden weergegeven, in welke volgorde en welke informatie erover wordt gedeeld (Velasco et al., 2014). De focus ligt op de individuele én collectieve belevingen van bewoners over de leefomgeving van een woonzorgcentrum.

3.4 Conclusie

Deze casus laat zien hoe we photovoice kunnen gebruiken om ouderen in woonzorgcentra aan het woord te laten over hun leefomgeving en autonomie. Door bewoners in staat te stellen hun dagelijkse ervaringen te documenteren en te bespreken, verwachten we dat het project waardevolle inzichten oplevert over de factoren die hun relationele autonomie beïnvloeden. Bovendien zou het gebruik van photovoice in deze context niet alleen de betrokkenheid van bewoners bevorderen, maar ook het bewustzijn van het personeel en hun familieleden en de bereidheid van beleidsmakers om verbeteringen door te voeren die rechtstreeks aansluiten bij de interesses en ideeën van de bewoners.

4. TOT SLOT

Foto-elicitering en photovoice als participatieve onderzoeksmethoden stellen deelnemers in staat om hun persoonlijke ervaringen te uiten en bieden onderzoekers een dieper inzicht in sociale realiteiten die vaak onuitgesproken blijven bij traditionele kwalitatieve onderzoeksmethoden.

Door deelnemers actief te betrekken, bevorderen deze methodieken een gevoel van eigenaarschap en empowerment, wat ze bijzonder geschikt maakt voor onderzoek dat gericht is op sociale verandering. Of ze nu worden ingezet om de stem van bepaalde groepen te versterken of om een dieper inzicht te verkrijgen in persoonlijke en collectieve ervaringen, foto-elicitering en photovoice zijn veelzijdige en invloedrijke methoden in kwalitatief onderzoek.

REFERENTIES

- Budig, K., Diez, J., Conde, P., Sastre, M., Hernán, M., & Franco, M. (2018). Photovoice and empowerment: Evaluating the transformative potential of a participatory action research project. *BMC Public Health*, 18(1), 432. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5335-7>
- Deborah, Y. & Maynes, N. (2024). Phenomenological Research Enrichment Using Photovoice and SHOWED Documentation. *Journal of Studies in Education*, 14(4), 80. <https://doi.org/10.5296/jse.v14i4.22240>
- Nykiforuk, C. I. J., Vallianatos, H., & Nieuwendyk, L. M. (2011). Photovoice as a Method for Revealing Com-

munity Perceptions of the Built and Social Environment. *International Journal of Qualitative Methods*, 10(2), 103-124. <https://doi.org/10.1177/160940691101000201>

Richard V. M. & Lahman M. K. E. (2015). Photo-elicitation: Reflexivity on method, analysis, and graphic portraits. *International Journal of Research and Method in Education*, 38(1), 3-22. <https://doi.org/10.1080/1743727x.2013.843073>

Riessman, C.K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. SAGE Publications, Inc.

Ronzi, S., Pope, D., Orton, L., & Bruce, N. (2016). Using photovoice methods to explore older people's perceptions of respect and social inclusion in cities: Opportunities, challenges and solutions. *SSM - Population Health*, 2, 732-745. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2016.09.004>

Rose, G. (2022). *Visual methodologies: An introduction to researching with visual materials* (5th ed.). SAGE Publications, Ltd.

Velasco, M. L., Berckmans, I., O'Driscoll, J. V., & Loots, G. (2014). A visual narrative research on photographs taken by children living on the street in the city of La Paz – Bolivia. *Children and Youth Services Review*, 42, 136-146. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2014.04.006>

Wang, C., & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, Methodology, and Use for Participatory Needs Assessment. *Health Education & Behavior*, 24(3), 369-387. <https://doi.org/10.1177/109019819702400309>

WANDELINTERVIEWS

SUZANNAH D'HOOGHE

SAMENVATTING

Interviews gebeuren heel vaak zittend rond een tafel, maar dat is niet zo bij wandelinterviews. Daar gaan de onderzoeker en de deelnemer samen wandelen en het interview gebeurt tijdens de wandeling. Wat deze methode bijzonder maakt, is dat het gesprek plaatsvindt in de context waarin de ervaringen van de deelnemer zich afspelen. In plaats van te praten *over* een plek in een kantoor of vergaderruimte, toont de deelnemer die plek aan de onderzoeker, en praten ze met elkaar *op* die plek. In dit hoofdstuk leg ik uit hoe wandelinterviews werken met als voorbeeld mijn onderzoek naar recreatief wandelgedrag bij volwassenen in socio-economisch kwetsbare situaties.

- 1 INLEIDING
- 2 WAAROM WANDELINTERVIEWS?
- 3 WANDELINTERVIEWS IN DE PRAKTIJK
- 4 CONCLUSIE

1. INLEIDING

Wandelinterviews, ook wel bekend als *walk-along* of *go-along* interviews, worden gebruikt in kwalitatief onderzoek dat menselijke ervaringen wil begrijpen in relatie met de omgeving. Het idee is simpel: de onderzoeker wandelt met de deelnemer door een ruimte of omgeving die relevant is voor het interview terwijl ze praten over wat ze zien, voelen, en ervaren. Meestal gebeurt dat te voet, maar het kan ook op andere manieren, zoals met de fiets, step of auto.

Het is een combinatie van twee traditionelere onderzoeksmethoden: observatie en interviews. Door de combinatie van observatie en gesprek biedt deze methode de kans om ter plaatse de interactie tussen mensen en hun omgeving te onderzoeken. De methode is bijvoorbeeld nuttig voor vraagstukken waarbij de fysieke of sociale context invloed heeft op ervaringen of gedrag van de deelnemer, bijvoorbeeld het belang van groen in de buurt, beweging in de openbare ruimte, gevoelens van onveiligheid, toegankelijkheid van gebouwen, enzovoort. Het wandelinterview wordt opgenomen en later getranscribeerd. Camera's kunnen ook tijdens de wandeling gebruikt worden om gegevens vast te leggen die in latere interviews verder besproken kunnen worden. Vaak worden foto's genomen, maar sommigen wandelen bijvoorbeeld met een GoPro-camera op het hoofd om alles goed in kaart te brengen.

Enkele voorbeelden tonen aan hoe wandelinterviews worden toegepast in onderzoek. Van Cauwenbergh en collega's (2012) onderzochten hoe volwassenen en kinderen parken gebruiken en welke elementen hen aantrekken of afstoten. Ze gebruikten wandelinterviews om de persoonlijke ervaringen en voorkeuren van parkbezoekers te begrijpen, waarbij ze belangrijke vaststellingen deden over de factoren die de aantrekkingskracht van een park bepalen, zoals het ontwerp van paden, groenvoorzieningen en recreatieve faciliteiten.

In het HOUSE-project onderzochten Vanbellinghen et al. (2025) wat bewoners fijn vonden aan hun huis en wat niet. Ze gingen al wandelend door hun huis en bewoners toonden hun favoriete plekken.

In Belfast werd de wandelinterviewmethode gecombineerd met draagbare sensoren en video-opnames in een onderzoek van Adlakha et al. (2022). Dit innovatieve onderzoek evalueerde de impact van groene infrastructuur op de leefomgeving en fysieke activiteit van bewoners. Door de combinatie van wandel- en fietsinterviews met technologische hulpmiddelen, konden de onderzoekers gedetailleerde data verzamelen over de fysieke activiteit van deelnemers terwijl ze door verschillende stedelijke omgevingen bewogen, wat waardevolle inzichten opleverde over de effectiviteit van groene infrastructuur in het bevorderen van gezondheid en welzijn.

In een heel ander domein onderzochten Lykke en Jantzen (2013) de percepties van museumbezoekers door middel van wandelinterviews. Ze wilden begrijpen hoe bezoekers interactie hadden met kunstwerken en de museale ruimte. Door samen met de bezoekers door het museum te wandelen, konden de onderzoekers op het moment zelf de reacties van de deelnemers vastleggen. Zo konden ze begrijpen hoe de fysieke ruimte en de tentoonstellingen de perceptie en ervaring van kunst beïnvloedden.

Een recent onderzoek van Sun et al. (2024) onderzocht de toepassing van wandelinterviews in migratie-onderzoek. Ze benadrukken hoe deze methode kan bijdragen aan een verschuiving van het beeld van migranten als passieve buitenstaanders naar actieve deelnemers die invloed hebben op hun eigen situa-

tie. Door migranten tijdens een wandeling te interviewen, kunnen onderzoekers diepere inzichten krijgen in hun emotionele dynamiek, levenservaringen en processen van zelfidentificatie binnen nieuwe sociale landschappen en machtsverhoudingen. Deze benadering stelt migranten in staat om hun ervaringen en perspectieven te delen op een manier die vaak moeilijk vast te leggen is via meer traditionele onderzoeksmethoden.

Naast deze studies is het wandelinterview ook veelvuldig toegepast in onderzoeken naar de ervaringen van mensen met een beperking. Zo werd de methode gebruikt om de betekenis van lokale gemeenschappen en buurten te onderzoeken voor mensen met dementie (Odzakovic et al., 2018) en voor mensen met autisme (Marcotte et al., 2022). Deze studies tonen aan hoe het wandelinterview kan helpen om de unieke interacties te begrijpen die mensen met een beperking hebben met hun omgeving.

2. WAAROM WANDELINTERVIEWS?

Er zijn heel wat voordelen aan wandelinterviews. Ik bespreek hieronder de meerwaarde en mogelijkheden: 1) inhoudelijke rijkdom, 2) evenwichtige relatie, 3) breed toepasbaar en 4) bijdrage aan verandering.

Interviews worden inhoudelijk rijker

Verhalen, ervaringen en gebeurtenissen in hun context plaatsen biedt een unieke manier om de leefwereld van deelnemers te ontdekken. In plaats van hun ervaringen te beschrijven in een statische setting zoals een kantoor of vergaderzaal, kunnen de deelnemers rechtstreeks reflecteren op de omgeving waarin ze zich bevinden. Dat helpt om hun gedachten en gevoelens concreter te verwoorden. Bovendien helpt het de interviewer om specifieke bijvragen te stellen. Onderzoek zoals de literatuurstudie van Bartlett en collega's (2023) naar wandelinterviews bij personen in kwetsbare situaties toont aan dat deelnemers hun houding en emoties gemakkelijker uiten als ze zich op de betreffende locatie bevinden. De informele setting zorgt er ook voor dat deelnemers minder de neiging hebben om antwoorden te geven die volgens hen 'juist' zijn.

Op gelijke voet: informele, evenwichtige relatie tussen onderzoeker en deelnemer

De flexibele, informele setting van wandelinterviews kan de machtsdynamiek tussen de onderzoeker en de deelnemer verkleinen om verschillende redenen:

1. Ze lopen naast elkaar in plaats van tegenover elkaar te zitten.
2. Deelnemers voelen zich meer op hun gemak omdat het interview wordt uitgevoerd op een locatie die zij kennen.
3. Deelnemers hebben meer controle over het onderzoeksproces. Ze bepalen bijvoorbeeld zelf waar ze de onderzoeker mee naartoe nemen. Dat zorgt voor een groter gevoel van controle en eigenaarschap. De deelnemer is als partner in het onderzoek betrokken. Zo krijgt de deelnemer een actievere rol in het onderzoeksproces, wat de kwaliteit en relevantie van de verzamelde gegevens vergroot.

Breed toepasbaar

Wandelinterviews zijn waardevol om inzicht te krijgen in een gebied of plek van het perspectief van mensen die er wonen of er gebruik van maken. Via deze methode kunnen we meer te weten komen over de dagelijkse ontmoetingen en ervaringen van deelnemers, maar ook over het sociale leven van een plek zelf. Verschillende organisaties kunnen wandelinterviews gebruiken, zoals gemeenten, ngo's of bedrijven die meer willen weten over de gewoonten en behoeften van mensen, de diensten die ze gebruiken en de

plaatsen die ze bezoeken. De methodiek is bruikbaar voor een hele reeks aan thema's en vragen, gaande van heel praktisch, bijvoorbeeld: 'Wat maakt het moeilijk om zich met een rolstoel te verplaatsen op de werkplek?' tot eerder gevoelige, zoals 'zich eenzaam voelen in de buurt'.

Bijdragen aan verandering

Omdat deelnemers hun omgeving actief laten zien en benoemen wat zij belangrijk vinden, komen inzichten naar boven die in klassieke interviews vaak onder de radar blijven. Door letterlijk mee te wandelen in de leefwereld van mensen, krijgen we toegang tot hun perspectief op een manier die overtuigt en binnenkomt. Vaak worden er tijdens een wandelinterview ook foto's getrokken. Dat kan zorgen voor meer gedragen en passende beslissingen of interventies, omdat ze vertrekken van wat er echt speelt voor mensen in hun dagelijkse omgeving. Zo draagt deze methode bij aan verandering die geworteld is in de ervaring van mensen zelf.

3. WANDELINTERVIEWS IN DE PRAKTIJK

3.1 Onderzoek naar recreatief wandelgedrag bij volwassenen in socio-economisch kwetsbare situaties

Met het CIVISANO-project van Sciensano onderzochten we de rol van de lokale omgeving op het recreatief wandelgedrag bij volwassenen in socio-economisch kwetsbare situaties (D'Hooghe et al., 2023). In totaal nam ik 38 wandelinterviews af in twee Vlaamse gemeenten, waarvan 32 individuele interviews en drie met twee deelnemers. Voor de wandeling vulden deelnemers een korte vragenlijst in om demografische gegevens te verzamelen zoals leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, werkstatus, waargenomen financiële moeilijkheden, woonsituatie, en de frequentie van recreatief wandelen. Ik vroeg de deelnemers om een wandelroute te kiezen die ze soms nemen voor het plezier, en om te delen welke aspecten in de omgeving uitnodigen tot wandelen of het juist belemmeren. Ik benadrukte dat de term *omgeving* breed mag geïnterpreteerd worden: niet alleen de fysieke, zichtbare omgeving telt, maar ze mochten ook gevoelens van veiligheid en sociale, economische of politieke aspecten delen. Een paar weken na het individuele wandelinterview werden de deelnemers uitgenodigd voor een focusgroep. Die fungeerde als een *member check* waarbij deelnemers onze samengevatte bevindingen konden verifiëren en aanpassen, maar ook als een vorm van participatieve analyse. Op basis van mijn ervaringen leg ik hieronder uit hoe je zelf met deze methode aan de slag kan gaan.

3.2 Hoe ga je te werk?

3.2.1 Voorbereiding

- 1. Selectie van deelnemers:** Identificeer deelnemers die relevant zijn voor de onderzoeksvraag en zorg ervoor dat ze zich goed voelen bij de fysieke eisen van de methode. In mijn onderzoek was het een vereiste dat deelnemers in staat waren om te stappen. Hulpmiddelen waren wel toegestaan, maar mensen in een rolstoel konden bijvoorbeeld niet deelnemen. Een studie die zich richt op toegankelijkheid in een stedelijke context voor rolstoelgebruikers zou uiteraard andere criteria hanteren.
- 2. Individueel, duo- of groepsinterview?** Er zijn verschillende mogelijkheden, afhankelijk van je onderzoeksvraag. Individuele wandelinterviews zijn vaak geschikt als je persoonlijke ervaringen of gevoelens

van deelnemers wil onderzoeken. Groepsinterviews tijdens een wandeling kunnen dan weer interessant zijn als je wil begrijpen hoe mensen samen een plek gebruiken of erover in gesprek gaan. Denk bijvoorbeeld aan een groep jongeren die samen een sportveld gebruiken of bewoners die regelmatig samenkomen in een buurtpark. Door in groep te wandelen, ontstaan er onderlinge interacties en herinneringen die unieke groepsdynamieken blootleggen. Houd wel rekening met de gevoeligheid van het onderwerp: persoonlijke of intieme verhalen komen vaak beter tot hun recht in een individueel gesprek. Denk ook aan de praktische haalbaarheid van groepsinterviews op openbare plekken, zeker als je gesprekken wil opnemen. Zelf heb ik vooral individuele gesprekken gedaan of in heel kleine groepen. Een wandelinterview met meer dan drie mensen lijkt me moeilijk om als interviewer te begeleiden.

- 3. Keuze van locatie:** Selecteer locaties die centraal staan in het onderzoek, bijvoorbeeld een woonwijk, park of commerciële ruimte, afhankelijk van het onderwerp. Het is van belang om op voorhand een startpunt af te spreken. Dat zal afhangen van de onderzoeksvraag, maar ook van de wensen van de deelnemer. Sommige deelnemers zullen het bijvoorbeeld handig vinden om bij hen thuis af te spreken, terwijl dat voor anderen bedreigend kan overkomen. Ik heb me altijd zo flexibel mogelijk opgesteld. Tijdens mijn onderzoek kwam het enkele keren voor dat deelnemers liever niet thuis afspraken. In dat geval verplaatsten we de afspraak naar een locatie die de deelnemers kozen, ook niet te ver weg was, zodat ze de plek nog steeds als hun buurt beschouwden. Voor de groepsdiscussies koos ik een centraal gelegen punt dat goed bereikbaar was met het openbaar vervoer zoals de bibliotheek of het sport- en recreatiecentrum.
- 4. Tijd:** Laat de deelnemer de dag en het tijdstip van het interview kiezen. Sommige mensen hebben misschien liever wat tijd tussen het eerste contact en het interview. Er kunnen ook herhaalde wandelingen zijn. Het is belangrijk om deelnemers de ruimte te geven om erover na te denken en te kiezen wat ze willen delen en op welke manier. Veel deelnemers in mijn onderzoek waren op dat moment niet aan het werk, waardoor ik overdag met hen kon afspreken. De deelnemers die wel werkten, gaven de voorkeur aan de avond of het weekend. Voor de groepsdiscussies is het nuttig om vooraf te peilen wat voor de meeste deelnemers haalbaar is. Voor mijn deelnemers bleek het beste tijdsblok tussen 18:00 en 20:00 uur te liggen: het was niet te vroeg, zodat mensen nog konden werken, en niet te laat, zodat ze met het openbaar vervoer naar huis konden.
- 5. Logistiek:** Zorg voor geschikte kleding, schoenen en eventueel opnameapparatuur, zoals een draagbare recorder of een smartphone. Gps-tracking kan een optie zijn. Soms kan het interessant zijn om foto's of video's te nemen tijdens de wandeling. Dat maakte het bij de analyse interessant om de plek waar de deelnemer over sprak nog eens te kunnen zien. Het is handig om de nodige materialen op te lijsten in een checklist.

3.2.2 Uitvoering

- 1. Introductie en uitleg:** Begin met het uitleggen van het doel en de aanpak van het interview. Zorg ervoor dat de deelnemer zich op zijn gemak voelt.
- 2. Route bepalen:** Kies hoe de route wordt bepaald. Kiest de deelnemer de route of de interviewer? Beide opties zijn mogelijk en hangen af van de onderzoeksvraag en van de mate waarin de deelnemer bekend is met de omgeving. Je kan een participatief wandelinterview doen waarbij de deelnemer de route zo goed als volledig bepaalt, of een begeleide wandeling waarbij de interviewer de route bepaalt. Je kan de deelnemer een vraag of opdracht geven om de route te kiezen, bijvoorbeeld: 'Toon een plek die voor jou belangrijk is in deze buurt. Neem me mee op je dagelijkse route naar de bakker. Toon me

de plekken waar je vaak contact hebt met anderen. Laat me zien waar je je veilig of onveilig voelt.' Je kan ook kiezen voor een combinatie: de deelnemer bepaalt een deel van de route, en de interviewer bepaalt een deel. Dat kan bijvoorbeeld nuttig zijn wanneer je aspecten van de omgeving onderzoekt die een positieve of negatieve invloed op een bepaald gedrag kunnen hebben. Mocht je in dat geval enkel de deelnemer een route laten bepalen, kiest die misschien wegen die hij als positiever ervaart omdat dat de wegen zijn die hij dagelijks neemt, waardoor je geen inzicht krijgt in de routes die hij niet neemt en waarom niet. In mijn onderzoek bepaalde de deelnemer de route in de eerste helft van het interview. In het tweede deel gaf ik de deelnemer nog steeds de leiding omdat hij de weg beter kende dan ik, maar stelde ik regelmatig voor om een andere straat te nemen, zodat we ook routes konden verkennen die de deelnemer minder snel zelf zou kiezen.

3. **Interviewstijl en vragen:** Het is belangrijk om open vragen te stellen die deelnemers uitnodigen om hun ervaringen en betekenissen uitgebreid toe te lichten. Voorbeelden zijn: 'Wat betekent deze plek voor jou? Hoe beïnvloedt deze omgeving jouw dagelijkse leven?' Maar ook verduidelijkende vragen zoals 'Wat bedoel je daar precies mee? Kan je dat uitleggen met een voorbeeld? Hoe voelt dat voor jou op dit moment?' In mijn eigen onderzoek vroeg ik deelnemers om mij mee te nemen op een route die zij wandelden voor hun plezier of ontspanning. Tijdens de wandeling stelde ik vragen over wat hen deed kiezen voor die route, welke elementen ze als aangenaam of onaangenaam ervaarden, welke aspecten een gevoel van (on)veiligheid gaven, en welke omstandigheden hen stimuleerden of ontmoedigden om vaker te wandelen.
4. **Vorm van interview:** In het algemeen is een open interview handiger bij een wandelinterview, omdat je je op die manier kan laten leiden door de deelnemer en de omgeving. Zo hebben de deelnemers de vrijheid om onderwerpen aan te dragen die voor hen van belang zijn, terwijl de onderzoeker zorgt voor richting en diepgang waar nodig. Daarnaast kan je ervoor kiezen om bepaalde punten tijdens een wandeling te bespreken met vooraf opgestelde vragen, bijvoorbeeld over een voetpad, een zebrapad of een parkje dat je tegenkomt op je wandeling, of een vraag als je iemand tegenkomt die de deelnemer kent.
5. **Observatie en interactie:** Let op lichaamstaal, toon en de manier waarop de deelnemer met de omgeving omgaat. Stel vragen die inspelen op wat er direct zichtbaar of voelbaar is. Tijdens een wandelinterview uit dat zich op een andere manier dan bij een zittend gesprek. Let bijvoorbeeld op hoe iemand een bepaalde straat vermijdt of versnelt wanneer die erdoorheen loopt. Misschien vertraagt iemand plots bij een gebouw en wordt die stiller of afwezig. Of een deelnemer wijst herhaaldelijk op bepaalde details zoals graffiti, vuil, planten of verlichting, zonder dat je ernaar vraagt. Dat kan duiden op wat voor hen echt opvalt of belangrijk is. Stel dan ook gerust vragen die inspelen op wat er op dat moment gebeurt of zichtbaar is. Bijvoorbeeld: 'Je loopt hier een andere kant op dan je eerst aangaf: wat maakt dat je liever niet daarlangs gaat?'. Houd ook rekening met hoe deelnemers reageren op andere mensen of situaties in de ruimte, zoals contact met voorbijgangers, kinderen op straat of de manier waarop ze omgaan met obstakels zoals trappen, hekken, drempels.
6. **Stiltes:** De dynamische context van wandelinterviews geeft zowel deelnemers als onderzoekers meer tijd en ruimte om na te denken en te reflecteren. Pauzes die tijdens een zittend interview kunnen overkomen als onnatuurlijk en ongemakkelijk worden bij een wandelend interview vervangen door natuurlijke pauzes, zoals de straat oversteken of rondkijken, en geven deelnemers de kans om na te denken of emoties te laten bezinken.
7. **Flexibiliteit:** Wees bereid om routes en onderwerpen aan te passen op basis van wat de deelnemer deelt of laat zien. Tijdens het interview kunnen onverwachte observaties of herinneringen opkomen

die waardevolle inzichten bieden. Door flexibel in te spelen op die momenten, kan de onderzoeker diepgaandere informatie verkrijgen en beter aansluiten bij de beleving van de deelnemer. Het kan ook nodig zijn om van de geplande route af te wijken, bijvoorbeeld als de deelnemer een belangrijke plek wil laten zien of een specifieke herinnering wil delen. Daarnaast kunnen externe factoren zoals drukte, weersomstandigheden of toegankelijkheidsbeperkingen een rol spelen, waardoor aanpassingen nodig zijn. Een open en adaptieve houding helpt om het interview zo natuurlijk mogelijk te laten verlopen en de relevantie van de verzamelde data te vergroten.

- 8. Reflectie:** Tijdens een wandelinterview ben je niet enkel luisteraar, maar ben je ook aanwezig in dezelfde ruimte als de deelnemer. Je neemt dus ook zelf dingen waar: geuren, geluiden, drukte, infrastructuur. Daarom is het belangrijk om je bewust te zijn van je eigen perspectief en aannames. Misschien zie jij een straat als levendig, terwijl de deelnemer die ervaart als chaotisch of onveilig, of misschien roept een plein voor jou een neutrale indruk op, terwijl het voor de deelnemer beladen is door een persoonlijke ervaring. Een plek die jou bekend voorkomt, kan voor de deelnemer een heel andere betekenis hebben. Door je hiervan bewust te zijn, verhoog je de relevantie en nuance van je data. Je kunt ook bewust reflectieve vragen inzetten in het gesprek, zoals: 'Denk je dat iemand van een andere leeftijd of achtergrond deze plek anders zou ervaren?' of 'Wat kan ervoor zorgen dat je ervaring verandert?'
- 9. Afronden:** Zorg dat je na afloop van het interview duidelijk afsluit. Laat de deelnemers weten dat het onderzoeksgedeelte tot een einde is gekomen en vraag naar eventuele laatste gedachten die ze aan het einde willen delen. Dat is vaak een moment waarop deelnemers, nu ze het hele gesprek hebben doorlopen en de wandeling erop zit, extra inzichten of verbanden delen die tijdens de route nog niet uitgesproken werden. Denk aan uitspraken als 'Nu ik er zo op terugkijk ...' of 'Wat ik eigenlijk nog wilde zeggen ...'. Zulke laatste reflecties kunnen belangrijke details of herinterpretaties opleveren die de data verrijken.
- 10. Evaluatie:** Na de inhoudelijke afronding is het waardevol om even stil te staan bij hoe de deelnemer het gesprek en de wandeling heeft ervaren. Vraag bijvoorbeeld of de deelnemers zich op hun gemak voelden tijdens de interviews, of ze bepaalde onderwerpen als lastig ervoeren en of er achteraf nog aanvullende gedachten of inzichten naar boven komen. Soms kunnen deelnemers na afloop belangrijke reflecties delen die ze tijdens de wandeling nog niet expliciet benoemden. Daarnaast kan evaluatie een kans bieden om te peilen of de deelnemers zich gehoord voelen en of het gesprek representatief was voor hun ervaring met de omgeving. Het is ook een kans om de wederkerigheid en zorgvuldigheid van je aanpak te versterken.

3.2.3 Analyse van de resultaten

De analyse van de onderzoeksresultaten uit een wandelinterview is een dynamisch proces waarbij de observaties, interacties en bevindingen van de deelnemers in hun fysieke omgeving worden geanalyseerd. De analyse kan op verschillende manieren, afhankelijk van de focus en doelstellingen van het onderzoek. Een eerste manier van analyse is **thematische analyse**, waarbij de onderzoeker patronen of terugkerende thema's in de gesprekken en observaties identificeert. Bijvoorbeeld, in een onderzoek naar de bruikbaarheid van openbare ruimtes kan een thema dat vaak naar voren komt de toegankelijkheid van bepaalde gebieden zijn, zoals obstakels die mensen in een rolstoel belemmeren. De onderzoeker kan vervolgens deze thema's verder onderzoeken door te bekijken hoe ze verband houden met andere elementen, zoals de ontwerpkeuzes in de ruimte of de behoeften van verschillende groepen gebruikers.

Een andere methode is de **contextuele analyse**, waarbij de nadruk ligt op hoe de omgeving de ervaring van de deelnemer beïnvloedt. Dat kan bijvoorbeeld door te kijken naar de invloed van omgevingsfactoren zoals geluid, verlichting of de aanwezigheid van andere mensen. Als deelnemers tijdens de wandeling aangeven dat een bepaalde straat onveilig aanvoelt door slechte verlichting, kan dat geanalyseerd worden in verband met de effecten van de fysieke ruimte op gevoelens van veiligheid en welzijn.

Daarnaast kan **geografische of ruimtelijke analyse** ingezet worden, waarbij de fysieke bewegingen van de deelnemers worden geanalyseerd. Dat kan door middel van kaarten of gps-data die de specifieke routes van de deelnemers visualiseren. Dat biedt inzicht in welke gebieden ze vermijden, welke plekken ze verkennen, en waar ze langer verblijven. Bijvoorbeeld, als deelnemers tijdens een wandelinterview vaak een bepaalde straat vermijden, kan dat wijzen op factoren zoals verkeersdruk, oncomfortabele infrastructuur, of een gebrek aan sociale interactie in die straat.

Verder kan de onderzoeker een **narratieve analyse** toepassen. Die benadering richt zich op het verhaal van de participant en de manier waarop zij hun ervaring beschrijven. Hierbij wordt de narratieve structuur van het gesprek geanalyseerd om te begrijpen welke gebeurtenissen of plekken voor de participant van belang zijn en hoe zij hun ervaring verwoorden. Een voorbeeld is wanneer een deelnemer vertelt over een bepaalde straat die doet denken aan een herinnering uit de jeugd, wat meer inzicht kan geven in de emotionele impact van de omgeving.

Tot slot kan er een **visuele analyse** zijn. Bij een wandelinterview kan de onderzoeker ook visuele gegevens verzamelen, bijvoorbeeld door foto's of video's te maken van de omgeving. Die beelden kunnen worden geanalyseerd om te begrijpen hoe de ruimte en de visuele elementen, zoals architectuur, straatmeubilair, en bewegwijzering, de ervaring van de participant beïnvloeden. Bijvoorbeeld, het vastleggen van een chaotische straat met veel verkeer kan helpen om te begrijpen waarom deelnemers zich er gestrest voelen.

In mijn onderzoek paste ik een **participatieve analyse** in groep toe. Na de individuele wandelinterviews heb ik een initiële thematische analyse gedaan. De resultaten daarvan heb ik teruggekoppeld met de deelnemers in groep. De thema's die aan bod zijn gekomen tijdens de interviews werden opnieuw besproken. We gingen dieper in op welke thema's precies naar voor gekomen zijn en waarom die van belang zijn. Daarna hebben we die thema's samen verdeeld in barrières en facilitators. Vervolgens heb ik gevraagd aan de deelnemers om aan te geven welke thema's voor hen het meest van belang zijn. Voor die thema's hebben we samen acties geformuleerd.

Kortom, de analyse van de resultaten uit de wandelinterviews biedt veel ruimte voor verschillende invalshoeken, en de keuze van de analysemethode is sterk afhankelijk van de onderzoeksvragen en het type data dat is verzameld. Door de combinatie van observatie, gesprek en omgeving kan je een rijke en gedetailleerde kijk op de beleving van de participant krijgen.

3.3 Opgelet voor deze valkuilen en tips om ermee om te gaan

Ten eerste kan een wandelinterview afnemen een **logistieke uitdaging** zijn. Zo is het soms moeilijk om een kwalitatieve opname te maken van het gesprek door omgevingslawaaï. Denk aan drukke stedelijke gebieden, verkeer, wind ... Je kan eventueel werken met een microfoontje bij de deelnemer. Verder is het

soms onhandig om te wandelen met informatiebrieven- en formulieren, interviewleidraden en opname-materiaal. Een goede voorbereiding en organisatie kan daarbij helpen.

Het **weer** kan een spelbreker zijn. Houd eventueel rekening met de seizoenen bij het inplannen van de periode waarin je interviews wil afnemen en wees flexibel in de planning.

Verder weet je als onderzoeker **niet altijd op voorhand waar je heen zal gaan**. Daardoor is het op voorhand niet altijd makkelijk om in te schatten hoelang een wandeling zal duren. Zorg ervoor dat je telefoon en het opnamemateriaal goed opgeladen zijn. Bovendien zorgt een nieuwe omgeving ervoor dat de interviewer zich niet altijd kan oriënteren in de ruimte. Dat kan uitdagend zijn als de interviewer ook een deel van het parcours kiest. De interviewer kan er eventueel voor kiezen om af en toe een andere straat te suggereren dan de straat die de deelnemer wil nemen.

Wandelinterviews leiden in het algemeen tot meer open gesprekken en minder sociaal wenselijke antwoorden, maar ze kunnen er soms ook toe leiden dat mensen zich minder comfortabel voelen om persoonlijke verhalen te delen, als er bijvoorbeeld veel mensen in de buurt rondlopen of uit schrik om mensen die ze kennen tegen te komen. Het kan gebeuren dat derden ongewild in het gesprek betrokken raken. Houd rekening met de **privacy** van de deelnemer en bespreek vooraf hoe je ermee omgaat.

Hou er rekening mee dat sommige locaties of onderwerpen **gevoelig** kunnen zijn. Respecteer de grenzen van de deelnemer en toon altijd empathie en respect.

Enkele algemene tips:

1. Maak het gesprek zo spontaan mogelijk. Houd je recorder of papieren met vragen niet in het oog zodat het gesprek natuurlijker en toegankelijker is voor de deelnemer.
2. Wees flexibel. Laat je leiden door het gesprek en het ritme van de wandeling.
3. Sta open en wees nieuwsgierig. Mensen laten zien wat zij belangrijk vinden, wat jou unieke inzichten geeft in hun leven.
4. Geniet van het proces. Laat je verrassen door de perspectieven en ervaringen die mensen delen.
5. Houd rekening met beperkingen. Voor mensen met mobiliteitsproblemen kan je alternatieven overwegen zoals:
 - Routes tekenen
 - Digitale kaarten gebruiken (bijvoorbeeld Google Maps)
 - Virtuele omgevingen verkennen (bijvoorbeeld virtual reality)

4. CONCLUSIE

Wandelinterviews bieden een unieke kans om mensen hun omgeving te tonen én te verwoorden. Door letterlijk mee te lopen in hun leefwereld, krijg je als onderzoeker inzicht in hoe mensen plekken ervaren, gebruiken en betekenis geven. De methode maakt het mogelijk om ervaringen te begrijpen die in een klassieke interviewsetting vaak onderbelicht blijven.

REFERENTIES

- Adlakha, D., Tully, M. A., & Mansour, P. (2022). Assessing the Impact of a New Urban Greenway Using Mobile, Wearable Technology-Elicited Walk- and Bike-Along Interviews. *Sustainability*, 14(3), 3. <https://doi.org/10.3390/su14031873>
- Bartlett, R., Koncul, A., Lid, I. M., George, E. O., & Haugen, I. (2023). Using Walking / Go Along Interviews With People in Vulnerable Situations: A Synthesized Review of the Research Literature. *International Journal of Qualitative Methods*, 22. <https://doi.org/10.1177/16094069231164606>
- D'Hooghe, S., Inaç, Y., Deforche, B., Van Dyck, D., de Ridder, K., Vandevijvere, S., Van de Weghe, N., & Dury, S. (2023). The role of the perceived environment for recreational walking among adults in socioeconomically disadvantaged situations: A study using walk-along interviews. *SSM - Population Health*, 23, 101456. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101456>
- Marcotte, J., Grandisson, M., Milot, É., & Dupéré, S. (2022). The Walking Interview: A Promising Method for Promoting the Participation of Autistic People in Research Projects. *International Journal of Qualitative Methods*, 21, 16094069221090064. <https://doi.org/10.1177/16094069221090065>
- Odzakovic, E., Hellström, I., Ward, R., & Kullberg, A. (2020). 'Overjoyed that I can go outside': Using walking interviews to learn about the lived experience and meaning of neighbourhood for people living with dementia. *Dementia*, 19(7), 2199–2219. <https://doi.org/10.1177/1471301218817453>
- Sun, Y., & Zhu, W. (2024). Using Walking Interviews in Migration Research: A Systematic Review of the Qualitative Research Literature. *International Journal of Qualitative Methods*, 23, 16094069241282932. <https://doi.org/10.1177/16094069241282931>
- Van Cauwenberg, J., Van Holle, V., Simons, D., Deridder, R., Clarys, P., Goubert, L., Nasar, J., Salmon, J., De Bourdeaudhuij, I., & Deforche, B. (2012). Environmental factors influencing older adults' walking for transportation: A study using walk-along interviews. *The International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 9, 85. <https://doi.org/10.1186/1479-5868-9-85>
- Vanbellinghen, A., Petermans, A., Van Campfort, C., Smetcoren, A. S., & De Donder, L. (2025). Residential Normalcy in Later Life: A Life Course Perspective. *Journal of Aging and Environment*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/26892618.2025.2496157>

BUURTANALYSE RESOKIT: PRINCIPES EN ACTIES VOOR GEZAMENLIJK ONDERZOEK IN DE BUURT

JAN CLAEYS, INGE VERHAEGEN, FRANK MEYS

SAMENVATTING

[Resokit](#) is een methodiek die bruggenbouwers ondersteunt bij het bevorderen van sociale inclusie en samenhang in lokale gemeenschappen. Ze richt zich tot professionals en vrijwilligers die werken aan sterke netwerken, warme buurten en sociale rechtvaardigheid. De methodiek werd ontwikkeld binnen de cluster Mens en Samenleving van de Odisee Hogeschool. De naam verwijst naar het Franse *réseaux* ('netwerken') en naar een *kit* van praktische tools voor de lokale praktijk. Resokit vertrekt van vier bouwstenen: mindset, burger, buurt en organisatie. Die vormen samen het fundament voor duurzame samenwerking. Een belangrijk instrument is de buurtanalyse: een participatieve, activerende werkvorm die het sociale weefsel en het aanwezige potentieel van een buurt zichtbaar maakt.

- 1 INLEIDING
- 2 RESOKIT: BUURTANALYSE ALS HEFBOOM VOOR GEMEENSCHAPSVORMING
- 3 DE WERKZAME PRINCIPES VAN EEN BUURTANALYSE
- 4 STAPPEN IN DE BUURTANALYSE
- 5 GEEN BUURTANALYSE ZONDER PARTICIPATIE

1. INLEIDING

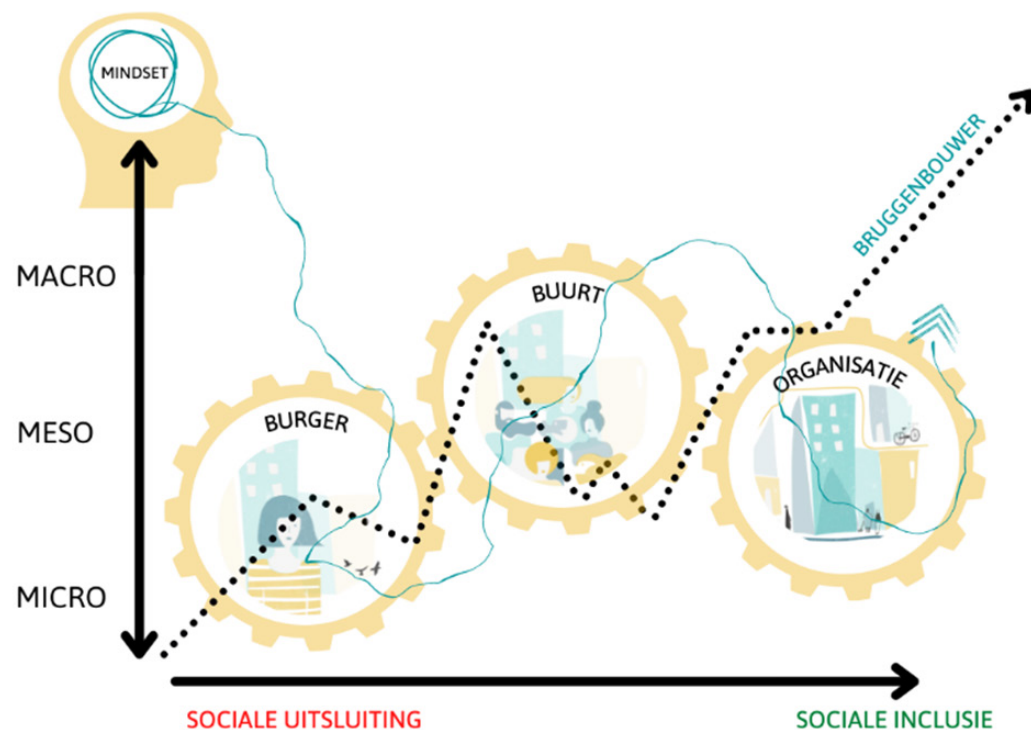
Geïntegreerde zorg is niet meer weg te denken uit het Vlaamse zorglandschap. Op lokaal en bovenlokaal niveau zetten overheid en praktijk de koers naar een zorg- en welzijnssysteem dat vertrekt van een holistische mensvisie, waarbij burgers op een vlotte manier toegang vinden tot een scala aan hulpbronnen, dienstverlenende organisaties en instanties. Die evolutie maakt dat organisaties steeds meer opereren in een netwerk waarin elke actor zijn eigen bijdrage levert. Vaak gaat het nog om professionele samenwerkingen van de sectoren zorg en welzijn, maar steeds meer wordt ook de inzet van informele spelers en van andere sectoren als jeugd, cultuur en sport als toegevoegde waarde gezien. Die ontwikkelingen zetten organisaties en lokale overheden aan om in de buurt in kaart te brengen welke spelers een bijdrage kunnen leveren aan het verhogen van de levenskwaliteit van mensen, de sociale cohesie en de uitbouw van dienstverlening. Die zoektocht is bepalend voor de netwerksamenwerking die vorm krijgt rondom burgers.

De participatieve en activerende tools voor buurtanalyse die [Resokit](#) naar voor schuift, hebben als doel dit proces te ondersteunen. Na een korte bespreking van de Resokit-methodiek en het concept buurtanalyse, zoomen we in op een aantal voor ons belangrijke principes en acties in een sociaal veranderingsproces.

2. RESOKIT: BUURTANALYSE ALS HEFBOOM VOOR GEMEENSCHAPSVORMING

2.1 Resokit

De Resokit-methodiek en haar bijhorende tools zijn ontwikkeld voor bruggenbouwers (sociale professionals en vrijwilligers) die er hun werk van maken om burgers in kwetsbare levensomstandigheden te ondersteunen naar meer sociale inclusie. Daarvoor is de bruggenbouwer actief op individueel niveau (*microniveau*), op het niveau van organisaties en netwerken (mesoniveau), en op het niveau van overheidsbeleid en regelgeving (macroniveau).

Figuur 1. De drie niveaus waarop de bruggenbouwer actief is.

De weg naar sociale inclusie speelt zich af in een uitdagende dynamiek tussen burgers, buurten en organisaties. Met burgers bedoelen we niet enkel de burgers die zich in een kwetsbare situatie bevinden, maar ook medeburgers, burgercollectieven, gemeenschappen en coalities. Met organisaties doelen we in eerste instantie op organisaties die actief zijn in zorg en welzijn, maar evengoed worden ze aangesterkt door organisaties uit andere sectoren en zelforganisaties die sociaal schaduwwerk verrichten (Schrooten et al., 2019). Met de buurt bedoelen we de onmiddellijke leefomgeving van mensen. Hoewel we de digitale context niet mogen negeren, blijft de buurt een belangrijke rol spelen in het leven van mensen in kwetsbare situaties. Ze richten zich tot hun directe lokale omgeving omwille van beperkte mobiliteit, beperkte financiële armslag of beperkte kennis van taal of cultuur. Het is in die omgeving dat wij met Resokit neerstrijken om netwerken in buurten en organisaties te verstevigen ten dienste van de netwerken van mensen die in die buurten leven. En hoewel netwerken zich in buurten ontspinnen, strekken ze zich uit over buurten, steden, zelfs landen heen. Daarom spreken we over netwerken *van* de buurt, en niet van netwerken *in* de buurt.

De Resokit-methodiek kwam tot stand in een constante wisselwerking tussen praktijkervaringen en conceptuele kaders van onderzoeksinstellingen en kenniscentra. Het maakt van Resokit een dynamische, praktisch bruikbare en wetenschappelijk onderbouwde methodiek.

2.2 Buurtanalyse

De buurtanalyse is een onderzoeksmethode waarbij de kenmerken van een buurt of wijk in kaart worden gebracht, zowel kwantitatief (bijvoorbeeld door statistieken over demografie, economische situatie, woningtypes, sociale voorzieningen ...) als kwalitatief (bijvoorbeeld door de inrichting van de publieke ruimte en de verhalen, ervaringen en meningen van bewoners). Met een buurtanalyse kunnen lokale besturen en middenveldorganisaties impactvoller werken en veranderingsprocessen ondersteunen die vertrekken van de leefwereld en dagelijkse realiteit van burgers.

Het concept van een buurt- of omgevingsanalyse is niet nieuw, maar komt wel steeds meer onder de aandacht. Dankzij een buurtanalyse kunnen organisaties beter inhaken op de dagelijkse realiteit en identiteit van hun buurt, zorgzone of regio. Op die manier kunnen ze bouwen aan netwerken die formele en informele zorg met elkaar vervlechten. Het vangnet voor burgers wordt hechter en de sociale cohesie vergroot. In die context spreken we weleens over gemeenschapszorg (community care) en gemeenschapsvorming (community building) (Vandelanotte & Lodewyckx, 2014).

Deze beweging zien we niet enkel in zorg en welzijn. De focus op de buurt zie we ook in regelgeving en praktijken van andere sectoren. Zo hebben bijvoorbeeld gemeenschapscentra, brede school-initiatieven of bibliotheken aandacht voor de buurt(en) waarin ze actief zijn en dragen ze op hun manier bij aan de lokale gemeenschap.

2.3 Praktijkgerichte visie op onderzoek

Met netwerken aan de slag gaan, vraagt goede kennis van de lokale context. Een buurt is vaak een broedplaats van netwerken en gemeenschappen, elk met eigen krachten, noden, overtuigingen en belangen. Het leren kennen van die mindsets legt een fundamentele basis voor verder buurtwerk. Uit onze ervaringen met de uitbouw van zorgzame buurten blijkt dat de dialoog over de mindset van elke betrokken actor een essentieel startpunt is. Bij spanningen tijdens het proces blijkt geregeld dat die stap te snel werd genomen

bij de start of werd overgeslagen. Het vraagt onderzoek naar de betrokken spelers, verborgen spelers, actieve of passieve spelers, publieke plekken, mentale plekken in een buurt om de dynamiek, synergie en fricties bij processen van gemeenschapsvorming te begrijpen.

Daarbij is het niet alleen de taak van de buurtwerker of bruggenbouwer om op onderzoek uit te gaan, noch van de onderzoeker of externe coach om conceptuele kaders af te toetsen aan de realiteit. Het is een onderzoekende houding die elke betrokken actor in een verhaal van geïntegreerde zorg, gemeenschapsvorming en sociale inclusie zich kan eigen maken. Het is een gedeeld proces en een gedeelde verantwoordelijkheid, waarin elke actor een (potentiële) medeonderzoeker is. Het onderzoek dat tijdens een buurtanalyse gedaan wordt, leidt als deel van het veranderingsproces tot beweging en activering. De resultaten van de buurtanalyse zijn een blijvend kompas voor de visie en missie van de organisatie of het samenwerkingsverband.

3. DE WERKZAME PRINCIPES VAN EEN BUURTANALYSE

Om een buurtanalyse te maken, schuiven we vijf principes naar voor:

1. Werken aan een gemeenschappelijke basis om de focus te bepalen
2. Cijfers en verhalen combineren
3. Actie en onderzoek begeleiden elkaar
4. Buurtanalyse als gedeeld eigenaarschap
5. Stapsgewijs en iteratief werken

3.1 Werken aan een gemeenschappelijke basis om de focus te bepalen

Zoals eerder vermeld is de mindset een belangrijke bouwsteen in de Resokit-methodiek, misschien wel de belangrijkste. Een proces van gemeenschapsvorming start bij het erkennen van ieders mindset en visie op netwerkversterkende processen. Het spreekt voor zich dat een apotheek of een huisarts een ander belang en andere rol heeft dan een buur, een burgercollectief of een lokale overheid.

Een buurtanalyse zorgt ervoor dat die verschillende visies, belangen, uitdagingen en kerntaken naast elkaar liggen en doorgepraat worden en dat er een gemeenschappelijke basis komt om op te bouwen. Daaruit volgt een focus die een samenwerkingsverband op scherp zet en de kans biedt om te evalueren en bij te sturen. Het geeft kans op een gelijkwaardige en gezamenlijke doelbepaling en werking.

De omgeving afbakenen is nuttig om een focus te bepalen. Daarbij is het belangrijk om goed voor ogen te houden dat er een verschil is tussen een 'wijk' als objectieve, administratieve, statistische eenheid en de 'buurt', die tot stand komt door een subjectieve inkleuring van de mensen die er wonen, werken of er gebruik van maken. De actoren die aan een buurtanalyse starten moeten niet alleen bepalen met welke bril(len) naar de omgeving wordt gekeken, maar ook hoe de omgeving wordt afgebakend. Die taak op zich zorgt al voor meer verbondenheid, gezamenlijke focus en actie.

Daarbij kan het helpen om een sterkte-zwakteanalyse te maken over de afgebakende buurt of wijk, ook *SWOT-analyse* genoemd (afkorting voor *Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats*). Vanuit de verschillende SWOTs van de betrokken actoren of mede-onderzoekers kan je een gedeelde SWOT destilleren.

Op basis daarvan kan je een aantal aannames of vooronderstellingen selecteren die je verder toetst aan de realiteit. Afhankelijk van wie de buurtanalyse doet, kunnen aannames bepaald worden op maat van het samenwerkingsverband, het doelpubliek, de kerntaak of het aanbod van een organisatie. De gedeelde SWOT vormt de basis voor de verdere buurtanalyse, beleidsplanning en actie bepaling.

3.2 Cijfers en verhalen combineren

Bij een buurtanalyse wordt een combinatie gemaakt van objectieve gegevens over de buurt en de subjectieve beleving van de actoren die de buurt maken tot wat ze is. We spreken in de tool 'Leidraad buurtanalyse' (www.resokit.be/tools) over *desk research* en *field research*. Bij desk research, of bureauwerk, kan je al heel wat cijfermateriaal, artikels, websites, publicaties of input uit sociale media verzamelen. Via field research, of veldwerk op het terrein, ga je actief op zoek naar kenmerken, geluiden, opinies, verhalen en visies over de buurt. Het veldwerk kan bestaan uit gesprekken voeren of deelnemen aan acties, maar even goed uit observatie en rondhangen. De realiteit van de buurt zit vervat in kwantitatieve data (cijfers, administratie ...) maar ook in kwalitatieve gegevens (verhalen, getuigenissen, teksten ...). De combinatie van die twee onderzoeksstrategieën is essentieel. In de buurtanalyse wordt gebruik gemaakt van uiteenlopende onderzoekstechnieken, waaronder cijferanalyse, focusgroepen, informele stoepgesprekken, stellingenstraten, erfgoedcafés, vertelsessies, of digital storytelling.

Belangrijk is om bewust te bepalen bij wie de input gesprokkeld wordt en om de diversiteit van de groep bevrageden te bewaken. De vraag kan gesteld worden of er op voldoende kruispunten van mensenlevens, demografische kenmerken, straten en pleinen onderzoek verricht wordt. Eerder dan te streven naar volledigheid, is de aandacht voor de mate van saturatie belangrijk: 'Horen we nog nieuwe geluiden? Of weerklinken dezelfde echo's?'

We zijn zelf pleitbezorger van ervaringskennis inzetten in processen van gemeenschapsvorming. Naast theoretische en praktijkkennis, is de kennis van mensen die geleefde ervaringen hebben een rijke aanvulling. Het is aangewezen om zorgzaam te begeleiden hoe de ervaringskennis wordt ingezet. Geconfronteerd met een veelheid aan actoren dreigt een individuele stem met ervaringskennis minder gewicht te krijgen of verloren te gaan. Groepen lotgenoten bevragen kan een veilige context zijn om verhalen bij mensen te sprokkelen. Het is in die context ook werkzaam om een diversiteit aan onderzoekstechnieken te gebruiken. Creatieve technieken kunnen drempels verlagen en verbinden. We denken bijvoorbeeld aan storytelling, foto's, podcasts, slam poetry of stoepkrijt als echo's van burgers.

3.3 Actie en onderzoek begeleiden elkaar

Activiteiten die kaderen in de dagelijkse werking of in projecten van organisaties kunnen ook onderzoeksactiviteiten zijn. Je hoeft niet altijd aparte momenten te organiseren om aan buurtonderzoek te doen. Door de dagelijkse werking te screenen en te bekijken welke input die kan opleveren, kan je al heel wat informatie voor de buurtanalyse verzamelen. Denk bijvoorbeeld aan de soepkar die rondgaat en aan elke klant enkele vragen stelt over de buurt, aan overlegmomenten met lokale partners waar de beleidsplannen aan elkaar worden voorgelegd, of een activiteit waarbij deelnemers foto's maken van wat ze goed en slecht vinden aan hun buurt. Participatief aan buurtanalyse werken is een actieve bezigheid en is een vorm van actieonderzoek.

In buurtprocessen is er dus geen duidelijke grens tussen buurtonderzoek, -analyse en de eigenlijke actie of werking. Meer zelfs, het onderzoek zet actoren meteen aan tot reflectie en actie, waarop acties ook weer stof geven tot reflectie en verdere analyse. Laten we zeggen dat beide processen idealiter in elkaar overvloeien en deel uitmaken van een circulair proces. In de ondersteuning van zorgzame buurten is de buurtanalyse een essentiële startvoorwaarde. Het gebeurt wel vaker dat lokale besturen en organisaties de buurtanalyse zien als een verplicht nummer om hun aanpak te verantwoorden, zonder de activerende en participatieve meerwaarde te zien van dergelijke aanpak. De waarde van die analyse wordt sterk bepaald door de vervlechting van desk research en field research en de vervlechting van onderzoek en actie. Hoe beter beiden in elkaar overvloeien, hoe krachtiger de gemeenschapsvormingsprocessen die tot stand komen. Wanneer acties en samenwerkingsverbanden stoelen op een goede kennis van de spelers in de buurt en de noden van de buurtbewoners, is er een bijna organische beweging van onderuit. Omgekeerd hebben top-downprocessen vaak niet de gewenste impact, waardoor er hiaten of fricties ontstaan.

3.4 Buurtanalyse als gedeeld eigenaarschap

Opvallend is dat deze voorgeschreven aanpak na een tijdje een houding wordt. Deze onderzoekende houding sijpelt binnen in het DNA van organisaties, hun personeel en vrijwilligers, bestuurders en netwerken van partners. Zelfs het eigen doelpubliek eigent zich een signaalfunctie toe. Het participatieve karakter van een buurtanalyse zorgt ervoor dat actoren zich aangesproken voelen, signalen opvangen, bundelen en doorgeven. Het is een rechtstreeks appel op hun politiserende rol.

Een buurtanalyse gaat uit van een gedeeld eigenaarschap. Iedereen is onderzoeker in diens eigen netwerk en levenssfeer (burger) of bestaansrecht (organisatie). Toch is het belangrijk dat data gedeeld en samengebracht worden tot één geheel dat transparantie en inkijk geeft in de identiteit en eigenheid van de buurt. Duidelijke afspraken vooraf over wie welke gegevens verzamelt, hoe er gerapporteerd wordt en hoe men tot conclusies komt, vermijden onvolledige analyse en het afhaken van deelnemers. Een buurtanalyse creëert een gedeelde ruimte, een platform om acties te ondernemen in die buurt. Samen onderzoek doen en actie ondernemen veronderstelt vertrouwen in elkaar. Het vergt openheid of afweging naar deelname van diverse belanghebbenden en het inschatten van diverse sociale kenmerken en posities van alle betrokkenen, en de impact ervan op het onderzoeksproces (zie ook Van Acker et al., 2021). De aflijning tussen de rollen van onderzoeker, deelnemer, beleidsverantwoordelijke of praktijkwerker kan in processen van buurtanalyse vervagen omdat iedereen bijdraagt aan een verbetering van de levenskwaliteit van de mensen die in de buurt leven. Deze participatieprocessen in onderzoek vragen om stil te staan bij principes zoals de vrijwilligheid van deelname aan onderzoek, auteurschap, en besluitvormingsprocessen over de inhoud en het proces van de buurtanalyse (zie ook Verhaegen et al., 2024).

3.5 Stapsgewijs en iteratief werken

Het lijkt wel of een buurtanalyse een erg tijdrovende bezigheid is. Alles hangt ervan af in welke mate de onderzoekende houding al deel uitmaakt van de dagelijkse werking van een organisatie en is ingebed in lopende initiatieven. De registratie van bevindingen vraagt wel enige inspanning. Gedeelde digitale applicaties zoals Stormboard, Trello of Padlet kunnen handig zijn. Zo staat alle info centraal gebundeld. De analyse kan ook gebeuren door vrijwilligers en doelpubliek. Dat geeft bovendien de garantie van een gebruikersperspectief en van aannames die van bij de start de noden van onderuit weerspiegelen. Aangezien een buurtanalyse een iteratief proces is waarbij het probleem in kaart brengen, analyse en actie door elkaar

vloeien en waarbij theoretische-, praktijk- en ervaringskennis elkaar aanvullen, is het niet erg dat dit de nodige tijd vraagt. We gaan uit van een werking met voortschrijdend inzicht, op basis waarvan acties telkens worden aangepast.

Hoewel participatieve dynamieken en processen baat hebben bij een organische aanpak, is een buurtanalyse ook een strategische aangelegenheid, waarbij een aantal stappen en fases gerespecteerd moeten worden. Ondanks een stapsgewijze aanpak is een buurtanalyse geen lineair proces, maar bestaat het uit circulaire bewegingen in het detecteren, beluisteren, samenbrengen en verbinden van de actoren en hun belangen en noden.

4. STAPPEN IN DE BUURTANALYSE

We zien vijf stappen die telkens terugkomen in een buurtanalyse:

- setting the scene (4.1)
- desk research (4.2)
- field research (4.3)
- analyse van de resultaten (4.4)
- verduurzamen in beleid en actie (4.5)

We verduidelijken ze kort aan de hand van enkele tips en reflectievragen. In de blauwe kaders geven we een aantal concrete voorbeelden uit de praktijk.

4.1 Setting the scene

- Wie betrekken we bij de buurtanalyse?
- Hoe bakenen we de buurt af?
- Hoe verbinden we de buurtanalyse aan de missie en visie van de organisatie(s)?
- Welke tools zullen we gebruiken?
- Hoe rapporteren we?
- Vanuit welke aannames of vooronderstellingen vertrekken we?

Op de [Resokit-website](#) vind je tools voor deze stap. De Brusselse lokale dienstencentra gingen er al mee aan de slag.

In de Brusselse lokale dienstencentra werden diverse actoren bij de buurtanalyse betrokken: gebruikers van het lokaal dienstencentrum, vrijwilligers, lokale partnerorganisaties, gebruikers van de buurt, passanten, buurtbewoners, sleutelfiguren, lokale handelaars ... De buurt werd afgebakend door een groep gebruikers op een kaart te laten aanduiden wat voor hen 'hun buurt' was. De contouren van alle lijnen vormden de buurt. In andere centra werd de buurt door gebruikers nagebouwd met legoblokjes. Elk legoblokje symboliseerde iets of iemand. De vrijwilligers maakten een eigen buurt-monopolyspel, waar de waarde van de straten indicatief was voor hun waarde-oordeel over die straat. Alle informatie werd samengebracht op een gedeeld digitaal platform waar ook vrijwilligers informatie konden ingeven. Vanuit de huidige werking werden een aantal vooronderstellingen bedacht. Bijvoorbeeld: de ouderen in de buurt missen een laagdrempelig sociaal infopunt; ons activiteitenaanbod bedient maar een bepaald segment van de ouderen uit de buurt; mensen met een migratieachtergrond richten zich tot zelforganisaties die vanuit hun gemeenschappen ontstaan zijn ...

4.2 Desk research

- Wat leren we uit de desk research over de vooronderstellingen die we maakten in de voorgaande stap van de buurtanalyse?
 - Wat bestaat er al qua analyses of studies? Welke actoren doen ook een omgevingsanalyse?
 - Interessante bronnen voor respectievelijk Brussel en Vlaanderen zijn de wijkmonitoring van het Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA) en Provincie in cijfers.
 - Kan je met andere organisaties een samenwerking aangaan hierover en expertise uitwisselen?
- Op de [Resokit-website](#) vind je onder andere de tools 'Leidraad buurtanalyse' of 'Brussel op het net' die je op weg zetten in desk research-acties.

Aan de hand van jaarverslagen, tevredenheidsmetingen en gebruikersvergaderingen stelden de Brusselse lokale dienstencentra een lijstje op van mogelijke aannames of vooronderstellingen over de buurt en de eigen werking. In groep werd daaruit een selectie gemaakt. Deze aannames zouden verder onderzocht worden via digitale databases: 'Hoeveel mensen met een migratieachtergrond wonen er in onze buurt? Welke zelforganisaties zijn er in onze buurt actief? Wat zijn de demografische kenmerken van de ouderen in onze gemeente?' Enzovoort. Samen met de cultuurfunctionaris, de bredeschoolcoördinator, de ouderenadviesraad van de gemeente, de bibliotheek, het gemeenschapscentrum en het wijkgezondheidscentrum werden gegevens door de verschillende partners bij elkaar gesprokkeld, samengelegd en gedeeld.

4.3 Field research

- Welke onderzoeksmethodes (bijvoorbeeld participerende observatie of sneeuwbalsteekproef) kunnen ons helpen om mensen te bereiken en te betrekken?
- Welke woordenschat gebruiken we om de buurt te beschrijven? Hoe kijken we naar de buurt? Wat merken we op? Wanneer en waar verzamelen we gegevens (overdag, 's avonds, 's nachts – in de (semi)-publieke ruimte ...)?
- Uit welk perspectief kijken we naar de buurt? Hoe kunnen we doorheen de noden, belangen, interesses van partners en doelgroepen naar de buurt kijken?
- Hoe komen we naast de formele spelers ook de informele netwerken op het spoor? Ga op zoek naar sleutelfiguren, verken het sociaal schaduwwerk, laat burgers hun persoonlijke buurtkaart maken, bekijk welke ondersteunende netwerken van inwoners of gebruikers aanwezig zijn in de buurt, welke publieke plekken een eigen invulling, bezetting en kleur kregen.
- Hoe maken we zelf deel uit van de buurt? Wat kunnen we doen om meer deel te zijn van de buurt? Hoe zichtbaar zijn we zelf als professionals in formele en informele contacten?

[Resokit-tools](#) die nuttig zijn om het terrein van de buurt verder te verkennen zijn onder andere 'Stadswor-den', 'De buurt lezen' of 'Schatten in de buurt'.

In de zorgzame buurtprojecten die we coachten, gingen vrijwilligers bijvoorbeeld via een wekelijkse ronde met de soepkar deur aan deur in gesprek met buurtbewoners. Ze waren aanwezig op buurtinitiatieven van andere lokale spelers (wijkfeesten, rommelmarkten, buitenspeeldag ...) om buurtbewoners te bevragen, onder meer via een rad van fortuin waar mensen aan konden draaien en voor een bepaald bedrag moch-

ten dromen wat ze zouden veranderen in de buurt. Er was ook een stellingenstraat: buurtbewoners liepen langs een rij met borden waar stellingen over de buurt op stonden. Met blijde en droevige smileys konden buurtbewoners de stellingen beoordelen. Tijdens erfgoedcafé's konden gebruikers hun bevindingen over de buurt in verandering delen aan de hand van oude en recente foto's van de buurt. Er werd veel informatie verzameld via uiteenlopende bronnen. Wanneer de bevindingen uit dat veldwerk steeds meer in dezelfde richting wezen en de veronderstellingen bevestigden of weerlegden, konden ze een volgende stap zetten.

De buurt observeren op het terrein zelf is een permanente bezigheid. Door af en toe andere wandelwegen van en naar de werkplaats te nemen, geregeld een broodje in de lokale snack te gaan eten, buurtbewoners aan te spreken op een bankje, door de buurt te lezen (kijken naar de deurbellen, hoe het balkon van appartementen gebruikt wordt, de staat van het straatmeubilair ...) leer je de buurt steeds beter kennen, leer je wie er woont of langskomt, en hoe zij naar die buurt kijken, wat ze er doen ...

4.4 Analyse van de resultaten

- Welke inzichten zijn nieuw voor ons? Welke komen terug? Waar is meer info over nodig? Wat is er wel, nog of niet meer aanwezig in de buurt? Wat missen we in de buurt? Waar liggen werkterreinen? Hoe past dit in ons verhaal, of eerder, hoe kan ons verhaal zich daaraan aanpassen?
- Een toets van de bevindingen van een buurtanalyse kan door ze af te zetten aan kaders over zorgzame buurten (zie Vlaamse Overheid z.j., of Teugels en Vanmechelen, 2018).
- Een selectie maken van de informatie en bevindingen kan volgens drie kwalificaties:
 1. Waar hebben we impact op? Wat raakt aan de kerntaak, visie of missie van de partners aan tafel?
 2. Wat ligt buiten ons bereik, maar hebben we wel invloed op? Kunnen we dit signaleren aan derden? Kunnen we het thema politiseren?
 3. Wat ligt buiten onze invloedssfeer maar binnen de actieradius van andere organisaties? Vinden we partners die met dit thema bezig zijn als kerntaak?

Aan de hand van alle verzamelde gegevens gingen de lokale dienstencentra en de zorgzame buurtprojecten na of hun vooronderstellingen over de buurt en haar bewoners klopten. Ook nieuwe elementen die relevant zijn voor de buurt en de werking kwamen naar boven. Uit één van de buurtanalyses bleek bijvoorbeeld dat de mensen in de buurt een waserette misten. Het leidde tot de aankoop van drie wasmachines en droogkasten die in een lokaal van de school om de hoek werden geïnstalleerd. Uit een andere buurtanalyse bleek dat er heel wat jonge gezinnen in de buurt waren komen wonen de laatste vijf jaar. Samen met de ploeg vrijwilligers en de gebruikers was er een grote brainstorm over activiteiten die ze zelf voor ouders en kinderen zouden kunnen organiseren.

Vaststellingen die de slagkracht of het mandaat van een organisatie overstijgen, bijvoorbeeld een verminderde toegankelijkheid of mobiliteit in de buurt door moeilijk begaanbare voet- en zebrapaden, worden besproken met buurtbewoners, gedocumenteerd en gesignaleerd aan het lokale bestuur.

4.5 Verduurzamen in beleid en actie

- Wanneer een eerste buurt- of omgevingsanalyse gemaakt is, wordt die vertaald naar een (gedeeld) beleidsplan en (gedeelde) acties.
- Dat is opnieuw een moment om bevindingen en beleidsaanbevelingen door te praten met de verschillende betrokkenen, en weer even naar die focus, het vertrouwen, het gedeeld eigenaarschap en de mindset te gaan (zie principe 1 en 4 zoals hierboven omschreven). Kunnen we ons hier samen achter scharen? Of welke aanpassingen moeten nog gebeuren? Welke hiaten moeten we verder onderzoeken?
- Tijdens het uitrollen van de acties blijven de verschillende actoren gegevens verzamelen en analyseren. Dat is een continu proces (zie principe 2, 3 en 5 hierboven omschreven).
- Doorheen dit hele proces wordt er geregeld geëvalueerd en bijgestuurd, gedocumenteerd, kleine successen gevierd, en beleidsplannen verder ingekleurd.
- Van bij aanvang moet worden gezocht naar welke acties nodig zijn om de impact van de buurtanalyse (en het buurtgericht werken) zo groot mogelijk te maken, op korte en lange termijn. Hefbomen daartoe zijn:
 - a. De buurtanalyse visualiseren. Naast tekst zijn visuele weergaves, hetzij offline hetzij online, ondersteunend voor het proces;
 - b. De buurtanalyse verankeren in de organisatie zelf: 'Welke linken zijn er naar het vrijwilligers-, participatie- of inclusie-beleid? Welke impact heeft het op financiën? Of hoe integreren in de voorbereiding van meerjarenplannen?'
 - c. Communiceren over de buurtanalyse naar andere lokale partners en besturen.

[Resokit-tools](#) die kunnen helpen om processen van buurtanalyse te verankeren, zijn 'Buurtkaart organisatie' of 'Inclusietracker'.

Dat een buurtanalyse een kritisch kompas blijft voor de visie en missie van een organisatie mag ondertussen duidelijk zijn. Op basis van hun buurtanalyses maakten de Brusselse lokale dienstencentra een meerjarenplan op dat bepalend is voor de afstemming van het aanbod, de samenwerking met lokale partners en hun politiserend werk.

Ze formuleerden als groep van organisaties ook een aantal gezamenlijke doelstellingen. Die collectieve doelstellingen laten hen toe om de krachten te bundelen, bijvoorbeeld op het vlak van communicatie en profilering of in hun samenwerking met regionale en lokale overheden.

Heel wat dienstencentra hebben naar aanleiding van hun buurtanalyse een buurtraad opgericht die de buurtanalyse, het meerjarenplan en de dagelijks werking voedt en kritisch onder de loep blijft nemen. Die buurtraad is samengesteld uit een diverse waaier aan formele en informele buurtactoren. Buurtraden kunnen ook door verschillende lokale partners samen ingericht worden.

Tot slot zijn buurtanalyses de ideale aanleiding om als organisatie in gesprek te gaan met lokale partners en overheden. Jaarlijks een bezoek brengen aan de gemeentelijke adviesraden (ouderen, jeugd, cultuur ...) om de buurtanalyse levendig te houden, kan ook een piste zijn.

5. GEEN BUURTANALYSE ZONDER PARTICIPATIE

Participatie is een belangrijke hefboom voor buurtanalyse. Het draagt bij tot betere en meer gedragen resultaten en zet de doelstellingen en het proces van buurtwerk in flow. Het helpt bij de activering van professionals, burgers, organisaties en de buurt. Buurtanalyse is een wezenlijk deel van gemeenschapsvorming. Een gedeelde mindset en het gezamenlijk verzamelen en verwerken van informatie creëren een platform voor actie in de buurt. Op dat platform kruisen de rollen van onderzoeker, burger en professional elkaar en worden verschillende posities uitgewisseld en verdiept. Aan de basis ligt de onderzoekende houding. Samen onderzoek doen helpt om meervoudige posities in te nemen, ervaringen en kennis uit te wisselen en samen te werken richting sociale inclusie. Hoe meer actoren deel uitmaken van de analyse, hoe verder die kan verbreden en verdiepen, en hoe groter de gedragenheid van de resultaten en de impact van meerjarenplannen die daaruit voortvloeien. Wanneer empirisch onderzoek en procesmatige acties samenlopen, leidt dat tot een rijkere en effectievere dynamiek in buurten, met betere uitkomsten voor de doelgroepen tot gevolg.

REFERENTIES

Schrooten, M., Thys, R. en De Bruyne, P. (2019). *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnsland-schap*. Brussel: Politeia.

Teugels, H. en Vanmechelen, O. (2018). *Cahier 10: Buurtgerichte Zorg*. Brussel: Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg. <https://www.kenniscentrumwwz.be/kennisbank/cahier-10-buurtgerichte-zorg>

Van Acker, K., Claes, E., Deleu, H., Gulinck, N., Naessens, L., Schrooten, M., Flachet, T., Moustatine, A. (2021) Participatory Action Research and urban social work: strategies for navigating the challenges of participation and reciprocity. *Journal of social intervention: Theory and practice*. 30:1, 3-21. <https://journalsi.org/articles/10.54431/jsi.664>

Vandelanotte, G. en Lodewyckx, I. (2014). *De rol van community building in de vermaatschappelijking van de zorg*. Tiel: Lannoo.

Verhaegen, I., Clever, J., Claeys, J. en Hellinckx, L. (2024). *De binnenkant van sociaal isolement. Conclusies uit het actieonderzoek en aanbevelingen voor organisaties en beleid*. Brussel: Odisee.

Vlaamse Overheid, Departement Zorg (z.j.) *Zorgzame buurten*. Inspiratiekader bij projectoproep. Geconsulteerd op 18/9/2024 via https://www.zorgenvoormorgen.be/sites/default/files/media/20210610_inspiratiekader_FINAAL.pdf

OM VERDER TE LEZEN (TER INSPIRATIE)

Deleu, H., Claeys, J., Meys, F., Verhaegen, I., Vos, E. (2019). *Buurtgericht werken: Hoe kunnen Brusselse welzijnsorganisaties de netwerken van hun buurt versterken om sociaal isolement van kwetsbare burgers tegen te gaan?* Brussel: Odisee.

Verhaegen, I., Claeys, J., Deleu, H., Meys, F., Vos, E., Taamouti, M. (2021). *Resokit: methodiek en tools voor sociale professionals om netwerken te versterken en te connecteren met de buurt*. Brussel: Odisee. www.resokit.be

MOST SIGNIFICANT CHANGE

SILKE MARYNISSEN, SYLVIA HOENS, BERT QUINTIENS

SAMENVATTING

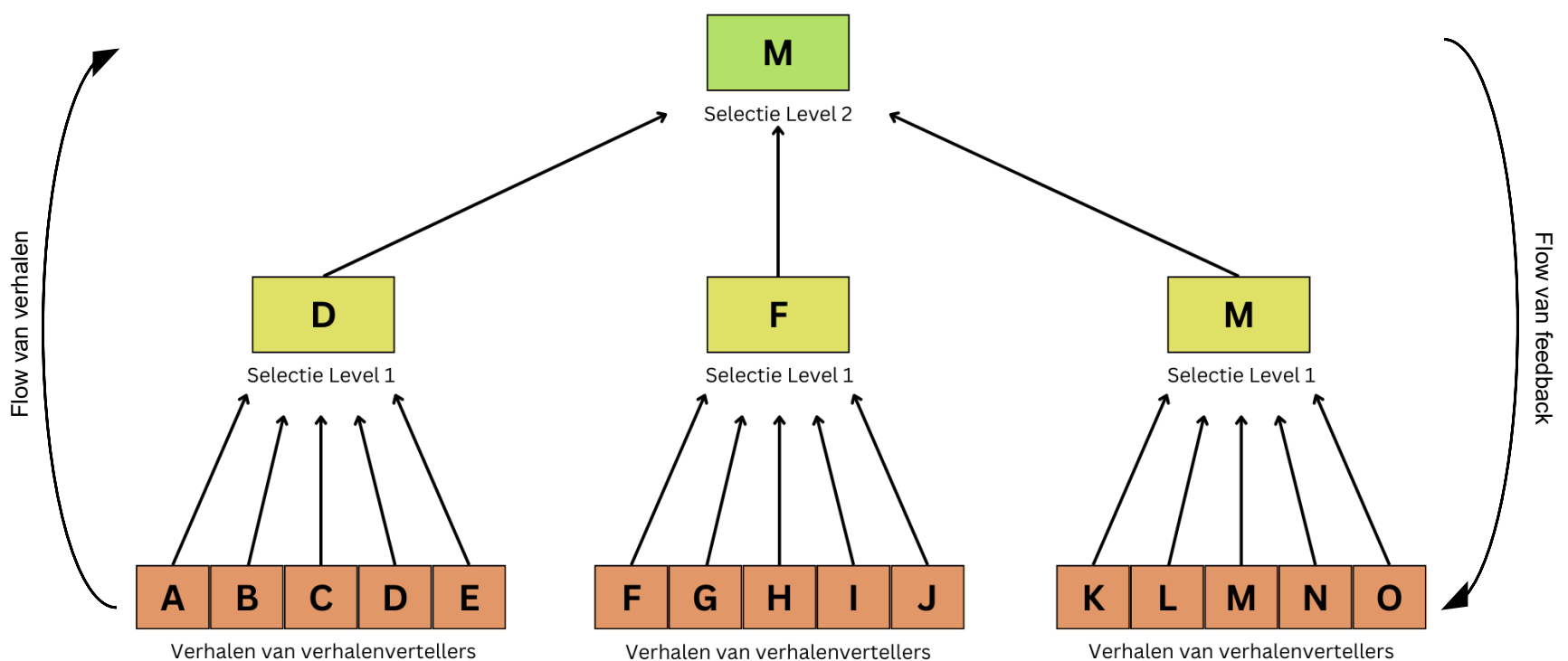
De *Most Significant Change*-techniek is een verhalende evaluatiemethode die tot doel heeft projecten op een participatieve manier onder de loep te nemen. Via deze techniek kan je een beeld schetsen van de belangrijkste veranderingen die deelnemers aan de projecten ervaren. Het proces verloopt in twee fases. Eerst verzamel je individuele verhalen van veranderingen. Nadien selecteer je in groep wat het meest belangrijke verhaal of verandering was.

- 1 HET ONTSTAAN VAN DE MOST SIGNIFICANT CHANGE-TECHNIEK**
- 2 DE MEERWAARDE VAN DE MOST SIGNIFICANT CHANGE-TECHNIEK VOOR MONITORING EN EVALUATIE**
- 3 DE MOST SIGNIFICANT CHANGE-TECHNIEK TOEPASSEN**
- 4 CONCLUSIE**

1. HET ONTSTAAN VAN DE MOST SIGNIFICANT CHANGE-TECHNIEK

Traditionele monitoring- en evaluatiemethoden die aan de hand van vooraf vastgestelde criteria meten of een project werkt, zijn vaak ontoereikend bij complexe projecten (Davies & Dart, 2005). Complexe projecten bestaan namelijk uit verschillende componenten die elkaar beïnvloeden. Daardoor zijn de uitkomsten vaak moeilijk te voorspellen en kunnen ze veranderen doorheen de tijd. Zo kan er tijdens een project plots een pandemie uitbreken, de projectleider kan van baan veranderen of een bouwproject wordt opgehouden door slechte weersomstandigheden. Het is dus onmogelijk om het verloop, de resultaten en veranderingen van een complex project op voorhand te voorspellen of controleren, waardoor vooraf geformuleerde indicatoren deels overbodig worden (McGill et al., 2021).

Dat was ook de ervaring van Rick Davies in 1994 bij de evaluatie van een grootschalig ontwikkelingsproject in Bangladesh. Het project werd georganiseerd door een grote organisatie met 500 werknemers en er waren 46.000 mensen bij betrokken in 785 dorpen (Davies, 1998b). De grootte van het project en de diversiteit aan belanghebbenden maakten het moeilijk om het project te monitoren en te evalueren (Davies & Dart, 2005). Daarom ontwikkelde Davies een nieuwe evaluatietechniek genaamd Most Significant Change. Die techniek stelde hem in staat om rekening te houden met onvoorziene veranderingen. In een eerste stap verzamelde hij binnen elk van de drie projectkantoren verhalen van deelnemers aan het project. Vervolgens bespraken de medewerkers van elk projectkantoor de verhalen die in hun regio verzameld werden. Zo selecteerde elk projectkantoor één verhaal dat voor hen de belangrijkste verandering weergaf. Die selectie leidde uiteindelijk tot drie verhalen die Rick Davies meenam naar het hoofdkantoor in Bangladesh. Ook daar werd een gesprek georganiseerd waarin de medewerkers opnieuw één verhaal kozen dat volgens hen de belangrijkste verandering weerspiegelde. Tot slot koppelde Rick Davies de selectie van de verhalen en de redenen van selectie terug naar de oorspronkelijke deelnemers en belanghebbenden (Davies, 1998a). Figuur 1 geeft een overzicht van de verschillende stappen.

Figuur 1. Overzicht van de verzameling van veranderingsverhalen en feedback (Davies & Dart, 2005, p. 29)

2. DE MEERWAARDE VAN DE MOST SIGNIFICANT CHANGE-TECHNIEK VOOR MONITORING EN EVALUATIE

De Most Significant Change-techniek gaat op een kwalitatieve en participatieve manier te werk om een lopend project te verbeteren (Dart & Davies, 2003). Daarbij dient het ten eerste als monitoringsmethode om de tussentijdse verwachte en onverwachte resultaten van een project te schetsen. Door lessen te trekken uit die resultaten kan een lopend project bijgestuurd worden waar nodig (Gertler et al., 2016). Naast monitoring, kan de techniek gebruikt worden om een beëindigd project te evalueren. Hoewel een project evalueren niet het voornaamste doel is, kan ook hier de techniek inzichten leveren in welke veranderingen plaatsvonden, wanneer en op welke manier dankzij de feedback van de deelnemers en belanghebbenden.

Enerzijds maakt de participatieve en verhalende aanpak van de Most Significant Change-techniek het mogelijk om de input van mensen mee te nemen die deel uitmaken van het project zonder dat zij expertise nodig hebben in evaluatiemethodieken (Dart & Davies, 2003; Davies & Dart, 2005). De verzamelde verhalen tonen concrete uitkomsten en maken de aanpak menselijker, waardoor ze ook voor anderen herkenbaar worden (Dart & Davies, 2003). Deelnemers delen graag hun ervaringen en voelen zich gewaardeerd.

Anderzijds is er een participatieve interpretatie van de verzamelde veranderingsverhalen door verschillende belanghebbenden te betrekken bij de selectie van het meest betekenisvolle verhaal. De discussie tussen de belanghebbenden legt de onderliggende motieven voor een project bloot. De participatieve aard van de Most Significant Change-techniek maakt duidelijk wat er gebeurt in een project (Davies & Dart, 2005). Op basis van de feedback van de deelnemers en de belanghebbenden kan een lopend project bijgestuurd worden.

3. DE MOST SIGNIFICANT CHANGE-TECHNIEK TOEPASSEN

3.1. Wanneer gebruik je de Most Significant Change-techniek?

We raden de Most significant Change-techniek aan om complexe projecten te monitoren en evalueren als je:

1. veranderingen wil ontdekken,
2. de waarden wil verkennen die deelnemers belangrijk vinden,
3. mensen die deel uitmaken van de verandering wil betrekken in het evaluatieproces door middel van een participatieve techniek.

De voorbije jaren gebruikten verschillende onderzoekers van Society and Ageing Research Lab (SARLab), de End-of-Life Care Research Group (EOLC) en PArticipation & Learning in Detention (PALD) aan de Vrije Universiteit Brussel de Most Significant Change-techniek. We beschrijven twee onderzoeksprojecten die we in dit hoofdstuk gebruiken om de praktisch toepassing van de techniek uit te leggen.

1. We focusten ons in het **Compassionate City-onderzoeksproject** op de integratie van ernstige ziekte, rouw, verlies en dood in het dagelijks leven van inwoners uit twee Vlaamse gemeenten. Met acties wilden we inwoners de kennis, vaardigheden en attitudes bijbrengen om elkaar te ondersteunen bij ernstige ziekte, rouw, verlies of dood. Een gevarieerde groep aan belanghebbende nam deel aan dit project en voerde activiteiten uit in bijvoorbeeld scholen, kerken, of bij mantelzorgers (Quintiens et al., 2022).

2. In het Brussels project **Cultuursensitieve zorgambassadeurs** evalueerden we drie edities van de training die *community health workers* gedurende negen maanden volgden. De training besteedde via krachtgerichte educatie aandacht aan cultuursensitieve zorg, communicatie en de Nederlandse taal. Als deel van hun training, deden de *community health workers* in opleiding een stage in een zorgorganisatie. Zo werden ze opgeleid tot professionals die kwetsbare personen in de wijk de weg kunnen wijzen naar gepaste zorg (Hoens et al., 2025).

3.2 Hoe ga je te werk?

De richtlijnen over de toepassing van de Most Significant Change-techniek zijn geëvolueerd sinds Rick Davies de techniek ontwikkelde in Bangladesh (Davies, 1998a). Tegenwoordig kan je de tien stappen voor de techniek terugvinden in het handboek van Davies en Dart (2005). Je hoeft de 10 stappen niet blindelings te volgen. Een groot voordeel van de techniek is de flexibiliteit. Niet elke stap is noodzakelijk en stappen kunnen op verschillende manieren worden toegepast, afhankelijk van de mogelijkheden en objectieven van de initiatiefnemer.

Hieronder lichten we de tien stappen van Davies en Dart (2005) toe, aangevuld met onze eigen ervaringen.

Stap 1: Hoe starten en interesse wekken?

Deze stap gaat vooraf aan het daadwekelijke monitoring- en evaluatieproces. Maak je organisatie warm om de techniek te gebruiken, maar lees je ook in over hoe je de techniek juist toepast in de specifieke context. Denk na over wat je wil bereiken en over de praktische organisatie.

Als de techniek kadert in een onderzoeksproject, vraag je de deelnemers van het project en overige belanghebbenden om deel te nemen aan de dataverzameling. Het is makkelijker om toestemming te krijgen voor het uitvoeren van de techniek als de deelnemende organisatie er iets voor terugkrijgt. Zo kan je bijvoorbeeld afspreken om de verhalen te publiceren in een stadsmagazine, de nieuwsbrief van een organisatie of op een website. Daarnaast leren organisaties via de techniek over het project. Werk samen met hen tijdens het proces of werk de techniek uit met hun doelstellingen in gedachten.

Stap 2: Bepaal de domeinen van verandering

De domeinen van verandering bepalen helpt deelnemers om hun veranderingsverhalen te formuleren. Die domeinen kunnen vastgelegd worden in samenspraak met de organisatie en beschrijven de soorten veranderingen waarover je iets wil weten. Maak de domeinen niet te specifiek zodat er ruimte blijft voor diverse interpretaties van verandering (Dart & Davies, 2003; Davies & Dart, 2005). Voorbeelden van domeinen zijn verandering in kennis, competenties, of attitudes. Houd zeker ook ruimte voor een open categorie die deelnemers toelaat om veranderingen te benoemen die niet binnen de domeinen passen. Davies en Dart (2005) adviseren om tussen de drie en vijf veranderingsdomeinen te kiezen.

In beide voorgenoemde praktijkvoorbeelden definieerden we geen domeinen van verandering op voorhand. Dergelijke domeinen kunnen als beperkend worden ervaren. Deelnemers konden dus volledig vrij hun belangrijkste verandering formuleren. Door het domein van verandering open te laten, kon het voor deelnemers soms een vage vraag zijn. Daarom communiceerden we in beide onderzoeksprojecten dat de

deelnemer volledig zelf de verandering kon bepalen, de enige voorwaarde was dat de deelnemer de verandering associeerde met de training. Als het moeilijk bleek voor de deelnemer om een verandering te benoemen, dan gaven we suggesties waarover deze verandering kon gaan. Bijvoorbeeld over nieuwe kennis, vaardigheden, contacten, attitudes ... De gekozen verandering mocht concreet of algemeen zijn.

Stap 3: Bepaal de evaluatieperiode

Zoals eerder aangehaald, is de Most Significant Change-techniek zowel geschikt voor tussentijdse evaluatie als eindevaluatie. Door een lopend project te monitoren worden lessen getrokken en kan het project bijgestuurd worden waar nodig.

1. Het onderzoeksproject naar levenseinde in de samenleving paste de Most Significant Change-techniek toe als tussentijdse evaluatie met het doel om het project bij te sturen op basis van de feedback van de deelnemers. Zo kwam het gemeentebestuur te weten welke initiatieven inwoners als belangrijk ervoerden en welke niet, doordat ze al dan niet in de verhalen aan bod kwamen. Uit veel verhalen bleek bijvoorbeeld dat leerkrachten veel belang hechtten aan een expert rond rouw en verlies die zij konden consulteren als zij met een situatie in aanraking kwamen. Dat bevestigde de beslissing van het gemeentebestuur om een dergelijke expert in te schakelen.

2. In het onderzoeksproject met de community health workers gebruikten we de Most Significant Change-techniek als evaluatiemethode op het einde. Zo gingen we op het einde van de training na welke veranderingen deelnemers ervoerden en hoe die tot stand kwamen. De bevindingen toonden verwachte veranderingen, zoals verhoogde kennis, maar ook onverwachte veranderingen, zoals een vergroot netwerk. Onder meer *peer learning* bleek daarbij van belang te zijn.

Stap 4: Veranderingsverhalen verzamelen

De centrale stap in de Most Significant Change-techniek is de veranderingsverhalen van deelnemers verzamelen. Davies en Dart (2005) benoemen vier manieren om veranderingsverhalen op te maken. Ten eerste kunnen medewerkers veranderingsverhalen opschrijven die ze tijdens hun werk oppikten. Een tweede manier is (semigestructureerde) interviews afnemen en samenvatten tot veranderingsverhalen. Ten derde kunnen verhalen in een groepsgesprek verzameld worden. De interactie tussen deelnemers kan verschillende veranderingsverhalen uitlokken. Ten vierde kunnen deelnemers zelf hun verhaal schrijven of opnemen.

Om de volgende stap, de selectie van verhalen, makkelijker te doen verlopen, maak je best de veranderingsverhalen op volgens hetzelfde format en blijven ze best beknopt.

Bij beide onderzoeksprojecten verzamelden we de verhalen bij de deelnemers met semigestructureerde interviews. We vertelden hen dat de verhalen gepseudonimiseerd werden: persoonlijke gegevens zoals namen of herkenbare kenmerken vervangen we door codes of alternatieven. Dat helpt om een veilige omgeving te creëren om het verhaal te delen. De eerste vraag die we stelden was 'Wat is voor jou de belangrijkste verandering geweest door het volgen van [project]?' Hierbij stelden we verdiepvragen:

- (1) Wanneer deed deze verandering zich voor?
- (2) Wat maakt dat dit voor jou zo belangrijk is?

(3) Zou dit voor anderen ook een belangrijke verandering zijn?

De interviews werden opgenomen en achteraf uitgeschreven. Op basis van de antwoorden op de vragen schreven we een verhaal met de woorden van de deelnemer. Elke deelnemer werd gevraagd een titel aan het verhaal te geven. Daardoor kwam de essentie van het verhaal goed naar voren. Figuur 2 toont een voorbeeld van een veranderingsverhaal uit het onderzoek naar *community health workers*.

Figuur 2. Voorbeeld veranderingsverhaal naar de training van community health workers (Hoens, 2022)

Stap 5: Verhalen selecteren

Na het verzamelen van verhalen volgt de selectie. Bij het selectieproces kiest de groep uit alle verandingsverhalen één verhaal dat de belangrijkste verandering weergeeft (Davies & Dart, 2005). Hoewel de naam Most Significant Change anders suggereert, is het primaire doel van dit proces niet het selecteren van het verhaal met de meest significante verandering op zich. Het zijn eerder de criteria en argumenten in het selectieproces die inzicht geven in de ervaren meerwaarde van het project (Keinemans et al., 2020). Bovendien schetsen de rijkheid en diversiteit aan verhalen de veranderingen.

De twee voornaamste benaderingen voor dit selectieproces zijn verticale en een horizontale selectie. Een verticale selectie betreft verschillende belanghebbenden in een hiërarchisch selectieproces. Afhankelijk van de structuur binnen een organisatie, worden de verzamelde verandingsverhalen besproken in een of meerdere groepsgesprekken, telkens op een hoger hiërarchisch niveau van de organisatie. Verticale selectie toont de meerwaarde van een project van het standpunt van de deelnemers aan leidinggevenden binnen verschillende niveaus in een organisatie. Niet elk hiërarchisch niveau binnen een organisatie moet doorlopen worden; het is mogelijk om op een eerder niveau te stoppen. Denk daarbij na over de groeps-samenstelling, zodat iedereen aan bod kan komen in een positieve groepsdynamiek. Verhalen kunnen ook geselecteerd worden door deelnemers op hetzelfde niveau. Dat gebeurt in horizontale selectie. Zo is er meer aandacht voor de prioriteiten die deelnemers zelf stellen. Het is voornamelijk nuttig als je meer wil leren over die prioriteiten (Tonkin et al., 2021).

1. Verticale selectie: In het onderzoeksproject naar levenseinde in de samenleving, verzamelde we de verandingsverhalen bij leerkrachten, schooldirecties en andere professionals uit andere sectoren. Nadien werd de selectie van de verhalen gedaan door gemeenteraadsleden die verantwoordelijk waren voor de beleidsdomeinen van het project.

2. Horizontale selectie: In het onderzoek naar community health workers verzamelden we verhalen bij deelnemers uit de eerst twee edities van het trainingsprogramma. Nadien vroegen we aan deelnemers uit de derde editie van het trainingsprogramma om het meest significante verhaal te selecteren. De redenen die deelnemers gaven om een bepaald verandingsverhaal te kiezen, gaven ons inzicht in de prioriteiten die ze zelf stelden. Dat selectieproces vereist een zeker analytisch inzicht van de deelnemers en is moeilijker objectief te bepalen door dezelfde deelnemers die eerder een verandingsverhaal optekenden. Die deelnemers hebben eerder de neiging om voor hun eigen verhaal te kiezen. Daarom raden we aan om voor deze selectie deelnemers te vragen waarvan je nog geen verhaal optekende.

Verhalen selecteren verloopt in vier stappen. Deze vier stappen gelden zowel voor de verticale als horizontale selectie (Davies & Dart, 2005):

1. Het selectieproces start met deelnemers die alle verhalen lezen, individueel of luidop. Om tijd te besparen kan dat ook op voorhand gebeuren.
2. Nadien is er een groepsdiscussie over welk verhaal de belangrijkste verandering weergeeft. Je kan de deelnemers eerst individueel laten kiezen, of meteen in groep, afhankelijk van de groepsdynamiek. De belangrijkste vragen in dit gesprek zijn: 'Wat beschouw je als het belangrijkste verhaal en waarom?', en 'Waarom kies je een bepaald verhaal niet en waarom?'
3. Achteraf kiest de groep één verhaal dat volgens hen de belangrijkste verandering weergeeft. Dat kan op verschillende manieren, zoals de handen opsteken waarbij het verhaal met de meeste stemmen wint; meerdere stemrondes organiseren om gezamenlijk overeen te komen wat het belangrijkste verhaal is; scores geven waarbij het verhaal met de hoogste score wint; of anoniem stemmen op papier.

4. Documenteer tijdens het selectieproces vooral de redenen waarom een bepaald verhaal gekozen wordt en andere verhalen niet.

Bij het selectieproces zijn er enkele zaken die invloed hebben op het finaal gekozen verhaal, waarmee je best rekening houdt:

- De beste vertelde of neergeschreven verhalen krijgen vaak de voorkeur (Davies & Dart, 2005).
- Veranderingsverhalen die een populaire mening uiten, hebben vaak een voordeel bij het selectieproces. Verhalen met een onpopulaire mening worden vaak onderdrukt tijdens de discussie (Davies & Dart, 2005).
- Sommige deelnemers kiezen eerder voor een verhaal dat herkenbaar is, anderen kiezen voor een verhaal dat uniek is. Belangrijk is om te achterhalen waarom ze voor een verhaal kiezen.
- Het is mogelijk dat mensen niet overeenkomen bij het selecteren van één veranderingsverhaal. Dat was bijvoorbeeld het geval bij het project rond levenseinde, zoals we hieronder uitleggen. Leg in dat geval uit dat de keuze voor een verhaal niet betekent dat de andere verhalen niet gewaardeerd worden. Het staat de organisatieleiders vrij ook de andere verhalen te waarderen. De keuze helpt een beeld te schetsen van waar de meerderheid in een organisatie de meeste waarde aan hecht en waarom. Als er geen consensus komt, kunnen er twee of meerdere verhalen geselecteerd worden.

1. In het onderzoek naar het project rond het levenseinde bleek het moeilijk voor gemeenteraadsleden om één verhaal te kiezen. Als gemeenteraadslid waren zij niet geneigd om publiekelijk hun voorkeur uit te spreken voor één verhaal, aangezien zij elk verhaal waardeerden. De onderzoeker kaderde dit proces door uit te leggen dat de selectie geen waardeoordeel hoeft te zijn. Zo waren er bijvoorbeeld verschillende verhalen over hetzelfde onderwerp. Alleen bleek het ene verhaal vollediger of beter geschreven te zijn dan het ander, waardoor dat verhaal beter de belangrijkste verandering weergaf. Die kadering maakte het voor de gemeenteraadsleden mogelijk om een keuze te maken.

2. In het onderzoek naar community health workers hielden we na de bespreking van de veranderingsverhalen een stemming in twee rondes. De eerste keer kon er gestemd worden op elk verhaal en deelnemers vertelden waarom ze die keuze maakten. In de tweede ronde kon er gestemd worden op de vier verhalen die de meeste stemmen haalden in de eerste ronde. Zo kwamen de deelnemers tot een consensus en werd het meest significante verhaal gekozen, getiteld 'Ik leerde Brussel, de welzijnsorganisaties en mezelf kennen'. De redenen voor deze selectie waren de herkenbaarheid om welzijnsorganisaties te leren kennen en het belang om toekomstige carrièreperspectieven te ontdekken.

Stap 6: Resultaten uit het selectieproces terugkoppelen

Volgens Davies en Dart (2005) is het cruciaal om de resultaten van het selectieproces terug te koppelen naar diegenen die hun veranderingsverhaal deelden en naar diegenen in het selectieproces (zie Figuur 1). De terugkoppeling geeft inzicht in welke veranderingen relevant zijn en valideert de stem van de deelnemers.

Stap 7: Controle van de veranderingsverhalen

Om misverstanden te voorkomen, is het mogelijk na te kijken of de veranderingsverhalen wel kloppen. Een manier om die controle te doen is door de verhalen nog eens apart te bespreken met medewerkers van het project. Die bevestiging garandeert enerzijds dat juiste verhalen verder verspreid worden, anderzijds hecht het meer geloofwaardigheid aan een verandering en geeft het meer inzicht in het belang van de verandering (Davies & Dart, 2005).

Stap 8: Kwantificatie

Most Significant Change is een kwalitatieve techniek. Er kan echter ook kwantitatieve informatie verzameld worden doorheen het proces. Dat kan tijdens de verzameling van de individuele veranderingsverhalen (bijvoorbeeld hoeveel activiteiten plaatsvonden, hoeveel mensen betrokken waren); of door een specifieke vorm van verandering te tellen (zie ook stap 9). Zo kan het waardevol zijn om na te gaan hoe dikwijls een bepaalde verandering gedeeld werd om de grootte ervan te kunnen inschatten.

Stap 9: Overkoepelende analyse

Ook de niet geselecteerde verhalen en het selectieproces bevatten interessante informatie om een project te monitoren of evalueren (Davies & Dart, 2005). Al deze informatie kan je dan ook overkoepelend analyseren. Dat kan organisaties inzicht bieden in de diversiteit aan ervaringen en veranderingen van de deelnemers.

1. In het onderzoek naar levenseinde in de samenleving werden alle verhalen uitgeschreven en geüpload in de kwalitatieve data-analysesoftware NVIVO. De verhalen werden kwalitatief geanalyseerd, gecategoriseerd en geïnterpreteerd in het bredere onderzoeksproject (Gale et al., 2013). De onderzoeker presenteerde de resultaten uit de analyse waardoor de gemeenteraadsleden inzicht kregen in de appreciatie (of afwezigheid van appreciatie) van anderen over bepaalde beslissingen die zij genomen hadden, omdat bepaalde elementen al dan niet in de verhalen aan bod kwamen.

2. De overkoepelende analyse gaf in het onderzoek met community health workers inzicht in de aard van veranderingen die deelnemers ervoeren door hun training. Dat waren onder meer verhoogde kennis, sociale vaardigheden en attitudes, maar ook vergrote sociale netwerken, maatschappelijke erkenning en meer kans op werk. Daarnaast gaf de analyse weer hoe die veranderingen tot stand kwamen, met faciliterende en belemmerende factoren. Zo bleken toegankelijkheid van de leerkracht en peer learning cruciaal.

Stap 10: Het systeem herbekijken

De overkoepelende inzichten verworven tijdens de Most Significant Change-techniek bieden een reflectie op het project en kunnen gebruikt worden om het project te optimaliseren en *evidence-based* bij te sturen (Davies & Dart, 2005).

We koppelden de resultaten van het onderzoek met community health workers terug naar de projectcoördinatoren en de stuurgroep, zodat zij de inzichten kunnen meenemen naar toekomstige trainingen.

4. CONCLUSIE

De Most Significant Change-techniek is een geschikte methode als je wil ontdekken hoe een bepaald project beoordeeld wordt door de deelnemers van dat project. Zo weet je wat het project heeft opgeleverd en wat de meerwaarde was. Door zowel de deelnemers als de verschillende belanghebbenden binnen een organisatie te betrekken, leg je bloot welke veranderingen belangrijk zijn binnen een organisatie, hoe ze tot stand komen en waar men in de toekomst op wil focussen. Die bevindingen kunnen verder vorm geven aan de toekomst van het project.

REFERENTIES

Davies, R. (1998a). An evolutionary approach to facilitating organisational learning: An experiment by the Christian Commission for Development in Bangladesh. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 16(3), 243-250. <https://doi.org/10.1080/14615517.1998.10590213>

Davies, R. (1998b). Order and Diversity: Representing and Assisting Organisational Learning in Non-Government Aid Organisations. University of Wales Swansea. <https://www.mande.co.uk/wp-content/uploads/1998/Davies-R-1998-PhD-Thesis.pdf>

Davies, R., & Dart, J. (2005). The 'most significant change' (MSC) technique. A guide to its use. https://www.researchgate.net/publication/275409002_The_'Most_Significant_Change'_MSC_Technique_A_Guide_to_Its_Use

Gale, N. K., Heath, G., Cameron, E., Rashid, S., & Redwood, S. (2013). Using the framework method for the analysis of qualitative data in multi-disciplinary health research. *BMC Medical Research Methodology*, 13, 1-8. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-13-117>

Gertler, P. J., Martinez, S., Premand, P., Rawlings, L. B., & Vermeersch, C. M. (2016). Impact evaluation in practice. World Bank Publications. https://www.researchgate.net/publication/280098184_Impact_Evaluation_in_Practice

Hoens, S., D'Hooghe, S., Kint, O., Quintiens, B., Brosens, D., De Donder, L., & Smetcoren, A.-S. (2025). Capturing the most significant change after a work-training program for community health workers. *Evaluation and Program Planning*, 112, 1-9. Article 102667. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2025.102667>

Keinemans, S., Kanne, M., & De Jonge, E. (2020). In search of a research strategy: Evaluation of an ethics program for social professionals using elements of the most significant change approach. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*. <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/3282/4521>

McGill, E., Er, V., Penney, T., Egan, M., White, M., Meier, P., Whitehead, M., Lock, K., de Cuevas, R. A., & Smith, R. (2021). Evaluation of public health interventions from a complex systems perspective: A research methods review. *Social Science & Medicine*, 272, 113697. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113697>

Quintiens, B., Smets, T., Chambaere, K., Van Den Block, L., Deliens, L., & Cohen, J. (2022). Researching two Compassionate Cities: Study protocol for a mixed-methods process and outcome evaluation. *Palliative Care and Social Practice*, 16. <https://doi.org/10.1177/26323524221137601>

Tonkin, K., Silver, H., Pimentel, J., Chomat, A. M., Sarmiento, I., Belaid, L., Cockcroft, A., & Andersson, N. (2021). How beneficiaries see complex health interventions: A practice review of the Most Significant Change in ten countries. *Archives of Public Health*, 79, 1-8. <https://doi.org/10.1186/s13690-021-00536-0>

RIPPLE EFFECTS MAPPING

HANNE BAKELANTS, SARAH DURY

SAMENVATTING

In een wereld waar complexe maatschappelijke vraagstukken steeds vaker een holistische aanpak vereisen, biedt *Ripple Effects Mapping* een unieke benadering om de impact van een project of beleid in kaart te brengen. Ripple Effects Mapping (rimpelingen-methodiek) is een participatieve evaluatiemethode die gebruikt wordt om de impact van complexe projecten te evalueren. Met behulp van waarderend onderzoek, *peer-to-peer*-interviews en mindmapping visualiseert Ripple Effects Mapping niet alleen de directe veranderingen van een project of beleid, maar brengt het ook de onverwachte en bredere effecten in kaart.

- 1 INLEIDING
- 2 WAAROM RIPPLE EFFECTS MAPPING?
- 3 TWEE RODE DRADEN BIJ RIPPLE EFFECTS MAPPING
- 4 KERNELEMENTEN VAN RIPPLE EFFECTS MAPPING
- 5 VARIATIES IN AANPAK
- 6 PRAKTISCHE OVERWEGINGEN BIJ EEN RIPPLE EFFECTS MAPPING-SESSIE

1. INLEIDING

Stel je voor dat je een steen in het water gooit. De eerste golf is zichtbaar op het oppervlak, maar het zijn de rimpelingen die ver in het water reiken, onverwachte plekken bereiken en nieuwe verbindingen creëren. Dat beeld is treffend voor hoe de acties in het project Compassionate University zich ontvouwen en hoe hun effecten zich verspreiden over verschillende lagen van de universiteitsgemeenschap. Het Compassionate University-project ging van start in november 2019, toen de Vrije Universiteit Brussel (VUB) zichzelf uitriep tot eerste *compassionate university* van Europa. Een compassionate university benadrukt het belang van steun en compassie tijdens ernstige ziekte, mantelzorg, overlijden en rouw onder studenten en personeel van een universiteit.

Bij de ontwikkeling van het Compassionate University-project stelden we vijf doelstellingen voorop: 1) duidelijke en transparante beleidsmaatregelen en procedures ontwikkelen, 2) ondersteuningsdiensten heroriënteren om ervaringen van ernstige ziekte, mantelzorg, overlijden en rouw aan te pakken, 3) die onderwerpen bespreekbaar maken door middel van bewustwording en activiteiten, 4) culturele geletterdheid over deze onderwerpen vergroten in de gemeenschap, en 5) strategische partnerschappen aangaan. Een kerncoalitie met belanghebbenden van het rectoraat, studiebegeleiding, Human Resources Management, Marketing en Communicatie, en het Compassionate Communities Centre of Expertise (COCO) vertaalde de doelstellingen naar concrete acties. De kerncoalitie ontwikkelde een breed scala aan activiteiten om studenten en personeel te ondersteunen tijdens een moeilijke periode. Ondanks de inspanningen was er frustratie bij de kerncoalitie omdat de impact van hun werk moeilijk zichtbaar is, wat het lastig maakte om een breed draagvlak te creëren. Elk initiatief of actie heeft niet alleen een directe impact, maar leidt ook tot onverwachte, subtiele veranderingen die pas na verloop van tijd zichtbaar zijn. Dat riep vragen op: 'Hoe meet je de impact van zo'n complex project, met zoveel verschillende acties, betrokkenen en lagen van verandering?' Het antwoord vonden we in Ripple Effects Mapping, een methodiek die ons hielp om de bredere, soms onzichtbare, effecten van onze inspanningen zichtbaar te maken.

We gaan even terug in de tijd naar de eerste Ripple Effects Mapping die gebeurde voor een impactanalyse van Horizons (Flore & Flora, 2007), een project van 18 maanden om leiderschap in gemeenschappen te versterken en armoede te verminderen (Washington State University, University of Idaho en North Dakota State, 2008). De zoektocht naar een gepaste evaluatiemethode ontstond uit de vraag hoe je de impact evalueert van een project dat lang duurt, veel betrokkenen heeft, en verschillende activiteiten omvat. Twee vragen stonden daarbij centraal: 'Hoe heeft ons werk een verschil gemaakt?' en 'Welke invloed heeft ons werk op de bredere gemeenschap?' Tijdens het onderzoek werden vragen gesteld over natuurlijk, cultureel, menselijk, sociaal, politiek, financieel en fysiek kapitaal om de veranderingen in kaart te brengen. Dat hielp deelnemers om breder te reflecteren over hun 'steen in de vijver' en de onbedoelde en onverwachte effecten van hun werk op andere delen van de gemeenschap.

2. WAAROM RIPPLE EFFECTS MAPPING?

Ripple Effects Mapping bleek bij uitstek geschikt voor de evaluatie van ons Compassionate University-project, omdat traditionele evaluatiemethodieken vaak focussen op attributie, waarbij wordt onderzocht of X een direct effect heeft op Y, wat niet aansluit bij de brede scope van het Compassionate University-project. Ripple Effects Mapping bestudeert contributie (Chazdon et al., 2017), wat ons in staat stelde niet alleen te

kijken naar de directe bijdrage van een project of beleid aan een bepaald resultaat, maar ook naar de subtiële, minder tastbare veranderingen die door de jaren heen ontstonden, zoals nieuwe netwerken, veranderingen in denkwijzen en onverwachte samenwerkingen (Bakelants et al., 2024). Een evaluatiemethode die de impact niet alleen in cijfers, maar vooral in verhalen en ervaringen vangt, leek ons de juiste keuze. De centrale vraag binnen Ripple Effects Mapping is: 'Hoe draagt een beleid of project bij aan systeemverandering?'

De voordelen van Ripple Effects Mapping zijn de actieve betrokkenheid van belanghebbenden bij het evaluatieproces, de mogelijkheid tot groepsreflectie, het blootleggen van onverwachte en indirecte effecten en het verzamelen van verhalen uit diverse perspectieven. De methode biedt ook een kans om een pauze te nemen en kritisch terug te kijken op de voortgang van het project. Die reflectie kan vervolgens de toekomstige richting van het project beïnvloeden, wat aansluit bij het ethos van ontwikkelingsgerichte evaluatie. Ontwikkelingsgerichte evaluatie is een benadering die evaluatie integreert in het leerproces, waarbij evaluatie wordt gebruikt als een hulpmiddel om acties in complexe, dynamische contexten aan te passen en bij te sturen (Patton, 2010).

3. TWEE RODE DRADEN BIJ RIPPLE EFFECTS MAPPING

Er zijn twee rode draden waar je rekening mee moet houden om een Ripple Effects Mapping tot een goed einde te brengen: de participatieve benadering en de principes van waarderend onderzoek.

3.1 Participatieve benadering

Ripple Effects Mapping is een participatieve methodiek waarbij belanghebbenden actief betrokken worden bij het evaluatieproces. Ze delen zelf actief hun verhalen over de impact van het project. De actieve deelname van de betrokken actoren is essentieel; zonder hun inbreng kan je geen Ripple Effects Mapping volbrengen. Daarom is het belangrijk om vooraf voldoende tijd te reserveren om de belanghebbenden te leren kennen en hun betrokkenheid te waarborgen. De groep kan bestaan uit projectleiders, externe organisaties waarmee werd samengewerkt (zoals ngo's, overheidsinstellingen, bedrijven), beleidsmakers, financiers of sponsors en de eindgebruikers zelf. Al die stakeholders leveren een unieke bijdrage aan het evaluatieproces door hun perspectieven en ervaringen te delen, wat bijdraagt aan een holistische evaluatie van de impact van het project.

Voor het Compassionate University-project betrokken we alle leden van de kerncoalitie bij de evaluatie. Tijdens de Ripple Effects Mapping deelden die belanghebbenden hun persoonlijke ervaringen en inzichten over de impact van het project. Aangezien de leden van de kerncoalitie elkaar al goed kenden, konden ze meteen hun eigen ervaringen delen.

3.2 Waarderend onderzoek

Bij Ripple Effects Mapping passen we waarderend onderzoek toe, waarbij deelnemers elkaar waarderende vragen stellen. Waarderend onderzoek werd oorspronkelijk vooral ingezet om organisatieverandering te stimuleren en om de sterktes van een organisatie te ontdekken door waarderende vragen te stellen en succesverhalen te delen (Coghlan et al., 2003). Een vaak gebruikte methode voor waarderend onderzoek

is het 5-D-model waarbij vragen worden gesteld die de deelnemers door de fasen *Define*, *Discover*, *Dream*, *Design*, en *Destiny* leiden (Cooperrider & Whitney, 2005).

1. Tijdens de Define-fase beschrijf je het thema of project dat je wil onderzoeken zo goed mogelijk.
2. Discovery houdt in dat deelnemers elkaar interviewen en verhalen delen over enkele van hun beste, meest memorabele ervaringen tijdens een project of interventie.
3. Met informatie uit de Discovery-fase gaan de deelnemers door naar de Dream-fase waarin ze nadenken over de gewenste toekomst.
4. In de Design-fase denken de deelnemers na over strategieën die tot positieve veranderingen kunnen leiden.
5. Tijdens de Destiny-fase maken de deelnemers concrete plannen en formuleren ze duidelijke doelstellingen.

Bij Ripple Effects Mapping ligt de focus vooral op de Discovery-fase, hoewel aspecten van Dream, Design en Destiny ook vaak naar voren komen. Deelnemers denken vaak vanzelf na over de gewenste toekomst en manieren om specifieke doelstellingen te realiseren, waardoor de overige fasen van het 5-D-model op natuurlijke wijze aan bod komen.

4. KERNELEMENTEN VAN RIPPLE EFFECTS MAPPING

4.1 Peer-to-peer-interviews

Aan het begin van een Ripple Effects Mapping-sessie worden deelnemers gevraagd om elkaar te interviewen over hoogtepunten, waaronder successen of prestaties die voortkomen uit een project. Tijdens die peer-to-peer-interviews stellen deelnemers elkaar een reeks open vragen die de facilitator eerder ontwikkelde op basis van de waarderend onderzoeksbenadering die we hierboven beschreven. Bij de Ripple Effects Mapping van ons project gingen de leden van de kerncoalitie in duo's aan de slag met de vragen en maakten via post-it notes aantekeningen tijdens de interviews. De gesprekken werden ook opgenomen.

Voor de sessie van het Compassionate University-project waren de waarderende interviewvragen afgeleid van eerdere Ripple Effects Mapping-onderzoeken door Sero et al. (2016). De vragen waren onder andere:

- Wat is een hoogtepunt of prestatie van het Compassionate University-project?
- Welke nieuwe of verdiepende connecties met anderen zijn ontstaan als onderdeel van het Compassionate University-project?
- Welke onverwachte dingen (positief of negatief) hebben zich voorgedaan als gevolg van het Compassionate University-project?
- Hoe hebben de initiatieven de bredere gemeenschap beïnvloed?

4.2 Mindmapping

Na afloop van de peer-to-peer-interviews komen de deelnemers weer samen in groep om hun antwoorden te bespreken. De facilitator begeleidt het gesprek om ervoor te zorgen dat iedereen aan het woord komt. Het is de bedoeling dat deelnemers voortbouwen op elkaars gedachten en gezamenlijk reflecties genereren. Die rapportage markeert het begin van de mindmappingfase. De facilitator gebruikt mindmapping om tijdens de sessie de keten van effecten van een project visueel in kaart te brengen. Het groepsgebesprek wordt ook opgenomen.

RIPPLE EFFECTS MAPPING

Tijdens de Ripple Effects Mapping-sessie van het Compassionate University-project werd een groepsdiscussie georganiseerd om de inzichten uit de peer-to-peer-interviews te delen. Details van de verhalen werden op een whiteboard verzameld. Zodra de post-its op het whiteboard waren gedocumenteerd, verbonden de deelnemers de post-its en brainstormden ze over mogelijke overkoepelende thema's waardoor een mind-map ontstond die de belangrijkste acties en uitkomsten van het Compassionate University-project vastlegde (Figuur 1).

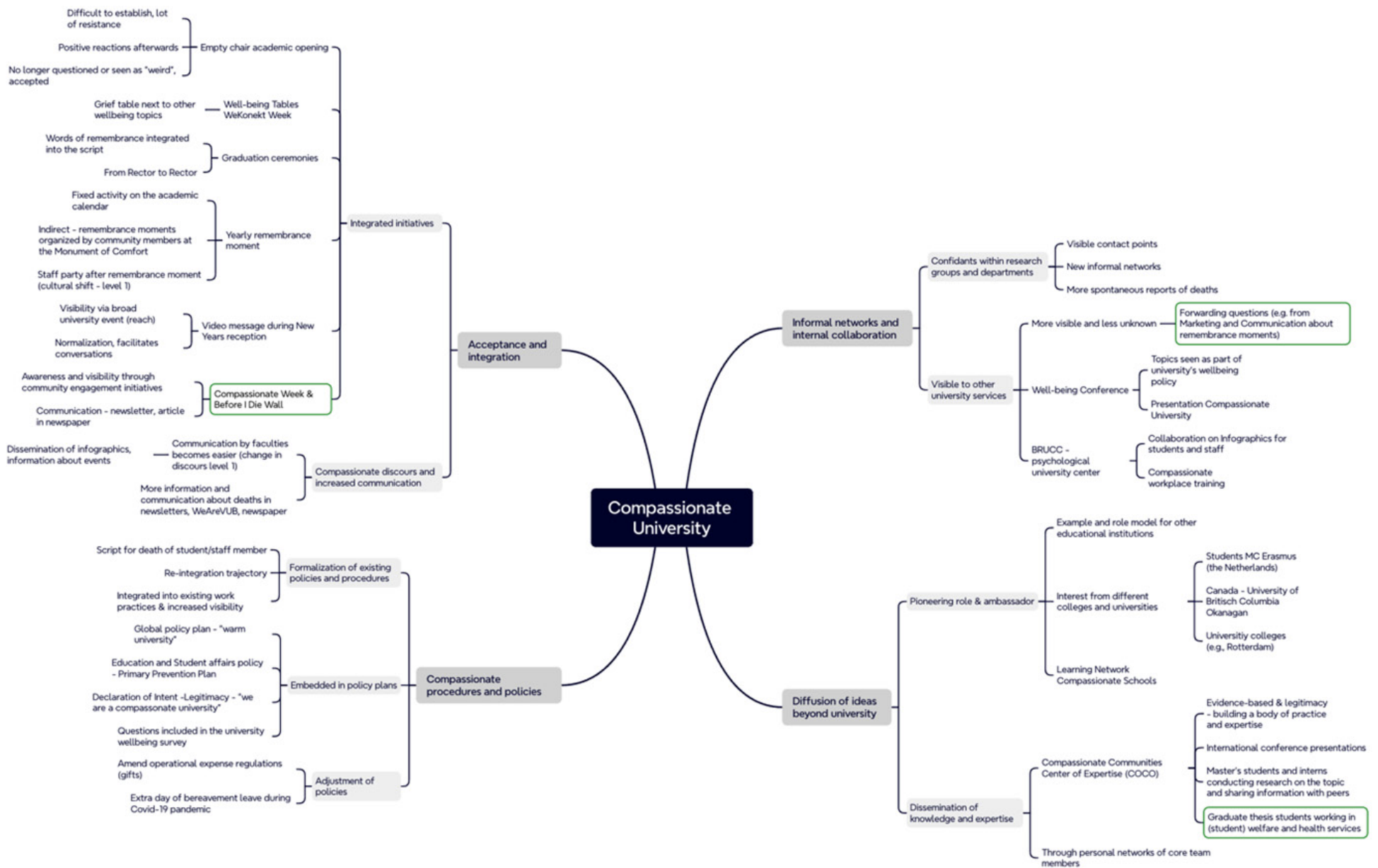
De laatste fase bestond uit reflectie over eventuele ontbrekende effecten of acties die aanvankelijk gepland waren, maar niet werden gerealiseerd.

Figuur 1. Handgeschreven mindmap tijdens Ripple Effects Mapping-focusgroep, overgenomen uit 'Mapping the ripple effects of a compassionate university for serious illness, death, and bereavement' door Bakelants, et al., 2024, p. 4

Na de Ripple Effects Mapping-focusgroep werd de handgetekende mindmap (Figuur 1) ingevoerd in de mappingsoftware XMIND (Chazdon et al., 2017). Dat vergemakkelijkt de omzetting van de gegevens naar een spreadsheetformaat dat compatibel is met het data-analyseprogramma MAXQDA. Met XMIND genereerden we uiteindelijk een nieuwe mindmap om de overeengekomen uitkomstgebieden visueel weer te geven (Figuur 2). Elk uitkomstgebied omvat inzichten uit de oorspronkelijke handgetekende mindmap, samen met inzichten afgeleid uit de transcripties van de focusgroep. De vier uitkomstgebieden zijn: (1) Meer aanvaarding en integratie van thema's als zware ziekte, overlijden en rouw in bestaande praktijken, (2) meer steun en formalisering van compassionate procedures en beleid, (3) het ontstaan van informele netwerken en samenwerkingen over de thema's, (4) verspreiding van compassionate ideeën buiten de universiteit.

RIPPLE EFFECTS MAPPING

Figuur 2. Mindmap in XMIND-mappingsoftware, overgenomen uit 'Mapping the ripple effects of a compassionate university for serious illness, death, and bereavement' door Bakelants, et al., 2024, p. 6

5. VARIATIES IN AANPAK

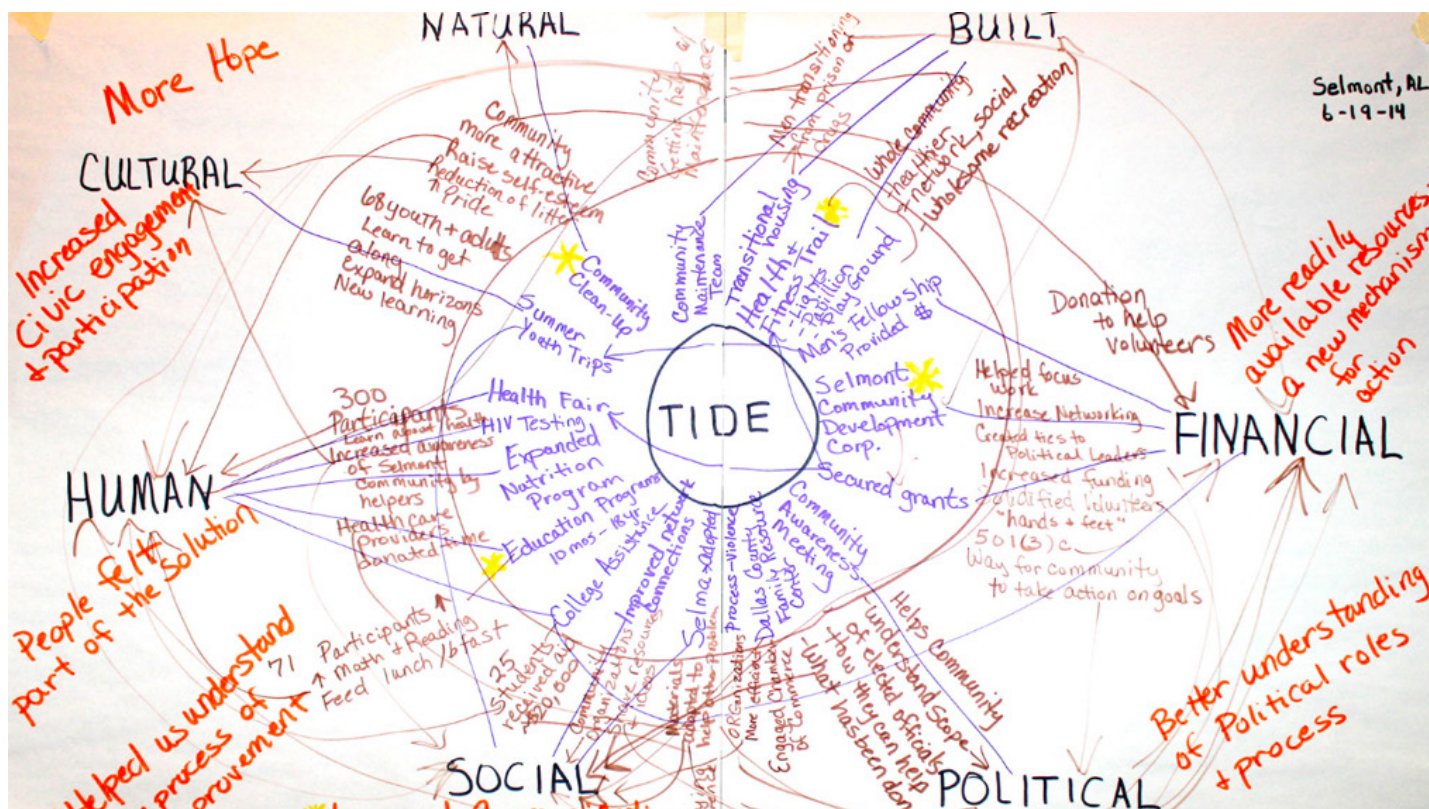
Er zijn drie varianten voor het uitvoeren van een Ripple Effects Mapping (Emery et al., 2015): *Web mapping*, *in-depth rippling*, en *theming and rippling*. Elke variant heeft zijn specifieke toepassing. Bij web mapping wordt doorgaans een theoretisch kader, zoals het Community Capitals Framework, ingezet om de effecten te structureren. In-depth rippling verkent de meest significante veranderingen die voortkomen uit een project, zoals wij gedaan hebben met het Compassionate University-project. Bij theming and rippling ligt de nadruk op alle mogelijke ripple-effecten in kaart brengen.

5.1 Web mapping

Bij web mapping is er een leidend kader of theorie om de verschillende effecten van een project in kaart te brengen. Vaak wordt het Community Capitals Framework gehanteerd om de input van de deelnemers te categoriseren tijdens de rapportage. Figuur 3 is een voorbeeld van een web mapping-rapportage volgens het Community Capitals Framework (Flora & Flora, 2007). De onderstaande stappen kan je volgen bij web mapping.

RIPPLE EFFECTS MAPPING

1. **Welkom en kort overzicht van de doelstelling (5 minuten):** 'Het doel is om te onderzoeken hoe de activiteit of het project een verschil maakt in de gemeenschap en om lessen te trekken voor het huidige werk en toekomstige doelstellingen te formuleren. Daarbij kijken we naar de impact van het project of beleid op verschillende vormen van kapitaal (zie lager voor de soorten kapitaal).'
2. **Waarderend onderzoek (peer-to-peer-interviews) (10 minuten):** Vraag de deelnemers om in duo's te gaan zitten. Geef tien minuten de tijd om met elkaar te delen op welke manier ze denken dat hun werk een verschil heeft gemaakt in de gemeenschap. Zorg ervoor dat elk duo post-its heeft om aantekeningen te maken tijdens de gesprekken. De volgende vragen staan centraal:
 - Wat doen mensen anders als resultaat van het project?
 - Welke veranderingen heeft het project teweeggebracht?
3. Schrijf de naam van het project in het midden van een groot papier en stel het **Community Capitals Framework (CCF)** voor. Schrijf de kapitalen aan de uiteinden van het groot papier en geef een korte uitleg bij elk kapitaal (Flora & Flora, 2007). (15 minuten):
 - a. *Natuurlijk kapitaal* omvat de natuurlijke hulpbronnen in onze omgeving, zoals water, bodem, biodiversiteit.
 - b. *Cultureel kapitaal* gaat over taal, tradities, muziek, kleding, enzovoort, en onze dagelijkse manieren van denken en handelen.
 - c. *Menselijk kapitaal* verwijst naar onze kennis, vaardigheden en begrip van een situatie. Het omvat ook *self-efficacy*, ofwel ons geloof dat we in staat zijn dingen te laten gebeuren of te veranderen.
 - d. *Sociaal kapitaal* gaat over de verbindingen en relaties met anderen. We willen kijken naar de netwerken waarin deelnemers betrokken zijn: de netwerken waar mensen elkaar goed kennen en samenwerken, maar ook de zwakkere banden die een invloed hebben op het werk.
 - e. *Politiek kapitaal* gaat over het beleid, wetten, functies, en machtsdynamieken. Politiek kapitaal omvat de middelen die bepaald gedrag aanmoedigen, maar het gaat ook om wiens stemmen worden gehoord en gerespecteerd.
 - f. *Financieel kapitaal* omvat leningen, investeringen, giften en filantropie.
 - g. *Gebouwd kapitaal* bestaat uit de materiele bronnen of de infrastructuur die beschikbaar zijn om het werk uit te voeren, zoals gebouwen, wegen, technologie, energievoorzieningen.

Figuur 3. Voorbeeld web mapping-sessie, overgenomen uit *A field guide to ripple effects mapping* door Chazdon et al., 2017, p. 69

4. Begin de **eerste ripple** (eerste kring) in kaart te brengen door te vragen: 'Wat doen mensen anders?' Plaats de items die tijdens de discussie naar boven komen dichtbij het centrum (de cirkel met de naam van het project erin). Gebruik pijlen om de items te verbinden met de verschillende kapitalen. De deelnemers kunnen zelf de items in verband brengen met een kapitaal, of de facilitator doet dat. Vraag naar meer ideeën door te informeren naar veranderingen in kapitalen die nog niet zijn genoemd. (10 minuten)
5. Breng de **tweede ripple** (tweede kring) in kaart door te focussen op de items uit de eerste kring en verdere vragen te stellen zoals: 'Wie profiteert hiervan en op welke manier?' Gebruik een andere kleur voor de tweede ripple, zodat de kringen duidelijk van elkaar worden onderscheiden. (10 minuten)
6. Breng de **derde ripple** (derde kring) in kaart door de vraag te stellen: 'Welke veranderingen zie je in de systemen, instituties en organisaties van de gemeenschap? Wat veranderde in de dagelijkse denk- en werkwijzen?' Gebruik opnieuw een andere kleur voor de ripples in de derde kring en verbindt die items met de kapitalen aan het uiteinde van het papier. (10 minuten)
7. **Reflectie en slot:** Zodra de derde kring is voltooid, bekijk de kaart en reflecteer op de antwoorden voor elk van de kringen. Vraag de groep om te bepalen welke verandering of impact het meest significant is en geef die aan met een ster. Laat de groep nadenken over hoe ze het verhaal kunnen uitbreiden zodat er een groter draagvlak voor het project kan worden gecreëerd. Bespreek ook hoe je de impact en resultaten van het project zal delen na de sessie. (15 minuten)

5.2 In-depth rippling

Tijdens in-depth rippling focust de groep zich op de diepste of meest impactvolle veranderingen. Er wordt geen theorie of kader gebruikt om het gesprek te sturen zoals bij web mapping. Deze variant hebben wij gekozen om toe te passen in het Compassionate University-project omdat we zicht wilden krijgen op de meest impactvolle veranderingen in de gemeenschap van de Vrije Universiteit Brussel. Figuur 4 is een voorbeeld van een in-depth rippling op basis van het Compassionate University-project. De onderstaande stappen kan je volgen bij in-depth rippling.

1. **Welkom en kort overzicht van de doelstellingen (5 minuten), als volgt:** 'Deze impactmapping zal ons helpen om zowel de directe als indirecte effecten van het project beter te begrijpen. Het doel is om de veranderingen die door het project zijn teweeggebracht nauwkeurig samen te documenteren. Het uiteindelijke mappingsproces biedt een visuele tool om de impact van het project aan stakeholders te presenteren, de resultaten te valideren en een breder draagvlak te creëren.'
2. **Waarderend onderzoek (peer-to-peer-interviews) (10 minuten):** Vraag de deelnemers om in duo's te gaan zitten. Geef tien minuten de tijd nemen om met elkaar te delen op welke manier ze denken dat hun werk een verschil heeft gemaakt binnen de gemeenschap. Zorg ervoor dat elk duo post-its heeft om aantekeningen te maken tijdens de gesprekken. De volgende vragen staan centraal tijdens de duo-interviews:
 - Wat zijn volgens jou de belangrijkste successen van het project?
 - Waar ben jij het meest trots op?
 - Welke onverwachte veranderingen heb je geobserveerd als gevolg van het project?
3. **Mapping (45 minuten):** De deelnemers delen hun antwoorden op de interviewvragen in groep en kunnen commentaar geven op en aanvullingen doen bij de reacties van anderen om ervaringen te vergelijken. De facilitator documenteert de antwoorden met kernwoorden op een groot papier. Tijdens de verhalen kan je verdiepende vragen stellen, zoals: 'Wat gebeurde er daarna? Wie was hierbij betrokken? Hoeveel mensen waren er? Hoe heeft dat een verschil gemaakt in de gemeenschap?' Gebruik een verschillende kleur voor elk ripple die je documenteert.
4. **Reflectie en slot (15 minuten):** Moedig deelnemers aan om te reflecteren over de meest significan-

RIPPLE EFFECTS MAPPING

te veranderingen die werden gedocumenteerd tijdens het mappingproces. Bedank de deelnemers en vertel wat de volgende stappen zijn. Zal de mapping gedigitaliseerd worden en geanalyseerd? Zullen er foto's gedeeld worden? Op welke manier zal de data gedeeld worden en met wie?

Figuur 4. Voorbeeld van in-depth rippling, overgenomen uit *A field guide to ripple effects mapping* door Chazdon et al., 2017, p. 94

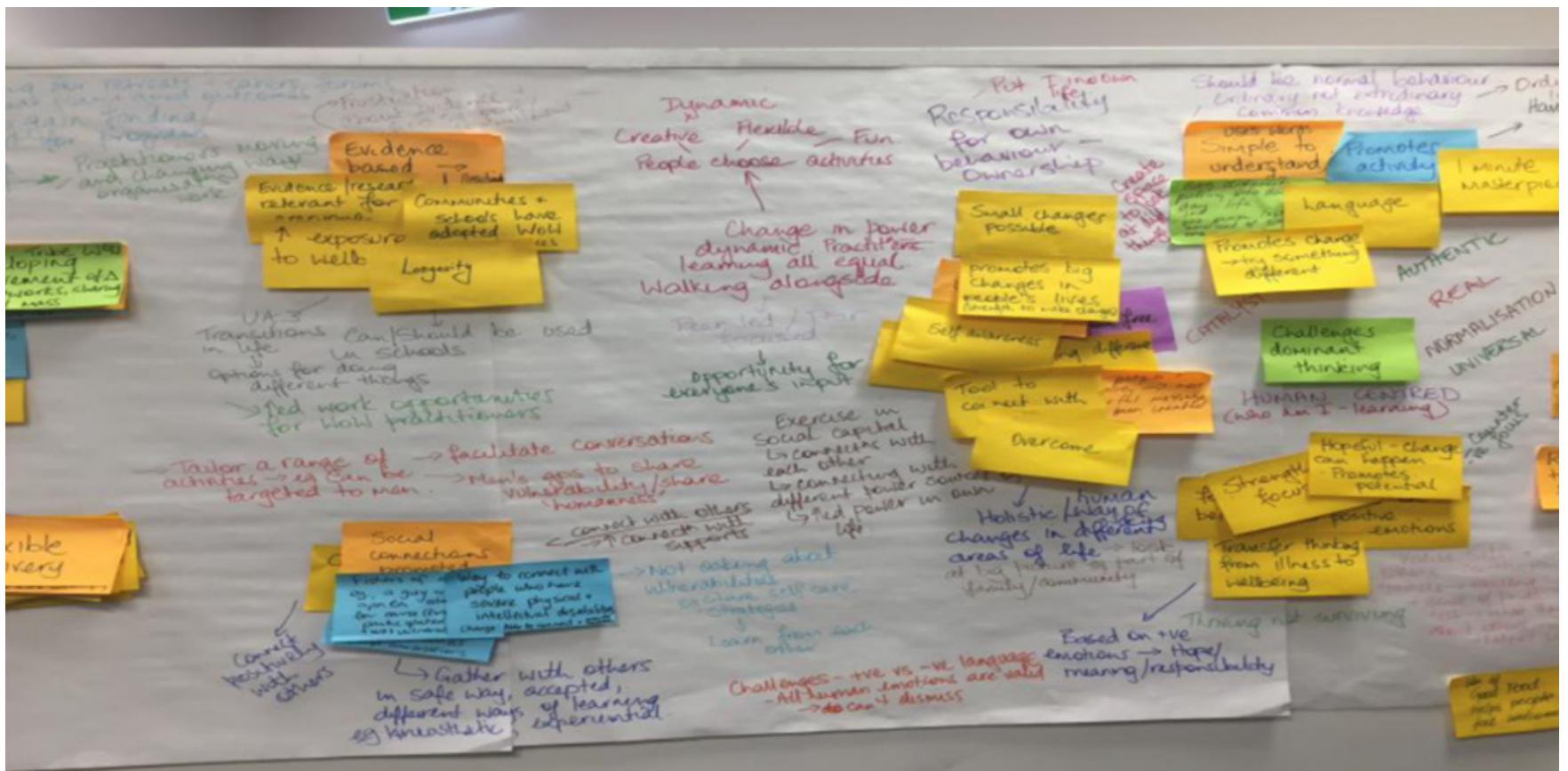
5.3 Theming and rippling

Deze benadering is een variant op de in-depth rippling. Bij theming and rippling ligt de nadruk minder op de keten van verhalen vastleggen, maar meer op alle ripples in kaart brengen. Nadat de ripples zijn gerapporteerd, denkt de groep gezamenlijk na over hoe ze gecategoriseerd kunnen worden. Figuur 5 is een voorbeeld van een mapping die voortkomt uit een theming and rippling-sessie. De onderstaande stappen kan je volgen bij theming and rippling.

- 1. Welkom en kort overzicht van de doelstellingen (5 minuten):** De facilitator legt uit wat Ripple Effects Mapping betekent en overloopt de stappen van de workshop: i) peer-to-peer-interviews, ii) mapping en categoriseren, en iii) groepsreflectie.
- 2. Waarderend onderzoek (peer-to-peer-interviews) (10 minuten):** Vraag de deelnemers om in duo's te gaan zitten. Geef tien minuten de tijd nemen om met elkaar te delen op welke manier ze denken dat hun werk een verschil heeft gemaakt in de gemeenschap. Zorg ervoor dat elk duo post-its heeft om aantekeningen te maken tijdens de gesprekken. De volgende vragen staan centraal tijdens de duo-interviews:
 - Wat is een hoogtepunt, prestatie, of succes van het project?
 - Welke onverwachte of verrassende ontwikkelingen hebben zich voorgedaan als gevolg van het project?
 - Welke nieuwe of diepere banden met anderen zijn ontstaan als gevolg van het project?

RIPPLE EFFECTS MAPPING

- 3. Mapping en categoriseren (60 minuten):** Bouw verder op de inzichten uit de peer-to-peer-interviews om te begrijpen hoe het project impact heeft. De vragen van de peer-to-peer-interviews zijn ontworpen om verschillende soorten ripples of veranderingen te categoriseren, zoals nieuwe kennis of vaardigheden, nieuwe relaties of connecties, verbeterde infrastructuur, enzovoort. In deze fase deelt elk duo de inzichten uit de interviews en plaatsen ze de post-its vooraan. Zodra alle post-its zijn verzameld, worden de inzichten gezamenlijk besproken om overkoepelende thema's te identificeren. Cluster de post-its per thema en werk eventueel extra inzichten bij de post-its uit.
- 4. Reflectie en slot (15 minuten):** Moedig deelnemers aan om te reflecteren over de meest significante veranderingen die werden gedocumenteerd tijdens het mappingsproces. Bedank de deelnemers aan het einde en bespreek samen wat de volgende stappen zijn. Zal de mapping gedigitaliseerd worden en gecodeerd? Zullen er foto's gedeeld worden? Op welke manier zal de data gedeeld worden en met wie?

Figuur 5. Voorbeeld theming and rippling workshop, overgenomen uit 'Wheel of Wellbeing (WoW) health promotion program: Australian participants report on their experiences and impacts' door D, Spain et al., 2021, p. 5.

6. PRAKTISCHE OVERWEGINGEN BIJ EEN RIPPLE EFFECTS MAPPING-SESSIE

Ripple Effects Mapping is een goede methodiek om mee te werken, maar er zijn ook een aantal moeilijkheden. Een goede voorbereiding is daarom cruciaal. Hieronder geven we een aantal praktische tips om alles uit je Ripple Effects Mapping-sessie te halen.

- **Diverse groep stakeholders:** Een veelvoorkomende opgave bij het organiseren van een Ripple Effects Mapping-sessie is om een diverse groep stakeholders te betrekken. Daarom is het belangrijk om duidelijk te communiceren over het doel en de waarde van hun deelname, en voorafgaand voldoende tijd te reserveren voor kennismaking en uitleg. Bij Compassionate University vonden verschillende interviews plaats voor de uiteindelijke Ripple Effects Mapping-sessie. Dat hielp om vertrouwen op te bouwen en om verwachtingen van de deelnemers te bewaken.

- **Verken de context van het project:** Geef de tijd om het project en de context grondig te begrijpen. Plan interviews met stakeholders van tevoren. Zonder voldoende kennis van het project en de context kan het lastig zijn om de ripples te rapporteren en de verhalen tijdens de Ripple Effects Mapping-sessie te volgen. Bij het Compassionate University-project voerden we vooraf individuele gesprekken met de leden van de kerncoalitie, en de onderzoeker voerde een uitgebreide analyse uit van alle bestaande documenten en initiatieven. Dat zorgde voor een stevige basis om tijdens de Ripple Effects Mapping-sessies op voort te bouwen.
- **Stel verdiepende vragen op:** Denk vooraf na over relevante verdiepende vragen om te stellen tijdens het rapporteren van de ripples. Tijdens de sessie zelf is er weinig tijd om vervolgvragen te bedenken. Die vragen zijn belangrijk om de causale verbindingen in kaart te brengen, vooral bij in-depth rippling. Voorbeelden van verdiepende vragen die tijdens de Ripple Effects Mapping van het Compassionate University project werden gebruikt, zijn: 'Wie was hierbij nog betrokken? Tot welke verdere ontwikkelingen heeft dit geleid? Kan je daar nog een concreet voorbeeld van geven?' Die vragen helpen om de bredere effecten van acties en beslissingen duidelijker te maken.
- **Extra assistentie tijdens de sessie:** Onze ervaring met de Ripple Effects Mapping van het Compassionate University-project liet zien dat het nuttig kan zijn om een persoon in te schakelen om te assisteren tijdens de workshop. Terwijl de facilitator bezig is met de ripples te rapporteren en aanvullende vragen te stellen, is het waardevol als een andere persoon notities maakt. Die notities kunnen later helpen om de mindmap aan te vullen.
- **Peer-to-peer-interviews:** Tijdens de Ripple Effects Mapping-sessie van het Compassionate University-project merkten we dat deelnemers vaak wat tijd nodig hebben om op gang komen tijdens de peer-to-peer-interviews. Plan daarom voldoende tijd in voor dat onderdeel van de sessie. De inzichten uit de interviews zijn cruciaal voor de voortgang van de Ripple Effects Mapping-sessie. Controleer of deelnemers goed met de interviews op weg zijn en of ze eventueel extra ondersteuning nodig hebben. Benadruk dat het vooral gaat om hun persoonlijke verhalen, gevoelens en interpretaties, en niet alleen om de direct zichtbare resultaten.
- **Follow-upsessie:** Plan een opvolging in met de deelnemers om de uiteindelijke gedigitaliseerde mindmap te bespreken. Vraag of er elementen ontbreken en of er nieuwe ripples zijn opgemerkt sinds de voorgaande sessie. Na de focusgroep met de Compassionate University kerncoalitie werd de gedigitaliseerde Ripple Effects Mapping ook naar alle deelnemers gestuurd om hun feedback te verzamelen en eventuele aanvullingen te bespreken.

REFERENTIES

Bakelants, H., Dury, S., Chambaere, K., De Donder, L., Deliëns, L., Vanderstichelen, S., ... & Van Droogenbroeck, F. (2024). Mapping the ripple effects of a compassionate university for serious illness, death, and bereavement. *Palliative Care and Social Practice*, 18. <https://doi.org/10.1177/26323524241272110>

Baker, B., Calvert, M., Emery, M., Enfield, R., & Williams, B. (2010). Mapping the impact of youth on community development: What are we learning? [PowerPoint slides]. North Central Regional Center for Rural Development Webinar Series. Geraadpleegd via <http://ncrcrd.msu.edu/uploads/files/Mapping%20Impact%20of%20Youth%20on%20Com%20Dev%2012-3-10.pdf>

Chazdon, S., Emery, M., Hansen, D., Higgins, L., & Sero, R. (2017). *A field guide to ripple effects mapping*. Uni-

versity of Minnesota Libraries Publishing.

Coghlan, A. T., Preskill, H., & Catsambas, T. T. (2003). An overview of Appreciative Inquiry in evaluation. *New Directions for Evaluation* 100, 5–22. <https://doi.org/10.1002/ev.96>

Cooperrider D.L. & Whitney, D.K. (2005). *Appreciative Inquiry: A Positive Revolution in Change*. Berrett-Koehler. https://www.researchgate.net/publication/237404587_A_Positive_Revolution_in_Change_Appreciative_Inquiry

Emery, M., & Flora, C. B. (2006). Spiraling-up: Mapping community transformation with community capitals framework. *Community Development: Journal of the Community Development Society*, 37(1): 19–35. <https://doi.org/10.1080/15575330609490152>

Emery, M., Higgins, L., Chazdon, S., & Hansen, D. (2015). Using Ripple Effect Mapping to evaluate program impact: Choosing or combining the methods that work best for you. *Journal of Extension* 53(2). Geraadpleegd via <http://www.joe.org/joe/2015april/tt1.php>

Flora, C.B. & J.L. Flora (2007), *Rural Communities: Legacy and Change*, Westview Press, Boulder CO. <https://doi.org/10.2307/2074627>

Nobles, J., Wheeler, J., Dunleavy-Harris, K., Holmes, R., Inman-Ward, A., Potts, A., ... & Foster, C. (2022). Ripple effects mapping: capturing the wider impacts of systems change efforts in public health. *BMC Medical Research Methodology*, 22(1), 72. <https://doi.org/10.1186/s12874-022-01570-4>

Patton, M. Q. (2010). *Developmental evaluation: Applying complexity concepts to enhance innovation and use*. Guilford press.

Sero R, Hansen D, Higgins L. (2016). *Evaluating your community work with in-depth Ripple Effects Mapping*. In: Paper Presented at the American Evaluation Association Annual Conference. Geraadpleegd via <https://www.eval.org/p/cm/ld/fid=413>

Spain, D., Stewart, V., Betts, H., & Wheeler, A. J. (2021). Wheel of Wellbeing (WoW) health promotion program: Australian participants report on their experiences and impacts. *BMC Public Health*, 21, 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-12076-x>

NARRATIVE MAPPING

LUISE STOISSER

SAMENVATTING

Narrative mapping kan gebruikt worden om ruimtes en plaatsen te visualiseren en te bespreken. Deelnemers tekenen een kaart van een bepaalde buurt of schetsen hun beleving van een gemeenschap, gevolgd door een toelichting. Deze creatieve methodiek kan reflecties en verhalen uitlokken die niet gemakkelijk verteld zouden worden in een klassiek interview. Dankzij tekenen en storytelling kunnen deelnemers hun ervaringen in verband brengen met plaatsen. Kaarten tonen hoe individuen en groepen de ruimtes ervaren waarin ze leven of plekken waar ze komen. De visuele voorstelling van die ervaringen in een kaart kan ook gebruikt worden om bevindingen uit onderzoek toegankelijk te verspreiden en om verandering te stimuleren.

- 1 INLEIDING**
- 2 KAARTEN KUNNEN VERHALEN OVER MENSEN EN PLEKKEN UITLOKKEN**
- 3 THEORETISCHE ACHTERGROND: NARRATIVE MAPPING LEGT PERCEPTIES VAN DYNAMISCHE RUIMTES VAST**
- 4 NARRATIVE MAPPING IN DE PRAKTIJK: THUISGEVOELEN IN EEN LGBTQ+-INCLUSIEVE COHOUSING**
- 5 NARRATIVE MAPPING ALS EEN PARTICIPATIEVE METHODIEK**

Noot: Dit hoofdstuk werd oorspronkelijk in het Engels opgesteld door Luise Stoisser en vertaald naar Nederlands door Lieselot Degraeve.

1. INLEIDING

In mijn recentste onderzoeksproject wilde ik inzicht krijgen in de thuisgevoelens bij bewoners van een LGBTQ+¹-inclusieve cohousinggroep. Cohousings bestaan uit individuele appartementen en gemeenschappelijke ruimtes voor de bewoners². Vaak spelen de bewoners een grote rol bij het ontwerp en de ontwikkeling van cohousingprojecten. In dit nieuwe project kunnen bewoners zelf actief vorm geven aan hun gemeenschap, gedeelde ruimtes en individuele appartementen. Bovendien leek het een veelbelovende plek om bewoners die zich als LGBTQ+ identificeren zich thuis te laten voelen. Door hun thuisgevoelens te onderzoeken, wilde ik weten of bewoners zich inderdaad thuis voelden in het nieuwe project en hoe hun thuisgevoelens verbonden zijn met de plaats waar ze wonen en met de medebewoners. In dit hoofdstuk leg ik uit hoe ik dat onderzocht aan de hand van narrative mapping, en waarom dat een goede methodiek is om de ervaringen van een groep in een specifieke ruimte of plaats te begrijpen.

In navolging van antropogeografen over de hele wereld vertrok ik van het volgende uitgangspunt: ruimte doet ertoe. Dat is bijvoorbeeld het geval als we ongelijkheden willen begrijpen: wie gebruikt welke ruimtes, en waarom? Waarom moeten sommige gezinnen leven in een appartementje met één slaapkamer, terwijl andere families meerdere woningen hebben? Ruimte is ook belangrijk in ons dagelijks leven. Hoe ver wonen we van het werk? Op welke plekken kunnen we onszelf zijn? Waar voelen we ons onveilig? Waar voelen we ons thuis? Ieders leven speelt zich af in andere ruimtes en op andere plekken. De omgeving en de sociale eigenschappen van plaatsen geven vorm aan onze verhalen. De wegen die we bewandelen in steden, wijken of op het platteland, de mensen die we daar ontmoeten en de huizen die we huren, kopen of bouwen, beïnvloeden ons.

Narrative mapping kan helpen om het verband te begrijpen tussen ruimtes, plekken en de ervaringen van mensen. Bij een onderzoek of project met narrative mapping wordt aan de deelnemers gevraagd om een kaart te tekenen van een plek, gevolgd door een verbale toelichting. Ze kunnen beginnen met een wit blad of ze kunnen tekenen op een bestaande, lege kaart, bijvoorbeeld de kaart van een stad. Met verschillende kleuren kunnen ze aanduiden hoe ze zich voelen bij bepaalde plekken, op welke plekken ze vaak komen of welke plaatsen ze vermijden. Hoe je de kaarten gebruikt, hangt af van het project.

2. KAARTEN KUNNEN VERHALEN OVER MENSEN EN PLEKKEN UITLOKKEN

Narrative mapping is een goede methodiek als je inzicht wil krijgen in het verband tussen mensen en plaatsen. Ten eerste kan narrative mapping heel wat informatie weergeven over mensen en hun verhalen. Tijdens het tekenproces kunnen deelnemers ideeën en reflecties delen die misschien niet naar boven zouden komen in een traditioneel interview. Een kaart tekenen stelt hen in staat om na te denken over ruimtes, om de tekening en de verhalen in een bepaalde richting te sturen, en om actief deel te nemen aan de creatie van resultaten en kennis. Narrative mapping stimuleert deelnemers om 'betekenis ruimtelijk te maken' (Götz & Holmén, 2018, p. 157). Ze verbinden de verhalen van mensen met plaatsen en tonen de ruimtelijke aspecten in het leven van de deelnemers.

1 Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer en andere niet-normatieve seksuele and genderidentiteiten.

2 In een cohousing hebben alle bewoners hun eigen appartement met woonkamer, slaapkamer en badkamer, en zijn er gedeelde ruimtes zoals een tuin, wassalon, gedeelde woonkamer ...

Ten tweede helpt narrative mapping om plaatsen beter te begrijpen. Narratieve kaarten tonen de percepties en gevoelens van mensen bij bepaalde plekken (Kitchin, 1994). Ze onthullen sociale aspecten van plaatsen, een dimensie die we niet zien op een klassieke kaart. Een narratieve kaart kan bijvoorbeeld tonen waar iemand zich veilig voelt in een stad, welke plekken die persoon bezoekt en hoe die ruimtelijke beslissingen gerelateerd zijn aan de bebouwde omgeving en aan de sociale dynamieken in de stad.

Belangrijk om op te merken is dat narrative mapping kan gebruikt worden om verschillende ruimtes en plaatsen te begrijpen. Tersteeg & Pinkster (2016) onderzochten bijvoorbeeld hoe bewoners het leven ervaren in een woonproject met verschillende vormen van eigenaarschap (huiseigenaars en huurders). Narrative mapping toont de grenzen die bewoners trekken tussen verschillende plaatsen en sociale groepen. Gieseke (2020) paste narrative mapping toe op een grote schaal in New York om de ruimtes van lesbische en queer personen te onderzoeken. Aan de hand van narrative maps tonen de deelnemers hoe ze bepaalde ruimtes zijn verloren. Een ander voorbeeld is het onderzoek van Rust (2000), die wilde begrijpen hoe biseksuele mannen de biseksuele gemeenschap ervaren. Hoewel die gemeenschap zich niet in één afgebakende geografische ruimte begeeft, bleek het toch mogelijk om de gemeenschap te tekenen met pen en papier. Dat toont dat narrative mapping niet alleen gebruikt kan worden om fysieke ruimtes te visualiseren, maar ook sociale ruimtes.

3. THEORETISCHE ACHTERGROND: NARRATIVE MAPPING LEGT PERCEPTIES VAN DYNAMISCHE RUIMTES VAST

In de geografische en sociale wetenschappen worden verschillende vormen van *mapping* gebruikt. Narrative mapping komt voort uit een traditie binnen de menselijke geografie en beschouwt ruimtes en plekken niet alleen als statisch en materieel, maar ook als iets dat voortdurend in verandering is en verweven met de sociale wereld. In haar baanbrekend werk *For Space* beschrijft Massey (2005) dat inzicht in ruimtes essentieel is als we ongelijkheden willen onderzoeken. In haar visie is een ruimte nooit voltooid, maar wel altijd in verandering en onder invloed van sociale processen en machtsdynamieken.

Narrative mapping koppelt een waarde aan hoe mensen die veranderende ruimtes zien. Een getekende kaart geeft geen volledig beeld van de werkelijkheid, maar toont een van de vele mogelijke representaties van een ruimte (Kitchin, 1994; Reinders, 2015). Als je bijvoorbeeld aan vijf mensen vraagt om een woonproject te tekenen, krijg je vijf verschillende tekeningen. Vraag je een jaar later aan dezelfde persoon om het woonproject opnieuw te tekenen, kan je ook een andere tekening krijgen. De ruimte kan veranderd zijn of de perceptie van die persoon tegenover de ruimte is anders. Iedereen heeft andere ruimtelijke denkbeelden (Kitchin, 1994). In de literatuur is ook sprake van cognitieve (Kitchin, 1994) of mentale (Brennan-Horley, 2010) kaarten als het gaat over de verschillende percepties die mensen hebben van een plaats.

Narrative mapping biedt verhalende voorstellingen van de denkbeelden die mensen hebben over een ruimte. Een narratief is op zijn beurt een gestructureerd verhaal van gebeurtenissen en ervaringen, ingebed in een bepaalde context, overtuigingen en sociale praktijken. Volgens een interpretivistische traditie van sociaalwetenschappelijk onderzoek zijn narratieven interessant omdat ze meer zijn dan verhalen (Bevir, 2006). Het zijn kaders die mensen gebruiken om hun eigen acties en de wereld om hen heen te begrijpen en vorm te geven (ibid). Narrative mapping maakt het mogelijk om dergelijke narratieven te bestuderen en ze te verbinden met ruimtes en plaatsen.

4. NARRATIVE MAPPING IN DE PRAKTIJK: THUISGEVOELEN IN EEN LGBTQ+-INCLUSIEVE COHOUSING.

In dit deel leg ik uit hoe narrative mapping in de praktijk wordt toegepast, met als voorbeeld het onderzoeksproject over thuisgevoelens in een LGBTQ+-inclusieve cohousing. In drie stappen bespreek ik verschillende manieren waarop narrative mapping gebruikt kan worden en schuif ik een aantal vragen naar voren die je in beschouwing zou kunnen nemen als je deze methode gebruikt.

In dit onderzoeksproject wilden we te weten komen wat de betekenis en ervaring van 'thuis' is voor bewoners in een LGBTQ+-inclusieve woongroep in Wenen (Stoisser & van Gent, 2025). Het cohousingproject beloofde een safe space te worden voor bewoners die zich als LGBTQ+ identificeren. Uit interviews en narrative mapping bleek dat de betekenis en ervaring van 'thuis' voor alle bewoners verschillend is, waardoor er conflicten ontstonden in de groep.

Stap 1: De mapping-oefening voorbereiden en ontwerpen

Bij het ontwerp van de narrative mapping-oefening zijn er verschillende elementen waar je rekening mee moet houden. Begin je met de narrative mapping of met een algemeen interview? Welke vragen of aanwijzingen geef je de deelnemers bij het begin van de mapping? Welke materialen voorzie je om de tekening te maken? Op welke schaal wordt de tekening gemaakt?

In het onderzoek over de LGBTQ+-cohousing startten we met een algemeen semigestructureerd interview waarin we peilden naar de motivatie van de deelnemers om te verhuizen naar de cohousing, hun verwachtingen van de cohousinggroep en hun ervaringen om er te wonen. We wilden ervoor zorgen dat de deelnemers zich goed voelden bij ons als onderzoekers en we wilden meer te weten komen over hun verwachtingen van de cohousing en hun motivaties om er te wonen. Dat hielp later om de narratieven die uit de kaart naar voren kwamen beter te begrijpen. We waren ons ervan bewust dat de interviewvragen aan het begin mogelijk een invloed hadden op de tekeningen. Maar we wisten ook dat niet iedereen goed kan tekenen of zich er comfortabel bij voelt. De algemene interviewvragen zijn een manier om ook mensen bij het onderzoek te betrekken die niet kunnen of willen tekenen. Daar kan je rekening mee houden als je deelnemers zoekt voor je onderzoek of project: als je het onderzoek omschrijft als een creatief project met tekenen, zullen sommige mensen misschien twijfelen om deel te nemen.

Aangezien ons doel was om inzicht te krijgen in de perceptie van de deelnemers over de cohousing, kozen we het terrein van het woonproject en de nabije omgeving als ruimtelijke schaal. Concreet vroegen we de deelnemers om een kaart van hun 'thuis' te tekenen, te beginnen met hun cohousing en de buurt. Op het einde vroegen we ook naar gevoelens van thuis buiten de cohousing. Dat bleek essentieel: sommige bewoners hadden nog een groot netwerk buiten de cohousing, terwijl anderen voor hun thuisgevoelens volledig afhankelijk zijn van hun netwerk binnen de cohousing. Dat was belangrijke informatie om de verhalen van de bewoners te begrijpen.

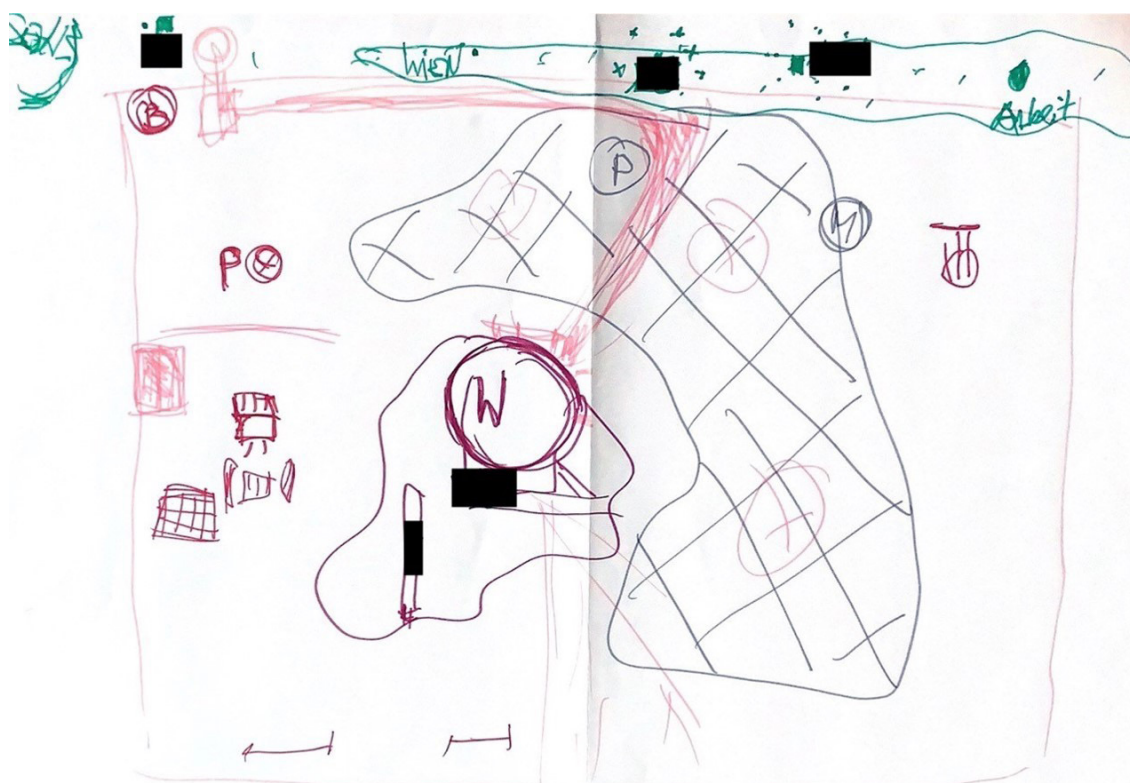
Bij het ontwerpen van de aanwijzingen voor de mapping wilden we de vraag beknopt houden, en tegelijk ook ruimte laten voor de deelnemers om hun eigen betekenis van 'thuis' in te vullen. We leidden de mapping-oefening in als volgt (vertaald uit het Duits): 'Schets je huis, de woongroep en de buurt zoals jij die ziet, en geef aan waar je je dagelijkse leven doorbrengt en waar je je thuis voelt.'

Voor de mapping gaven we de deelnemers een leeg A3-blad en gekleurde pennen. Een leeg wit blad laat de deelnemers toe om die elementen uit de cohousing te tekenen die ze zelf belangrijk vinden. Wij vonden dat een goede methode omdat we ook informatie konden halen uit wat er niet op de kaarten werd getekend. Een andere mogelijkheid is om deelnemers een plattegrond te geven van een stad of een gebouw en ze daarop te laten tekenen.

Stap 2: De narrative mapping uitvoeren

De deelnemers reageerden op verschillende manieren op de vraag. Sommigen begonnen meteen te tekenen; anderen hadden het moeilijk omdat de oefening heel open was. Ze waren onzeker over de vage instructies, waarop we reageerden dat we willen begrijpen hoe zij zelf hun thuis zien en dat we hen vrij willen laten in wat ze willen tekenen. Als ze zich daarna nog steeds onzeker voelden, gaven we concretere instructies en vroegen we om eerst het cohousingproject te tekenen. We voegden eraan toe dat het niet de bedoeling was om een mooie tekening te maken. We raden aan om voorbereid te zijn op verschillende reacties op de oefening en om te weten hoe je zal reageren op deelnemers die moeite hebben met de vraag. De narrative mapping duurde gemiddeld 30 minuten, zonder het voorbereidende semigestructureerd interview.

Een ander belangrijk aspect om over na te denken is of je wil dat de deelnemers hun tekening toelichten terwijl ze tekenen, of dat je ze eerst laat tekenen en de kaart later laat uitleggen. Aangezien wij ons richtten op hoe bewoners zich met hun LGBTQ+-identiteit voelen in ruimtes, hadden we meer interesse in het narratief bij de tekening dan in de tekening zelf. Daarom vroegen we de deelnemers om tijdens het tekenen uit te leggen wat ze aan het tekenen waren. We stelden vragen als: 'Welke ruimtes heb je getekend? Waar voel je je thuis en waarom?' Met de gekleurde stiften koppelden sommige deelnemers kleuren aan hun gevoelens. Barbara bijvoorbeeld gebruikte de kleur grijs om ruimtes aan te geven waar ze zich ongemakkelijk voelt (zie Kaart 1). De kleuren waren ook handig voor ons om de opgenomen vertelling bij de tekening te volgen in de analysefase. Tijdens het interview zorgden we ervoor dat we herhaalden wat we zagen, zodat we de opname tijdens de analyse gemakkelijker konden begrijpen: 'Nu heb je een grijze X in het midden van het blad getekend. Wat betekent dat?'

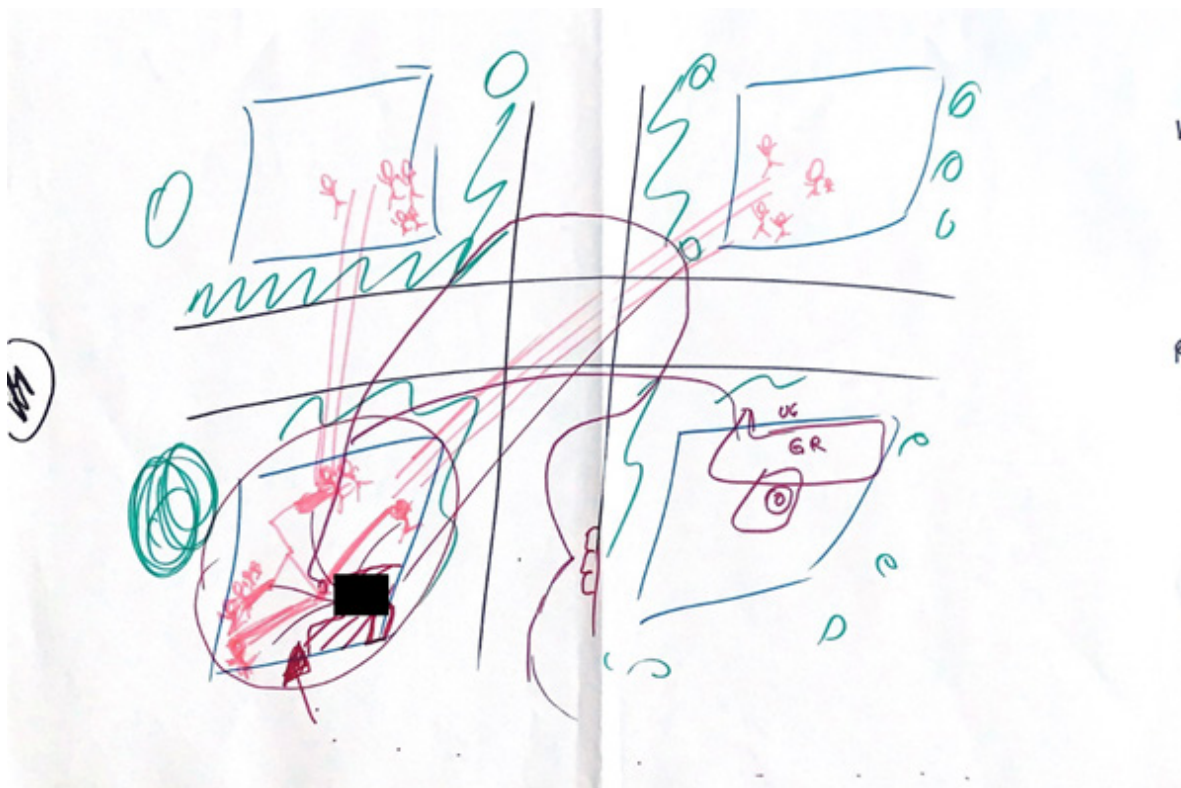
Kaart 1. Barbara

Stap 3: De data analyseren

Bedenk op voorhand welke rol de kaarten spelen in de analyse en hoe je ze wil gebruiken om de onderzoeksresultaten te presenteren. We wilden achterhalen welke ruimtes mensen gebruiken en hoe ze zich daar voelen. Daarom gebruikten we de kaarten om verhalen uit te lokken bij de deelnemers over hun gevoelens. In onze analyse richtten we ons voornamelijk op de gesproken woorden en gebruikten we de kaarten als basis om de gesprekken te begrijpen. Je zou ook meer nadruk kunnen leggen op een analyse van de getekende kaart. Het boek *Visual Methodologies* (Rose, 2023) geeft goede informatie over dergelijke analyses.

Kaarten kunnen ook nuttig zijn om onderzoeksresultaten bekend te maken. In onze onderzoekspaper (Stoisser & van Gent, 2025) gebruikten we de kaart van Barbara om de sociale en ruimtelijke kloof tussen de bewoners aan te tonen. Het cohousingproject dat we onderzochten bestaat uit vier gebouwen. Barbara tekende het gebouw waarin zij woont in het paars, aangeduid met een 'W' voor 'Wohnung' (appartement). Ze gebruikte grijs voor de andere drie gebouwen en markeerde ze met 'x' om aan te geven dat ze een hekel heeft aan die ruimtes en de mensen die er wonen. In haar dagelijks leven vermijdt ze die ruimtes. De kaart was een duidelijke, sprekende manier om te tonen hoe zij 'thuis' ervaart in het cohousingproject en hoe haar gebruik van de ruimte verbonden is met ervaringen van homofobie.

Een ander voorbeeld is de kaart van Astrid (zie Kaart 2). De mensen in roze en de pijlen van haar appartement naar andere tonen de sociale connecties die ze heeft in de gebouwen. De paarse lijn toont waar ze loopt als ze terugkomt van haar werk: eerst door de tuin om te kijken hoe het gaat met de planten, daarna langs de andere gebouwen om te zien of er burens thuis zijn. Ze voelt zich duidelijk thuis en gebruikt de ruimte ook zo. Astrid ziet een gemeenschap in de LGBTQ+-inclusieve cohousinggroep die met haar de visie deelt op *queerness* en wat het zou moeten betekenen voor de groep.

Kaart 2. Astrid

Narrative mapping toonde in ons onderzoek de verbanden tussen hoe bewoners de ruimte gebruiken, hoe ze zich voelen in het cohousingproject en de sociale dynamiek in de groep. In combinatie met de semi-gestructureerde interviews zagen we dat die sociale dynamiek zich ontwikkelt rond het beeld van LGBTQ+-inclusie. Narrative mapping was een geschikte methodiek om sociale en ruimtelijke eigenschappen met elkaar te verbinden en om ervaringen van inclusie en uitsluiting visueel weer te geven.

5. NARRATIVE MAPPING ALS EEN PARTICIPATIEVE METHODIEK

Narrative mapping biedt een uitgelezen mogelijkheid om diverse groepen te betrekken bij onderzoek, beleidsvorming, ideeënvorming, enzovoort. De methodiek komt voort uit de menselijke geografie en is gebaseerd op het idee dat het cruciaal is om te begrijpen wie welke ruimtes in een stad mag gebruiken als we ongelijkheid willen bestrijden (Massey, 2005). De maps kunnen onthullen hoe mensen die vaak buiten beschouwing worden gelaten ruimtes waarnemen en ervaren, bijvoorbeeld bij stadsplanning. Met narrative maps kunnen we die groepen betrekken bij besluitvormingsprocessen. Narrative mapping benadrukt alledaagse ervaringen als waardevolle kennis en kan die kennis zichtbaar maken naast de meningen van experts en van de overheid (Pánek, 2016). Verder kan het visuele materiaal dat door narrative mapping ontstaat de basis vormen voor actie. Getekende kaarten die laten zien waar mensen zich wel of niet thuis voelen in een stad kunnen bijvoorbeeld gebruikt worden om te pleiten voor een toegankelijke en inclusievere stadsplanning.

REFERENTIES

Bevir, M. (2006). How Narratives Explain. In D. Yanow & P. Schwartz-Shea (Eds.), *Interpretation and method: Empirical research methods and the interpretive turn* (pp. 281–290). M.E. Sharp, Inc. <https://doi.org/10.4324/9781315703275>

Brennan-Horley, C. (2010). Mental mapping the 'creative city.' *Journal of Maps*, 6(1), 250–259. <https://doi.org/10.4113/jom.2010.1082>

Gieseeking, J. J. (2020). *A queer New York: Geographies of lesbians, dykes, and queers*. New York University Press. https://transreads.org/wp-content/uploads/2022/09/2022-09-27_63332af06e1d6_2020AQueerNewYork.pdf

Götz, N., & Holmén, J. (2018). Introduction to the theme issue: "Mental maps: Geographical and historical perspectives." *Journal of Cultural Geography*, 35(2), 157–161. <https://doi.org/10.1080/08873631.2018.1426953>

Kitchin, R. M. (1994). Cognitive maps: What are they and why study them? *Journal of Environmental Psychology*, 14(1), 1–19. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80194-X](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80194-X)

Massey, D. B. (2005). *For space*. SAGE.

Pánek, J. (2016). From Mental Maps to GeoParticipation. *The Cartographic Journal*, 53(4), 300–307. <https://doi.org/10.1080/00087041.2016.1243862>

Reinders, R. (2015). Reimagining Nieuwland: Narrative Mapping and the Mental Geography of Urban Space in a Dutch Multiethnic Neighborhood. In W. Fischer-Nebmaier, M. P. Berg, & A. Christou (Red.), *Narrating the city: Histories, space and the everyday* (Vol. 15, pp. 79–135). Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctt130h8nt.8>

Rose, G. (2023). *Visual methodologies: An introduction to researching with visual materials* (5th edition). Sage. <https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/visual-methodologies.pdf>

Rust, P. C. (2000). Make Me a Map: Bisexual Men's Images of Bisexual Community. *Journal of Bisexuality*, 1(2–3), 47–108. https://doi.org/10.1300/J159v01n02_03

Stoisser, L., & van Gent, W. (2025). LGBTQ+-inclusive Co-Housing: Queer Senses of Home in a Mixed Development. *Housing, Theory and Society*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/14036096.2025.2467958>

Tersteeg, A. K., & Pinkster, F. M. (2016). “Us Up Here and Them Down There” How Design, Management, and Neighborhood Facilities Shape Social Distance in a Mixed-Tenure Housing Development. *Urban Affairs Review*, 52(5), 751–779. <https://doi.org/10.1177/1078087415601221>

ONTWERPEND ONDERZOEK

ELKE IELEGEMS, MICHELINE PHLIX, RUTH STEVENS, ANN PETERMANS

SAMENVATTING

In dit hoofdstuk illustreren we via drie casestudies de praktische toepasbaarheid van ontwerpend onderzoek of *research by design*. Ontwerpend onderzoek houdt in dat er tijdens het onderzoeksproces ontwerp oplossingen worden gemaakt om tot nieuwe inzichten te komen of als deel van een eindresultaat. Aan de hand van concrete voorbeelden tonen we hoe ontwerpend onderzoek rijke en soms onverwachte bevindingen genereert, een krachtig communicatiemiddel biedt, complexe thema's helpt ontrafelen, en een platform kan zijn voor participatief en interdisciplinair onderzoek. In dit hoofdstuk komen enkele aandachtspunten aan bod waar je rekening mee moet houden wanneer je ontwerpend onderzoek gebruikt. Ontwerpend onderzoek biedt een waardevolle aanpak om theorie en praktijk te verbinden binnen uiteenlopende disciplines en binnen complexe ruimtelijke vraagstukken.

- 1 **INLEIDING: EEN VERRIJKENDE WISSELWERKING**
- 2 **CASE 1: EEN RIJK PROGRAMMA VOOR STADSKLOOSTER NIEUWLAND TE BORGLOON**
- 3 **CASE 2: KOLDERBOS - SOCIALE NODEN IN KAART BRENGEN IN EEN SUPERDIVERSE WIJK**
- 4 **CASE 3: DE BOUWKOST VAN INCLUSIEVE, PUBLIEKE GEBOUWEN**
- 5 **GELEERDE LESSEN: UNIEKE EIGENSCHAPPEN VAN ONTWERPEN ALS MEERWAARDE VOOR ONTWERPEND ONDERZOEK**

1. INLEIDING: EEN VERRIJKENDE WISSELWERKING

Aan de faculteit Architectuur en Kunst van de Universiteit Hasselt (UHasselt) werkt in de onderzoekslijn *Designing for wellbeing and diversity* een multidisciplinair team van architect-onderzoekers, aangevuld met agogen, communicatiewetenschappers en psychologen. In dat team doen wij vooral (interieur)architecturaal onderzoek, bijvoorbeeld over hoe omgevingen te ontwerpen rekening houdende met welbevinden en diversiteit. Die multidisciplinariteit in ons team verrijkt het ruimtelijk onderzoek dat we doen met een diversiteit aan diepgaande belevingsgerichte en menselijke inzichten. De rol van ontwerpen staat vaak centraal tijdens onze onderzoeksprojecten. We ontwikkelen daarbij maquettes, 3D-modellen, kaarten, ontwerpschetsen en meer. Met die materialen gaan we aan de slag om problemen aan te kaarten, mogelijke oplossingen of toekomstscenario's te verkennen of verschillende stakeholders samen te brengen om te praten of te co-creëren. Deze aanpak is sterk oplossingsgericht en helpt ons complexe uitdagingen aan te pakken. We merken dat deze manier van werken niet alleen waardevol is voor ontwerpers, maar ook voor andere disciplines en onderzoeksdomeinen. In dit hoofdstuk nemen we je mee in de verhalen van Micheline (agoge, onderzoeker), Ruth (architect-onderzoeker en didactisch onderzoeker) en Elke (architect-onderzoeker) om te tonen hoe onze manieren van aanpak het onderzoek en praktijk versterken en verrijken.

We maken daarbij de methodiek ontwerpend onderzoek concreet. We starten met de term te verduidelijken en leggen aan de hand van drie casestudies uit hoe we de methodiek in de praktijk hebben toegepast. Vervolgens bespreken we enkele geleerde lessen uit onze ervaring en volgt er een samenvatting over hoe de unieke karakteristieken van ontwerpen een meerwaarde zijn voor zowel architecturaal als sociaalwetenschappelijk onderzoek.

We focussen hier vooral op voorbeelden uit architectuur en interieurarchitectuur - telkens met oog voor sociale aspecten - uit onze eigen onderzoekservaring, maar ontwerpend onderzoek kan ook breder worden ingezet. Voorbeelden van ontwerpend onderzoek in het domein van bijvoorbeeld software design, website interfaces of product design, gebruikmakend van film, schetsen of kunstinstallaties kan je terugvinden in het special issue *Research by Design* (Morisson & Sevaldson, 2010).

1.1 Wat is ontwerpend onderzoek?

Ontwerpend onderzoek is een vrij recente onderzoeksmethodiek waarbij ontwerpen en ontwerp oplossingen zoeken een belangrijke rol spelen in het onderzoeksproces (Frayling, 1993; Roggema, 2016). Enerzijds kan het ontwerp een deel zijn van het eindresultaat. Bijvoorbeeld, in een onderzoek rond (on)veiligheid in een buurt kan een nieuw ontwerp voor de straat het eindresultaat zijn van inzichten verzameld uit interviews met wijkbewoners. Anderzijds kan ontwerp in onderzoek gebruikt worden als deel van het proces om tot nieuwe inzichten te komen. Bijvoorbeeld, een onderzoeker kan via verschillende ontwerpvoorstellen inzicht krijgen in de ervaringen van buurtbewoners omtrent (on)veiligheid in hun buurt.

De literatuur toont verschillende manieren van aanpak uit diverse perspectieven (Godin & Zahedi, 2014), maar een insteek die hierbij kan ondersteunen is die van Roggema (2016). Het proces van ontwerpend onderzoek kan volgens Roggema in drie fasen opgedeeld worden, waar telkens onderzoek en ontwerp aan te pas komen:

1. **De pre-designfase betreft het voorbereiden van de ontwerpfase.** Vooraleer er ontworpen wordt, is het belangrijk om inzicht te krijgen in het onderzoeksthema, de doelgroep, de context, de

gebruikersnoden, enzovoort. Deze fase is analytisch van aard met als doel de latere ontwerpfase te voeden. De vraag 'wat is er (in de huidige context)?' staat in deze fase centraal. In deze fase kun je beroep doen op traditionele onderzoeksmethoden, zoals interviews of focusgroepen, om dit inzicht te verwerven.

2. De inzichten uit de pre-design fase neem je mee naar **de designfase. In deze fase wordt er ontworpen** en staat een meer verkennende focus centraal waarbij de vraag wordt gesteld: '**Wat zou er kunnen zijn?**' Tijdens het ontwerpen kan je de vorige vraag uit de pre-designfase visueel vormgeven. Vaak wordt er in deze fase samengewerkt met belanghebbenden. Zo kunnen bijvoorbeeld ontwerpvoorstellen gebruikt worden om na te gaan of de ontwerpen het probleem voor belanghebbenden kunnen oplossen.
3. De **post-designfase betreft het presenteren van de resultaten die voortvloeien uit de designfase.** Deze fase heeft een meer reflectieve focus waarbij je de volgende vraag kan stellen: 'Wat zal er zijn?' Het betreft dus pistes verkennen om ontwerpvoorstellen daadwerkelijk uit te voeren.

Vervolgens formuleert Roggema (2016) drie voorwaarden voor ontwerpend onderzoek: het ontwerpproces moet (1) ingebed zijn in de lokale, culturele en politieke context; (2) ruimte bieden voor onverwachte verkenningen om de best passende oplossingen voor een ontwerp vraagstuk te identificeren; en (3) de ontwikkeling van nieuwe kennis benadrukken. De casebeschrijvingen hieronder maken duidelijk wat die voorwaarden inhouden in de praktijk.

De volgende drie cases gebruiken ontwerpend onderzoek als methodiek in verschillende contexten. De concrete aanpak wordt telkens besproken met behulp van de fasen van Roggema.

2. CASE 1: EEN RIJK PROGRAMMA VOOR STADSKLOOSTER NIEUWLAND TE BORGLOON

2.1. Context

Borgloon (België) is een kleine stad met 11.580 inwoners. De stad kent veel historische panden, waaronder het 17e-eeuwse Brigittijnenklooster Nieuwland. Het stadsbestuur van Borgloon overwoog om administratieve diensten en openbare functies in het klooster te vestigen. Ze wilden participatief aan de slag gaan om samen met de bewoners tot een gedragen visie te komen. Om daaraan tegemoet te komen zetten we een participatief traject op.

2.2. Concrete aanpak van het ontwerpend onderzoek

Het participatief traject bestond uit twee workshops in juni en september 2019.

2.2.1. Pre-design fase

Deze fase bestond uit een voorstudie van architect-onderzoeker Stevens op de site en een verkenning van de noden die het stadsbestuur opgelijst had voor de site. Vervolgens werd een open oproep gelanceerd waarin we bewoners uitnodigden voor beide workshops. Het opzet was dat bewoners samen met masterstudenten architectuur en interieurarchitectuur mogelijke invullingen voor klooster Nieuwland konden bedenken. De eerste workshop in juni 2019 startte met een plenair gedeelte in de kapel van klooster Nieuwland, waar we eerst uitleg gaven over ontwerpen voor welbevinden en de tool waarmee we collectief gingen ontwerpen, gebruikmakend van de tool Building Storey/ies (zie Stevens et al., 2019 voor de wer-

king en context van het spel). Dit op scenario's gebaseerde kaartspel ondersteunt architecten, planners en stakeholders bij het ontwerpen met het oog op welbevinden van de doelgroep op een bepaalde site. Dat betekent dat we het bestaande programma van eisen¹ van een plek verrijken met andere functies die een waardevolle toevoeging kunnen zijn voor de beleving van gebruikers van een site. Denk bijvoorbeeld aan een snackbar, bistro of mini-filmmuseum bij een bioscoop, of een vogelspothut of knutselschuur bij een speeltuin in de natuur. We doen dat door op creatieve wijze de benodigde ingrediënten te verkennen en te combineren, zoals psychologische behoeften van de doelgroep, sociale en ruimtelijke mogelijkheden in de context, andere gebruikers en interessante thema's voor activiteiten en acties.

Figuur 1. Impressie klooster Nieuwland

2.2.2. Designfase

Na de pre-designfase waar deelnemers het project en de tool leerden kennen, verdeelden we de deelnemers in groepjes over verschillende kamers onder begeleiding van masterstudenten. In die kleinere groepjes gebruikten deelnemers onder andere spelkaarten met voorgedrukte thema's en activiteiten binnen een thema om uit te drukken welke activiteiten zij graag zouden beleven op de site, welke zij als storend zouden ervaren, en voor welke belevingen ze open stonden. Een voorbeeld was het thema 'food & drinks'; een activiteit die we op dat kaartje terugvinden is high tea of kookworkshop. Door spelkaarten te koppelen met andere voorgedrukte kaarten die menselijke behoeften bevatten, zoals de nood tot intergenerationeel contact of de nood tot zelfontplooiing (zie Figuur 2), werden ze uitgedaagd om de activiteit persoonlijk te

1 Het programma van eisen is een specifiek en gedetailleerd document opgesteld door een opdrachtgever van een bouwproject, dat een overzicht biedt van alle wensen en eisen die de opdrachtgever ten aanzien van het te bouwen project heeft op gebied van functie, gebruikers, materialen, enzovoort.

maken en ideeën van anderen samen te voegen. Door in groep te debatteren en kaartjes aan elkaar te koppelen op het speelbord met activiteiten of noden, werd de groep uitgedaagd om activiteiten te clusteren op zo'n manier dat die elkaar niet stoorden, maar net konden bekrachtigen. Extra spelkaartjes werden gebruikt om activiteiten verder uit te diepen en vervolgens te vertalen naar ruimtelijke kenmerken waaraan de uiteindelijke realisatie van het klooster zou moeten voldoen. Na een uur van co-creatie in kleinere groepjes bespraken we de resultaten in de grote groep.

Figuur 2. Het resultaat van een van de groepjes

Na de workshop analyseerden we de resultaten en ontwikkelden we samen met de studenten via ontwerpend onderzoek vier scenario's voor de herbestemming van het klooster. Elk scenario bood een mix van activiteiten en publieke functies en werd voorgelegd aan het stadsbestuur:

- Community hub met bijvoorbeeld jeugdherberg, kinderopvang, dorpsrestaurant, meditatiehoek, studiecellen, lokalen voor de verenigingen.
- Belevingsbibliotheek met bijvoorbeeld leescafé, buitentheater, boekenclub, escape room, buitenklasje, buitencinema, specifieke bib-ruimtes voor de verenigingen.
- Deeltuin met bijvoorbeeld volkstuintjes, educatie rond groen, workshops koken, hondentoilet, houtbewerkingsworkshops, picknickevents.
- Loonse start-up met vergaderlokalen, netwerkevents, atelierruimtes (keramiek, beeldhouwkunst), tijdelijke logies voor bijvoorbeeld zakenmensen.

2.2.3. Post-design fase

Tijdens de post-design fase organiseerden we een actief terugkoppelingsmoment als tweede workshop. In deze workshop nodigden we alle deelnemers van de eerste workshop uit en de leden van het toenma-

lige schepencollege van Borgloon. We stelden eerst de vier scenario's voor met een grote poster en een bijbehorende maquette. Op de posters stonden de grondplannen van de site met een nieuwe program-matorische invulling en een blauwdruk van het speelveld van Building Storey/ies dat aanleiding gaf tot het ontwerp van dit specifieke, rijke programma. Na een korte introductie per scenario, gingen alle aanwezigen een kwartier per scenario in debat.

Figuur 3. Sfeerbeelden van het terugkoppelingsmoment

Deze resultaten sloten aan bij de stedelijke noodzaak om leegstaande panden te herbestemmen, ondanks de moeilijkheden die vaak gepaard gaan met de omvang en kosten van dergelijke panden. In dit project zorgde ontwerpend onderzoek voor het visueel maken en betrekken van burgers en bestuur bij het beheer van het erfgoed van de stad op een laagdrempelige manier. De resultaten voedden ook een vervolgproject bij de Vlaams Bouwmeester.

3. CASE 2: KOLDERBOS - SOCIALE NODEN IN KAART BRENGEN IN EEN SUPERDIVERSE WIJK

3.1. Context

Kolderbos is een sociale woonwijk in Genk (België) met 2636 inwoners (Provincies.incijfers, 2024). Genk is een superdiverse stad, deels door haar mijn- en arbeidsmigratiegeschiedenis. Ook in de wijk Kolderbos is dat het geval, met 76.8% van de inwoners van buitenlandse afkomst (Provincies.incijfers, 2024). Deze superdiversiteit omvat niet alleen migratieachtergrond, maar onder andere ook leeftijd, klasse, taal en woningtypes. Kolderbos bestaat uit verschillende woningtypes, zoals hoog- en laagbouw appartementen,

bungalows en huizen. De meeste buurtbewoners zijn vandaag woningeigenaars, maar daarnaast verhuurt een sociale huisvestingsmaatschappij in deze buurt ook wooneenheden, waaronder vooral appartementen. Recent werd een masterplan voor herontwikkeling van Kolderbos opgesteld door Team Vlaams Bouwmeester in samenwerking met verschillende betrokken partijen.

3.2. Concrete aanpak van het ontwerpend onderzoek

In dit project stond het herontwerpen van de publieke ruimte van Kolderbos centraal (Phlix et al., 2024). Gezien de superdiverse bevolking met bijgevolg ook diverse woonnoden en -wensen, was het cruciaal om te vertrekken van de ervaringen van de bewoners zelf. Daarvoor werkten we samen met masterstudenten (interieur)architectuur van de UHasselt.

3.2.1. Pre-design fase

De pre-design fase startte met de masterstudenten vertrouwd maken met belangrijke topics zoals superdiversiteit en *ageing in place*. Daarnaast gebruikten de studenten vier persona's zodat ze de doelgroep beter leerden kennen. Een persona is een fictief personage (zie hoofdstuk 13). Om de onderzoekscontext goed te begrijpen organiseerden we een begeleide rondleiding doorheen Kolderbos en kregen de studenten toegang tot informatie over de wijk. Op basis daarvan maakten ze een maquette van de wijk. Nadien vond het veldwerk plaats waarbij de studenten 34 interviews afnamen en verschillende locaties in Kolderbos observeerden.

Uit de data-analyse kwamen negen thema's: groene ruimtes, parkeerplaatsen en garages, privaat-publieke overgangen, bakens, afvalmanagement en sluikestorten, gebruik van balkons, veiligheid, speelruimtes, verlaten en ondergebruikte zones. Er kwamen ook vier veelbesproken publieke ruimtes van de wijk naar voren die op dat moment te weinig of op een negatieve manier gebruikt werden. Die locaties werden in de designfase gebruikt voor het ontwerpen. Verder identificeerden we diverse noden onder de inwoners, zoals zorgnoden, te grote woningen of nood aan opberg- of gebedsruimte. Er kwamen ook tegenstrijdigheden en spanningen naar voren zoals vroegere versus nieuwere inwoners en eigenaars versus (sociale) huurders. Al die resultaten gaven mee richting aan de designfase.

3.2.2. Designfase

Vertrekkende van de inzichten uit de pre-designfase gingen we in deze fase de ontwerpmogelijkheden verkennen voor de vier geïdentificeerde publieke ruimtes. Studenten werden in vier groepen verdeeld, elk groepje met een persona en een locatie waarvoor ze moesten ontwerpen. Elke groep werkte een (visuele) ruimtelijke probleemstelling uit voor de toegewezen locatie. Op basis daarvan begon het ontwerpen. De studenten werden hierin begeleid door een interdisciplinair team van een architect en sociale wetenschappers. Tussentijds presenteerden ze hun ontwerpvoorstellen aan verschillende betrokkenen, waaronder bewoners, de wijkwerking Kolderbos en Dienst Ruimte van stad Genk. Op basis van die feedback herwerkten de studenten hun ontwerp tot hun finale ontwerpvoorstel.

De volgende beelden geven de vier ontwerpvoorstellen weer van de studentengroepen aan het eind van de designfase.

Figuur 4. Modulaire boxen (linksboven), buitenkeuken en gedeelde tuinschuur (rechtsboven), multifunctioneel pad (linksonder), gedeelde garageboxen en voortuin (rechtsonder)

3.2.3. Post-designfase

Na afloop van het betrokken opleidingsonderdeel voerden we een post-designfase uit. Allereerst presenteerden we de resultaten van het ontwerpend onderzoek aan de stad Genk en de betrokken sociale huisvestingsmaatschappij. Op basis van de positieve feedback werden mogelijkheden tot verdere samenwerking en uitrol van de ontwerpen verkend. Vertegenwoordigers van de sociale huisvestingsmaatschappij waren geïnteresseerd in het herontwerp van de aanwezige garageboxen tot een collectieve ruimte. Bijgevolg startten we enkele maanden later een live project op, opnieuw in samenwerking met masterstudenten (interieur)architectuur. Gedurende twee weken testten we de mogelijkheden van de herontworpen garageboxen (als collectieve ruimte) in de praktijk met een opendeurdag op locatie van het finale ontwerp. Daarbij nodigden we verschillende stakeholders en de wijkbewoners uit (zie Figuur 5).

Figuur 5. Sfeerbeelden van opendeurdag tijdens post-designfase

4. CASE 3: DE BOUWKOST VAN INCLUSIEVE, PUBLIEKE GEBOUWEN

4.1 Context

We gebruiken publieke gebouwen dagelijks om te werken, winkelen, leren of ontspannen. Daarom is het belangrijk dat die ruimtes voor iedereen inclusief en integraal toegankelijk zijn, ook voor mensen met een beperking. Met integrale toegankelijkheid bedoelen we een gebouw en omgeving die iedereen op een gelijkwaardige en onafhankelijke manier kan gebruiken, betreden en begrijpen. Dat gaat dus verder dan de wettelijke basisvereisten die zich richten op rolstoelgebruikers. Architecten en opdrachtgevers denken vaak dat een inclusief, integraal toegankelijk ontwerp veel duurder is, en zien dit als een obstakel om ermee te beginnen (Ielegems & Vanrie, 2023). Omdat er in Vlaanderen nog geen informatie is over de werkelijke kosten daarvan die ook rekening houdt met de gebruikte materialen, schaalgrootte of structuur, voerden we een verkennend onderzoek uit in opdracht van Gelijke Kansen van de Vlaamse overheid (Ielegems et al., 2019). Daarbij wilden we een zo realistisch mogelijke kostenberekening voorleggen.

4.2. Concrete aanpak van het ontwerpend onderzoek

We focussen hier enkel op dat deel van het onderzoek waar we ontwerpend onderzoek als methodiek hebben gebruikt.

4.2.1. Pre-designfase

We selecteerden twaalf bestaande publieke gebouwen, waarvan vier secundaire schoolgebouwen, vier gemeentehuizen en vier kleine handelszaken. Van tevoren wisten we niet hoe inclusief ze waren. We bezochten de gebouwen en evalueerden ze op basis van 119 inclusiecriteria, gebaseerd op een checklist van Vlaams Expertisecentrum Toegankelijkheid, Inter vzw. Het doel van deze studie was om uit te zoeken wat

de kosten zouden zijn om een gebouw 100% inclusief te maken. Daarbij bekeken we twee scenario's: (1) de kosten om het bestaande gebouw te verbouwen en inclusief te maken, en (2) de kosten als het gebouw van meet af aan als nieuwbouw inclusief ontworpen was geweest.

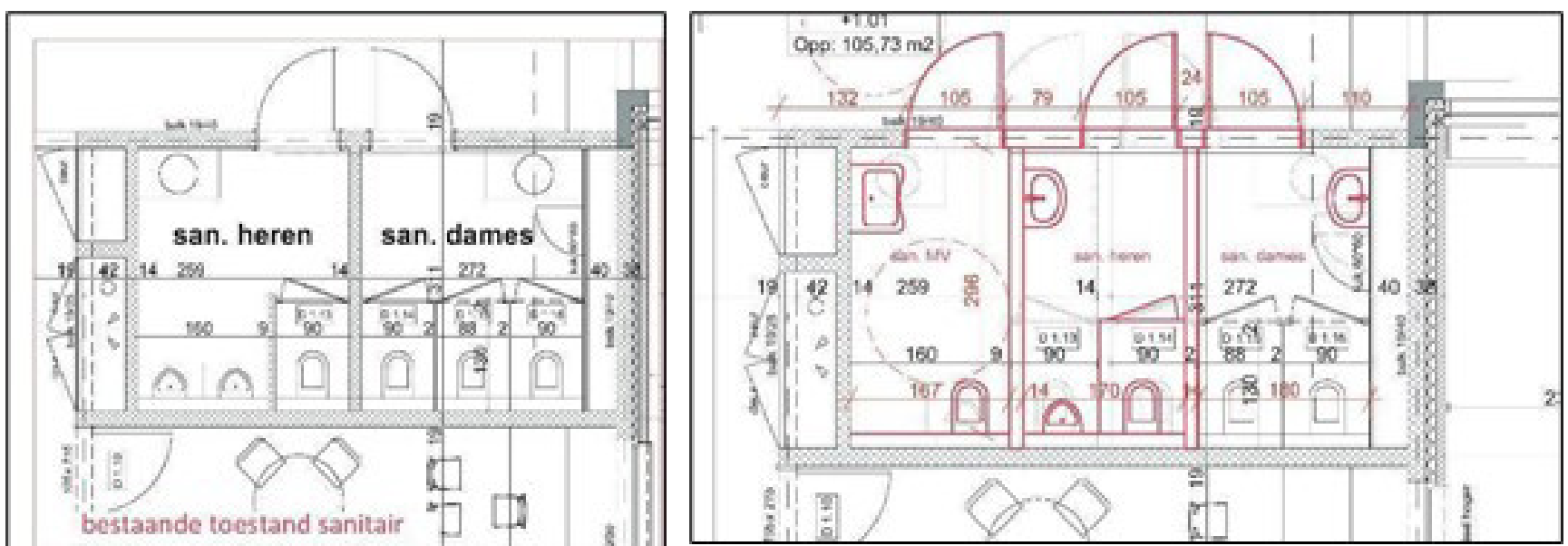
Voor elk criterium waaraan niet werd voldaan zochten we de beste oplossing om het gebouw inclusief te maken. Aan het einde van de pre-designfase hadden we dus voor elk gebouw een lijst met gebreken die niet inclusief waren waarvoor we een ontwerpoplossing zochten. Voor sommige gebreken was een simpele aanpassing nodig, zoals een dubbelhoge trapeuning. Maar vaak was een grotere aanpassing en een nieuw ontwerp nodig, zoals bij een te smalle gang of het gebrek aan aangepast sanitair in het gebouw. Die gebreken namen we mee in de designfase.

4.2.2. Designfase

Om het ontwerpend onderzoek zo objectief mogelijk te laten verlopen, werkten we samen met twee externe ontwerpteams: masterstudenten (interieur)architectuur en een bureau met expertise in publieke gebouwen ontwerpen. Elk team onderzocht voor verschillende gebouwen en voor verschillende criteria de best mogelijke ontwerpoplossingen om ze inclusief te maken voor de scenario's verbouwing en nieuwbouw. Ze kregen daarvoor bestaande plannen, afmetingen, foto's en alle informatie om de situatie realistisch in te schatten.

Er werden spelregels vastgelegd waaraan de teams zich moesten houden. Zo mochten de ontwerpoplossingen niet voorbij de buitenmuren van het gebouw komen. Bijvoorbeeld, bij een te smalle gang mocht geen buitenwand opschuiven, maar moest de oplossing intern gezocht worden. Daarnaast mocht het concept van het gebouw niet volledig wijzigen. Anders kon er geen vergelijking meer zijn tussen de bestaande situatie en de twee scenario's. Regelmatig overleg tussen de teams en de onderzoekers leidde tot ontwerpoplossingen voor elk niet-voldaan criterium, rekening houdend met de bestaande situatie.

Figuur 6 toont een voorbeeld van een schoolgebouw waar geen aangepast toilet aanwezig was per sanitair blok. Het ontwerpteam stelde een herindeling van het sanitair voor met een apart aangepast genderneutraal toilet. Zo bleef het aantal toiletten voor mannen en vrouwen hetzelfde binnen dezelfde oppervlakte. De rode lijnen in de rechtse Figuur 6 zijn de voorgestelde aanpassingen die in dit geval voor de scenario's verbouwing en nieuwbouw hetzelfde waren.

Figuur 6. Bestaande toestand (links), voorgestelde oplossing voor scenario's verbouwing en nieuwbouw (rechts)

4.2.3. Post-designfase

De niet-voldane criteria en bijbehorende ontwerpoplossingen werden gekoppeld aan een gedetailleerde tabel in Excel met hoeveelheden, omschrijvingen, plannen en foto's, zoals in een aanbestedingsdossier. Zo kon een gedetailleerde kostprijsberekening gemaakt worden door verschillende aannemers. De aannemers berekenden vervolgens de meer- of minderkost voor scenario's verbouwing en nieuwbouw ten opzichte van de bestaande toestand van het gebouw. We gebruikten de ontwerpresultaten van de designfase dus als communicatiemiddel met de aannemers, maar ook om meer inzicht te krijgen in de problematiek. Analyse in deze fase toonde bijvoorbeeld enkele terugkerende categorieën die in het eindrapport werden gebundeld: voldoende circulatieruimte, niveauverschillen (waaronder trappen, hellingen en (plateau)liften), aangepast sanitair en vast binnenmeubilair.

Het ontwerpend onderzoek leverde niet alleen ontwerpoplossingen op die dichtbij de realiteit staan, maar ook een manier van presentatie via ontwerpplannen in lijn met hoe aannemers gewend zijn prijzen te berekenen. Zo kregen we een realistisch beeld van de financiële gevolgen van bepaalde ontwerpkeuzes of ingrepen. Die cijfers gebruikten we vervolgens voor een kwantitatieve analyse.

Een verrassend resultaat dat de onderzoekers bijvoorbeeld ontdekten dankzij het ontwerpend onderzoek, was dat sommige oplossingen aangaande voldoende brede circulatie in het nieuwbouw-scenario goedkoper waren dan de werkelijk gemaakte kosten van het bestaande gebouw. Dat resultaat zou niet zijn opgemerkt met traditionele onderzoeksmethoden.

5. GELEERDE LESSEN: UNIEKE EIGENSCHAPPEN VAN ONTWERPEN ALS MEERWAARDE VOOR ONTWERPEND ONDERZOEK

De voorgaande cases tonen hoe ontwerpend onderzoek een meerwaarde kan bieden in projecten die focussen op ruimtelijk onderzoek. In deze sectie vatten we enkele geleerde lessen samen uit onze eigen ervaringen.

Allereerst ervoeren we hoe het ontwikkelde visuele materiaal een krachtig **communicatiemiddel** kan zijn om **complexe thema's bespreekbaar of begrijpbaar** te maken, zeker in een participatief traject. Die visuele aanpak, zoals handgetekende schetsen, kaarten, maquettes, digitale 3D-modellen of prototypes geven een andere vorm aan verzamelde data en maakt de informatie krachtig en universeel begrijpbaar. Zo visualiseerden de ontwerpen in case Kolderbos niet alleen oplossingen op maatschappelijke problemen in deze buurt, zoals het gevoel van onveiligheid, de moeilijke interactie tussen huurders en woningeigenaars, ze waren ook een medium om deze thema's te bespreken en er verder mee aan de slag te gaan. Het live project in de post-designfase van case Kolderbos (case 2) is daarvan een duidelijk voorbeeld. Ook in case Inclusie (case 3) waren de ontwerpresultaten essentieel voor communicatie met een specifieke doelgroep, namelijk aannemers.

Daarnaast stimuleert het visuele materiaal de **verbeelding** en maakt het **toekomstmogelijkheden zichtbaar** op een laagdrempelige manier (De Carli & Frediani, 2021). Tijdens de tweede workshop in case Borgloon (case 1) gebruikten we bijvoorbeeld posters met perspectieven en ontwerptekeningen om de link te leggen tussen de realiteit en de mogelijke toekomstige ontwerpen van het klooster. Dat gaf de gebruikers een idee van wat er later in het herbestemde klooster te beleven valt. Dat resulteerde in een beter begrip van de behoeften van verschillende belanghebbenden, zoals burgers, politici, en werknemers. Het bevoor-

derde ook de zoektocht naar gezamenlijke standpunten en voorkeuren voor de toekomst van klooster Nieuwland.

De tweede geleerde les heeft te maken met de aard en het verloop van een ontwerpproces. Eigen aan een ontwerpproces is namelijk het intuïtieve en creatieve karakter. Elk proces is uniek en leidt tot unieke eindproducten. Met die eigenschappen van een ontwerpproces hebben we zowel opportuniteiten als aandachtspunten ervaren. Een opportuniteit ligt in de mogelijkheid om, via de verwevenheid van ontwerp en onderzoek, **innovatieve en onverwachte oplossingen en resultaten** te creëren die vaak een **win-win** zijn voor gebruikers (Hauberg, 2011). Zo zagen we in case Borgloon (case 1) dat het clusteren van programma's van invulling boeiende mixen van gebruik deed ontstaan waarbij gebruikers samen mogelijkheden zagen voor hun persoonlijke en gedeelde noden. Bovendien toonden de resultaten uit case Inclusie (case 3) dat een slim inclusief ontwerp in sommige gevallen zelfs tot minder kosten kon leiden.

Aandachtspunten die we ervoeren rond de aard en het verloop van een ontwerpproces hadden te maken met de uitdaging om een **balans** te vinden tussen de **intuïtieve ontwerpprocessen (ontwerp)** en de noodzaak om bevindingen op een transparante, gestructureerde en nauwgezette manier te **presenteren en beschrijven (onderzoek)**. Het creatieve en intuïtieve karakter van het ontwerpproces maakt het onderzoek niet altijd eenvoudig, eenduidig of helder te volgen, zeker voor een niet-ontwerper. Er is geen enkele garantie dat je, bij een goed beschreven onderzoekstraject, het ontwerpproces opnieuw kan afleggen met dezelfde stappen en op dezelfde ontwerpresultaten uitkomt. Ontwerpers maken bijvoorbeeld onnoemelijk veel beslissingen doorheen het proces die een invloed hebben op het ontwerpresultaat. Denk in het geval van case Kolderbos (case 2) niet alleen aan beslissingen over de noden en behoeften van buurtbewoners, maar ook aan beslissingen over constructieve details, ergonomische afmetingen, materialen, wetgeving, esthetiek, enzovoort. Daardoor kan je telkens een andere richting uitgaan, wat blijkt uit de diversiteit van de vier zeer verschillende ontwerpen in case Kolderbos. En, hoewel de drie beschreven cases logisch en gestructureerd voorgesteld worden aan de hand van de fasen van Roggema (2016), zoals hierboven beschreven, is de realiteit vaak minder gestructureerd en rechtlijnig.

Ten slotte toont een derde geleerde les dat ontwerpend onderzoek een waardevolle methodiek is om **verschillende disciplines met elkaar te verbinden**. Het oplossen van ruimtelijke vraagstukken raakt aan meerdere (onderzoeks)disciplines. In de cases werkten we bijvoorbeeld als sociale en ruimtelijke onderzoekers samen met ontwerpstudenten, ontwerpers en beleidsmakers in het onderzoeksteam. Dat leidde tot nieuwe inzichten en een beter begrip van verschillende standpunten. We ervoeren ook enkele uitdagingen in deze interdisciplinaire samenwerking. Niet alleen correct communiceren maar ook de ontwerpen goed begrijpen is belangrijk om meningen correct te delen. Daarnaast werd het ontwerp in de besproken cases deels uitgevoerd of ondersteund door studenten. De rol van een ervaren ontwerper-onderzoeker blijft cruciaal, waarbij Lawson & Dorst (2009) benadrukken dat de kwaliteit van ontwerpen ook sterk afhangt van de ervaring en expertise van ontwerpers.

Ondanks de uitdagingen die gepaard gaan met ontwerpend onderzoek, ervoeren wij deze methodiek als een krachtig en veelzijdig instrument met een grote verbindende waarde. De mogelijkheid om verschillende disciplines samen te brengen, complexe ruimtelijke vraagstukken te verkennen en innovatieve oplossingen te genereren, onderstreept de meerwaarde van ontwerpend onderzoek. Hoewel ervaring en samenwerking essentieel blijven voor een succesvolle toepassing, biedt deze aanpak een inspirerend en betekenisvol perspectief voor toekomstig onderzoek en praktijk.

REFERENTIES

- De Carli, B., & Frediani, A. A. (2021). Situated perspectives on the city: A reflection on scaling participation through design. *Environment and Urbanization*, 33(2), 376–395. <https://doi.org/10.1177/09562478211028066>
- Faste, T., & Faste, H. (2012). *Demystifying “design research”: Design is not research, research is design*. Industrial Design Society of America education symposium.
- Frayling, C. (1994). *Research in art and design*. Royal College of Art.
- Godin, D., and Zahedi, M. (2014). Aspects of Research through Design: A Literature Review, In Lim, Y., Niedderer, K., Redström, J., Stolterman, E. and Valtonen, A. (Red.), *Design’s Big Debates - Design Research Society International Conference 2014*, 16-19 June, Umeå, Sweden. <https://dl.designresearchsociety.org/drs-conference-papers/drs2014/researchpapers/85/>
- Hauberg, J. (2011). *Research by design – A research strategy*. AE – Revista Lusófona de Arquitectura e Educação, (5), 46–56. <https://adk.elsevierpure.com/en/publications/research-by-design-a-research-strategy>
- Ielegems, E., Herssens, J., & Vanrie, J. (2019). Directe kosten en baten van Integrale Toegankelijkheid voor publieke gebouwen in Vlaanderen. <http://hdl.handle.net/1942/36702>
- Ielegems, E., & Vanrie, J. (2023). The cost of universal design for public buildings: Exploring a realistic, context-dependent research approach. *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research*. https://doi.org/10.1108/ARCH-07-2023-0178?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate.net%26medium%3Darticle
- Lawson, B., & Dorst, K. (2009). *Design expertise*. Elsevier. <https://doi.org/10.4324/9781315072043>
- Morrison, A. & Sevaldson, B. (2010). Getting Going - Research by Design. *FORMakademisk*. 3. <https://doi.org/10.7577/formakademisk.136>
- Phlix, M., Stevens, R., Vanrie, J., Smetcoren, A.-S., Petermans, A. (2024). The ‘right’ place to age? Exploring age-friendly and diversity-sensitive design in a super-diverse neighbourhood. *The Design Journal*, 27, 533-555. <https://doi.org/10.1080/14606925.2024.2339665>
- Provincies.incijfers. (2024, september). ‘Bevolking/Wijkniveau’. <https://provincies.incijfers.be/dashboard/kernindicatoren/bevolking/bevolking---wijkniveau>
- Roggema, R. (2016). Research by design: Proposition for a methodological approach. *Urban Science*, 1(1), 2. <https://doi.org/10.3390/urbansci1010002>
- Stevens, R., & Desmet, P. M. (2019). Building storey/ies: A scenario card game to architectural-ly design for human flourishing. In *Design for wellbeing* (pp. 138-153). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315121383-10>

PERSONA'S GEVEN DIVERSITEIT EEN GEZICHT

AN-SOFIE SMETCOREN, LIESBETH DE DONDER

SAMENVATTING

Persona's zijn geen droge schema's of abstracte cijfers, maar levende verhalen die de eindgebruiker een gezicht geven. Dit hoofdstuk toont hoe een methode die ooit begon in de softwarewereld nu breed inzetbaar is, van zorg over architectuur tot beleid. Je leest hoe fictieve personages, stevig verankerd in echte ervaringen, onderzoekers en ontwerpers helpen om voorbij stereotypen te kijken en écht in de leefwereld van mensen te stappen. Met een inspirerende casus over ouderen en hun woonvoorkeuren ontdek je stap voor stap hoe je persona's kan ontwikkelen, verrijken met verhalen, en toepassen in de praktijk. Het resultaat: een methodiek die diversiteit zichtbaar maakt en samenwerking tussen stakeholders vergemakkelijkt.

- 1 INLEIDING
- 2 DE OORSPRONG VAN PERSONA'S EN DE MEERWAARDE VAN DE METHODIEK
- 3 ENKELE VOORBEELDEN VAN PERSONA'S IN DE PRAKTIJK
- 4 PERSONA'S ONTWIKKELEN
- 5 TOT SLOT

1. INLEIDING

Wie diensten of producten ontwerpt, denkt tijdens het ontwerpproces aan de potentiële gebruiker. Wie zijn de gebruikers, wat zijn hun noden, en waarom zou de dienst of het product voor hen interessant zijn? Die vragen liggen aan de basis van persona's.

Persona's zijn fictieve personages die de eindgebruiker(s) van een dienst of product weerspiegelen. Hoewel persona's zelf dus fictieve mensen zijn, zijn ze wel gebaseerd op de realiteit, bijvoorbeeld op interviews, bevestigingen of observaties. Door tijdens het ontwerpproces met persona's te werken, kunnen ontwerpkeuzes beter afgestemd worden op de noden en wensen van de eindgebruikers.

Persona's kunnen op heel uiteenlopende manieren vorm krijgen. Soms gaat het enkel om een naam en een korte omschrijving, maar vaak bevatten ze nog andere informatie, zoals een foto of illustratie, demografische gegevens, vaardigheden, karaktertrekken, wensen en behoeften, of zelfs een levensverhaal. Zo'n beschrijving hangt af van het doel waarvoor de persona gebruikt zal worden. Een persona voor commerciële doeleinden zal er anders uitzien dan een persona voor de ontwikkeling van diensten in de sociale sector. Alleszins bevat een persona de nodige informatie om een fictieve eindgebruiker ten volle te begrijpen.

2. DE OORSPRONG VAN PERSONA'S EN DE MEERWAARDE VAN DE METHODIEK

De persona-methodiek vindt zijn oorsprong in de wereld van software- en productontwikkeling. Alan Cooper (1999) introduceerde het concept om de eindgebruiker centraal te stellen bij het ontwerpen van software. Met deze methodiek wilde hij ontwikkelaars ondersteunen om te focussen op een kleine groep van potentiële gebruikers in plaats van op een abstracte, generieke gebruiker.

Persona's worden meestal opgesteld aan het begin van het ontwerpproces en zijn gebaseerd op verschillende data zoals veldonderzoek, interviews, enquêtes, observaties of combinaties daarvan. Ze vormen de schakel tussen eindgebruikers, ontwerpers en andere betrokken stakeholders. Ze maken belangrijke informatie zichtbaar, zoals de noden en behoeften van eindgebruikers, mogelijke manieren waarop ze het product of de dienst kunnen gebruiken, subjectieve wensen, gedrag of houdingen. Dat helpt ontwerpers om empathischer en gericht te ontwerpen, zodat hun keuzes beter aansluiten bij de behoeften, voorkeuren en leefwereld van gebruikers.

Onderzoekers benadrukken ook de meerwaarde van persona's. Volgens An et al. (2018) zijn persona's intuïtief en gemakkelijk te begrijpen. Het menselijke karakter wekt empathie en inlevingsvermogen op. De methode helpt om de details en complexiteit van de leefwereld van eindgebruikers in beeld te brengen, iets wat met cijfers moeilijker te bereiken is. Friess (2012) stelt dan weer dat persona's de communicatie kunnen faciliteren tussen stakeholders en ontwerpers. Persona's helpen stakeholders om de focus te houden op relevante kwesties en ze voorkomen discussies over randzaken. Ze creëren een gedeelde taal om over de eindgebruikers te spreken en bevorderen daardoor samenwerking en afstemming.

Vandaag worden persona's niet alleen meer gebruikt als praktische tool voor productontwikkeling. Ze vinden steeds vaker hun ingang in de gezondheids- en sociale sector en blijken ook een waardevol instrument om samen met burgers vorm te geven aan beleidsontwikkeling (Movisie, 2012) of om beleidsinitiatieven gericht in te zetten (van Cauwenberghe, et al., 2021).

3. ENKELE VOORBEELDEN VAN PERSONA'S IN DE PRAKTIJK

3.1 Ontwikkeling van ouderenbeleid: Wereld van Nestor

De werkset van 'Wereld van Nestor' was de eerste waarmee wij kennismaakten en die ons inspireerde om met de persona-methodiek aan de slag te gaan. Hoewel de set intussen al wat ouder is, blijft het een krachtig voorbeeld dat we hier graag toelichten.

'Wereld van Nestor' is een online en offline werkset, ontwikkeld door OCMW Gent en ontwerpbureau Pars Pro Toto. Het instrument werd opgezet met de klantgerichte methode van service design als uitgangspunt en dient als alternatief voor het eerder aanbodgerichte denken rond ouderenbeleid. De kern van de werkset is het gebruik van persona's en storytelling, die lokale besturen helpen een duidelijker beeld te krijgen van de leefwereld van verschillende ouderen.

De ontwikkelaars stelden een set samen van tien persona's die tien types ouderen symboliseren. Op de website wereldvannestor.be/personas vind je de volledige reeks. Elke persona is uitgewerkt met verhalen over huisvesting, mobiliteit, publieke ruimte, sociale participatie, respect en sociale betrokkenheid, actieve participatie en werkgelegenheid, communicatie en informatie, en openbare en gezondheidsdienstverlening. Er zijn filmpjes, foto's en pdf's beschikbaar. Box 1 geeft een illustratie van twee persona's uit de reeks.

Nestor De Ro, 72 jaar, gelukkige bewoner van een serviceflat, verliefde weduwnaar

"Ja, ik ben dus Nestor en woon in een serviceflat net buiten het centrum van de stad. Ik ben net de 70 voorbij en zit nog vol plannen voor de toekomst. Ik heb sinds een paar jaar een nieuwe hartsvriendin Ella met wie ik zoveel mogelijk samen actief tijd doorbreng. Mijn lichaam piept af en toe wel een beetje, maar ik probeer er elke dag opnieuw het beste van te maken."

"Ik ben vroeger, kort na mijn pensioen een hele tijd vrijwilliger geweest bij de Minder Mobiele Centrale. Dat was leuk en afwisselend. Je leert op die manier veel nieuwe mensen kennen en het geeft me altijd een goed gevoel te kunnen helpen. Sinds mijn laatste rugoperatie is autorijden veel moeilijker en vooral als ik minder mobiele mensen moet helpen met in- en uitstappen werd het gevaarlijk. Ik ben er dus mee gestopt. Ik heb soms nog wel wat contact met klanten van toen. Ik ben ook 7 jaar lang gastgids geweest in het stedelijk museum, vooral voor Franstalige groepen. Nu probeer ik hier op het centrum wat mee te helpen."

"Er zijn hier altijd wel dingen waar we elkaar mee kunnen helpen. Zo doe ik wat kleine klusjes in de tuin en help ik enkele mensen met hun administratie."

Atila en Melek Sunay, 68 en 67 jaar, gepensioneerde ouderen met een migratie-achtergrond

Atila: "Wij zijn Atila en Melek en wij zijn geboren in Emirdag, Turkije. We zijn in 1965 naar België gekomen zodat ik kon gaan werken in een textielfabriek. We hebben 6 kinderen, 21 kleinkinderen en 3 achterkleinkinderen. Nu we oud worden, twijfelen we of we hier nog langer zouden blijven ... We kennen Meneer Nestor van vroeger. Hij was één van de mensen waar mijn vrouw af en toe ging kuisen."

Melek: "We hebben niet veel energie meer, maar willen er nog wel iets mee doen voor anderen. Nu helpen we een beetje elkaar, maar eigenlijk zouden we wel mee wat willen organiseren. Wie doet dat en hoe moet dat, dat is een grote vraag voor ons. Alleen via de moskee kunnen we af en toe iets doen voor anderen buiten onze groep van kennissen."

Box 1. Voorbeeldpersona's uit 'Wereld van Nestor'

3.2 Persona's in de thuiszorg in Brussel

In Brussel werden persona's ingezet bij het project 'Je weet niet wat je mist. Innovatief Wijkzorgmodel op maat van een kwetsbare buurt' (EVA bxl, 2017). Het project speelde in op maatschappelijke uitdagingen zoals vergrijzing, werkloosheid bij inwoners met een migratieachtergrond, moeilijk invulbare zorgvacatures en superdiverse wijken waar ouderen hun zorgnood vaak niet uiten. Persona's maakten de kloof tussen zorgaanbod en zorgvraag zichtbaar en hielpen om pistes te verkennen waarbij cultuursensitieve zorgambassadeurs uit de buurt een rol spelen en het vertrouwen van kwetsbare ouderen in de thuiszorg wordt versterkt.

EVA bxl werkte het idee verder uit in een service design-traject, begeleid door Nahman, een aanpak die vertrekt vanuit de noden van gebruikers om zo de kwaliteit van dienstverlening te verbeteren. De vraag was niet alleen *wat* men wilde doen, maar vooral: *voor wie?*

In de voorbereidingsfase werden een twintigtal diepte-interviews afgenomen met mensen in de zorg: personen in opleiding, werkzoekenden met interesse in de sector en medewerkers die al actief waren in thuiszorg. Daarnaast werden er verschillende werksessies georganiseerd met medewerkers van thuiszorgdiensten, opleidings- en tewerkstellingsorganisaties en beleidsmakers.

Uit dat materiaal werden vier persona's ontwikkeld. Ze gaven een gezicht aan mogelijke toekomstige medewerkers in de thuiszorg, en hielpen om scherp te stellen waar het project zich op zou richten. Omdat niet voor alle persona's een project ontwikkeld kon worden, werden er twee persona's geselecteerd: Latifa en Marijke. Met hen in het achterhoofd ontwikkelde het projectteam twee trajecten.

Latifa, de cultuursensitieve zorgambassadeur

Latifa heeft een migratieachtergrond en jarenlange informele zorgervaring. Via een leerwerktraject ontdekt ze dat ze van die ervaring haar beroep kan maken. Ze groeit uit tot een brugfiguur die kwetsbare ouderen verbindt met zorgvoorzieningen en collega's ondersteunt in cultuursensitieve zorg.

Marijke, de ervaren maar zoekende zorgprofessional

Marijke werkt al jaren met passie in de zorg, maar voelt zich niet altijd comfortabel in nieuwe cultureel diverse contexten. In Latifa vindt ze een buddy: iemand van wie ze kan leren, terwijl zij haar eigen ervaring doorgeeft. Samen vormen ze een sterk duo.

Latifa staat voor mantelzorgers met migratieachtergrond die hun ervaringen kunnen valoriseren; Marijke voor zorgmedewerkers die zich verder ontwikkelen. Hun samenwerking toont hoe ervaringskennis en professionaliteit elkaar kunnen versterken. Figuur 1 en Figuur 2 tonen de persona's van Latifa en Marijke.

PERSONA'S

“ Ik wist echt niet dat je van zorg ook een job kon maken! ”

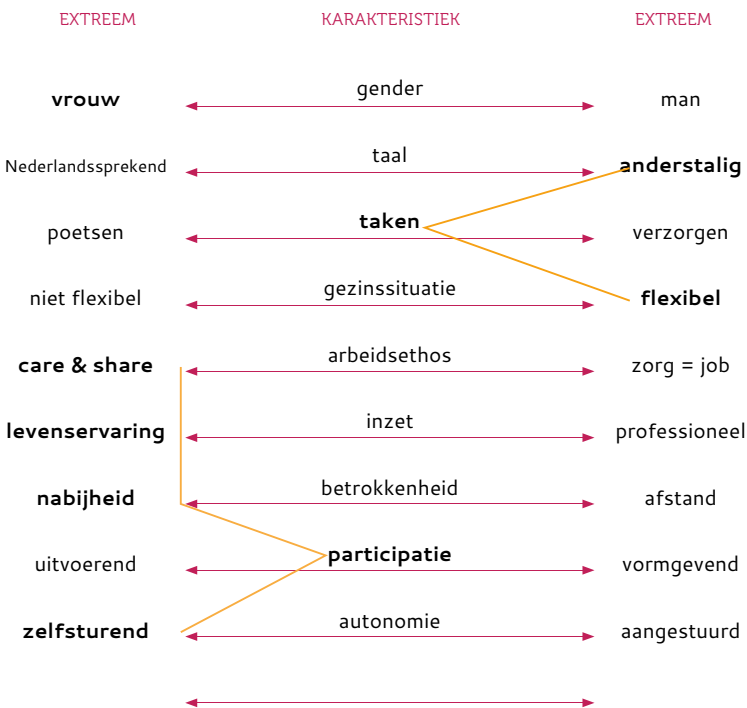
“ Wat zal de familie zeggen als ik op een dag voorstel om de zorg voor vader over te laten aan een professioneel? ”

LATIFA, Allochtone mantelzorgster

Algemene informatie

45 jaar oud. Is van Algerije afkomstig. Franstalig. Heeft al wat oudere kinderen. Draagt al twee jaar zorg voor haar zieke vader. Ze leeft in een eerder gesloten wereldje in Brussel. Is financieel afhankelijk van het vervangingsinkomen van haar man.

Karakteristieken

ERVARING

Doelstellingen

- Ik zou meer willen te weten komen over zorg als beroep
- Ik wil mijn talenten verder blijven inzetten voor anderen

Wat me blij maakt in thuiszorg?

- Erkenning
- Ik vind het prettig om praktische taken te combineren met gezelligheid en contact

Wat ik niet fijn vind

- Vreemde mannen: Als ik ergens zou gaan werken en er komt een onbekende langs: ik zou me bang voelen omdat ik zijn bedoelingen niet ken. En als ik hulp zou moeten zoeken voor mijn schoonmoeder, dan zou ik niet willen dat er een man haar zou komen verzorgen!
- Taalbarrière bij opleiding. Ik spreek geen Nederlands
- Onduidelijke en soms contradictorische informatie bij de werkwinkel enzo
- Onmiddelijk engagement. Ik heb tijd nodig voor exploratie en oriëntatie
- Vermindering of verlies van de vergoeding van mijn man als ik zou gaan werken

NODEN Informatie over en oriëntatie in de zorg-arbeidsmarkt

Figuur 1. Persona van Latifa, (EVA bxl, 2017)

PERSONA'S

“ Ik werk voor een groeiend bedrijf. Maar om in Brussel te overleven moet het gaan differentiëren in het aanbod. ”

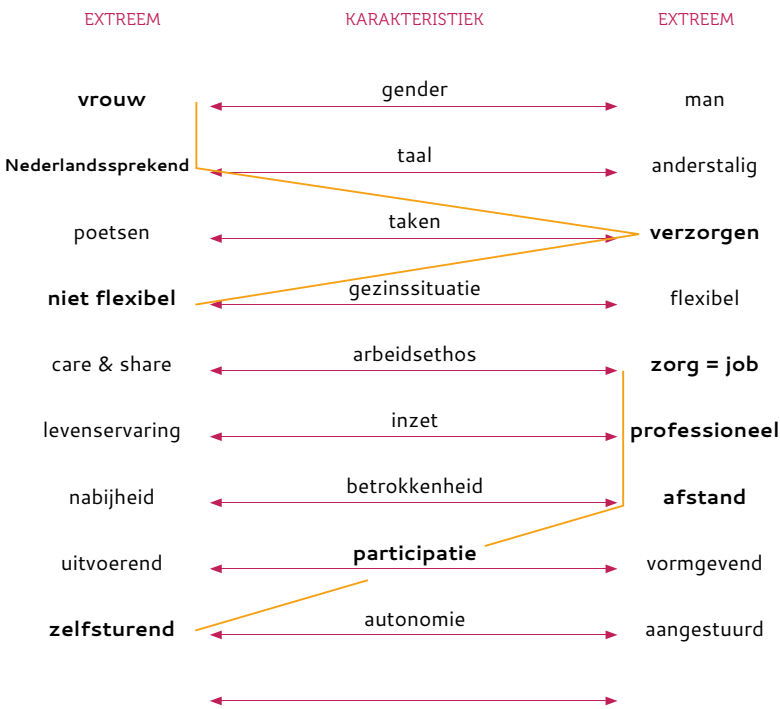
“ Ik begrijp niet veel van vreemde culturen. In zo'n werksituaties voel ik me verdwaald en gedesoriëteerd in mijn werk. ”

MARIJKE, Beroepsverzorgende

Algemene informatie

40 jaar. Nederlandstalige Belg uit de rand van Brussel. Gehuwd. Heeft 3 kinderen. Houdt van haar werk. Vereenzelvigd zich met haar bedrijf. Is een teamspeler.

Karakteristieken

ERVARING

Doelstellingen

- Taken goed afwerken. Collega's helpen waar ze kan
- Zou graag betrokken worden in de uitbouw van multidisciplinair overleg over cliënten, waar alle actoren die met een klant te maken hebben bij betrokken worden

Wat maakt haar blij in thuiszorg

- Ze is fier op haar bedrijf en vereenzelvigd zich er mee
- Ze heeft tijd en ruimte voor haar job
- Ze spreekt wat basiswoordenschat van verschillende talen

Wat vindt ze jammer

- Gebrek aan quality time bij de cliënten
- Gebrek aan overleg over cliënten
- Te veel focus op planning en te weinig op inhoud tijdens team meetings
- Te weinig vorming
- Te weinig kennis en begrip van andere culturen

NODEN

- Meer participatie omdat ze vindt dat ze een goed kennis heeft van de werkvloer die nuttig kan zijn in de uitbouw van de organisatie
- Beter begrip van andere culturen
- Heeft nieuwe uitdagingen nodig

Figuur 2. Persona van Marijke (EVA bxl, 2017)

3.3. Woningontwerp voor ouderen: HOUSE-persona's

In het HOUSE-project (Universiteit Hasselt, Vrije Universiteit Brussel en Hogeschool PXL) onderzochten we hoe wonen kan bijdragen aan het welbevinden van ouderen. Daarbij lag de focus minder op veiligheid of toegankelijkheid, maar meer op de vraag: 'Waar voelen ouderen zich thuis, waar zijn ze gelukkig?'

Om de diversiteit aan woonvoorkeuren beter in beeld te krijgen, ontwikkelden we een set persona's die we testten in de praktijk met studenten architectuur. De bedoeling was om persona's te maken die verschillende woonvoorkeuren bij ouderen weerspiegelden. De studenten gebruikten de persona's als inspiratiebron in hun ontwerpstudio's. Zo leerden ze om voorbij hun eigen aannames te kijken en nieuwe perspectieven te verkennen. Persona's bleken een krachtig hulpmiddel voor hun ontwerp: ze hielpen de diversiteit onder ouderen tastbaar te maken en gaven een gezicht aan uiteenlopende wensen en levensstijlen.

De HOUSE-persona's zijn modulair opgebouwd en bestaan uit drie onderdelen die samen een rijk beeld geven van ouderen en hun woonvoorkeuren:

- Individueel profiel, met aandacht voor de sociale omgeving (bijvoorbeeld of iemand vooral steun vindt in een netwerk van vrienden en familie, of juist vooral op huisgenoten rekt), financiële draagkracht (bandbreedte in inkomen en vermogen, met implicaties voor betaalbaarheid en investeringsruimte) en fitheid & mobiliteit (fysiek functioneren en de gevolgen daarvan voor woonkeuzes).
- Leef- en woonstijl: bijvoorbeeld natuurliefhebber, mensenmens, estheticus, gastheer, hobbyist of pragmatisch.
- Toekomstkompas: houding tegenover verhuizen, aanpassen van de woning en het delen van ruimtes (zoals cohousing).

Elk onderdeel heeft een narratief, een kort samengesteld verhaal dat gebaseerd is op citaten uit interviews. Dat narratief versterkt empathie en herkenning en wordt telkens aangevuld met ontwerpimplicaties, concrete aandachtspunten voor architectuur en woningontwerp. Het modulaire karakter is cruciaal: door de verschillende onderdelen te combineren kunnen honderden varianten ontstaan. Alleen al met de basiscategorieën (sociale omgeving, financiële draagkracht, fitheid, leefstijl en toekomstkompas) zijn er 864 mogelijke combinaties. Het is uiteraard niet nodig om die allemaal afzonderlijk uit te schrijven, maar de bouwstenen bieden vooral de mogelijkheid om flexibel te schakelen tussen uiteenlopende scenario's en contexten.

De persona's zijn uitgewerkt in twee formaten: een kaartenset met losse profielen per thema en een boekje met de volledige verhalen. Door kaarten te stapelen of te combineren kan je telkens nieuwe persona's samenstellen, terwijl het boekje verdieping geeft. Samen maken ze de methodiek bruikbaar in uiteenlopende situaties, van ontwerpatelier tot beleidsdiscussies.

PERSONA'S

Afbeelding 1. Kaartenset met persona's van het HOUSE-project

Afbeelding 2. Boekje met persona's van het HOUSE-project

4. PERSONA'S ONTWIKKELEN

4.1 Methodische aanpak

Er bestaat niet één bepaalde manier om persona's te ontwikkelen. In principe kan je ze intuïtief of op basis van aannames opstellen zonder voorafgaand onderzoek bij de doelgroep waarvoor je ontwerpt. Toch benadrukken onderzoekers het belang van empirische data om persona's te ontwikkelen: interviews, focusgroepen, observaties of andere vormen van gebruikersonderzoek.

Zo'n methodische aanpak biedt twee voordelen. Ten eerste verhoogt ze de geloofwaardigheid en herkenbaarheid van persona's. Ten tweede maakt ze transparantie en kritische reflectie mogelijk: persona's zijn

namelijk geen neutrale instrumenten, maar weerspiegelen altijd keuzes en perspectieven van onderzoekers. Daarom wordt steeds vaker gewezen op het belang van methodologische zorgvuldigheid, en op de vraag hoe persona's niet enkel commerciële, maar ook maatschappelijke en sociale doeleinden kunnen dienen (Guan et al., 2021).

4.2 Een stappenplan voor persona-ontwikkeling

Hoewel er verschillende methoden bestaan, kan de ontwikkeling van persona's meestal in enkele terugkerende stappen worden samengevat (Cooper 1999; Salminen et al. 2021). Om dit concreet te maken, verwijzen we geregeld naar onze ervaringen van het HOUSE-project.

Stap 1. Data verzamelen

De eerste stap is gegevens verzamelen over de eindgebruikers waarvoor je ontwerpt. Vaak gaat het om kwalitatieve methoden zoals diepte-interviews, focusgroepen of observaties. Die methoden zijn geschikt om rijk, genuanceerd materiaal te verzamelen, omdat ze zicht geven op hoe mensen hun situatie ervaren, welke voorkeuren ze hebben en wat hen motiveert.

In het HOUSE-project namen we semigestructureerde interviews af met ouderen. De gesprekken vonden plaats in de thuissituatie van de deelnemers en gingen in op hun levensloop, woonervaringen, toekomstplannen en hun perceptie van de eigen woning. Dat leverde niet alleen feitelijke informatie op, maar ook persoonlijke verhalen, anekdotes en emoties. Zulke details zijn bijzonder bruikbaar bij de latere narratieve uitwerking van persona's, omdat ze herkenbaarheid en empathie versterken.

Daarnaast kunnen ook kwantitatieve gegevens een rol spelen. Denk bijvoorbeeld aan enquêtes die aantonen hoe vaak bepaalde woonvormen voorkomen of hoe attitudes verdeeld zijn in de populatie. Zulke cijfers zijn handig om patronen te toetsen of om de representativiteit van persona's te versterken.

Stap 2. Clusteren en segmenteren

Na de dataverzameling volgt de analyse. De kernvraag daarbij is: 'Welke patronen of gemeenschappelijke elementen zien we terug?' Door uitspraken, gedragingen of kenmerken te clusteren, ontstaan segmenten die de basis vormen voor persona's.

In het HOUSE-project leidde dat tot bijvoorbeeld zes verschillende profielen op het vlak van leefstijl en woonvoorkeuren, zoals de estheticus, de natuurliefhebber of de mensenmens. Die profielen kwamen naar voren door telkens terugkerende thema's te identificeren in de interviews. Het volgende citaat illustreert de cluster van natuurliefhebbers: 'Ik zou nooit in een appartement in de stad kunnen wonen, ik heb mijn tuin nodig'.

Naast leefstijl werden ook andere dimensies geanalyseerd, zoals toekomstvisie, financiële situatie, sociale omgeving en fitheid. Door die verschillende dimensies apart te clusteren, ontstond de mogelijkheid om later persona's modulair samen te stellen.

Stap 3. Persona's opstellen

De volgende stap is de segmenten uitwerken tot concrete persona's: fictieve maar representatieve karakters die de diversiteit van de doelgroep tastbaar maken. Persona's krijgen meestal een naam, gezicht en verhaal.

Het HOUSE-team koos bewust voor een narratieve aanpak. Citaten uit de interviews werden samengevoegd tot korte verhalen die levensechte ervaringen weergaven. Bijvoorbeeld bij het persona 'de gastheer': een oudere die het belangrijk vindt om ruimte te hebben voor familiefeesten en samenzijn. Dat narratief werd ondersteund met letterlijke citaten zoals: 'We zijn met 33 en komen hier samen, dat geeft me echt een gevoel van thuis'. Zo bleven de persona's stevig geworteld in de woorden van de deelnemers.

Tegelijk is er een risico: namen en foto's maken persona's concreet en herkenbaar, maar roepen ook associaties op met leeftijd, gender of migratieachtergrond, waardoor ongewenste stereotypen kunnen ontstaan. Het HOUSE-team gebruikte bewust geen namen of foto's. De focus lag op leefstijl en woonvoorkeuren, aangevuld met citaten en verhalen. Op die manier werden de persona's herkenbaar en empathisch, zonder beperkende labels of vooroordelen.

Daarnaast werd nagedacht over de vorm. Het HOUSE-project koos voor een kaartenset met losse profielen en een boekje met uitgebreide verhalen. Dat format maakte het mogelijk om persona's flexibel samen te stellen en te verdiepen waar nodig.

Stap 4. Toepassen en testen

Persona's zijn pas waardevol als ze ook daadwerkelijk gebruikt worden. Dat betekent ze introduceren in het team en samen kijken hoe ze functioneren in de praktijk.

In het HOUSE-project werden de persona's onder meer ingezet in ontwerpstudio's met studenten architectuur. De studenten gebruikten de persona's om inspiratie op te doen en hun eigen aannames ter discussie te stellen. De studenten vonden de persona's inspirerend omdat ze zo buiten hun eigen opvattingen en stereotypen konden denken. Ze vonden dat de persona's hielpen om de ontwerpen persoonlijker te maken en meer diepgang te geven. Daarnaast werden de persona's besproken met ouderen en lokale beleidsmakers, om na te gaan of de persona's herkenbaar waren en of ze ook buiten de architectuurcontext bruikbaar waren.

Deze testing leverde veel feedback op: studenten waardeerden de persona's als creatieve en empathische houvast, terwijl beleidsmakers aangaven dat werken met persona's nieuw was voor hen en tijdsinvestering vroeg.

Stap 5. Reflecteren en bijsturen

Persona's zijn geen eindpunt, maar een iteratief hulpmiddel. Hun effectiviteit hangt af van de context waarin ze worden ingezet. Daarom is het belangrijk om ze regelmatig te evalueren: 'Functioneren ze zoals bedoeld, of is er bijsturing nodig?'

In het HOUSE-project bleek dat de persona's voldoende breed en modulair waren om hergebruik toe te laten, en dat er geen nieuwe profielen hoefden worden toegevoegd. Wel werd duidelijk dat begeleiding nodig was om stakeholders vertrouwd te maken met de methodiek. Persona's vragen uitleg en oefening voordat ze vanzelfsprekend onderdeel worden van een ontwerp- of besluitvormingsproces. Daarom voorzag het onderzoeksteam workshops en begeleidende documenten, zodat de persona's beter konden landen bij studenten, ouderen en beleidsmakers.

Regelmatige reflectie maakt het ook mogelijk om persona's te actualiseren wanneer de context verandert of wanneer nieuwe inzichten ontstaan. Zo blijft de methodiek relevant en bruikbaar.

5. TOT SLOT

Persona's ontwikkelen is waardevol, maar vraagt om zorgvuldigheid. Het proces kan tijdsintensief zijn, zeker wanneer interviews en observaties als basis dienen. Bovendien speelt de blik van de onderzoeker altijd een rol in de analyse. Dat hoeft geen nadeel te zijn: betekenis in kwalitatieve data ontstaat juist door interpretatie, maar het vraagt wel om transparantie en reflectie. Ook het gevaar van stereotypering ligt op de loer. Persona's reduceren complexe werkelijkheden tot herkenbare types, en dat kan leiden tot een te simplistisch beeld. Daarom is het van belang dat diversiteit en nuance behouden blijven en dat persona's niet worden voorgesteld als dé vertegenwoordiger van een hele groep.

Een andere uitdaging is dat stakeholders niet altijd vertrouwd zijn met de persona-methodiek. Zonder begeleiding of toelichting is het risico groot dat persona's onbenut blijven of verkeerd geïnterpreteerd worden. Daarom is het raadzaam om, naast de persona's zelf, ook in te zetten op workshops, begeleidende documenten of andere vormen van ondersteuning die de methodiek toegankelijk en toepasbaar maken.

Tegelijk is de meerwaarde van persona's groot. In het HOUSE-project konden we door persona's te ontwikkelen de diversiteit in woonvoorkeuren en subjectief welbevinden van ouderen zichtbaar maken. Daarmee werd het mogelijk om verder te kijken dan voor de hand liggende aannames en stereotiepe beelden rond ouderen en wonen, en om nieuwe perspectieven in het ontwerpproces te brengen. Persona's bleken zo een krachtig middel om ontwerpers en professionals te helpen de rijkdom in een groep tastbaar te maken. Dat is essentieel om inclusieve diensten te ontwikkelen en om projecten in de wereld te brengen die recht doen aan de ervaringen en wensen van uiteenlopende gebruikers.

REFERENTIES

An, J., Kwak, H., Jung, S.-g., Salminen, J., Admad, M., & Jansen, B. (2018). Imaginary people representing real numbers: Generating personas from online social media data. *ACM Transactions on the Web (TWEB)*, 12(4), 1-26. <https://doi.org/10.1145/3265986>

Cooper, A. (1999). *The inmates are running the asylum*. Springer.

EVA Bxl, 2017. *Je weet niet wat je mist. Projectinzet, aanpak en aanbevelingen*. https://evabxl.be/wp-content/uploads/2021/05/Deel1_Projectinzet-Aanpak-Aanbevelingen_compressed.pdf

Friess, E. (2012). Personas and decision making in the design process: An ethnographic case study. In: *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1209 - 1218). <https://doi.org/10.1145/2207676.2208572>

Guan, K. W., Salminen, J., Nielsen, L., Jung, S. G., & Jansen, B. J. (2021). Information Design for Personas in Four Professional Domains of User Experience Design, Healthcare, Market Research, and Social Media Strategy. In *Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 4446-4455). <https://doi.org/10.1145/3458888.3458908>

doi.org/10.24251/HICSS.2021.540

Kok, S., Lucassen, A., & Walburgh Schmidt, B. (2012). (WMO) Beleid maken met persona's. MOVISIE, kennis en aanpak van sociale vraagstukken. <https://www.movisie.nl/sites/default/files/2018-04/wmo-beleid-maken-met-personas.pdf>

Salminen, J., Guan, K., Jung, S.-G., & Jansen, B. J. (2021). A survey of 15 years of data-driven persona development. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 37(18), 1685-1708. <https://doi.org/10.1080/10447318.2021.1908670>

Van Cauwenberghe, M., Nackaerts, L., Levrouw, L., Verlinden, G. (2021). *Customer journey van nietparticiperende en participerende burgers aan levenslang leren: Een onderzoek naar de persona's, drempels en hefboomen van burgers met een leernood*. Brussel: Departement Werk en Sociale Economie. <https://www.vlaanderen.be/publicaties/customer-journey-van-niet-participerende-en-participerende-burgers-aan-levenslang-lernen-een-onderzoek-naar-de-personas-drempels-en-hefbomen-van-burgers-met-een-leernood>

DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK ALS PARTICIPATIEVE BESLISSINGSMETHODE

LEEN VANDEVELDE, DORIEN BROSENS

SAMENVATTING

De nominale groepstechniek is een methodiek om in groep stapsgewijs tot besluit- en consensusvorming te komen. De techniek wordt gebruikt om ideeën te bedenken en te kiezen, alternatieven te formuleren en prioriteiten te bepalen. We gebruikten de nominale groepstechniek in het BRuG-onderzoeksproject, voluit Behoeften voor Re-integratie en recidivebeperking bij Gedetineerden, om praktijk- en beleidsaanbevelingen te formuleren met het oog op re-integratie faciliteren en recidive bij personen in detentie verminderen. We kozen deze techniek omdat het de participatie van verschillende actoren toelaat en ervoor zorgt dat iedereen zijn mening deelt. Bovendien komen deelnemers op een efficiënte manier tot unieke ideeën. De techniek onderscheidt zich van traditionele focusgroepen omdat het individuele en groepsfasen combineert, waardoor iedere deelnemer de kans krijgt om ideeën te delen en te prioriteren zonder dat dominante stemmen de discussie overheersen. Bovendien kan de nominale groepstechniek zowel fysiek als online georganiseerd worden.

In het BRuG-project doorliepen we vier fasen van de nominale groepstechniek. We weken af van de standaardprocedure door aan het begin van ieder groepsgesprek de resultaten te delen uit onze enquête in bijna alle Vlaamse en Brusselse gevangissen en uit levensverhaalinterviews bij personen met detentie-ervaring. Die resultaten gebruikten de deelnemers als basis voor discussie en om beleids- en praktijk-aanbevelingen te bedenken en te prioriteren.

- 1 WAT IS DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK?**
- 2 OORSPRONG EN KLASSIEKE VORM VAN DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK**
- 3 EEN PRAKTISCHE TOEPASSING VAN DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK: VAN ONDERZOEKRESULTATEN NAAR BELEIDSAANBEVELINGEN IN HET BRUG-PROJECT**
- 4 DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK: EEN MEERWAARDE VOOR BESLUIT- EN CONSENSUSVORMING**
- 5 TOT SLOT**

1. WAT IS DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK?

Onze samenleving wordt geconfronteerd met tal van complexe problematieken waarvoor de oplossing niet eenvoudig is. Regelmatig wordt er in groep nagedacht over mogelijke acties en projecten om daarop een antwoord te bieden. Een gestructureerde methode voor zo’n groepsproces is de nominale groepstechniek. Dat is een consensusmethode (McMillan et al., 2016) die het mogelijk maakt om in groepsverband diepgaand inzicht te krijgen in een specifiek probleem, onderzoeksvragen te formuleren, oplossingen te bedenken en actieprioriteiten te bepalen (Harvey & Holmes, 2012). Hoewel de nominale groepstechniek sterke overeenkomsten vertoont met een traditionele focusgroep, onderscheidt de techniek zich door niet enkel onderwerpen te bespreken of bestuderen, maar ook door mogelijke oplossingen of antwoorden te bedenken en te prioriteren (McMillan et al., 2016). De techniek wordt toegepast in uiteenlopende domeinen, zoals de gezondheidszorg (bijvoorbeeld preventie van obesitas bij kinderen, Wiggins et al., 2020), gevangenis (bijvoorbeeld hulp- en dienstverlening aan gedetineerde personen, Naessens et al., 2024) en onderwijs (bijvoorbeeld curriculumontwikkeling, Varga-Atkins et al., 2015).

2. OORSPRONG EN KLASSIEKE VORM VAN DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK

De methodiek ontstond toen grondleggers André Delbecq en Andrew Van de Ven eind jaren zestig op zoek gingen naar een methodiek om collectieve besluitvorming meer te structureren en te verbeteren (Van de Ven & Delbecq, 1974). Hun doel was om een gestructureerde methodiek te ontwikkelen die deelnemers in staat stelt een consensus te bereiken, terwijl alle deelnemers een gelijke kans hebben om hun mening te geven en om het resultaat te beïnvloeden. Hoewel er verschillende toepassingen van de nominale groepstechniek zijn, bestaat de techniek traditioneel uit vier stappen. Soms wordt er ook een vijfde stap toegevoegd om met alle deelnemers tot consensus te komen (Delbecq & Van de Ven, 1974; Gallagher et al., 1993; Vander Laenen, 2015). In Tabel 1 zie je een overzicht van de vijf stappen.

	Stap	Omschrijving
1	Ideeën bedenken	• Elke deelnemer komt met individuele ideeën op basis van een open vraag, zoals oplossingen zoeken voor een specifiek probleem. • Er is geen groepsdiscussie toegestaan.
2	Ideeën verzamelen en delen (round-robin-techniek)	• Deelnemers delen kort één voor één hun idee(ën). Dat proces herhaalt zich tot alle deelnemers aan de beurt zijn geweest en al hun ideeën konden delen. • Er is geen beoordeling of verdediging van de ideeën; enkel vragen ter verduidelijking zijn toegestaan. Er is dus geen discussie over de ideeën in deze fase. • De notulist noteert de ideeën voor heel de groep op een zichtbare plek (bijvoorbeeld op een bord of projectiescherm). • Er kunnen meerdere rondes zijn waarbij deelnemers eventueel nieuwe ideeën delen naar aanleiding van andere suggesties.
3	Ideeën bespreken en delen	• De ideeën worden bediscussieerd in groep. • Er volgt een toelichting van de ideeën en gelijkaardige ideeën worden samengevoegd. • De moderator zorgt ervoor dat elke deelnemer de kans krijgt om te spreken.

	Stap	Omschrijving
4	Ranking van de ideeën	• Er is een individuele en anonieme stemming van de ideeën. Deelnemers krijgen daarvoor een <i>ranking sheet</i>. • Het aantal ideeën waarop gestemd wordt, varieert, maar de manier van stemmen is voor iedereen gelijk, bijvoorbeeld door punten te geven aan ideeën op een schaal van één tot tien. • De punten worden geteld en de uiteindelijke ranking wordt gedeeld met de deelnemers.
5	Consensus bereiken (optionele stap)	• De finaal gestemde ranking wordt gedeeld met de deelnemers. Vervolgens vindt er een groepsdiscussie plaats over de voorlopige resultaten. • Er wordt consensus nagestreefd. • Het stemproces kan indien gewenst opnieuw gebeuren.

De verzamelde informatie is zowel kwalitatief als kwantitatief van aard. Enerzijds zijn er de ideeën en de discussie waarop een kwalitatieve analyse uitgevoerd kan worden, anderzijds verkrijg je een kwantitatieve ranking van ideeën.

3. EEN PRAKTISCHE TOEPASSING VAN DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK: VAN ONDERZOEKSRESULTATEN NAAR BELEIDSAANBEVELINGEN IN HET BRUG-PROJECT

De nominale groepstechniek-bijeenkomsten die wij organiseerden, maken deel uit het BRuG-project. Het BRuG-project staat voor Behoeften voor Re-integratie en recidivebeperking bij Gedetineerden, en heeft als doel om praktijk- en beleidsaanbevelingen te formuleren met het oog op re-integratie faciliteren en recidive verminderen bij personen in detentie.

Het BRuG-project is uitgevoerd in opdracht van de Vlaamse minister van Justitie en Handhaving met als doel de verdere uitbouw van het hulp- en dienstverleningsaanbod wetenschappelijk te onderbouwen, gebaseerd op de reële noden en kansen van mensen die leven in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen. Het BRuG-project omvat onder andere een grootschalige gevangenissurvey, levensverhaalinterviews bij personen met detentie-ervaring en vijf nominale groepstechniek-bijeenkomsten.

Het doel van de nominale groepstechniek was om praktijk- en beleidsaanbevelingen te formuleren op basis van de onderzoeksresultaten uit de enquête in Vlaams en Brusselse gevangenissen en levensverhaalinterviews bij personen met detentie-ervaring. De aanbevelingen moesten bijdragen aan het faciliteren van re-integratie en het verminderen van recidive bij personen in detentie. De deelnemers werden vooraf geïnformeerd over het doel.

3.1 Voorbereiding

3.1.1 Doelbepaling en vraagstelling

We adviseren om vooraf goed na te denken over de doelstelling en de vragen die je de deelnemers wil voorleggen, aangezien dat de kwaliteit van de bedachte ideeën beïnvloedt. Tijdens het gesprek worden doorgaans één of twee vragen gebruikt die goed aansluiten bij het specifieke doel waarvoor de je nominale groepstechniek gebruikt (Vander Laenen, 2015). Als je een of twee vragen behandelt, is er tijdens de bijeen-

komst een duidelijke focus die de kans op diepgang vergroot (McMillan et al., 2016). Tijdens onze gesprekken legden we twee onderzoeksvragen voor:

1. Wat zijn de prioriteiten voor het beleid om een geslaagde re-integratie en recidivebeperking bij personen in detentie te realiseren? Wat zijn de randvoorwaarden daarbij?
2. Wat zijn de prioriteiten voor de praktijk om een geslaagde re-integratie en recidivebeperking bij personen in detentie te realiseren? Wat zijn de randvoorwaarden daarbij?

3.1.2 De deelnemers en duurtijd

Het aantal deelnemers per bijeenkomst varieert doorgaans tussen twee en veertien personen, maar algemeen is een maximum van zeven deelnemers aan te raden om de discussie beheersbaar en effectief te houden (McMillan et al., 2016). In het BRuG-project waren er 36 Nederlandstalige deelnemers, verspreid over vijf bijeenkomsten. Dat betekent dat we ongeveer zeven à acht deelnemers hadden per groepsgeprek. Twee van die gesprekken waren specifiek gericht op beleidswerkers, twee op praktijkwerkers en één op personen in detentie. We hebben er bewust voor gekozen om die groepen apart te houden om de dynamiek en expertise van iedere groep optimaal te benutten. Dat sluit aan bij het advies om zorgvuldig na te denken over de vraagstelling en groepssamenstelling aangezien dat invloed heeft op de kwaliteit van de bedachte ideeën (Vander Laenen, 2015).

De exacte tijdsduur van een bijeenkomst hangt af van de groepsgrootte, het type deelnemers en het aantal voorgelegde vragen (McMillan et al., 2016). Een typische nominale groepstechniek-bijeenkomst duurt ongeveer 60 tot 75 minuten. Als de vijfde stap wordt toegevoegd om consensus te bereiken, kan het groepsgeprek oplopen tot twee uur (Gaskin, 2003). Aangezien onze bijeenkomsten startten met een presentatie van de verzamelde onderzoeksresultaten, duurden de gesprekken met professionals telkens ongeveer drie uur. De bijeenkomst met personen in detentie moest omwille van organisatorische redenen gelimiteerd worden tot twee uur. Hoewel we in alle bijeenkomsten de vier basisstappen toepasten, had een half uur extra tijd meer diepgang kunnen creëren in fase drie waarin ideeën gedeeld en besproken werden.

3.1.3 Materiaal en infrastructuur

We stuurden op voorhand een presentatie met de resultaten van de enquête naar de deelnemers en we presenteerden de resultaten nog eens tijdens de bijeenkomst. We vonden dat een meerwaarde omdat de resultaten omvangrijk waren. We merkten dat veel deelnemers de resultaten al op voorhand hadden laten bezinken. Dat hielp om aanbevelingen en prioriteiten te formuleren.

Tijdens de fysieke nominale groepstechniek-bijeenkomsten gaven we alle deelnemers een pen en twee vooraf gemaakte papieren: een om de ideeën te bedenken en een ranking sheet om te stemmen op de ideeën. Verder hadden we een computer en projectiescherm om de ideeën te projecteren tijdens de discussie. Je zou daarvoor ook een flipover of krijtbord kunnen gebruiken. We vonden het vooral belangrijk dat alle deelnemers de bedachte ideeën konden zien. We plaatsten de tafels in een U-vorm. We hadden ook opnameapparatuur om de groepsdiscussie op te nemen, wat de verwerking achteraf makkelijker maakte.

3.2 Het verloop van de nominale groepstechniek in het BRuG-project

We startten iedere bijeenkomst met de verwelkoming van de deelnemers en een korte kennismakingsronde. Daarna legden we het verloop van het gesprek uit. Na toestemming van iedere deelnemer startten we

de opname. We hanteerden bij onze bijeenkomsten een aangepaste versie van de vier klassieke stappen zoals besproken in Tabel 1.

3.2.1 Introductie en presentatie van de onderzoeksresultaten

We startten iedere nominale groepstechniek-bijeenkomst met een voorstelling van de belangrijkste onderzoeksresultaten uit het BRUG-project. Het ging vooral om cijfers over het leven voor, tijdens en na detentie en domeinen als financiële middelen, huisvesting, mentale gezondheid en sociaal netwerk. Die input hadden de deelnemers nodig om eventuele aanbevelingen voor beleid en praktijk te bedenken. Hoewel het ingaat tegen het traditionele verloop van de nominale groepstechniek, hielden we na de presentatie een groepsbespreking van de onderzoeksresultaten. Daar vroegen we wat volgens de deelnemers de belangrijkste uitdagingen voor beleid en praktijk zijn op basis van de resultaten en hun expertise. Die groepsdiscussie had voor ons een duidelijke meerwaarde omdat het deelnemers de mogelijkheid gaf eerst gezamenlijk te bespreken en te verkennen voordat ze zich op de kernvragen zouden richten. Het voorgesprek zorgde voor een dieper inzicht in de verschillende perspectieven binnen de groep. Dat toont dat het mogelijk is om het verloop van de nominale groepstechniek aan te passen aan de specifieke behoeften van het onderzoek.

3.2.2 Toepassing van het klassieke format

Vervolgens schakelden we over naar de **eerste stap** van de klassieke nominale groepstechniek. We legden de twee vragen tegelijk voor aan de deelnemers en zij bedachten individueel verschillende ideeën als antwoord op de vragen. In **stap twee** van het traditionele verloop deelt iedere deelnemer om de beurt een idee totdat er geen nieuwe ideeën meer naar voren komen. Om de sociale wenselijkheid van de ideeën te verminderen, vroegen we de deelnemers al hun ideeën op de formulieren te noteren en af te geven aan de onderzoekers. Ze schreven geen naam op hun papier. Nadat alle ideeën waren verzameld, brachten we ze samen en projecteerden we ze voor de groep. Identieke of gelijkaardige ideeën voegden we samen.

In **stap drie** werd ieder idee afzonderlijk besproken. Indien nodig vroegen we extra toelichting en werden de ideeën inhoudelijk verder uitgediept door de deelnemers. Overige gelijkaardige ideeën voegden de deelnemers samen. Als er tijdens de bespreking nieuwe ideeën opkwamen bij de deelnemers, voegden we ze toe aan het overzicht. Hoewel het varieerde tussen de verschillende gesprekken, leidde dat per groep tot een finale lijst van gemiddeld achttien ideeën per onderzoeksvraag (praktijk/beleid). Tijdens deze discussie vroegen we door naar randvoorwaarden die nodig zouden zijn om de voorgestelde praktijk- en beleidsaanbevelingen waar te maken. We benadrukten dat het niet noodzakelijk was om consensus te bereiken; het was toegestaan om het oneens te zijn met bepaalde voorgestelde ideeën.

In **stap vier** maakten de deelnemers per vraag een lijst van de ideeën die ze het belangrijkste vonden op een ranking sheet. Iedere deelnemer selecteerde uit de opgelijste ideeën per vraag tien ideeën die ze rangschikten volgens prioriteit. Het idee dat voor hen de hoogste prioriteit had, kreeg tien punten, het tweede meest belangrijke idee negen punten, enzovoort. De deelnemers schreven geen naam op hun ranking sheet en bezorgden het aan de onderzoekers. Ter afronding van het groepsgebesprek vroegen we aan alle deelnemers of ze nog iets wilden toevoegen of delen. Na de eventuele laatste opmerkingen sloten we het gesprek officieel af en stopten we de opname.

In dit format, waarin vijf verschillende groepen dezelfde onderzoeksvragen kregen, vonden we het niet evident om de resultaten met elkaar te integreren, zeker wanneer de ideeën en prioritering ver uit elkaar

lagen. Hoewel we het niet toepasten in ons onderzoek, zou achteraf door alle deelnemers één finale lijst gestemd kunnen worden uit de ideeën die per groep de hoogste score kregen. Een alternatief kan ook zijn om een extra nominale groepstechniek-bijeenkomst te organiseren met telkens twee deelnemers uit de vorige gesprekken waarin de resultaten van de vijf bijeenkomsten voorgelegd worden. Zij kunnen die ideeën bespreken om tot een gezamenlijke lijst van aanbevelingen te komen.

3.2.3 Data-analyse

Om de rijke informatie uit alle nominale groepstechniek-bijeenkomsten mee te nemen in het onderzoek is een diepgaande analyse aanbevolen (Vander Laenen, 2015). We vonden de integratie van de onderzoeksresultaten uit alle bijeenkomsten niet makkelijk. We maakten zowel een kwalitatieve als kwantitatieve analyse. De analyse gebeurde per gestelde onderzoeksvraag afzonderlijk. Dat verliep als volgt:

1. Woordelijke transcriptie van de audio-opname van iedere nominale groepstechniek-bijeenkomst.
2. Individuele analyse van iedere nominale groepstechniek-bijeenkomst:
 - Kwantitatieve analyse: We telden de punten op die alle deelnemers gaven aan de individuele ideeën. Dat resulteerde per vraag in een lijst van gestemde prioriteiten voor iedere bijeenkomst. Iedere groep werd na afloop van de analyse op de hoogte gebracht van de finale ranking.
 - Kwalitatieve analyse: We labelden en analyseerden elk transcript afzonderlijk. We maakten per bijeenkomst een kwalitatieve analyse van het gesprek.
3. Analyse per vraag over de bijeenkomsten heen: Voor de analyse over de bijeenkomsten heen, vertrokken we vanuit de prioriteitenlijst per bijeenkomst. Gelijkaardige aanbevelingen per thema werden gebundeld en hun scores opgeteld. Dat resulteerde in twee finale lijsten: een lijst met tien prioriteiten voor beleid (= onderzoeksvraag 1) en een lijst met tien prioriteiten voor de praktijk (= onderzoeksvraag 2).

De analyse resulteerde in een onderzoeksrapport met de top vijf aanbevelingen voor beleid en de top vijf aanbevelingen voor de praktijk, op basis van de scores over de vijf bijeenkomsten heen en aangevuld met een kwalitatieve analyse van de gesprekken. Bijvoorbeeld, voor de praktijk is de nummer één gestemde aanbeveling: 'Ga aan de slag met mensen vanaf de eerste dag van detentie', voor het beleid luidde die 'Zet in op huisvesting'. In het rapport onderbouwen we die aanbevelingen met de kwalitatieve analyse van de gesprekken. Daardoor krijgt de lezer van het rapport inzicht in de visie en ervaring van de deelnemers, wat ze al randvoorwaarden beschouwen en welke goede praktijken ze eventueel aanhalen als voorbeeld. We gaven ook citaten van deelnemers weer. Zie het onderzoeksrapport van Naessens et al. (2024) voor meer informatie en inzicht in de resultaten.

4. DE NOMINALE GROEPSTECHNIEK: EEN MEERWAARDE VOOR BESLUIT- EN CONSENSUSVORMING

In dit onderdeel bespreken we eerst welke voordelen we ervoeren bij deze methodiek, gevolgd door de nadelen.

4.1 Voordelen van de nominale groepstechniek

We ondervonden verschillende voordelen van de nominale groepstechniek:

- **Een gestructureerde werkwijze met inbreng van alle deelnemers.** De techniek wisselt tussen individuele en groepsfasen (Vander Laenen, 2015). Met de individuele fasen zorgden we ervoor dat alle deel-

nemers hun ideeën konden uiten en invloed konden uitoefenen op de formulering van aanbevelingen voor beleid en praktijk, ook stillere of meer terughoudende mensen. Dat zorgde ervoor dat ideeën die anders onder de radar bleven toch naar boven kwamen. We konden zo de invloed van dominante deelnemers beperken en een meer evenwichtige participatie van alle deelnemers garanderen.

- **Een beperkte invloed van de onderzoeker.** Onze invloed als onderzoeker werd beperkt omdat alle input en suggesties rechtstreeks van de deelnemers zelf kwamen.
- **Een groot aantal unieke ideeën.** Onze deelnemers kwamen met een groot aantal unieke ideeën. In de nominale groepstechniek worden meer ideeën verzameld in vergelijking met traditionele groepsprocessen waarin enkel interactie in groep centraal staat (Van de Ven & Delbecq, 1971) aangezien er daar geen individuele fasen zijn.
- **Een efficiënte manier om tot besluitvorming te komen.** De nominale groepstechniek staat bekend als een geschikte techniek om beslissingen te nemen voor problemen waarvoor verschillende oplossingen bestaan, waarbij verschillende belanghebbenden betrokken zijn of waarop emotionele en subjectieve reacties kunnen ontstaan (Van De Ven & Delbecq, 1974). De techniek combineert het individueel bedenken en ranken van ideeën met groepsdiscussies over die ideeën in dezelfde bijeenkomst (Gallagher et al., 1993). Daardoor verkregen we een grote hoeveelheid input en diepgang in korte tijd. Deelnemers gaven individuele input, maar de uiteindelijk geformuleerde aanbevelingen voor praktijk en beleid zijn een samensmelting van al die individuele input.
- **Flexibiliteit.** De nominale groepstechniek kan flexibel worden ingezet en aangepast aan het onderzoeksopzet. Zo werd een van onze bijeenkomsten door een staking bij de treinmaatschappij online georganiseerd via Microsoft Teams. Alle deelnemers kregen het materiaal via e-mail toegestuurd en mailden het tijdens de bijeenkomst ingevuld terug naar de onderzoekers. Dat de sessie online doorging, ervoeren we niet als nadelig. De bijeenkomst leverde even waardevolle ideeën voor aanbevelingen op als de fysieke bijeenkomsten.

4.2 Nadelen van de nominale groepstechniek

Ondanks deze voordelen geven we ook enkele beperkingen mee die we ervoerden bij de nominale groepstechniek:

- **Niet geschikt voor iedereen.** We merkten dat het noodzakelijk is dat deelnemers over voldoende verbale en schriftelijke vaardigheden beschikken om hun ideeën duidelijk te formuleren en noteren. We gebruikten de techniek bij personen in detentie, een groep waarvan we weten dat die in het algemeen redelijk laag opgeleid is en voor wie het niet altijd evident is om out of the box te denken. De personen in detentie die deelnamen aan de bijeenkomst in de gevangenis waren allemaal actief geëngageerd in de gevangenis en werden regelmatig gevraagd naar hun mening en advies.
- **Nodige begeleiding door gespreksfacilitatoren.** De gestructureerde aanpak vereist de aanwezigheid van twee facilitatoren om een nominale groepstechniek-bijeenkomst in goede banen te leiden. Aangezien we met twee facilitatoren aanwezig waren, konden we de deelnemers ondersteunen tijdens de individuele fases waarin lezen en schrijven een belangrijke rol speelden, konden we een verslag van het gesprek maken en de taken efficiënt verdelen, bijvoorbeeld de ideeën zichtbaar noteren.
- **Een beperkte diepgang in discussie.** Door de gestructureerde opzet van de nominale groepstechniek en de aanpassingen die we maakten in het opzet ten opzichte van het traditionele verloop, hadden we achteraf het gevoel dat we niet altijd voldoende tijd hadden om alle onderwerpen even diepgaand te bespreken.

5. TOT SLOT

In het BRuG-project ervoeren we de nominale groepstechniek als een effectieve en stapsgewijze methode voor groepsbesluitvorming en consensusvorming. De methode combineert de diepgang van focusgroepen met een gestructureerde aanpak waarbij deelnemers individueel ideeën beoordelen en rangschikken. Dat leidt tot concrete aanbevelingen.

De unieke combinatie van individuele en groepsfasen stelt alle deelnemers in staat om hun ideeën gelijkwaardig te delen en te stemmen. Op die manier bevordert de nominale groepstechniek eerlijke besluitvorming. Dat maakt de techniek bijzonder geschikt om ideeën te bedenken en te prioriteren in complexe omgevingen, zoals onderzoek, beleidsvorming en praktijkgerichte vraagstukken.

De toepassing van de methodiek in het BRuG-project benadrukt de kracht van de methodiek in een praktische context. Door beleidsmakers, praktijkwerkers en mensen in detentie te betrekken in een gestructureerd proces, verzamelden we waardevolle inzichten van alle betrokkenen die resulteerden in twee finale lijsten met gestemde aanbevelingen en ideeën voor beleid en praktijk.

REFERENTIES

Ayuso-Mateos, J. L., Avila, C. C., Anaya, C., Cieza, A., Vieta, E., & Bipolar Disorders Core Sets Expert Group (2013). Development of the International Classification of Functioning, Disability and Health core sets for bipolar disorders: results of an international consensus process. *Disability and rehabilitation*, 35(25), 2138–2146. <https://doi.org/10.3109/09638288.2013.771708>

Delbecq, A. L., Van de Ven, A. H. & Gustafson, D. H. (1975) Group Techniques for Program Planning: A Guide to Nominal Group and Delphi Processes. Scott, Foresman Glenview. https://www.researchgate.net/publication/40930404_Group_Techniques_for_Program_Planning_A_Guide_to_Nominal_Group_and_Delphi_Processes

Gallagher, M., Hares, T., Spencer, J., Bradshaw, C., & Webb, I. (1993). The Nominal Group Technique: a research tool for general practice? *Family Practice*, 10(1), 76-81. <https://doi.org/10.1093/fampra/10.1.76>

Gaskin, S. (2003). A guide to Nominal Group Technique (NGT) in focus-group research. *Journal of Geography in Higher Education*, 27(3), 341-347. <https://doi.org/10.1080/03098265.2003.12288745>

Harvey, N., & Holmes, C. (2012). Nominal group technique: an effective method for obtaining group consensus. *International Journal of Nursing Practice*, 18(2), 188–194. <https://doi.org/10.1111/j.1440-172X.2012.02017.x>

McMillan, S. S., King, M., & Tully, M. P. (2016). How to use the nominal group and Delphi techniques. *International journal of clinical pharmacy*, 38(3), 655–662. <https://doi.org/10.1007/s11096-016-0257-x>

Naessens, L., Vandeveld, L., Raeymaeckers, P., & Brosens, D. (2024). *Re-integratie van personen in Vlaamse*

en Brusselse gevangenen (BRuG-project): Aanbevelingen voor beleid en praktijk. [onderzoeksrapport] https://www.researchgate.net/publication/386006249_Re-integratie_van_personen_in_Vlaamse_en_Brusselse_gevangenen_BRuG-project_Aanbevelingen_voor_beleid_en_praktijk

Vander Laenen, F. (2015). Not just another focus group: making the case for the nominal group technique in criminology. *Crime Science*, 4(5). <https://doi.org/10.1186/s40163-014-0016-z>

Varga-Atkins, T., McIsaac, J., & Willis, I. (2015). Focus Group meets Nominal Group Technique: an effective combination for student evaluation? *Innovations in Education and Teaching International*, 54(4), 289–300. <https://doi.org/10.1080/14703297.2015.1058721>

Van de Ven, A. H., & Delbecq, A. L. (1974). The effectiveness of nominal, delphi, and interacting group decision making processes. *Academy of Management Journal*, 17(4), 605–621. https://www.researchgate.net/publication/242609326_The_Effectiveness_of_Nominal_Delphi_and_Interacting_Group_Decision_Making_Processes

Wiggins, S. T., Colby, S., Moret, L., McElrone, M., Olfert, M. D., Riggsbee, K., Opoku-Acheampong, A., & Kidd, T. (2020). A Modified Nominal Group Technique (mNGT) - Finding Priorities in Research. *American journal of health behavior*, 44(3), 345–352. <https://doi.org/10.5993/AJHB.44.3.7>

DEEL III

PARTICIPATIEVE PRAKTIJKEN IN DE KIJKER

EVA BXL BRENGT NIEUWE DIENSTVERLENING TOT LEVEN IN CO-CREATIE MET BRUSSELAARS

LIESELOT DEGRAEVE

EVA bxl is een sociaal laboratorium en ontwikkelt nieuwe dienstverlening die hiaten opvult in het leven van Brusselaars, altijd samen met de doelgroep vanaf de start. “We zijn een soort start-up voor sociale ondernemingen”, zegt directeur Ingrid Pecquet. Om participatief te werken in de ontwikkeling van nieuwe diensten, bedacht EVA bxl het 5i-model.

EVA bxl was sinds haar ontstaan de bakermat voor heel wat Brusselse organisaties, zoals de inclusieve kinderopvang [Elmer](#) met oog voor opleiding en tewerkstelling, [Maison Biloba Huis](#) met woningen en een dagcentrum voor ouderen, lokaal diensten-centrum [Aksent](#) en klusdienst [Bricoteam vzw](#).

De diensten die EVA bxl ontwikkelt, situeren zich in verschillende sociale domeinen, zoals huisvesting, zorg, ouderen, onderwijs en tewerkstelling. “Onze focus ligt vooral op mensen die minder kansen hebben in de samenleving, zoals laaggeschoolde Brusselaars met weinig inkomen of mensen een

migratieachtergrond. We willen hen vooruithelpen en zorgen voor gelijke kansen voor iedereen”, vertelt Ingrid.

“We vertrekken van noden en gebreken die wij vaststellen via onderzoek of door in gesprek te gaan met Brusselaars” gaat Ingrid verder. “Daarna ontwikkelen we een dienst die er een antwoord op kan bieden, samen met de doelgroep. Dat duurt zo’n 5 à 7 jaar. Als we zien dat de dienst klaar is om op zichzelf te functioneren, nemen we de tijd om een zelfstandige werking op te richten, bijvoorbeeld in een vzw. Op die manier streven we

blijvende verandering na. Veel organisaties starten een project met tijdelijke subsidies. Als de subsidie afloopt, zien ze geen mogelijkheid om het verder te ontwikkelen en stopt het project. Daarom schatten we van bij het begin al in of een idee mogelijk uitgebouwd kan worden tot een zelfstandige structuur”, aldus Ingrid.

De Brusselaar krijgt een grote rol toebedeeld in de ontwikkeling van de diensten. Hoe betrekken jullie hen erbij?

“We werven mensen aan uit doelgroepen die we willen bereiken, dus onze initiatiefontwikkelaars zijn zelf een brugfiguur naar Brusselaars”, zegt Ingrid. “En met 30 jaar op de teller hebben we ondertussen een netwerk van organisaties die we ons helpen om mensen in kwetsbare situaties te bereiken. Het is wel zo dat er in die doelgroepen hoge springers zitten, dus je komt vaak bij dezelfde mensen terecht die niet bang zijn om hun stem te laten horen en die ons al goed kennen. We proberen aandachtig te zijn voor mensen die niet gehoord worden in onze wervingen door outreachend te werken. We gaan zelf naar de mensen toe en proberen ze daar te ontmoeten waar ze zichzelf veilig en vertrouwd voelen, bijvoorbeeld op plekken waar bepaalde gemeenschappen vaak komen. We starten eerst gewone gesprekken over iets algemeen, voordat we echt naar onze vraag gaan.”

Participatie speelt dus een grote rol bij EVA bxl. “Voor ons gaat het zelfs verder dan dat. We zien het als co-creatie. De doelgroep zit als gelijkwaardige partner mee aan tafel van bij het begin en blijft tijdens het hele traject betrokken. Ook de overheid en partnerorganisaties spelen een rol”, vertelt Ingrid. “Eigenlijk zien wij iedereen als expert: de potentiële eindgebruikers van de dienst zijn expert in hun leven en ervaringen. Het werkt ook motiverend als ze zien dat ze serieus genomen worden en dat ze voor ons gelijk zijn aan andere partners. We geven hen erkenning. Dat zorgt

ervoor dat ze zich ook verantwoordelijk voelen voor wat we ontwikkelen en dat ze blijven.”

Voor EVA bxl zit de betrokkenheid van doelgroepen in het DNA van de organisatie. De organisatie is zelf opgebouwd door een aantal vrouwen die voelden dat er een dergelijke structuur ontbrak in Brussel. Elmer, het allereerste project van EVA bxl, ontstond rond de keukentafel bij ouders die niet de kinderopvang vonden die ze zochten. Ze klopten aan bij EVA bxl om zelf te ontwikkelen waar ze nood aan hadden.

Een nieuwe dienstverlening ontwikkelen van idee tot vzw: het is een werk van lange adem. Hoe verloopt dat proces?

Ingrid: “Daarvoor ontwikkelden we het [5I-model](#), gebaseerd op de theorieën van *social design*. We zien het als een methodologisch kader voor structurele innovatie, zowel voor EVA bxl als voor andere organisaties die op deze manier een nieuw initiatief willen ontwikkelen.” Het model bestaat uit vijf fasen: inleven, interpreteren, ideevorming, implementeren, en als laatste itereren en valoriseren. Op pagina 166 (Figuur 1) vind je een visuele weergave van het model.

De eerste fase gaat over zich **inleven** in de doelgroep en in een bepaalde problematiek. “We vertrekken altijd van noden die we zien in Brussel en van de signalen die onze medewerkers opvangen”, legt Ingrid uit. Daarna is het belangrijk om zich

Foto: EVA bxl

in te leven in de situatie en om de problematiek te analyseren. Welke drempels zijn er voor de doelgroep? Welke dynamieken spelen er mee bij dit probleem? Welke opportuniteiten zijn er om mee aan de slag te gaan? Als er een eerste idee is ontstaan, wordt dat afgetoetst bij cultuurvertalers. Dat zijn de mensen die weten wat er leeft bij de doelgroep en die hun ervaringen kunnen delen. "Zo weten we of ons idee relevant is voor de doelgroep", voegt Ingrid toe. "Ten slotte verkennen we de mogelijkheden voor financiering en gaan we na of de nood die we aanvoelen ook bevestigd wordt in cijfers en onderzoek."

Fase 'inleven' in het project Samen voor een Diploma

"In 2019 besliste de bestuursraad van EVA bxl om op zoek te gaan naar middelen en mogelijkheden om een ondersteuning uit te bouwen voor mensen die opnieuw willen gaan studeren. Het project kreeg de naam *Samen voor een Diploma*.

De signalen voor het project vingen we op in een eerder project over cultuursensitieve zorg. Mensen met een migratieachtergrond volgden er een opleiding tot cultuursensitieve zorgambassadeur. Bij de opvolging stelden we vast dat veel mensen die met een vervolgopleiding waren gestart, zoals verpleging, zorgkundige, jeugdzorg, afgehaakte. Niet uit gebrek aan talent of motivatie, wel omdat ze er vaak alleen voor stonden wanneer ze met drempels geconfronteerd werden: afgeschrikt bij de inschrijving, niemand om op terug te vallen wanneer ze studiematerie niet begrijpen, de enige met een cultuurdiverse achtergrond in een klas, vaak ook met studenten die veel jonger zijn, financiële zorgen en verplicht om opleiding voortijdig in te ruilen voor job, geen zelfvertrouwen ... We vroegen ons af of we een positieve omgeving konden creëren voor die mensen zodat ze

succesvol verder kunnen studeren, waarin ze ook gestimuleerd worden door de onderwijsinstellingen en door werkgevers. De signalen die we zelf oppikten, hebben we afgetoetst bij studenten en hogescholen."

De tweede fase is **interpreteren**: zich verder verdiepen in de problematiek en ideeën bedenken die mogelijke oplossingen kunnen zijn voor het probleem. Daarvoor is een grondige kennis van het huidige systeem nodig.

"We leggen ons oor te luisteren buiten ons eigen netwerk, bijvoorbeeld bij andere organisaties, de overheid, koepelorganisaties, kennisinstellingen, enzovoort. Het zijn actoren die ons project zouden kunnen beïnvloeden of die zelf invloed kunnen ondervinden van ons project. We gaan ook na welke partners we effectief willen betrekken bij het project", aldus Ingrid.

Daarna worden de basiselementen en het kader van het project vastgelegd. Wat is het doel? Welke verandering wordt er beoogd? Zo worden ook de financieringsmogelijkheden verder uitgediept, bijvoorbeeld de mogelijke fondsen of subsidietrajecten.

Ten slotte wordt de basisinhoud van het project vastgelegd en is het tijd om te bekijken welke vorm van projectbeheer het meest gepast is. Wat zijn de doelstellingen en wie zijn de eindgebruikers? Welke systemische impact heb je voor ogen en hoe zal je die meten? Welke beslissingsorganen zijn er en wie neemt welke rol op?

Een rode draad in elke stap is om telkens weer de relevantie van het project af te toetsen bij stakeholders om te garanderen dat iedereen aan boord blijft.

Fase 'interpreteren' in het project Samen voor een Diploma

“Voor Samen voor een Diploma vonden we middelen bij ESF Vlaanderen (Innovatie en Transnationaliteit) om gedurende twee jaar antwoorden te zoeken op onze vragen.

In deze fase legden we de focus van het project vast. We richten ons tot mensen vanaf 25 jaar met een migratieachtergrond die opnieuw willen studeren in het hoger onderwijs. Om meer inzicht te krijgen in hun noden, deden we interviews met mensen uit de doelgroep die al dan niet hun diploma hadden behaald, met vrienden en familie van studenten, en met trajectbegeleiders van Leerwinkel Brussel, hogescholen en Actiris. Uit die gesprekken leerden we wat de sterke punten en de drempels zijn voor studenten met een migratieachtergrond. Naast de interviews voerden we ook een literatuuronderzoek uit over deze problematiek.

We startten ook een samenwerking met drie hogescholen die iets wilden doen aan de drempels in hun eigen instellingen voor mensen met een migratieachtergrond. Verder kwamen Leerwinkel Brussel, Huis van het Nederlands Brussel en kinderdagverblijf Elmer mee aan boord met hun expertise omtrent studeren in het hoger onderwijs en oriëntatie naar opleidingen.”

Fase drie is **ideevorming**. Als er in de vorige stap ideeën zijn gevormd over de mogelijke vorm en uitkomsten van het project, is het nu tijd om naar een concreet concept te gaan met een eerste actieplan met concrete activiteiten en mijlpalen. Dit is het moment waarop een idee kan opgeschaald worden naar een project. De rollen van alle partners worden vastgelegd en er komt een actieplan met concrete activiteiten. De projectstructuur wordt bepaald: wordt het een afzonderlijke structuur of wordt het project ontwikkeld in een samenwerkingsverband? Als al die zaken bepaald zijn, kan het project formeel worden ingediend bij een subsidiërende overheid of een projectoproep.

Fase 'ideevorming' in het project Samen voor een Diploma

“We hebben samen met de doelgroep vijf bouwstenen ontworpen om tegemoet te komen aan de nood aan meer diversiteit in hoger onderwijs: ambassadeurschap, duo's met studenten en mentors, netwerkversterking, taalondersteuning en aangepaste studieplekken. We maakten een actieplan met die vijf bouwstenen, dat werd afgetoetst bij alle partners. We maakten ook een begroting die de financiële haalbaarheid en duurzaamheid weergeeft.”

De vierde fase is **implementeren** waarbij het idee wordt omgezet naar de realiteit, gestuurd door actiegericht projectmanagement. Het project krijgt een verantwoordelijke en wordt indien nodig bijgestuurd, in overleg met alle betrokken partijen.

Het project moet niet noodzakelijk uitgevoerd worden zoals het oorspronkelijk werd ingediend. De doelstelling is juist om maatschappelijk relevant te zijn en om een antwoord te bieden op actuele noden. Grenzen en barrières mogen niet afschrikken, maar kunnen een katalysator zijn voor alternatieven. Daarbij is permanente afstemming met de doelgroep, met cultuurvertalers en met partners essentieel. Participatie en expertise samenbrengen zijn de basis om goed werk te leveren.

Foto: EVA bxl

Fase 'implementeren' in het project Samen voor een Diploma

"Van de vijf acties bleken mentorschap en netwerkversterking het meeste potentieel te hebben, vooral om het zelfvertrouwen van studenten te verbeteren. We namen eerst een half jaar de tijd om vijf duo's te volgen. Zo wisten we waar we aanpassingen moesten doen en of de eindgebruiker tevreden is met de oplossing. Na een testfase vroegen we feedback aan studenten, docenten, trajectbegeleiders en personen met een grote afstand tot het onderwijs. Er was ook een studiedag met de partners over studiebegeleiding via groepsactiviteiten. Daarnaast organiseerden we een ontmoetingsdag voor studenten met hun families om de betrokkenheid van families bij studenten te vergroten."

De vijfde en laatste fase is **itereren en valoriseren**. Er is een evaluatie van het project en er worden lessen uit getrokken zodat de projectpartners inzicht krijgen in wat wel en niet werkt. De geleerde kennis en ervaringen worden gebundeld en verspreid om de doelgroepen te versterken. Aan de hand van die lessen kan het project eventueel verder ontwikkeld worden.

In een ideale situatie eindigt het project met een output die kan verdergezet worden, hetzij op een zelfstandige manier, hetzij in partnerschap met anderen. Het kan interessant zijn om het volledige project op te schalen, maar soms is het goed om te focussen op een aantal onderdelen van het project. Ga na welke output verduurzaamd kan worden en op welke manier. Wat is de optimale schaalgrootte? Hoe kunnen we systemische impact bereiken? Wie speelt nog welke rol?

Fase 'itereren en valoriseren' in het project Samen voor een Diploma

"Na de test van een half jaar werd het mentorschap positief geëvalueerd. Dankzij de

positieve impact overtuigden we de Vlaamse Gemeenschapscommissie en Coördinatie Brussel om het project drie jaar te steunen. Ondertussen bieden we sinds twee jaar de mentorwerking aan in het hoger onderwijs. Onze doelstelling was om 20 duo's te vormen in het eerste jaar; daar zijn we in geslaagd. Tegelijk werken we de andere bouwstenen uit. We richtten een werkgroep op om een ondersteuningsmodel te ontwikkelen voor academisch Nederlands, en een werkgroep om een prototype van ambassadeurswerking te ontwikkelen waarmee we mensen kunnen bereiken die in hun netwerk geen rolmodel hebben voor het hoger onderwijs.

"Het 5I-model is nooit eindig", voegt Ingrid toe. "Het wordt continu gebruikt, en de fasen wisselen elkaar af. Een nieuwe dienstverlening is nooit volledig af. Je kan niet zeggen: 'Dit is de oplossing voor de volgende tien jaar.' Met het 5I-model kan je blijvend de kwaliteit van de dienst evalueren en aanpassen."

Zo gebeurt het bijvoorbeeld dat een bestaand project nieuwe noden blootlegt. "De kinderopvang Elmer bestaat nu 25 jaar. Daar ontstond het idee om ook een gelijkaardige kleuterschool op te richten, ook met een werk-leer-traject. Dat bleek juridisch moeilijk, dus we startten iets nieuws: het project De Bao-bab, een samenwerking met Erasmushogeschool Brussel en vijf basisscholen om kleuteronderwijzers op te leiden en om ouderbetrokkenheid te vergroten. We doen dat door onder andere Brusselse werkstudenten te begeleiden. Op bepaalde thema's kunnen we dus verschillende diensten ontwikkelen.

Foto: EVA bxl

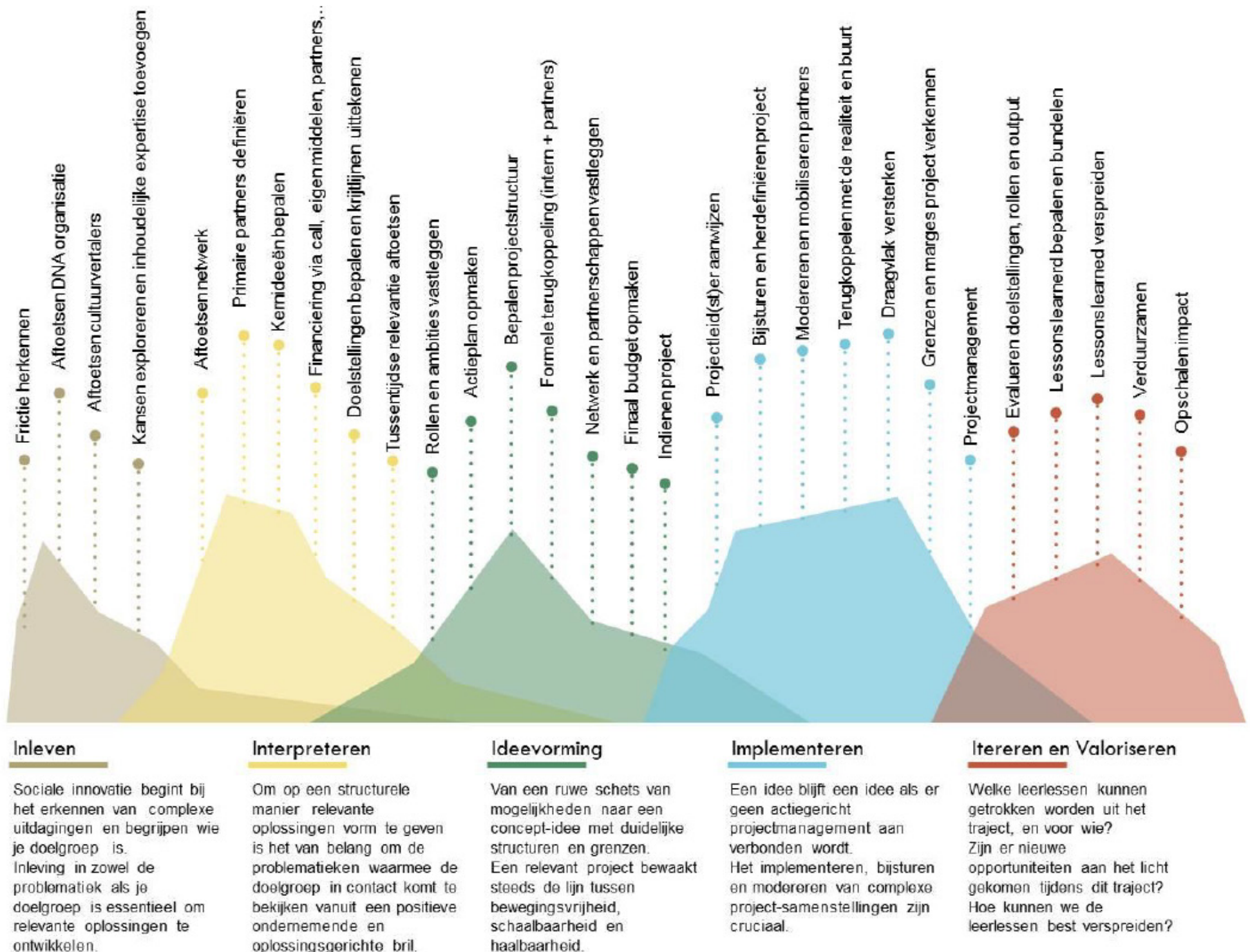
Welke onderliggende randvoorwaarden zorgen ervoor dat een nieuwe dienstverlening kan blijven bestaan als zelfstandige organisatie?

“Je hebt een sterke sociaal ondernemer nodig die er de schouders onder zet. Kinderopvang Elmer bijvoorbeeld heeft nog dezelfde directie als toen we ermee startten. Dat geeft een bepaalde garantie omdat zij de historiek mee hebben. Maar dat hoeft niet altijd zo te zijn. We ontwikkelden bijvoorbeeld lokaal dienstencentrum Aksent dat al verschillende keren van coördinator veranderde.

Voordat we een project verzelfstandigen, moeten we weten dat het stevig genoeg is om door iemand anders overgenomen te worden”, zegt Ingrid.

Ook de betrokkenheid van de potentiële eindgebruiker van bij het begin is een essentieel element om een dienstverlening op lange termijn te doen slagen. “Zo blijft die zich verantwoordelijk voelen. Bij Elmer, bijvoorbeeld, werken ook nog vrouwen die bij de start als vrijwilliger meewerkten.”

Ingrid sluit af met een algemene les: wees je bewust van de referentiekaders waarin je werkt. “Ook al denk je heel open, toets altijd alles af met de eindgebruiker. Als je alleen denkt vanuit de eigen referentiekaders, lukt het niet. Neem tijd om te begrijpen wat er aan de andere kant van de tafel wordt gezegd. Er komt iets heel sterks uit omdat je op het einde van de rit weet dat de mensen voor wie het bedoeld is, er tevreden mee zijn. Dat is het belangrijkste voor duurzame ontwikkeling.”

Figuur 1: Het 5I-model van EVA bxl

DE WETENSCHAPSWINKEL: PRAKTIJKGERICHT ONDERZOEK VOOR NON-PROFITORGANISATIES

LIESELOT DEGRAEVE

De Wetenschapswinkel is een plek waar non-profitorganisaties en studenten elkaar ontmoeten om maatschappelijk relevant onderzoek mogelijk te maken. “Het is voor alle partijen een win-win om een onderzoek te doen via de Wetenschapswinkel”, zegt Isaak Vervaecke van de Wetenschapswinkel aan de Vrije Universiteit Brussel.

“De Wetenschapswinkel is geen onderzoeksmethodiek. We faciliteren wel onderzoek met een maatschappelijke relevantie”, zegt Isaak. “Non-profit organisaties kloppen bij ons aan met een vraag of probleemstelling. Samen puren we die uit tot een onderzoeksvraag waar een student mee aan de slag kan. Via een online databank kunnen studenten alle onderzoeksvragen van organisaties zien. Als een student met een bepaalde vraag aan de slag wil, gaan ze op zoek naar een promotor. We faciliteren de eerste gesprekken tussen de student, de organisatie en de promotor, en daarna zijn ze vertrokken.”

De organisatie komt dus met een vraag of probleem; en de student moet het onderzoek zelf uitvoeren, al wordt er van de organisatie wel verwacht dat ze genoeg input geeft, bijvoorbeeld door deelnemers te helpen vinden. De promotor bewaakt de wetenschappelijke kwaliteit.

De Wetenschapswinkel speelt verder een rol op de achtergrond in het onderzoeksproces, en is

vooral een neutraal aanspreekpunt in geval van problemen. “In het algemeen hebben we vrij weinig problemen. Maar het is wel belangrijk om de studenten goed op te volgen. We proberen in het masterproeftraject, dat soms wat eenzaam kan aanvoelen, toch een persoonlijke band met de student te creëren, zodat het onderzoek nog meer verankerd wordt en beter tot een goed einde wordt gebracht.”

Verder kan de Wetenschapswinkel helpen om het onderzoek te verspreiden in de praktijk. “We publiceren de thesis sowieso op onze website en we sporen de organisatie aan om het onderzoek in de kijker te plaatsen”, zegt Isaak.

Waar ligt de meerwaarde voor organisaties en studenten om elkaar te vinden via de Wetenschapswinkel?

Isaak: “Met het onderzoek van de student krijgt de organisatie een antwoord op haar vraag of probleemstelling. Daarna is het aan de organisatie om te bepalen wat eruit volgt: de werking of het beleid

aanpassen, verwerken in een subsidieaanvraag, enzovoort. Er kan eigenlijk veel uit voortvloeien voor de organisatie. Dat is natuurlijk deels afhankelijk van wat de organisatie zelf doet met de resultaten, maar we willen hen daar zo veel mogelijk in aanmoedigen.”

Voor de studenten zelf zijn er twee kanten aan de medaille. “Het maakt een masterproef nog complexer omdat er meer partijen bij betrokken zijn dan normaal. Ze moeten ook rekening houden met de verwachtingen en het specifieke kader van de organisatie.” Daarom volgt de Wetenschapswinkel de studenten goed op. “We zijn een luisterend oor en kunnen doorverwijzen naar andere instanties aan de VUB, bijvoorbeeld bij stress of faalangst”, zegt Isaak.

Toch is er ook een grote meerwaarde voor studenten. “Ze doen onderzoek dat tot iets zou kunnen leiden dat anders niet direct in hun mogelijkheden ligt. Ze doen ook meer ervaring op door samen te werken met een organisatie en bouwen een netwerk op. Door de pogingen tot verspreiding kunnen we de thesissen meer in de kijker zetten, terwijl er anders misschien weinig of niets meer mee gebeurt.”

Wat maakt dat een samenwerking tussen studenten en organisaties geslaagd is?

Isaak: “Dat hangt af van de mate van betrokkenheid van zowel de organisatie als de student. We merken bij de onderzoeken die het succesvolst zijn, dat daar nauw contact was tussen beide partijen en dat studenten geregeld over de vloer kwamen bij de organisatie. Het is ook goed als de organisatie veel middelen en informatie beschikbaar maakt en zelf vaak contact opneemt met de student.”

De Wetenschapswinkel verspreidt alle thesissen via hun website en adviseert de studenten en organisaties om het onderzoek bekend te maken. “Er worden jaarlijks honderden thesissen ingediend waar weinig of niets mee gebeurt. Via de

wetenschapswinkel wordt hun onderzoek beter gewaardeerd”, zegt Isaak. Ook veel organisaties publiceren het onderzoek op hun website. Soms geraakt het ook tot in de media, bijvoorbeeld een onderzoek voor de Nederlandstalige Vrouwenraad dat werd gepubliceerd op de nieuwswebsite DeWereldMorgen. De organisatie STOFFvzw publiceerde een masterproef over asbestkanker op hun website als wetenschappelijk bewijs voor hun missie als organisatie.

Soms wordt er aan de student gevraagd om verder mee te werken aan de implementatie van het onderzoek, bijvoorbeeld door de resultaten voor te stellen aan het bestuur van de organisatie. “Dat is niet het doel op zich”, zegt Isaak. “De student is afgestudeerd, de thesis is afgerond. De verantwoordelijkheid om iets met de resultaten te doen ligt bij de organisatie. Natuurlijk mogen ze altijd vragen aan de student om verder betrokken te zijn, maar die keuze ligt bij de student zelf.” Isaak geeft het voorbeeld van een student die op een congres over speelpleinwerking de resultaten van het onderzoek presenteerde. “Zoiets is niet verplicht. Gelukkig weten de meeste organisaties goed dat zij verder de verantwoordelijkheid moeten nemen over het onderzoek”, aldus Isaak.

Is er aandacht voor participatieve onderzoeksmethodieken?

Isaak: “Dat hangt in de eerste plaats af van de promotor en de verwachtingen van de organisatie. Een masterproef is een opleidingsonderdeel waarin studenten worden bekend gemaakt met de basisprincipes van academisch onderzoek, dus dat is nog vaak vrij klassiek. We merken ook dat veel promotoren niet goed bekend zijn met andere vormen van onderzoek of geen vertrouwen hebben in de wetenschappelijkheid ervan. Door extra actoren te betrekken in het onderzoeksproces en de nadruk te leggen op de maatschappelijke relevantie van de onderzoeksvraag, hopen we met de Wetenschapswinkel die normatieve houding een beetje open te breken.”

EEN WIN-WIN VOOR ORGANISATIES EN STUDENTEN: HET SUCCESVERHAAL VAN BATALJONG VZW EN JOLIEN JANSSEN

De Wetenschapswinkel bracht al heel wat organisaties in contact met studenten, waaronder Bataljong vzw en Jolien Janssen. Bataljong had al langer de traditie om vragen te stellen via de Wetenschapswinkel; Jolien zag in Bataljong een boeiend thema voor haar masterthesis in de Agogische Wetenschappen. Samen onderzochten ze de **succes- en faalfactoren** voor lokale besturen om het mentaal welbevinden van jongeren in hun gemeente te verbeteren. “Als sociale organisatie is het onze maatschappelijke rol om studenten ervaring te laten opdoen”, zegt Tieme Verlinde van Bataljong.

Tieme Verlinde, coördinatie breed jeugdbeleid bij Bataljong, een ondersteuningsorganisatie voor het jeugdbeleid van steden en gemeenten

Jolien Janssen, oud-student agogische wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel en projectleider bij Universiteit Maastricht

Jolien: “Ik vond het inderdaad heel waardevol om als student te kunnen samenwerken met een organisatie in het werkveld die een prangende vraag had. Zo is de kans veel groter dat je onderzoek in de praktijk iets zal teweegbrengen.”

Tieme: “Voor ons is het ook een win-win: het gaat om projecten of thema’s waarin we ons extra willen verdiepen om onze visie en dienstverlening scherper te stellen, maar er is soms geen tijd voor in de reguliere werking. Je moet uiteraard de student begeleiden, maar wat je eruit haalt is potentieel van grote meerwaarde.”

Jolien: “Uiteindelijk werd het onderzoek inderdaad gebruikt in de praktijk. We schreven samen een artikel over de negen succes- en faalfactoren die uit het onderzoek naar voren kwamen. Ik mocht ook mijn thesis komen toelichten aan alle medewerkers van de organisatie.”

Tieme: “Daarna was het een tijdje de basis om verder te werken aan mentaal welbevinden bij jongeren. Ondertussen hebben we een visietekst en meer aanbod voor lokale besturen over dit thema. Dat kwam niet alleen door het onderzoek van Jolien, maar het was wel een grote stap om het traject te versnellen.”

Jolien: “Voor een geslaagd onderzoekstraject moeten alle partijen goed weten wat ze willen, maar ook bereid zijn om hun verwachtingen bij te stellen. De organisatie heeft een bepaalde visie of zit met een onderzoeksvraag, maar het moet ook passen in de opleiding van de student om een goede match te vormen. De promotor bewaakt het wetenschappelijke aspect. Bij iedereen moet er openheid zijn om tot een consensus te komen.”

Tieme: “De driehoek tussen de student, de promotor en de organisatie moet kloppen. Je moet inderdaad ruimte laten als organisatie om de onderzoeksvraag eventueel bij te sturen. Daarna moet je ook de student begeleiden. Wij hebben Jolien bijvoorbeeld geholpen om professionals en jongeren te contacteren en om linken te leggen met interessante cases. Je investeert er wat tijd in om het te laten renderen, maar als het onderzoek uiteindelijk landt in de praktijk, is het voor ons meer dan geslaagd.”

IEDEREEN WETENSCHAPPER: CITIZEN SCIENCE STELT DE WETENSCHAP OPEN VOOR HET BREDE PUBLIEK

LIESELOT DEGRAEVE

De Vrije Universiteit Brussel kent een lange traditie van maatschappijgericht onderzoek door samenwerking met niet-academische partners. “We zoeken verbinding met wat zich afspeelt buiten de muren van de universiteit. Citizen science speelt daar een belangrijke rol in”, zegt Floor Keersmaekers van het Citizen Science Contactpunt van de VUB.

“In het algemeen verwijst de term *citizen science* naar wetenschappelijk onderzoek, vaak op grote schaal, dat geheel of deels wordt uitgevoerd door niet-wetenschappers, burgers, vaak in samenwerking met of onder supervisie van professionele wetenschappers”, vertelt Floor. “De burgers die meewerken aan citizen science noemen we *citizen scientists* of *burgerwetenschappers*. We zien het

vooral als burgers die taken uitvoeren die anders door wetenschappers worden uitgevoerd. De bekendste voorbeelden hebben meestal betrekking op onderzoeksgegevens verzamelen (metingen, samples ...) of de analyse daarvan. Maar burgers kunnen in elke fase van het onderzoek een rol spelen. Ze kunnen ook de onderzoeksvraag formuleren, een methode kiezen, of meedoen met

de rapportering en de verspreiding van de resultaten. Ze kunnen de onderzoekers ondersteunen, maar ze kunnen ook taken volledig op zich nemen. Een bekend voorbeeld is CurieuzeNeuzen, waarbij burgers de lucht- en bodemkwaliteit meten door meetinstrumenten te installeren aan hun raam of in de grond. Ze kunnen daarna zelf de data raadplegen en er actie mee ondernemen naar beleidsmakers toe”, aldus Floor.

Citizen science is dus een paraplueterm waar veel vormen van onderzoek onder vallen. Een goede omschrijving van wat burgers kunnen bijdragen, is die van Scivil, het kenniscentrum voor citizen science in Vlaanderen: 'Burgerwetenschappers kunnen, afhankelijk van het project waaraan ze bijdragen, een breed gamma van taken uitvoeren; ze voeren tellingen en observaties uit, bouwen en installeren sensoren, annoteren of transcriberen afbeeldingen en teksten, voeren data-analyses uit, bedenken onderzoeksvragen en onderzoeksmethodes en rapporteren of dissemineren onderzoeksresultaten.

Omdat citizen science geen vaste definitie heeft, werkt de European Citizen Science Association (2015), met tien principes om van citizen science te kunnen spreken:

1. Burgerwetenschappelijke projecten betrekken burgers actief bij wetenschappelijk onderzoek dat nieuwe kennis of inzichten oplevert. Burgers kunnen fungeren als bijdragers, medewerkers of projectleiders en hebben een betekenisvolle rol.
2. Burgerwetenschappelijke projecten leiden tot een wetenschappelijk resultaat, bijvoorbeeld een antwoord op een onderzoeksvraag of beleidsbeslissingen informeren.
3. Zowel professionele wetenschappers als burgerwetenschappers hebben baat bij hun deelname, bijvoorbeeld voordelen op sociaal vlak of mogelijkheid om beleid te beïnvloeden.
4. Burgerwetenschappers kunnen deelnemen aan verschillende fases van het wetenschappelijk proces, bijvoorbeeld de onderzoeksvraag formuleren, de methode uitwerken, en data

verzamelen en analyseren.

5. Burgerwetenschappers krijgen feedback vanuit het project, bijvoorbeeld hoe hun gegevens worden gebruikt, wat de onderzoekresultaten zijn en de eventuele gevolgen voor beleid.
6. Burgerwetenschap wordt beschouwd als een onderzoeksaanpak zoals elke andere, met beperkingen en risico's op fouten.
7. Data van citizen science-projecten worden openbaar ter beschikking gesteld en, indien mogelijk, worden de resultaten open access gepubliceerd.
8. Burgerwetenschappers krijgen erkenning in de projectresultaten en publicaties.
9. Citizen science-projecten worden geëvalueerd op hun wetenschappelijke output, kwaliteit van de data, ervaring van de deelnemers en op hun bredere impact op de maatschappij of het beleid.
10. De projectleiders van citizen science-projecten houden rekening met juridische en ethische kwesties aangaande copyrights, intellectuele eigendom, overeenkomsten voor het delen van data, vertrouwelijkheid, erkenningen en de milieueffecten van alle activiteiten.

In het boek 'Citizen science: Hoe burgers de wetenschap uitdagen' (2019) schetsen Liesbeth Gijssels, Tine Huyse en Ine Van Hoyweghen de voorgeschiedenis van citizen science. Het onderscheid tussen 'wetenschapper' en 'amateur' vond zijn ingang in de 19e eeuw, samen met de professionalisering van de wetenschap. Na de Tweede Wereldoorlog kwam er een golf van democratisering op allerlei domeinen in de samenleving, ook in de wetenschap. Bovendien deden er zich steeds meer problemen voor op globaal niveau waar veel mensen zich door aangesproken voelden. De klimaatproblematiek bijvoorbeeld was een aanleiding om beroep te doen op burgers om milieukwesties in kaart te brengen.

Voor welk soort onderzoeken is citizen science geschikt?

"Eigenlijk leent het zich voor alle onderzoeksdo-

meinen, zelfs de hele technische of juist abstracte”, zegt Floor. “Maar niet voor elke onderzoeksvraag is citizen science de uitgelezen aanpak methodiek. Je moet dus wel goed nadenken over de onderzoeksvraag, eventueel samen met burgers.”

Floor verwijst naar de [Citizen Science Starter Kit](#) van EUTOPIA (Veeckman et al., 2023) met een aantal inspirerende voorbeelden, en de platformen [Iedereen Wetenschapper](#) en [eu-citizen.science](#). De tweede module uit de Starter Kit helpt onderzoekers om na te gaan of citizen science geschikt is voor hun onderzoeksvraag.

Een voorbeeld kan verduidelijken hoe citizen science werkt. MOMENT-GPS, een van de participatieve onderzoeksprojecten gefinancierd door de VUB-onderzoeksraad, zal werken met een app waarmee vrouwen hun beleving van veiligheid in Brussel in kaart kunnen brengen. Op die manier willen de onderzoekers de mechanismen achter die (on)veiligheidsgevoelens beter begrijpen en de grote diversiteit aan factoren die daarbij een rol spelen. Daaruit zullen ze suggesties halen voor beleid over hoe de Brusselse publieke ruimte beter ingericht kan worden. Zo zullen meer mensen die publieke ruimte als veilig(er) en inclusiever beschouwen. Bovendien komen de gegevens uit de app volledig anoniem in een publiek toegankelijk dashboard terecht. De data wordt met andere woorden teruggegeven aan de burger, en er wordt uitgelegd wat je ermee kunt doen.

Welk belang heeft citizen science voor de VUB als onderzoeksinstituting?

“De VUB engageert zich als universiteit die bewust verbinding met de stad zoekt. Die boodschap werd kracht bijgezet door citizen science op te nemen in de huidige beleidsplannen én met een interne projectoproep voor citizen science projecten”, aldus Floor.

Voor wetenschappers biedt citizen science heel wat voordelen, bijvoorbeeld de moge-

lijkheden tot schaalvergroting en innovatie. Floor legt uit: “Het collectieve werk dat een grote groep burgers doet om data te verzamelen of te verwerken, is ongelooflijk waardevol. Het geeft toegang tot informatie die anders niet beschikbaar is, bijvoorbeeld in de privéruimte van burgers of de collectieve kennis en ervaring van gemeenschappen. Zo geef je gemeenschappen een stem en erken je hun kennis. Het is anders dan gegevens verzamelen uit je ivoeren toren. Er gebeurt meer maatschappelijk relevant onderzoek.”

Wat betekent citizen science voor maatschappijverandering?

Floor: “Op breed maatschappelijk vlak kan citizen science zorgen voor meer wetenschappelijke geletterdheid, toename van de algemene kennis, stimulering van gedragsverandering en het informeren van politieke besluitvorming. Citizen science is ook cruciaal om ons leefmilieu te monitoren, bijvoorbeeld door vervuiling of biodiversiteit in kaart te brengen.”

Deelnemers aan [Communities Against Violence](#) voelden zich zelfzekerder en gemotiveerder om te handelen wanneer ze op straat grensoverschrijdende of intimiderende situaties tegenkomen. En door projecten als [Oog voor Diabetes](#), waarbij meer dan 40.000 oogscans zijn geanalyseerd, kan een oogafwijking als gevolg van diabetes nu sneller worden gedetecteerd en behandeld.

Foto: Freepik

Floor wijst ook op de voordelen van citizen science voor scholen, bijvoorbeeld leren in interactie met de buurt of de natuur. Bovendien kan een onderzoeker via scholen een grote en diverse groep deelnemers bereiken. “Het is een dankbare manier om onderzoek te doen, bijvoorbeeld bestjes verzamelen, foto’s maken of vervuiling in kaart brengen. Er zijn dan ook veel citizen science-projecten die een lessenspakket uitwerken.”

Als niet-professionele wetenschappers mee het onderzoek voeren, zijn de onderzoeksresultaten dan wel kwalitatief?

“Die kritische vraag krijgen we wel vaker. Maar er zijn online en in publicaties talloze onderbouwde hulpmiddelen en procedures te vinden om de kwaliteit van de verzamelde data te garanderen en de wetenschappelijke legitimiteit van het onderzoek te vrijwaren.” Floor verwijst onder andere naar het [datacharter en de bijhorende gids van Scivil](#). Daarnaast bevat de [Citizen Science Starter Kit van EUTOPIA \(2023\)](#), waar eerder al naar verwe-

zen werd, een ‘[Citizen Science data charter](#)’ en ‘[The data collection protocol](#)’.

Waar moeten we nog voor oppassen?

Floor: “Citizen science ondervindt soms moeilijkheden op het vlak van inclusie en diversiteit. Door gaans zijn het vooral hoogopgeleide, witte mensen die hun weg vinden naar projecten met citizen science en vice versa. Die groep is vaak al overtuigd van het belang van wetenschap, en heeft toegang tot het publieke debat. Het blijft een uitdaging om een effectieve, inclusieve, wederkerige en respectvolle manier te vinden om minderheden en achtergestelde of zelfs ‘onzichtbare’ bevolkingsgroepen te betrekken bij onderzoek dat hen aanbelangt, maar een die we absoluut moeten aangaan.”

Welke randvoorwaarden moeten goed zitten voordat je aan citizen science begint?

“Het is goed om op voorhand grondig na te denken over de vraag waarom je voor citizen science kiest, welke taken je wil laten uitvoeren door de deelnemers, wie die deelnemers zijn, hoe je hen gaat betrekken, welke expertise je nog nodig hebt en welke partners je daarvoor kunt aanspreken”, zegt Floor. “Die denkoefening moet je doen voordat je eraan begint.”

Ook voor het verdere verloop zijn er een aantal cruciale factoren. Ten eerste wordt de communicatie met en feedback naar de deelnemers vaak onderschat. Het is cruciaal voor de motivatie (en dus blijvende deelname) van de burgerwetenschappers dat zij zich betrokken en geïnformeerd voelen en weten waar ze terecht kunnen. Ten tweede is het belangrijk een goed beeld te hebben én te houden van de motivaties van de deelnemers, en je plan voor hun engagement daarop af te stemmen en daaraan aan te passen waar nodig. “Die motivaties kunnen heel divers zijn, zelfs binnen een groep deelnemers met een gelijkaardig profiel. Dat is een van de meest gestelde vragen: ‘Hoe trek je ze aan en hoe behoud je ze, hoe blijven ze betrokken, hoe behoud je het enthousiasme?’ Dat kan bijvoorbeeld door regelmatige terugkoppeling

Foto: Freepik

via een nieuwsbrief, een contactpersoon, een platform voor uitwisseling en voor vragen en adviezen, informele samenkomsten als blijk van dank en voor een leuke sfeer, of hen betrekken bij andere aspecten van het project, bijvoorbeeld de communicatie", voegt Floor toe.

Ten derde speelt de keuze van tool om de data te verzamelen en beheren een rol. "Wil je een app gebruiken waar mensen gegevens kunnen invoeren, wil je zelf iets ontwikkelen, en hoe zit het met privacy van de deelnemers? Wie is eigenaar van de data? Het zijn vragen waar je goed over moet nadenken."

Los van al deze randvoorwaarden, is het een goed begin om je grondig te informeren over citizen science. "Het is duidelijk dat citizen science leeft in Vlaanderen en Europa. Er zijn dan ook heel wat platformen en financieringsmogelijkheden waar je terecht kan om je te laten inspireren.", sluit Floor af.

- Op het platform [Iedereen Wetenschapper](#) staan projecten die kunnen inspireren en die je naar partners kunnen leiden.

- Hetzelfde geldt voor www.eu-citizen.science, het Europese burgerwetenschapsplatform. De European Citizen Science Association (ECSA) organiseert regelmatig webinars en meetings, en huisvest veel werkgroepen om ervaringen te delen en input te verzamelen.
- [Scivil](#) is het aanspreekpunt voor citizen science in Vlaanderen. Op hun website vind je toegankelijke handleidingen over communicatie, datamanagement en burgerwetenschap in schoolverband. Ze organiseren regelmatig netwerkevents en workshops, en ze zijn goed op de hoogte van financieringsmogelijkheden.
- In Brussel zijn er ook mogelijkheden voor participatief en co-creatief onderzoek, zoals de Co-Create call van Innoviris. Op Europees niveau zijn er veel projecten die werken met cascade-financiering¹ (zoals momenteel Impetus, REINFORCING ...) en binnen Horizon Europe zijn er regelmatig oproepen met een citizen science-aspect.

¹ Cascade-financiering zijn subsidies die worden beheerd en betaald vanuit een Europees project dat daarvoor de opdracht kreeg van de Europese Commissie.

MOMENT-GPS MEET GEVOELENS VAN VEILIGHEID BIJ VROUWEN OP SPECIFIEKE MOMENTEN ÉN LOCATIES

Hoe veilig voelen vrouwen zich in de Brusselse straten? Uit eerder onderzoek blijkt dat twee op de drie vrouwen zich 's nachts niet veilig voelt in Brussel. Het project **MOMENTS-GPS** wil achterhalen op welke specifieke plekken en op welke tijdstippen vrouwen zich zo voelen en ontwikkelde een app om veiligheidsgevoelens in kaart te brengen. Onderzoeker Petrus te Braak legt uit hoe het onderzoek citizen science toepast en welke visie erachter schuilgaat.

Petrus te Braak, postdoctoraal onderzoeker bij de onderzoeksgroep Brussels Institute for Social and Population Studies (BRISPO) van de Vrije Universiteit Brussel

MOMENT-GPS wordt gefinancierd door de Onderzoeksraad van de Vrije Universiteit Brussel

Petrus: “Veel voorgaande onderzoeken over gevoelens van veiligheid gaan uit van een te beperkte benadering van het concept *veiligheid*. In onze opvatting is veiligheid een situationeel gegeven, bepaald door meerdere factoren. Veiligheid is afhankelijk van een bepaalde persoon, op een bepaalde plek, op een bepaald tijdstip. Dat kan je niet vatten in een survey die één keer vraagt hoe veilig je je voelt op een schaal van 1 tot 10. Wij willen het anders aanpakken en situationele veiligheidsgevoelens meten.

We willen daarom Brusselse vrouwen zelf inschakelen om data te verzamelen. We maakten daarvoor de smartphone-applicatie '[Moment](#)' die een vragenlijst stuurt als iemand op een bepaalde plaats is op een bepaald tijdstip. Die moeten ze binnen het uur invullen. We laten de melding uitsturen in vooraf bepaalde gebieden die als onveilig worden beschouwd. Wie de app niet wil gebruiken, kan ook een QR-code scannen die we ophangen in de gebieden. Door de vragenlijst alleen aan te bieden in bepaalde gebieden en binnen een specifieke tijd, kunnen we onderzoeken hoe (on)veilig vrouwen zich voelen op het exacte moment dat ze daar zijn, in plaats van achteraf peilen naar de veiligheid op een plaats. De vragenlijst bestaat uit de vraag hoe veilig of onveilig je je voelt op een schaal van 0 tot 10, of je alleen was of met anderen, en wat de factoren waren die ertoe geleid hebben dat je je veilig of onveilig voelde. Iedereen kan de vragenlijst meerdere keren invullen. We starten met een testperiode op de campus van de Vrije Universiteit Brussel; in 2026 rollen we het onderzoek uit in Brussel.

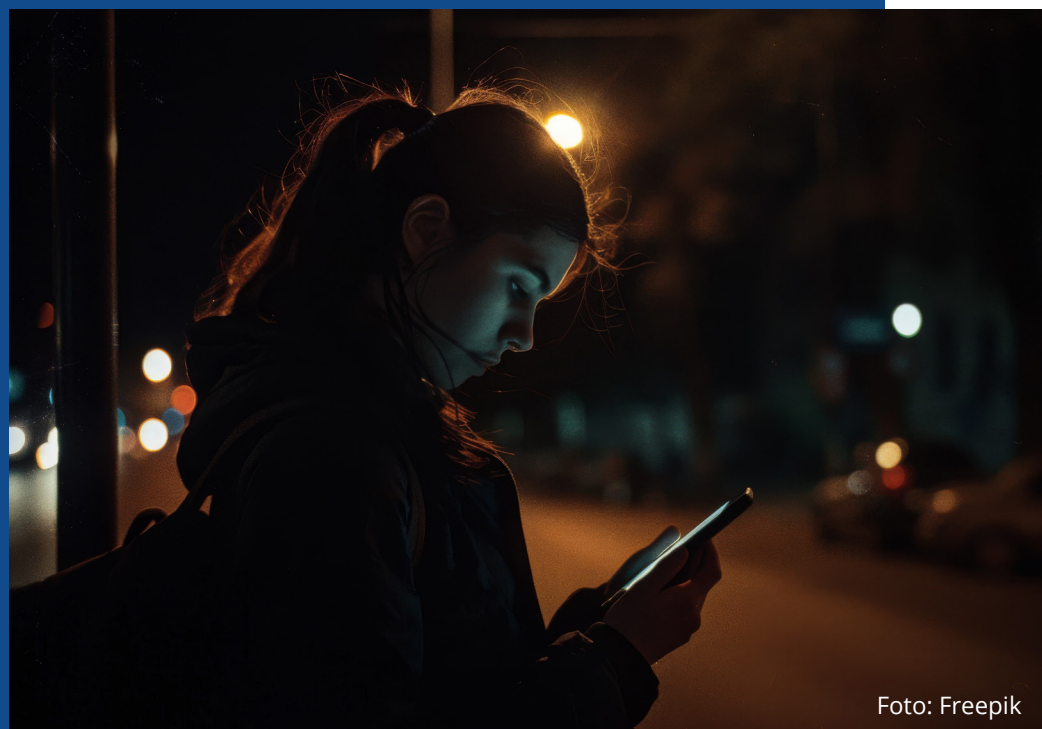

Foto: Freepik

Het is overigens niet de eerste keer dat we dataverzameling via een app doen. In 2013 ontwikkelden we de app Modular Online Time Use Survey (MOTUS) voor dagboekonderzoek, onder andere bij leerkrachten. Die app hebben we verzelfstandigd in de onderneming [HBITS](#) met een spin-off-financiering van Innoviris. Daarin zit de app MOMENTS die we gebruiken voor het huidige onderzoek.”

Citizen science niet alleen in dataverzameling

Citizen science zit ook vervat in andere aspecten van het onderzoek. Petrus legt het uit: “Vooraf hebben we in focusgroepen met vrouwen de concepten *veiligheid* en *onveiligheid* gedefinieerd en hebben we gebieden als veilig en onveilig gemarkeerd. Ik wil graag op een objectieve manier waarnemen hoe mensen zich voelen, maar wil niet voor hen interpreteren wat die gevoelens betekenen. De citizen scientists in het onderzoek bepalen zelf de betekenis van die concepten. In de focusgroepen zit een grote diversiteit: jongeren, ouderen, vrouwen met een migratieachtergrond, enzovoort. Met het onderzoek willen we uiteindelijk het situationele karakter van veiligheid aantonen, en de variatie binnen het individu in beleefde veiligheid. Dat is de wetenschappelijke doelstelling.

Er is daarnaast ook een maatschappelijke doelstelling. We willen de citizen scientists namelijk stimuleren tot publieke actie. Daarvoor ontwikkelen we een online barometer waar de data live worden geüpdatet. Daarin kunnen ze zien hoe veilig of onveilig het is op een plek of hoe anderen een plek beleven. Er zijn een aantal wijkcomités, bijvoorbeeld in de Alhambrawijk in het centrum, die interesse toonden om het onderzoek op te volgen en eventueel actie te ondernemen. Zo hopen we de citizen scientists ook te motiveren om tijdens het hele onderzoek de surveys te blijven invullen. We weten namelijk uit onderzoek dat mensen mogelijk kunnen afhaken als ze het gevoel hebben dat het onderzoek geen nut heeft. Door hen instrumenten te geven om actie te voeren, zullen (hopelijk) meer mensen betrokken blijven.”

MEER LEZEN OVER CITIZEN SCIENCE?

European Citizen Science Association (2015). Tien principes van burgerwetenschap. Geraadpleegd via <https://www.ecsa.ngo/>

Scivil, Datacharter en –gids voor citizen science, geraadpleegd via <https://www.scivil.be/gids/datacharter-en-gids-voor-citizen-science>

Veeckman, C., Van de Bogaert, L., Keersmaekers, F., Verbrugge, K. & Livémont, E. (2023). Citizen Science Starter Kit (Online Citizen Science Training Materials). Geraadpleegd via <https://zenodo.org/records/10119036>

DE ACTIVE LEARNING STUDIO: EEN FLEXIBELE OMGEVING VOOR PARTICIPATIE EN LEREN

AN-SOFIE SMETCOREN, LIESBETH DE DONDER

De Active Learning Studio (AL-Studio) van de Vrije Universiteit Brussel is een flexibele, creatieve leeromgeving die onderzoekers, studenten, docenten en burgers samenbrengt om actief te werken aan maatschappelijke uitdagingen. Dit hoofdstuk vertelt hoe de studio ontstond, welke visie erachter zit en hoe ze in de praktijk wordt ingezet. Met voorbeelden en getuigenissen tonen we hoe een ruimte als de AL-Studio kan bijdragen tot participatief (actie)onderzoek en geven we inspiratie om zelf met die aanpak aan de slag te gaan.

1. INTRODUCTIE

Door de toenemende aandacht voor concepten als citizen science, participatie en co-creatie, groeit ook in het (hoger) onderwijs de aandacht voor leeromgevingen waar deze concepten vorm kunnen krijgen (Bautista & Lopez-Costa, 2025). Het gaat om ruimtes waar onderzoekers, studenten en burgers samenwerken om projecten en ideeën actief te verkennen en uit te werken die inspelen op actuele maatschappelijke uitdagingen.

Vanuit die visie en opdracht ontstond de Active Learning Studio aan de vakgroep Educatiewetenschappen, op de campus Etterbeek van de Vrije Universiteit Brussel. Studenten, docenten en onderzoekers ontmoeten er elkaar op een andere manier dan in een klassiek leslokaal of vergaderzaal. Met whiteboards aan de muren, verschillende schrijfpervlakken, een flexibele inrichting en creatief materiaal kan de ruimte samenwerking stimuleren en kunnen deelnemers actief aan de slag gaan.

In dit hoofdstuk nemen we je mee naar de Active Learning Studio, van de droom hoe het begon tot de realiteit van vandaag. We beschrijven daarbij de vormgeving van de ruimte, de filosofie en basisprincipes erachter en hoe de ruimte in de praktijk gebruikt wordt.

2. DE ACTIVE LEARNING STUDIO: VAN DROOM TOT REALITEIT

2.1 Zien hoe het anders kan: inspiratie voor de Active Learning Studio

Het idee voor de Active Learning Studio ontstond tijdens het Entour-Age Noord-project (2014 – 2016). In dat project ontwikkelden we samen met verschillende partners uit de woon- en zorgsector innovatieve, kleinschalige woonmodellen voor ouderen in de Brusselse Noordwijk. Eén van die partners was Namahn, een bureau voor human design in Brussel dat over een flexibele, multifunctionele ruimte be-

schikte voor co-creatieve bijeenkomsten (zie hoofdstuk 21). De inspirerende workshops die we daar organiseerden met buurtbewoners en organisaties deden ons dromen van een eigen actieve, co-creatieve studio op onze campus.

Daarom dienden we in 2016 met de vakgroep Educatiewetenschappen een Onderwijsvernieuwingenproject (OVP) in onder de noemer 'Active Learning Spaces: Promoting co-creation, social design thinking and peer learning'. Het doel van het project was om een omgeving te creëren die afstapte van het klassieke voordrachtmodel, waarbij studenten vaak een eerder passieve, luisterende rol innemen. Actieve leeromgevingen zijn juist het tegenovergestelde: ze betrekken studenten op een actieve manier bij het vormgeven en opbouwen van kennis tijdens de les. In dergelijke leeromgevingen staan studenten centraal (Brame, 2019) en wordt collectieve kenniscreatie en -ontdekking geactiveerd. Al in de eerste ronde werd het voorstel goedgekeurd en kregen we een beperkt budget om onze droom te realiseren en de studio te creëren.

2.2 Van goesting naar idee: drijfveren voor de Active Learning Studio

In veel onderwijsinstellingen, zowel lager als hoger onderwijs, zijn leeromgevingen nog grotendeels ingericht volgens een traditioneel model van directe instructie, gericht op kennisoverdracht van docent naar student. Maar onderwijs heeft ook een verantwoordelijkheid om in te spelen op de noden van een dynamische en voortdurend veranderende samenleving. Dat is ook bijzonder relevant voor de opleiding Agogische Wetenschappen van de vakgroep Educatiewetenschappen, waar we studenten opleiden om complexe maatschappelijke vraagstukken aan te pakken, bruggen te slaan tussen diverse actoren en innovatieve praktijken te ontwikkelen in en met het werkveld. Op basis van deze filosofie liggen vier drijfveren aan de basis van de Active Learning Studio.

Ten eerste is er een groeiende vraag naar **innovatie in leeromgevingen**. Ondanks allerlei inspanningen

om te innoveren in onderwijs, vinden veel lessen toch nog plaats in een klassiek klaslokaal waarbij de docent vooraan lesgeeft aan studenten. Die opstelling leent zich goed tot kennisoverdracht maar verhindert actieve betrokkenheid en samenwerking van studenten. Als reactie op die vaststellingen staken de voorbije jaren heel wat alternatieve en innovatieve klasopstellingen de kop op om samenwerkend leren te faciliteren, bijvoorbeeld door groepsvriendelijke zitplaatsen, multifunctionele projectieschermen, creatief materiaal, flexibel meubilair, enzovoort. Dergelijke klasopstellingen zorgen voor een dynamische manier van lesgeven die samenwerking en creativiteit bevordert en alternatieve lesmethodieken faciliteert (Bautista & Lopze-Costa, 2025). Ook de Active Learning Studio wil een omgeving zijn waarin **studenten centraal** staan.

Ten tweede is er het doel om **co-creatie** te faciliteren. Bij co-creatie komt men tot een innovatieve output door samenwerking tussen verschillende stakeholders op te zetten, met een actieve rol voor de eindgebruiker van het onderzoek of project (Brandsen et al., 2018). Co-creatie is essentieel om maatschappelijke uitdagingen aan te pakken en om aan gemeenschapsontwikkeling te doen. Maar in een klassieke klasopstelling is het moeilijk om co-creatie aan te leren aan studenten of om co-creatieve methodieken toe te passen. De Active Learning Studio wil een experimentele omgeving zijn waar studenten co-creatieve methodieken kunnen leren en ontwikkelen.

Ten derde is er **sociale innovatie**, dat begrepen kan worden als innovatieve oplossingen (bijvoorbeeld producten, diensten, organisatievormen, activiteiten) zoeken en vinden die effectiever zijn dan de bestaande, om uiteenlopende vormen van sociale uitsluiting tegen te gaan (Moulaert et al., 2013). 'Sociale innovatie betekent het bevorderen van inclusie en welzijn door sociale relaties te verbeteren en door empowerment-processen: een wereld, natie, regio, lokaliteit of gemeenschap voorstellen en nastreven die universele rechten zou waarborgen en sociaal inclusiever zou zijn' (Moulaert et al., 2013, p.

16). In de samenleving groeit de aandacht voor sociale innovatie, naast economische en technologische innovatie, om antwoorden te vinden op grote maatschappelijke uitdagingen. Sociale innovatie richt zich daarbij op het ontwikkelen van vaardigheden en capaciteiten waarmee verschillende actoren hun rol in de samenleving beter kunnen vervullen. 'De groeiende interesse in sociale innovatie komt voort uit de voortdurende en toegenomen behoefte van overheidsinstanties, maatschappelijke organisaties, particuliere bedrijven en individuen om te reageren op nieuwe sociale risico's met nieuwe en effectievere benaderingen en kleinere budgetten' (Bureau of European Policy Advisors, 2014, p. 14). Ook binnen onderwijs is er aandacht voor sociale innovatie, onder meer om deze vaardigheden aan te leren. Om sociale innovatie te voeden, is er nood aan creativiteit en inspirerende, flexibele (leer)omgevingen. De Active Learning Studio wil zo'n omgeving zijn, een plek waar studenten onder meer innovatieve ideeën, diensten, activiteiten ontwerpen om sociale vraagstukken aan te pakken.

Afbeelding 1. Whiteboards in de Active Learning Studio

Ten slotte is er **social design** en **design thinking**, beiden gericht op menselijke behoeften en doelen beantwoorden. Het concept *social design* kwam voor het eerst aan bod in het boek 'Design for the Real World' van Victor Papanek (1972). Daarin benadrukte hij de maatschappelijke rol van ontwerpers. Terwijl het hoofddoel van conventionele ontwerp-praktijken vaak verkoop is, ontwikkelt social design producten, diensten en processen die inspelen op sociale en menselijke noden, met bijzondere aandacht voor uitgesloten groepen (Margolin & Margolin, 2002; Papanek, 1972). Social designers werken met heel wat verschillende methodieken om maatschappelijke uitdagingen aan te pakken en beleidsveranderingen te stimuleren. Daarbij is het belangrijk om het perspectief van alle betrokken stakeholders, zeker ook de eindgebruikers, mee te nemen zodat bruikbare en betekenisvolle producten of diensten ontstaan die maatschappelijke impact hebben (Kimbell, 2012). *Design thinking* vormt een belangrijk onderdeel van social design. Het biedt een empathische en praktijkgerichte aanpak bestaande uit veel verschillende methodieken die het proces vormgeven. Dat proces bevordert essentiële vaardigheden zoals probleemoplossend vermogen, communicatieve competenties en samenwerking. De Active Learning Studio wil een omgeving zijn waar social design en design thinking samenkomen om creatieve oplossingen te ontwikkelen voor complexe sociale vraagstukken.

2.3 Van idee tot uitwerking: realisatie van de Active Learning Studio

De vormgeving van de Active Learning Studio kwam tot stand via een co-creatief proces dat in 2016 van start ging. We begonnen met interviews met studenten en personeel van de vakgroep Educatiewetenschappen om hun verwachtingen en behoeften in kaart te brengen. We stelden onder andere de volgende vragen: (1) 'Hoe ziet de ideale Active Learning Studio eruit volgens jou?' (2) 'Welke materialen zijn er nodig in een Active Learning Studio?' (3) 'Wanneer en om welke redenen zou je de Active Learning Studio gebruiken?'

Vervolgens gingen we op zoek naar verschillende inspirerende leeromgevingen. We verkenden online omgevingen, maar bezochten ook verschillende plekken zoals Art Basics for Children (ABC-huis) in Schaarbeek (Afbeelding 2), het Active Learning Centre van de Universiteit Antwerpen, CVO Wijnegem, en de UCLouvain Learning labs & Learning Centers (Afbeelding 3). Die bezoeken en gesprekken leverden ideeën op voor zowel de inrichting als de sfeer en het nodige materiaal in de studio.

Afbeelding 2. ABC-huis in Schaarbeek

Afbeelding 3. UCLouvain Learning Labs & Learning Centers

Ten derde organiseerden we co-creatieve sessies met personeelsleden van de vakgroep over het doel en de inrichting van de Active Learning Studio en hoe de ruimte eruit zal zien. We bouwden ook prototypes van het lokaal (Afbeelding 4). Aanvullend organiseerden we later, wanneer de Active Learn-

ing Studio al in gebruik was, een brainstorm om de ruimte te optimaliseren.

Afbeelding 4. Co-creatieve sessies bij het vormgeven van de Active Learning Studio

De Active Learning Studio is vandaag een grote, lichte ruimte die in twee delen is opgesplitst. In

het ene deel staan hoge tafels met whiteboards als tafelblad, waar staand werken mogelijk is. De staantafels zijn verstelbaar in hoogte. Het andere deel bestaat uit kleine, vierkante tafels met stoelen die je in allerlei opstellingen kan plaatsen. Aan de wanden van beide delen zijn whiteboards geplaatst waarop gebruikers bijvoorbeeld ideeën kunnen schrijven, modellen tekenen en ontwerpen maken. Verder is de studio uitgerust met een beamer en op vraag kan er een box vol creatief materiaal voorzien worden, zoals stiften, gekleurd papier en lijm, en inspiratie en tips om aan de slag te gaan in de studio. De vele ramen zorgen voor genoeg daglicht, wat de prestaties, aandacht en alertheid verhoogt (Shishegar & Boubekri, 2016). We gebruikten neutrale kleuren, en verschillende (hang)planten zorgen voor een warm, huiselijk gevoel.

Afbeelding 5. Zittend gedeelte van de Active Learning Studio

Afbeelding 6. Interactief gedeelte met hoge tafels en whiteboards als tafelblad

3. IN DE PRAKTIJK: ACTIVE? LEARNING? STUDIO?

3.1 What's in a name?

Op basis van de drijfveren achter het idee, de vele gesprekken, bezoeken en workshops, bepaalden we niet alleen hoe de ruimte er moest uitzien maar gaven we ook concrete betekenis aan de naam *Active Learning Studio*. De benaming weerspiegelt onze visie op leren en onderzoek in de ruimte.

Actief wijst ten eerste op het feit dat de aanwezigen niet gewoon neerzitten, maar tijdens de sessie kunnen rondwandelen of staand kunnen werken. Dat maakt ze fysiek en mentaal actiever en reactiever. Daarnaast betekent *actief* dat gebruikers samenwerken in plaats van alleen te luisteren naar iemand die vooraan staat. Tijdens activiteiten (bijvoorbeeld lessen, workshops) neemt een docent eerder de rol van coach aan, zoals rondlopen in de ruimte, opvolgen wat studenten doen in korte one-to-one intermezzo's, of tussendoor ideeën of ervaringen met de studenten delen. Dat creëert een meer gelijke verstandhouding tussen studenten en docenten en maakt onderling contact gemakkelijker, doordat iedereen zich vrij door de ruimte kan bewegen (Jin & Peng, 2022). Samenwerkend leren kan ondersteund worden door het ontwerp en inrichting van de ruimte (Bautusta & Lopez-Costa, 2025), waardoor de opstelling in de studio er dus wezenlijk anders uitziet dan een klassiek klaslokaal.

Een concreet voorbeeld gebeurde in de lessen Agogisch Onderzoekspracticum. Studenten kregen vooraf oefeningen mee om thuis voor te bereiden. Tijdens de les werden zij opgedeeld in kleine groepen die een kwartier de tijd kregen om hun oplossingen te bespreken aan de staantafels en neer te schrijven op de whiteboards. Terwijl de groepen werkten, wandelde de docent doorheen de ruimte, gaf die feedback en stelde die verdiepende vragen. Nadien volgde een plenaire bespreking aan de whiteboards, waarbij de verschillende oplossingen werden overlopen en besproken met de hele klasgroep.

De studio stimuleert samenwerking en kennisuitwisseling, waarbij mensen actief van elkaar kunnen **leren**. Als de Active Learning Studio gebruikt wordt in het kader van lessen, ligt de focus op samen leren, bijvoorbeeld samenwerkend leren, coöperatief leren, probleemgestuurd leren, actief leren, enzovoort. Die aanpak komt verschillende leerstijlen ten goede (Park & Choi, 2014). Zo kan je aandacht hebben voor zowel het auditieve als het visuele, voor dromers en doeners. Docenten zetten verschillende werkvormen in om studenten actief ervaring te laten opdoen met het bestudeerde thema en met de praktische toepassingen van theoretische concepten. Zo beschrijft een docent haar ervaring als volgt: 'Studenten ervaren het als veel aangenamer. Het lokaal laat toe om groepjes echt actief te laten samenwerken. Het lokaal is ook groot genoeg. Het kan zijn dat er een groep aan een whiteboard werkt, een andere groep plaatst zich ergens anders waardoor je als docent gemakkelijk tussen de groepjes heen kan bewegen en bijsturen waar nodig.' (Prof. dr. Marijke Van Buggenhout, vakgroep Criminologie).

Afbeelding 7. Workshop in de Active Learning Studio

We benaderen de ruimte zoals de **studio** van een artiest die een plek telkens anders opbouwt voor een nieuw project. Het is een flexibele ruimte die de behoeften van de gebruikers vervult. Het ontwerp van de ruimte motiveert mensen om zich in te zetten en faciliteert samenwerking op een persoonlijke, sociale manier. Wie gebruikt maakt van de studio kan die telkens inrichten aangepast aan de noden van de activiteit.

Een recente literatuurreview toont daarnaast aan dat de fysieke inrichting van de leerruimte, zoals de flexibiliteit van het meubilair, de ruimtelijke organisatie, akoestiek, verlichting en temperatuur, niet alleen samenwerking bevordert, maar ook in verband wordt gebracht met een positiever welzijn onder studenten en betere studieresultaten (Bautusta & Lopez-Costa, 2025). Zo benadrukken docenten dat de ruimte hen uitnodigt om hun didactiek te herdenken met aandacht voor de ruimte: 'Ik gebruik de Active Learning Studio op een totaal andere manier dan wanneer ik in een aula lesgeef, omdat die ruimte zich ook anders leent of toch een andere manier van onderwijs leent. In die zin dat je als docent moet nadenken hoe je de ruimte gaat inrichten.' (Prof. Dr. Jo Tondeur, multidisciplinair instituut lerarenopleiding).

Afbeelding 7. Workshop in de Active Learning Studio

3.2 Van participatief en activerend onderwijs naar participatief onderzoek

Vandaag wordt de studio gebruikt voor uiteenlopende activiteiten. Naast onderwijs vinden er ook onderzoeksactiviteiten plaats. De groeiende aandacht voor participatief (actie)onderzoek vraagt om ruimtes waar betrokken stakeholders, onderzoekers, burgers en andere actoren kunnen samenkomen om kennis te delen en om samen onderzoek te doen. Het gaat om flexibele omgevingen waar met uiteenlopende participatieve methoden kan worden gewerkt in de verschillende fasen van het onderzoeksproces: van een onderzoeksopzet gezamenlijk ontwerpen en onderzoeksvragen formuleren, over data verzamelen, tot resultaten co-analyseren.

Participatief (actie)onderzoek vindt vaak plaats in de gemeenschappen die rechtstreeks geraakt worden door het onderzochte vraagstuk. Denk aan gezondheidscentra, buurtwerkingen of lokale verenigingen (Coghlan & Brydon-Miller, 2014). Maar ook universiteiten nemen steeds vaker de ambitie op om de muren tussen hen en de samenleving te doorbreken. Zo wil de Vrije Universiteit Brussel zich profileren als een *urban engaged university* die verbindt: 'We smeden banden tussen onze mensen – studenten, medewerkers en stakeholders – de maatschappij en de ruimere wereld', en dat zowel binnen onderwijs als onderzoek. Het is dan ook belangrijk om niet alleen onderzoek buiten de universiteitsmuren te brengen, maar ook de samenleving binnen te halen.

Vanuit dezelfde logica wil ook de Active Learning Studio, die vertrekt van participatief en activerend onderwijs, een plaats bieden voor participatief onderzoek. Zulke ruimtes dragen bij aan meer diversiteit in de wetenschap en helpen de kloof te overbruggen tussen (student-)onderzoekers en maatschappelijke actoren in onderzoek. Zo gebruiken onderzoekers de studio om co-creatieve workshops op te zetten met hun onderzoekspartners.

Een voorbeeld is het project MaN'Aige, een co-creatief onderzoeksproject in twee Brusselse wijken dat

verkende hoe samen met buurtgebruikers, zoals bewoners, handelaars, organisaties en bedrijven, een netwerk van wederzijdse hulp kon ontstaan (zie hoofdstuk 20). Vertrekkend van de beperkte dienstverlening in de wijken, met bijzondere aandacht voor ouderen, onderzocht het project welke relaties en rollen tussen diverse lokale actoren kunnen bijdragen aan een duurzame dynamiek van buurtgerichte solidariteit. Onderzoekers van het project deden een beroep op de studio voor hun co-analyseworkshops. Daarvoor zakten verschillende stakeholders af naar de Active Learning Studio om verschillende documenten zoals beleidsdocumenten en interviewtranscripten samen te lezen en te analyseren.

Hoe ging dat nu in zijn werk in de studio? Eerst kreeg iedereen een korte inleiding over de doelstelling van de workshop en uitleg over analyseren en labelen. Nadien kreeg iedereen een document en begonnen ze individueel te lezen en labels aan te duiden gericht op de onderzoeksthema's van MaN'Aige. Na twintig minuten werden de gelabelde stukken bediscussieerd en werd er in groep een labelstructuur opgesteld. Achteraf gingen de deelnemers opnieuw aan de slag met labelen aan de hand van de eerder besproken labelstructuur. Nadien was er een nieuwe discussie in groep, waarna ze het labelschema in groep aanvulden. De flexibiliteit en de verschillende schrijfpoppervlakken in de Active Learning Studio maakten het de geschikte ruimte om de co-analyseworkshops te faciliteren.

4. AAN DE SLAG!

De Active Learning Studio wil aantonen dat goed doordachte omgevingen kunnen bijdragen aan samenwerking, creativiteit en participatie, in onderwijs en daarbuiten, en ook een krachtige facilitator kunnen zijn voor participatief (actie)onderzoek. Door onderzoekers, studenten, professionals en burgers samen te brengen, ontstaat een plek waar ideeën en projecten collectief worden ontwikkeld en getoetst aan reële maatschappelijke uitdagingen.

Wie zelf een dergelijke ruimte wil opzetten, doet er goed aan om niet alleen te investeren in flexibiliteit, zoals verplaatsbaar meubilair, diverse schrijfpoppervlakken en werkhoecken, maar ook in een heldere visie over hoe de ruimte gebruikt kan worden.

Geef gebruikers vanaf het begin handvatten, zoals voorbeeldopstellingen, concrete werkvormen of inspirerende literatuur om zelfstandig te verkennen. Zo is de drempel om met actieve en participatieve werkvormen te starten lager. Tegelijk is het belangrijk om voldoende ruimte te laten voor eigen invulling, zodat gebruikers zich eigenaar voelen van de ruimte en haar mogelijkheden. Zonder dergelijke begeleiding en aanmoediging tot co-creatie, bestaat het risico dat de ruimte toch vooral gebruikt wordt voor traditionele werkvormen, waarmee het potentieel voor zowel onderwijs als onderzoek onbenut blijft.

REFERENTIES

Bautista, G., & López-Costa, M. (2025). Smart learning spaces considering the integration of the pedagogical, environmental and digital dimensions: A systematic review. *Learning Environment Research*. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10984-025-09551-2>

Bureau of European Policy Advisors (2014). *Social innovation: A decade of changes (A BEPA report)*. Publications Office of the European Union. https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/system/files/generated/document/en/social_innovation_decade_of_changes.pdf

Brame, C. J. (2019). Chapter 4 - Active Learning: The Student Work That Builds Understanding. In C. J. Brame (Red.), *Science Teaching Essentials* (pp. 61-72). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814702-3.00004-4>

Brandsen, T., Steen, T., & Verschuere, B. (2018). Co-production and co-creation: Engaging citizens

in public services. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781315204956>

[ty_Analyzing_the_Impacts_of_Daylighting_on_Students'_and_Workers'_Health_and_Alertness](#)

Coghlan, D., & Brydon-Miller, M. (2014). *The SAGE encyclopedia of action research*. SAGE Publications

Jin, S., & Peng, L. (2022). Classroom perception in higher education: The impact of spatial factors on student satisfaction in lecture versus active learning classrooms. *Frontiers in Psychology*, 13, 941285. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.941285>

Kimbell, L. (2012). Rethinking design thinking: Part II. *Design and Culture*, 4(2), 129-148. <https://doi.org/10.2752/175470812X13281948975413>

Margolin, V., & Margolin, S. (2002). A "Social model" of design: Issues of practice and research. *Design Issues*, 18(4), 24-30. <https://www.jstor.org/stable/1511974>

Moulaert F., MacCallum, D., & Hiller, J. (2013). Social innovation: Intuition, precept, concept, theory and practice. In F. Moulaert, D. MacCallum, A. Mehmood, & A. Hamdouch (Eds.), *The international handbook on social innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research* (pp. 13-24). Edward Elgar Publishing Limited. <https://doi.org/10.4337/9781849809986.00011>

Papanek, V. (1972). *Design for the real world: Human ecology and social change*. Bantam Books.

Park, E. L., & Choi, B. K. (2014). Transformation of classroom spaces: Traditional versus active learning classroom in colleges. *Higher Education*, 68, 749-771. <https://doi.org/10.1007/s10734-014-9742-0>

Shishegar, N., & Boubekri, M. (2016). Natural light and productivity: Analyzing the impacts of daylighting on students' and workers' health and alertness. *International Conference on Health, Biological and Life Science*, 151-156. https://www.researchgate.net/publication/303484362_Natural_Light_and_Productivity

DE SOCIALE INNOVATIEFABRIEK: 'LOVE THE PROBLEM, NOT THE SOLUTION'

LIESELOT DEGRAEVE

Complexe sociale noden en problemen vragen creatieve oplossingen die de samenleving transformeren. Een leendienst voor kinderfietsen, herbruikbare koffiebekers, tewerkstelling voor nieuwkomers of woningen voor gezinnen met een klein budget: het zijn maar enkele voorbeelden van sociaal innovatieve diensten of producten die maatschappelijke behoeften aanpakken. “Sociale innovatie werkt vernieuwende oplossingen uit op een participatieve manier en kijkt naar de structurele oorzaken van problemen”, zegt Tomas De Groote van de Sociale InnovatieFabriek.

“We zien sociale innovatie als alle vernieuwende diensten, producten en procedures die een oplossing kunnen betekenen voor hardnekkige maatschappelijke uitdagingen”, zegt Tomas. “De vernieuwing zit zowel in het proces als in het resultaat. Het brengt niet alleen de samenleving vooruit, maar ook de mensen die eraan bijdragen.” Tomas voegt daaraan toe dat sociale innovatie een zoekproces is: “Ik zie het als een continu proces omdat complexe uitdagingen vaak systemisch van aard zijn en zich niet op één moment, door één organisatie, project of instantie laten oplossen. Sociale innovatie streeft naar systeemverandering. Het pakt verschillende uitdagingen tegelijk aan en is wendbaar en flexibel. Mijn mantra is: ‘Love the problem, not the solution’.”

Waar ligt het participatieve karakter van sociale innovatie?

Tomas: “Sociale innovatie moet empowerend en democratisch zijn voor de doelgroep en de stakeholders. De systeemveranderende kracht van sociale innovatie ligt in de nieuwe verbindingen die het creëert.”

Tomas verwijst naar de benadering van Movisie, een kennisinstituut voor sociale vraagstukken: ‘Met sociale innovatie wordt de kennis en kunde benut van mensen met verschillende achtergronden, in een samenwerking vanuit verschillende disciplines waarin verschillende soorten kennis (van ervaringskennis, professionele kennis tot wetenschappelijke kennis) op een gelijkwaardige manier

gewaardeerd en benut worden. Op die manier bevordert sociale innovatie participatie en draagt het bij aan empowerment van burgers.'

De Europese Commissie voegt daar in haar Guide to Social Innovation (2013) aan toe dat sociale innovatie verwijst naar zowel het maatschappelijke doel van een innovatie als naar het proces waarin mensen participeren om tot een beter resultaat te komen. De samenwerking is gericht op vraagstukken oplossen, niet-hiërarchisch, en verbindt mensen uit verschillende sectoren en lagen van de samenleving.

Wie kan er een proces van sociale innovatie starten?

Tomas: "Iedereen kan dat: burgers, organisaties, bedrijven, overheden of lokale besturen. Vooral de organisatiestructuur en -cultuur zijn bepalend. Er kan geïnnoveerd worden in een bestaande organisatie of bedrijf, maar burgers kunnen ook zelf een structuur oprichten, bijvoorbeeld een vzw of een coöperatie. Het is vooral belangrijk om van in het begin stakeholders te betrekken uit verschillende hoeken van de samenleving, zoals de doelgroep, financiers, academici of andere experts, enzovoort. Hoe meer je dat doet, hoe relevanter en veerkrachtiger de sociale innovatie zal zijn, en hoe groter de kans dat je impact kan hebben."

Tomas verwijst naar het micro-ondernemerschap,

een model waarbij mensen op zichzelf een kleine onderneming starten om een specifieke nood of behoefte in te vullen. "Het is mooi om te zien hoe mensen bij maatschappelijke uitdagingen denken: 'Ik denk dat ik er iets aan kan veranderen.' Ze bijten zich erin vast, onderzoeken de oorzaken van het probleem en wat er ontwikkeld moet worden om er iets aan te doen. We zien ook mensen met een kwetsbare achtergrond die hun eigen problemen oplossen, bijvoorbeeld een koppel dat in armoede belandde door ziekte en toch erbovenop geraakte, waarna ze een sociale garage startten waar mensen in armoede hun auto laten herstellen aan een laag tarief en ondertussen een babbeltje kunnen doen. Het is bij mijn weten een unicum in België. In Frankrijk bestaat het al als 'solidaire garage'."

Krijgen sociale innovators het soms ook moeilijk?

Tomas: "Zelfs voor veerkrachtige mensen zijn er grenzen. De grootste drempel is dat de zoektocht naar structurele inkomsten jaren kan duren. Het is al moeilijk voor een 'gewone' onderneming om een goed product te ontwikkelen, om toegang tot de markt te vinden en op te schalen, hoe moeilijk is het dan wel voor sociale innovaties die in de eerste plaats iets willen veranderen in de maatschappij."

Bovendien is het niet simpel om financiering te vinden voor projecten of organisaties die zich richten op sociale innovatie, omdat de impact ervan nog te

weinig wordt erkend. "De interesse neemt wel toe, al blijft er nood aan meer financieringsmechanismen en -instrumenten voor sociale innovatie", voegt Tomas toe.

Welke rol spelen onderzoekers en de academische wereld in sociale innovatie?

Tomas: "Die twee werelden hebben elkaar nodig. Alleen al als het gaat over probleemanalyse en problemen vaststellen, heb je academische bewijs nodig. Wat zijn de oorzaken van de problematiek, hoe verhouden die zich tot elkaar? Ook om de impact goed te meten is goed onderzoek belangrijk." Een voorbeeld

Foto: Freepik

waar beide werelden elkaar vonden, was het project ArmenTekort, een buddywerking voor mensen in armoede. In opdracht van ArmenTekort maakte Karel de Grote Hogeschool de 'Meetschaal Buddy-Empowerment' om de effecten van de buddywerking te meten voor mensen in armoede.

Een samenwerking tussen onderzoekers en sociale innovatoren heeft ook potentieel om bepaalde doelgroepen te bereiken. Tomas verwijst naar het voorbeeld van de Gezondheidskiosk in Antwerpen: een laagdrempelige plek waar burgers kunnen binnenwandelen voor informatie over gezond leven en worden doorverwezen naar curatieve zorg

als het nodig is. In samenwerking met Universiteit Antwerpen konden bezoekers van de kiosk zich laten screenen op hartproblemen. Ondertussen is er een uitbreiding naar Brussel in samenwerking met vzw Goujonissimo, een welzijns- en gezondheidscentrum.

"In een maatschappij die steeds meer afkerig wordt van feiten en onderzoek, is niets waardevoller dan als onderzoeksinstelling tonen dat je samen met maatschappelijke partners hardnekkige uitdagingen kan aanpakken", sluit Tomas af.

PROJECT PAPILLON PAKT ENERGIEARMOEDE AAN

Tomas: "Het project Papillon is een mooi voorbeeld van sociale innovatie, een samenwerking tussen de non-profitorganisatie SAAMO en het bedrijf BOSCH. Samen pakken ze energie-armoede aan door hoogefficiënte huishoudtoestellen te verhuren aan gezinnen met een laag inkomen. Zij hebben vaak oude, tweedehands, energieslurpende toestellen met een hoge energiefactuur. Dankzij de goedkope huurprijs hoeven ze geen dure aankoop te doen en daalt de energiefactuur. Het is ook goed voor het milieu en zo pakt dit project tegelijk een andere maatschappelijke uitdaging aan. BOSCH biedt ook 10 jaar onderhoud aan van de toestellen. De huurprijs is zo'n 9 euro per maand, waarvan de Vlaamse overheid een klein deel bijlegt.

Papillon startte als pilootproject met middelen van de Koning Boudewijnstichting, met 130 toestellen. Wij hebben hen geholpen om de impact te meten. Zo konden we nagaan hoeveel energie er al bespaard werd en aantonen dat het goed werkt. De aantoonbare positieve impact zorgde ervoor dat we de mogelijkheden tot schaalvergroting konden verkennen, volgens verschillende potentiële schaalstrategieën die we samen hebben bekeken. Ondertussen is er een samenwerking met OCMW's in heel Vlaanderen om het model verder uit te rollen.

Bovendien gaven we heel wat zichtbaarheid aan het project. Papillon kwam aan bod in onze Radicale VernieuwersCampagne en werd opgenomen in ons internationaal netwerk. We hebben geïntroduceerd bij de Managing Authorities van het European Social Fund, wat uiteindelijk ervoor zorgde dat het model van Papillon werd uitgeschaald in Tsjechië."

Foto: Pexels

WAT DOET DE SOCIALE INNOVATIEFABRIEK?

Ten eerste is er de dienstverlening om sociaal innovatoren te ondersteunen. Dat is een aanbod van enkele inhoudelijke programma's voor verschillende fasen van sociale innovatie. Voor startende projecten is er bijvoorbeeld de Start-Up Club waar ze hulp krijgen om het probleem te analyseren, om te verkennen welke producten, diensten of processen een oplossing kunnen bieden en om een businessmodel te ontwikkelen. De Scalpers Club is er voor innovatoren die al een tijdje bezig zijn en die hun impact nog willen vergroten. Daar gaat het bijvoorbeeld over de strategieën voor schaalvergroting en over de rolverdelingen in een organisatie of project. Daarnaast zijn er een aantal thematische trajecten die zich richten op innovatoren die specifiek in een thema werken, bijvoorbeeld sociale innovaties in sport, welzijnswerk of de zorg.

Ten tweede brengt de Sociale InnovatieFabriek innovatoren met elkaar in contact zodat ze van elkaar kunnen leren, bijvoorbeeld startende innovatoren komen in contact met innovatoren die al langer bezig zijn. De Sociale InnovatieFabriek heeft ook een netwerk van experts, bijvoorbeeld over financiering of over impactmeting. Een strategische partner is Cera, die anderen informeert over het oprichten van coöperaties.

Ten derde werken ze aan meer openheid voor sociale innovatie in de samenleving en bij het beleid, zoals met de campagne Radicale Vernieuwers, waar jaarlijks 10 sociaal innovators in de kijker worden gezet, met een wedstrijd eraan verbonden.

socialeinnovatiefabriek.be

HET MAN'AIGE-PROJECT: ZORGZAME VERBINDINGEN TUSSEN BUURTGEBRUIKERS EN BEWONERS

OCTAVIA KINT, LIESBETH DE DONDER

Sta je soms stil bij zorgzaamheid in je omgeving en wie daarbij betrokken kan zijn? In heel wat wijken vertoeven niet alleen bewoners, maar zijn ook buurtgebruikers aanwezig zoals winkeliers, mensen die er werken, kinderen op school, bezoekers van publieke en culturele instellingen, enzovoort. Het project MaN'Aige onderzoekt hoe die buurtgebruikers kunnen bijdragen aan zorgzaamheid en verbinding in de Brusselse wijken Martelaars en Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw. We pasten heel wat participatieve onderzoeksmethodieken toe in dit co-creatief onderzoek.

1. INLEIDING

MaN'Aige startte op initiatief van lokaal diensten-centrum Het Anker in de Brusselse Vijfhoek, dat diensten en activiteiten organiseert voor Brusselse ouderen uit de buurt. Het Anker wilde haar diensten uitbreiden naar de nabijgelegen wijken Martelaars en Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw, en deed daar enkele opvallende vaststellingen. Ten eerste waren er naast bewoners heel wat buurtgebruikers aanwezig die niet in de wijk wonen maar er wel gebruik van maken, zoals winkels, bedrijven, organisaties, scholen, enzovoort. Buurtgebruikers namen het overgrote deel van de bebouwde oppervlakte in en er was een lagere bevolkingsdichtheid dan in andere buurten in de Brusselse Vijfhoek. Ten tweede waren er weinig nabije diensten en voorzieningen gericht op bewoners in beide wijken. Ten slotte waren de twee wijken omgeven door harde grenzen en hoogteverschillen, wat toegankelijkheid niet evident maakte.

Het Anker ligt buiten de twee wijken maar wilde er wel meer zorgzaamheid uitbouwen. Daarvoor startte ze het onderzoeksproject MaN'Aige, samen met de Vrije Universiteit Brussel, Odisee hogeschool, Maison Médicale Enseignement en Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

MaN'Aige stelde voorop dat je eerst aan verbindingen moet werken om zorgzaamheid te bekomen. Een zorgzame buurt bestaat uit een netwerk van mensen en activiteiten die de wijk veerkrachtig maken. Daarom was verbinding het centrale thema van MaN'Aige. Het doel was om te onderzoeken hoe verbinding tussen buurtgebruikers en bewoners kon bijdragen aan een zorgzame buurt.

2. CO-CREATIEF ONDERZOEK IN DE PRAKTIJK

MaN'Aige werd gefinancierd door Innoviris Co-creatie en was dus een co-creatief onderzoek, wat nauw samenhangt met participatief onderzoek. Gebaseerd op de literatuur draaide co-creatief onderzoek bij MaN'Aige om de volgende drie principes (Kint et al., 2025):

- Het onderzoek had als doel om maatschappelijke verandering te bevorderen.
- Daarvoor was er samenwerking nodig tussen academische en niet-academische actoren.
- Gedeeld eigenaarschap en betrokkenheid waren essentieel.

Het doel van co-creatief onderzoek is niet alleen om een bepaalde situatie te begrijpen of beschrijven, maar ook om sociale actie en verandering teweeg te brengen. In het MaN'Aige-project was de achterliggende ambitie om een zorgzamere, meer leefbare omgeving te creëren voor iedereen die er woont of vaak in de buurt aanwezig is.

In een co-creatief onderzoek is de academische onderzoeker niet de enige onderzoeker, maar deel van een groep co-onderzoekers die in elke stap van het proces betrokken zijn. Medewerkers van Odisee, Het Anker, Maison Médicale Enseignement en de Vrije Universiteit Brussel en een bewoner van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw zaten in het comité van co-onderzoekers. Zij kwamen regelmatig samen en volgden het proces op. Het was de bedoeling dat co-onderzoekers eigen talenten en ideeën aanbrachten, kennis deelden en deelnamen aan de acties en beslissingen in het onderzoek, van de ontwikkeling van de onderzoeksvraag tot de verspreiding van de resultaten en alles daartussen.

Hoewel projecten proberen de principes na te streven, brengt co-creatief onderzoek in de praktijk heel wat uitdagingen en onverwachte wendingen met zich mee. Co-creatief onderzoek beperkt zich niet tot de toepassing van participatieve methodes, maar vereist een andere manier van werken die bestaande machtsverhoudingen in vraag stelt. Het begint bij een zin om samen te werken en samen na te denken.

Om een beeld te geven van wat mogelijk is in co-creatief onderzoek, lichten we ter inspiratie een aantal participatieve methodieken toe uit de verschillende onderzoeksfases. Het doel van deze methodes was om co-onderzoekers en andere actoren

uit de buurt te betrekken in het onderzoek en bij te dragen aan verbinding in de buurt. Daarbij geven we mee dat de verschillende onderzoeksfases elkaar niet zozeer lineair opvolgden, maar door elkaar verweven waren.

2.1. Co-design: buurtanalyse met wijkwandelingen en workshops om het onderzoeksopzet vorm te geven

In de co-designfase gaven we het onderzoek vorm en bepaalden we de onderzoeksvragen. We startten met een grondige buurtanalyse waarin we de huidige stand van zaken in de wijken observeerden en inzicht kregen in de noden van de buurt. We voerden een literatuurstudie uit en verzamelden heel wat statistische gegevens, maar we trokken er ook op uit in de wijken met de Maebarfiets en voor een troevenwandeling. In latere fases in het project pasten we onze vragen aan, bijvoorbeeld aan de hand van co-creatieworkshops en informele ontmoetingen.

Enquête met de Maebar

Voor een eerste wijkverkenning trokken studenten Agogische Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel erop uit in de wijk met de Maebar, een elektrische fiets die uitvouwbaar is tot koffiebar. Samen met lokaal dienstencentrum Het Anker hadden de studenten vooraf een vragenlijst gemaakt om af te nemen bij de mensen uit de wijken. Op het Muntplein stelden ze de Maebar op en onder het genot

van een kopje koffie of thee vulden passanten de vragenlijst in. In een latere fase gebruiken co-onderzoekers de Maebar opnieuw om fysiek aanwezig te zijn in de wijk en maakten ze vooral vluchtige contacten.

Co-creatieworkshops

Tijdens het hele onderzoek waren er co-creatieworkshops met bewoners en buurtgebruikers uit de wijk, waaronder mensen die niet betrokken waren bij het comité van co-onderzoekers. De workshops gingen bijvoorbeeld over de sterktes van de buurt en de dromen en wensen voor de buurt.

Troevenwandeling

Een andere manier om de wijken te verkennen waren de drie troevenwandelingen. Het doel van die wandelingen was enerzijds om troeven van de wijk in kaart te brengen, zowel in het perspectief van bewoners als van verschillende types gebruikers. Anderzijds wilden we via de wandeling een gebruiker en een bewoner samenbrengen in een gemeenschappelijke activiteit. Het idee voor de wandeling kwam van de vaststelling bij deelnemers dat het uitgangspunt van het project te negatief was. Ze wilden aantonen er al heel wat bestond en gaande was in de wijk.

Bij elke wandeling waren een of twee co-onderzoekers van MaN'Aige aanwezig en een of meerdere deelnemers. De centrale vraag was: 'Kan je ons rondleiden in de wijk, en ons tonen waar voor jou de troeven liggen van de wijk?' Dat kon een persoon, een plek, een activiteit, een gebouw, een verhaal ... zijn. Tijdens de wandeling trokken de begeleiders foto's van de aangeduide troeven en stelden ze bijkomende vragen. Na de wandeling werd tijdens een nabespreking het afgelegde traject overlopen en voegden we eventuele aanvullingen toe.

2.2. Co-onderzoek: living labs en reflectie

De co-onderzoeksfase bestond uit acties in *living labs* en reflectiemomenten. In deze fase wilden we onderzoeken hoe we tussen buurtgebruikers en bewoners verbindingen konden bouwen die bijdragen aan een zorgzame buurt. Daarvoor organiseerden we zes living labs: plaatsen of initiatieven waar we konden experimenteren met allerlei methodieken, waar we acties konden uitvoeren en ontmoeting konden stimuleren. De living labs leidden tot nieuwe buurtanalyses, reflecties en tot het opnieuw aansturen van de acties.

Smetcoren et al. (2018, p. 101) omschrijven een living lab als 'een experimentele omgeving waarin nieuwe innovatieve technologieën, diensten en producten getest kunnen worden. Dergelijke labs profiteren van het feit dat eindgebruikers en belanghebbenden betrokken zijn bij de ontwikkeling, het testen en de evaluatie van innovatieve ontwikkelingen in een realistische omgeving.'

In de living labs gingen we bijvoorbeeld aan de slag met een gedeelde moestuin voor de buurt, mogelijkheden tot vergroening in de wijk, toegankelijkheid voor minder mobiele personen, en studenten oogzorg van Odisee die gratis oogmetingen gaven aan cursisten van Bruxelles Formation, een opleidingscentrum in de wijk.

De living labs hadden een dubbele functie. Enerzijds waren het experimenten waar de co-onderzoekers onderzochten hoe verbinding ontstaat tussen buurtgebruikers en bewoners. Anderzijds kwamen de experimenten tegemoet aan concrete behoeften uit de buurt. Het uiteindelijke doel was een zorgzamere buurt creëren, maar het directe resultaat van de labs was dat nieuwe verbindingen ontstonden. We pasten verschillende methodieken toe tijdens de living labs om deelnemers te betrekken en om ideeën te verzamelen.

2.2.1 Verschillende toepassingen van kaarten

Een van deze methodieken was werken met ver-

schillende soorten kaarten. In het living lab Toegankelijkheid gebruikten we kaarten in combinatie met wandelingen om ontoegankelijke plekken in de wijk te bepalen voor minder mobiele personen. In het lab Cultuur werkten we met kaarten om potentiële groene ruimtes te identificeren. We gebruikten daarvoor Framacarte, een online tool waar je zelf gegevens in kaart kan brengen.

In het lab Res'O, dat als doel had om de wijk te verbeteren op vlak van leefbaarheid, gebruikten we kaarten niet alleen om plekken te identificeren, maar ook als interactieve tool om gesprekken op gang te brengen. We hingen grote kaarten van de wijk in de inkomhallen van appartements- en kantoorgebouwen. Daarop konden voorbijgangers in het gebouw de plaatsen aanduiden die ze als aangenaam of onaangenaam ervaarden. Daarna werden bewoners en buurtgebruikers uit de gebouwen uitgenodigd om te reflecteren over de aangeduide probleemzones op de kaarten en om oplossingen te formuleren.

Ten slotte waren kaarten een handig middel om verbeelding te stimuleren, omdat het soms moeilijk kan zijn om je voor te stellen hoe dingen anders kunnen zijn. In het lab Groene ruimte werden er eerst wandelingen georganiseerd om mogelijke plekken te bepalen voor meer groene ruimte, die daarna werden aangebracht op een kaart via Framacarte. Daarna heeft een bewoner met Photoshoph een toekomstbeeld gemaakt van de buurt, met een groot groen dak op een betonnen parkeergarage en met groen bedekte muren. De beelden hielpen om het gesprek op gang te brengen over mogelijke transformaties in de buurt, samen met lokale politici.

2.2.2 Totem

In het lab Ontmoetingsruimte onderzochten we de noden voor ontmoetingsruimten in de buurt en de plekken met potentieel om een ontmoetingsplaats te worden. Op het Martelaarsplein en het Vrijheidsplein, twee centrale plekken in de wijken, plaatsten we een houten totem waar voorbijgangers een briefje aan konden hangen met getuigenissen, vragen of ideeën over ontmoetingsplaatsen. In het begin kwam er niemand naar de totem en moesten we voorbijgangers zelf aanspreken. Bij de meesten werkte dat goed: ze kwamen mee, vertelden hun ideeën en hingen een briefje aan de totem. Van zodra er een aantal briefjes op de totem kleefden, kwamen voorbijgangers dichterbij, stelden ze zelf voor om iets te schrijven en kwamen er nieuwe ideeën naar boven. De totem staat symbool voor iets dat alle living labs aantoonde: de publieke ruimte is een belangrijke hefboom voor verbin-

ding. Een fysieke drager waar mensen op kunnen reageren, zoals een affiche of totem, heeft als voordeel dat mensen elkaars reacties kunnen bekijken. Dat wekt nieuwsgierigheid op en werkt motiverend.

2.2.3 Reflectie over de living labs: carnets créatifs

Parallel aan de living labs waren er gezamenlijke reflectiemomenten om de inzichten en ervaringen uit de living labs te bespreken en antwoorden te zoeken op de onderzoeksvragen van het project. Ook daar gebruikten we creatieve methodieken om gesprekken te stimuleren.

Zo hadden we de *carnets créatifs*, een methode die werd ontwikkeld door een beeldend kunstenaar die in de wijk woont. Met de *carnets créatifs* onderzochten we de betekenis van verbinding in een buurt met buurtgebruikers en de verbinding in de groep co-onderzoekers. We gingen specifiek aan de slag met drie concepten: open ruimte, nabijheid/afstand en ontmoeting. Iedereen maakte zich verschillende creatieve technieken eigen, zoals tekenen of schilderen, en koos een persoonlijk object naar keuze en bracht het project: een wiel, een deurbel, een olielamp ... We bespraken elkaars werk en er kwamen nieuwe visies op zorgzame buurten aan bod. We interpreteerden de wijk als een zee waarop verschillende bootjes varen. Grote tankers en kleine zeilbootjes die proberen de grote boten te ontwijken. De afdruk van een tekening op de andere bladzijde leerde ons dan weer over de afdruk die wij achterlaten in de wijk. Dankzij de *carnets créatifs* dachten we anders na over het project en onze aanpak in de wijken. We leerden elkaar beter kennen, ieder met zijn of haar eigen visie en motivatie om aan het project deel te nemen. Het is de tijd en moeite waard om te werken aan de groepsdynamica.

miek en om creatief aan de slag te gaan. Het biedt een enorme meerwaarde aan de kennisopbouw en het verdere verloop van een project.

Tijdens de sessies benadrukte de kunstenaar het belang van plezier maken en het loslaten van vastgeroeste denkpatronen. De werksessies werden afgewisseld met collectieve discussiemomenten, waarin we elkaars werk bespraken. Hierdoor ontstonden nieuwe visies op onze onderzoeksvragen en werd er ruimte gecreëerd om kritisch te reflecteren op onze eigen posities en vooronderstellingen.

2.3 Co-analyse: iteratief proces in workshops

Ook in de analysefase van het onderzoek, na de experimenten in de living labs, gingen we samen aan de slag. We werkten in meerdere analysesessies, telkens over een ander onderwerp: verbinding die bijdraagt aan zorgzaamheid, de rol van buurtgebruikers, of co-creatie.

Eerst verzamelde de onderzoeker al het nodige materiaal: transcripties van interviews en van de maandelijkse bijeenkomsten, rapporten en kaarten die werden gebruikt in de living labs, gevolgd door inzichten en ervaringen van elke co-onderzoeker. Daarna volgde een iteratief proces waarbij ieder-

een individueel het materiaal las en codeerde, en daarna samen analyseerde. Elke co-onderzoeker las delen van het materiaal en kende bepaalde codes toe voor thema's die terugkeerden of die betekenisvol waren. Daarna werden de thema's verzameld en gezamenlijk besproken, eerst in kleine groepjes, daarna in grote groep met iedereen.

Op basis van die groepsgesprekken verzamelden we een algemene codelijst. Vervolgens werkten we opnieuw individueel om uit het materiaal nog elementen toe te voegen aan de lijst. Daarna stemden we op de meest interessante thema's om op verder te werken in kleinere groepjes. Uiteindelijk kwamen we tot enkele thema's met betrekking tot de onderzoeksvraag die de basis vormden voor het eindrapport.

3. TOT SLOT: DURF EXPERIMENTEREN EN WEES NIET BANG OM TE FALEN

Dankzij het MaN'Aige-project deden we waardevolle ervaring op met heel wat methodieken om participatief aan de slag te gaan met de buurt. Het is belangrijk om veel verschillende methodieken uit te proberen om te zien wat werkt, zoals een trial and error. Als na een tijd blijkt dat een bepaalde manier van werken niet de verwachte resultaten

oplevert, of als het toch moeilijker blijkt om mensen te betrekken, schrik er dan niet voor terug om iets anders uit te proberen. Reflectie en actie wisselen elkaar dan ook continu af en zijn geen strikt opeenvolgende fases. Na actie kan een nieuwe reflectiefase komen om een nieuwe actie te plannen of bij te sturen.

Denk daarbij wel altijd na over het doel van de methode of van een bepaalde manier van werken, en hoe dat past in het grotere geheel. Participatieve methodes dienen in de eerste plaats om betrokkenheid en gedeeld eigenaarschap van deelnemers te verhogen, en niet om instrumenteel ingezet te worden. De manier waarop men samenwerkt heeft invloed op hoe deelnemers zich thuis voelen in een proces en hierin een rol kunnen spelen. De kaarten in het living lab Cultuur waren bijvoorbeeld deel van een breder initiatief om meer groen te brengen in de wijk waarbij verschillende bewoners en buurtgebruikers samenwerkten.

Verder willen we benadrukken dat het in projecten die zich richten op een buurt belangrijk is om fysiek aanwezig en zichtbaar te zijn in de buurt. Participatieve methodes kunnen daarvoor dienen, zoals een totem, wandelingen, kaarten en ontmoetingsplaatsen, maar een duurzame aanwezigheid en verankering is daarbij essentieel.

MEER OVER MAN'AIGE

Wil je meer leren over co-creatief en participatief aan de slag gaan in je buurt? Ontdek het hele verhaal van MaN'Aige in het cahier 'De verborgen spelers in een zorgzame buurt' van Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

www.kenniscentrumwwz.be

REFERENTIES

Degraeve, L., Kint, O. en Boussart, K. (2022). *Cahier 20: De verborgen spelers in een zorgzame buurt. Bouwen aan zorgzaamheid met buurtgebruikers*. Brussel: Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg. <https://www.kenniscentrumwwz.be/kennisbank/cahier-20-de-verborgen-spelers-in-een-zorgzame-buurt>

Smetcoren, A. S., De Donder, L., Duppen, D., De Witte, N., Vanmechelen, O., & Verté, D. (2018). Towards an Active Caring Community in Brussels. In T. Buffel, S. Handles, & C. Phillipson (Eds.), *Age-friendly communities: A Global Perspective* (pp. 97–118). Policy-Press. <https://doi.org/10.46692/9781447331322.007>

Kint, O., Duppen, D., Vandermeersche, G., Smetcoren, A.S. & De Donder, L. (2025). How 'co' can you go? A qualitative inquiry on the key principles of co-creative research and their enactment in real-life practices. *International Journal of Social Research Methodology*, 28(1), 87-103. <https://doi.org/10.1080/13645579.2024.2301847>

DE DESIGN STUDIO VAN NAMAHN: ARCHITECTUUR CREËERT VERHALEN

LIESELOT DEGRAEVE

Wie door de Grensstraat in Sint-Joost-ten-Node wandelt, de dichtstbevolkte gemeente van België, treft er onverwacht de kantoren van Namahn aan. Wat volgt achter de statige gevel blijkt niet zomaar het zoveelste huis in de rij te zijn, maar een geheel van organische, flexibele ruimtes die creatie en verbinding stimuleren. “Wie hier binnenkomt voor een activiteit, weet meteen dat er iets bijzonders zal gebeuren”, zegt Joannes Vandermeulen van Namahn.

Namahn is een bureau voor mensgericht design dat organisaties helpt om betekenisvolle gebruikerservaringen te ontwerpen in (digitale) producten en diensten. Het gebouw in de Grensstraat huisvestte ooit de drukkerij Maison Goemare. In 1995 kocht Namahn het gebouw aan en werd het samen met architect Wim Cuyvers gerenoveerd.

“We kwamen bij Wim terecht nadat ik een interview met hem las. Daarin vertelde hij dat het belangrijk is om te vertrekken van de verhalen die je wil vertellen met je gebouw en de dingen die je er wil laten afspelen. Dat resoneerde met de manier van denken in mijn ontwerppraktijk”, aldus Joannes. Wat daarna volgde, was een intens persoonlijk contact en een opmerkelijke

vertrouwensband. “Ik had een functioneel programma voor ogen dat aansluit bij de missie van Namahn als ontwerpbureau. Wim voegde de ruimtelijke concepten toe.”

Verhalen en verwondering

“Het is een bijzondere plek waar mensen worden aangespoord om bijzondere dingen te doen. Het blijft de mensen bij. Ik ontmoet weleens iemand die jaren geleden in het gebouw was voor een activiteit, en die het zich nog levendig herinneren”, vertelt Joannes.

In een eerste fase werd de voorbouw onder handen genomen en bleef de achterkant braak liggen, tot 2008. “Het is een combinatie van een aantal elementen die er toevallig al waren, zoals openingen in het dak, en toevoegingen van opvallende kleuren en materialen”, legt Wim uit. “Daarnaast hebben we de mogelijkheid gelaten om de ruimte andere invullingen te geven waar we toen niet eens aan konden denken.”

“Het was een proces met vooruitschrijdend inzicht. We hebben veel geëxperimenteerd en er werden zaken bijgestuurd afhankelijk van nieuwe noden”, sluit Joannes af. “Slechts één ding lag vast van in het begin: we wilden mensen in staat stellen om hier verhalen te creëren en we willen verwondering aanwakkeren over wat er gebeurt in het gebouw.”

Multifunctioneel gebouw

“We hebben het gebouw opengetrokken en het licht weer binnengebracht. Nu vervult het gebouw verschillende functies”, aldus Joannes. In het hoofdgebouw zitten de kantoorruimtes van Namahn, waar overdag het team aan het werk is. Op de bovenverdieping woont Joannes met zijn gezin. Er is ook een bibliotheek. “Het lijkt misschien tegendraads om een bibliotheek in te richten in een gebouw voor een bedrijf dat veel met het digitale bezig is. Er was een ruimte nodig waar je echt een boek kon openen”, zegt architect Wim Cuyvers.

Foto: Namahn

Een binnentuin verbindt het hoofdgebouw met de Open Space, een lichtrijke ruimte met koepeldak die bijna industrieel aandoet. Daarachter ligt de Design Studio. De Open Space en de Design Studio worden 's avonds en in het weekend gebruikt door non-profitorganisaties voor allerlei activiteiten, bijvoorbeeld dans- of muziekrepetities, hackathons of bijeenkomsten van activisten.

“De opeenvolging van ruimtes, de wandeling door de ruimtes ... Er is zorg besteed aan hoe mensen hier binnenkomen, en het gevoel dat ze krijgen als ze hier werken. Het zijn niet zomaar wat vierkante meters. Het is meer dan een plek waar we gewoon efficiënt ons ding kunnen doen”, zegt Wim.

Design Studio

“De Design Studio is het sleutelstuk in het geheel”, zegt Joannes. “De ruimte is specifiek ontworpen om te ontmoeten en om samen te werken. Wij komen er samen met klanten om op creatieve wijze oplossingen te bedenken voor hun vraagstukken. Maar we geven de ruimte ook in bruikleen aan andere organisaties.”

Je wandelt de studio binnen langs glazen deuren. Bovenaan is de ruimte ook begrensd door glas. “Zo heb je contact met de buitenlucht en kan je naar

buiten kijken. Dan ben je weer ergens anders”, zegt Joannes.

De ruimte is slim ingevuld om denkprocessen en samenwerking mogelijk te maken. Een element dat meteen opvalt is de muur die gevormd wordt door een 50-tal whiteboards, die ook als tafelblad kunnen fungeren. Joannes voegt toe: “Die ambiguïteit maakt het heel leuk. Het is doordacht, en mensen stellen het op prijs dat ze in een ruimte komen die dat specifiek uitademt. Het is geen gewone kantoorruimte die wat opgeleukt is met whiteboards en koffiemachines. De ruimte is juist specifiek gemaakt om denkprocessen in gang te zetten. Dat alles zorgt ervoor dat het een ruimte is die aanzet om anders te denken.”

De studio is ook flexibel en kan ingericht worden zoals de gebruiker zelf wil. “De ruimte op zich is ontworpen om flexibel te zijn, maar niet op een manier dat er geen ruimtelijke definiëring meer overblijft”, zegt Wim. “Al zet je de tafels aan de kant, of al breng je je eigen materiaal binnen: de ruimte blijft sterk aanwezig en dat geeft een soort vertrouwen, een rug om op te bouwen. Een plek die mensen zich 20 jaar later nog herinneren”.

Ester Goris geeft al sinds 2009 naailessen in de Design Studio van Namahn. “Elke keer ontvang ik er zo’n 6 à 9 mensen. Het is een fantastische ruimte waar mensen van onder de indruk zijn. Vanaf de straatkant verwacht je niet dat er zo’n ruimte is. Dat zorgt voor verbazing. De modulaire opbouw van de ruimte is fijn: er is meer dan genoeg plaats zodat iedereen kan doen wat hij wil doen.

We gebruiken ook de Open Space. Het is mooi dat het een lege plek blijft zodat er vanalles kan gebeuren. Ieder jaar organiseren we er bijvoorbeeld een opendeurdag en expo over de naailessen.”

DEEL IV

**EN WAT NU? KRITISCHE
REFLECTIES**

UITLEIDING

LIESBETH DE DONDER, LIESELOT DEGRAEVE, BAS DIKMANS, SILKE MARYNISSEN

Kritisch zijn over onszelf

Met dit laatste deel van het boek willen we de blik opnieuw naar binnen richten. Na de vele methodieken en praktijkvoorbeelden is het tijd om even stil te staan. Dit vierde deel, 'Kritische reflecties', nodigt uit tot zelfonderzoek. We willen niet enkel tonen hoe participatief actieonderzoek kan worden uitgevoerd, maar ook kijken waar de grenzen liggen en hoe we verder willen groeien.

Dit boek is ontstaan uit de overtuiging dat onderzoek anders kan en misschien ook anders moet. We wilden aantonen dat participatieve en creatieve methodieken niet zomaar 'leuke alternatieven' zijn, maar theoretisch en methodologisch doordachte manieren van kennisproductie. Ze vormen een antwoord op de groeiende roep naar onderzoek dat maatschappelijk relevant is en dat kennis genereert *met* in plaats van *over* mensen.

We probeerden te tonen dat participatief onderzoek niet vrijblijvend is. Het vraagt een expliciete positionering en een zorgvuldig doordacht proces. Wanneer het goed gebeurt, biedt het inzichten en transformaties die klassieke onderzoeksbenaderingen vaak missen. Het brengt mensen samen, geeft unieke inzichten, maakt machtsverhoudingen zichtbaar en opent ruimte voor verandering.

Tegelijk beseffen we dat we er nog niet zijn. Participatief onderzoek is geen eindpunt, maar een voortdurende zoektocht. Ook wij zijn, ondanks onze ervaring, nog steeds onderweg en zoekend. Dit boek is dus niet geschreven van het perspectief van 'de expert' en is zeker geen handleiding van zekerheden. We zien onszelf als een lerende gemeenschap die haar praktijken wil delen, maar ook wil bevragen en verfijnen. Daarom willen we ook kritisch zijn over onszelf. De voorbije jaren staken we veel energie in participatieve en creatieve methodieken verkennen, maar er blijven lacunes en uitdagingen bestaan. We willen dan ook niet alleen tonen wat werkt, maar ook waar we tekortschieten. In de praktijk merken we dat ons onderzoek soms zijn eigen belofte niet helemaal waarmaakt. Twee gebreken willen we in dit vierde deel nadrukkelijk benoemen en verdiepen, omdat ze ons blijven uitdagen en richting geven aan de toekomst van ons werk.

Nood aan een dekoloniaal perspectief

Participatief onderzoek betekent niet automatisch dat we vrij zijn van koloniale logica's of eurocentrische kennispraktijken. Integendeel: hoe goed onze bedoelingen ook zijn, ook participatieve processen kunnen onbedoeld ongelijkheid reproduceren. Een dekoloniale lens herinnert ons eraan dat kennis nooit neutraal is en dat echte participatie pas begint wanneer we ook de fundamenteën van onze kennisproductie in vraag durven stellen. Ook de participatieprocessen die we aangaan, worden ingevuld op een manier die

misschien niet overeenkomt met hoe anderen ernaar kijken. Het dekoloniaal perspectief komt aan bod in hoofdstuk 22.

Te weinig actie

Participatief actieonderzoek veronderstelt dat kennis niet alleen wordt gedeeld, maar ook wordt omgezet in concrete verandering. Daar wringt het vaak en botsen we op grenzen. Te vaak zit de actie vast in rapporten of aanbevelingen. We denken dat we actiegericht werken als we inzetten op valorisatie of disseminatie, of als we beleidsadviezen formuleren of workshops organiseren. Maar welke duurzame verandering komt daar werkelijk uit voort?

We moeten erkennen dat we in veel van ons onderzoek nog te weinig ruimte laten voor de actie zelf. We spreken over participatie, maar we blijven te vaak hangen in analyse. We werken *met* mensen, maar minder vaak *samen* aan verandering. Die vaststelling confronteert ons, maar biedt tegelijk perspectief. Ze dwingt ons om onze rol als onderzoeker opnieuw in vraag te stellen: 'Hoe kunnen we kennis niet alleen produceren, maar ook vertalen naar actie die iets verschuift in beleid, in praktijken, in levens?' Dat komt aan bod in hoofdstuk 23.

Een blik vooruit

Gestuurd door die vragen willen we verder werken. Ons participatief onderzoek moet vaker écht participatief *actie*-onderzoek worden. We willen onze kennispraktijken zo organiseren dat ze verandering niet alleen beogen, maar ook mogelijk maken: door meer tijd te investeren in partnerschap, door structurele barrières in onze instellingen aan te kaarten, en door actie en reflectie niet als gescheiden fasen te beschouwen maar als verweven processen. Dat is geen eenvoudige opdracht. Daarom heet dit boek niet *Het basisboek over Participatief Actieonderzoek*, maar *Samen op (onder)zoek*. De titel drukt uit wat we belangrijk vinden: dat participatief onderzoek geen vaststaande methode is, maar een gezamenlijke weg.

De twee hoofdstukken die volgen, sluiten daarop aan. Ze brengen elk op hun manier een kritische reflectie die ons dwingt om verder te denken: over de koloniale erfenissen in onze kennispraktijken, en over de nog te fragiele verbinding tussen participatief onderzoek en actie. De toekomst van participatief onderzoek ligt voor ons in dat voortdurende zoeken: niet naar perfectie, maar naar relevantie, in de bereidheid om machtsrelaties te herdenken, om ruimte te maken voor stemmen die anders klinken en om kennis expliciet te verbinden met concrete actie.

We hopen dat dit boek uitnodigt om te experimenteren en om kritisch met onze inzichten om te gaan. De toekomst van participatief onderzoek ligt niet in de verfijning van methodieken, maar in de moed om bestaande onderzoekslogica's open te breken en in durven bevragen van wat telt als kennis, wie erkend wordt als onderzoeker en wie baat heeft bij de resultaten.

Dat vraagt om een academische wereld die openstaat voor echt anders denken en doen, voor een oprechte samenwerking met de praktijk. Het vraagt om onderzoekers die zich durven engageren, die partijen kiezen, en die wetenschap niet alleen zien als de wereld verklaren of begrijpen, maar als de wereld mee vormgeven.

NOOD AAN EEN DEKOLONIALE BENADERING VOOR PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK

PAMELA SUERO, ADRIANA MORENO CELY

Participatief actieonderzoek is een waardevolle aanpak om onrechtvaardigheid, sociale uitsluiting en onderdrukking aan te kaarten. Maar in de praktijk gaat het vaak voorbij aan de diepgewortelde gevolgen van kolonialiteit als een significante vorm van onderdrukking. De koloniale erfenis heeft een blijvende invloed op onze instellingen en samenleving. Ze vormt onze manieren van denken en handelen en normaliseert verschillende vormen van structureel geweld. Dit hoofdstuk pleit voor een dekoloniale houding om de koloniale erfenissen te ontmantelen die het transformatieve potentieel van participatief actieonderzoek belemmeren. We onderzoeken wat kolonialiteit betekent en hoe het voorkomt in participatief actieonderzoek, en we delen ethische en praktische inzichten om de impact van kolonialiteit te beperken. Participatief actieonderzoek moet werken aan een collectieve kracht voor duurzame sociale verandering en bevrijding, door partners te betrekken bij betekenisvolle relaties waarin actie en reflectie de wonden van kolonisatie blootleggen, confronteren en helen.

- 1** **WAAROM IS EEN DEKOLONIALE HOUDING NODIG BIJ PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK?**
- 2** **KOLONIALITEIT BETER BEGRIJPEN: DE KOLONIALE MATRIX VAN MACHT EN HAAR ASSEN**
- 3** **HOE KUNNEN WE EEN DEKOLONIALE HOUDING ONTWIKKELEN VOOR PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK?**
- 4** **CONCLUSIE**

Noot: Dit hoofdstuk werd oorspronkelijk in het Engels opgesteld door Pamela Suero en Adriana Moreno Cely, en vertaald naar Nederlands door Lieselot Degraeve.

1. WAAROM IS EEN DEKOLONIALE HOUDING NODIG BIJ PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK?

Participatief actieonderzoek is kritisch voor klassieke onderzoeksmethodes. Het doel is om rechtstreeks te werken met groepen die sociale uitsluiting ervaren, met de focus op hun ervaringen en expertise om onderdrukkende omstandigheden beter te begrijpen en in vraag te stellen. Naast kennisopbouw wil participatief actieonderzoek vooral aanmoedigen tot zinvolle actie en sociale verandering. Door academische grenzen te overstijgen, omarmt participatief actieonderzoek een transdisciplinaire denkwijze: het brengt diverse kennis en samenwerkingen samen in actie en reflectie tussen burgers, lokale organisaties, praktijkwerkers, academici en instellingen. Maar in de praktijk slaagt participatief actieonderzoek er niet altijd in om zijn bevrijdende potentieel volledig te realiseren en om de omstandigheden van uitgesloten groepen te verbeteren.

We stellen vast dat de kritische analyse van onderdrukkende structuren vaak oppervlakkig is. De blijvende impact van het koloniaal verleden wordt daarbij over het hoofd gezien (Tuck & Guishard, 2013). Koloniale nalatenschappen zijn vaak diep verankerd in de handelingen van projectleiders, in institutionele praktijken en in brede maatschappelijke systemen die ongelijkheden in stand houden, zowel op lokaal, nationaal als globaal niveau.

In dit hoofdstuk benadrukken we dat een dekoloniale houding nodig is om participatief actieonderzoek terug te brengen tot zijn oorspronkelijke transformatieve doelstelling. Er is geen standaard kader voor dekoloniaal participatief actieonderzoek (Thambinathan & Kinsella, 2021). Een eerste stap is beter begrijpen hoe kolonialiteit een primaire oorzaak van onderdrukking is, en vanaf daar voortdurend werken aan praktijken die onderdrukking doorbreken en plaats maken voor actie, reflectie en transformatie.

2. KOLONIALITEIT BETER BEGRIJPEN: DE KOLONIALE MATRIX VAN MACHT EN HAAR ASSEN

Het begrip *kolonialiteit* verwijst naar de blijvende machtsstructuren die in de koloniale tijd zijn ontstaan en die een blijvende invloed hebben op hoe we denken, werken, leren en ons tot elkaar verhouden (Maldonado-Torres, 2016). Die structuren vormen samen de koloniale matrix van macht (Quijano, 2010), die bestaat uit vijf assen: macht (*power*), het bestaan (*being*), kennis (*knowledge*), gender en natuur (*nature*). Om een dekoloniale houding aan te nemen, is het essentieel om die vijf assen te begrijpen.

Kolonialiteit van macht

Koloniale machten speelden in op de controle en verdeling van rijkdom door geracialiseerde arbeid uit te buiten. De slavernij legde de fundamenten voor het moderne kapitalisme door arbeidskrachten van elkaar te scheiden op basis van ras en door grondstoffenwinning. Europeanen profiteerden van die onbetaalde arbeid door gekoloniseerde volkeren. Ze kaapten hun land en natuurlijke bronnen en vormden die om tot kapitaal. Dat alles was geworteld in structureel geweld, genocides van Inheemse volkeren en Afrikaanse slavernij. De vernietiging van Inheemse gemeenschappen en de uitbuiting van arbeid en grondstoffen leidden tot een systeem van geracialiseerde onteigening, waarbij het kapitaal in handen kwam van de kolonisor. Dat systeem heeft blijvende effecten, zoals extreme ongelijkheden in welvaart, dominantie over mensen van kleur, en uitbuiting van mensen en milieu (Quijano, 2010).

Een actueel voorbeeld van de kolonialiteit van macht is de Europese groene transitie, die afhankelijk is van zeldzame mineralen uit voormalige koloniën. Het toont hoe een mondiaal kapitalistisch systeem grond-

stoffen blijft uitbuiten en toenemende ongelijkheid en armoede veroorzaakt in voormalig gekoloniseerde regio's, vooral bij mensen van kleur. Dezelfde machtsstructuren beïnvloeden bovendien de percepties van wie als 'modern' of 'ontwikkeld' wordt gezien en wie wordt gezien als 'onvoldoende democratisch' (Grosfoguel, 2006). De kolonialiteit van macht bepaalt welke levens gewaardeerd worden en welke levens kunnen worden uitgebuit, ondermijnd en geconsumeerd.

Kolonialiteit van het bestaan

Het idee van ras rechtvaardigde niet alleen de dominantie van bepaalde identiteiten over andere, maar was ook een bedreiging omdat het de menselijkheid van gekoloniseerde volkeren negeerde en zelfs ontkennde (Maldonado-Torres, 2016). De kolonialiteit van het bestaan wijst op de onzichtbaarheid en ontmenselijking van mensen van kleur die door kolonisators als onwaardig voor deze wereld werden beschouwd. Ze werden gezien als 'wilden' of 'barbaren' die van nature inferieur waren of zelfs niet bestonden. Door die logica werd volwaardig mens zijn geassocieerd met wit zijn (Fanon, 2008).

Die ontmenselijking normaliseerde haat, onverschilligheid, brutaal geweld en onethische oorlogsvoering, waardoor gekoloniseerde volkeren werden gedood, tot slaaf gemaakt en seksueel misbruikt (Maldonado-Torres, 2016). Die patronen bestaan nog altijd en worden versterkt door raciale hiërarchieën en structurele discriminatie op basis van ras in onderwijs, werk, gezondheid, huisvesting, openbare ruimtes, media, politiek en andere instituties. Actuele voorbeelden daarvan zijn ongewapende zwarte mensen die worden gedood door politieagenten in de Verenigde Staten, zoals aangekaart door de Black Lives Matter-beweging, en de aanhoudende genocide van het Palestijnse volk. Een meer subtiele vorm van kolonialiteit van het bestaan zijn microagressies die voortkomen uit geïnternaliseerd en systemisch racisme, waardoor we waarden en normen van kolonisators overnemen om geaccepteerd te worden in een samenleving die door witte mensen wordt gedomineerd.

Kolonialiteit van gender

De ontmenselijking gaat verder dan ras en is verweven met gender, sociale klasse, etniciteit, handicap, leeftijd, taal, religie en cultuur. De kolonialiteit van gender houdt stand door racisme en het patriarchaat, waar witte suprematie eigenlijk witte mannelijke suprematie wordt (Lugones, 2010). Europese koloniale machten legden hun binair gendersysteem op aan gekoloniseerde volkeren en diverse gendersystemen werden vervangen door hiërarchische gendersystemen. Die verschuiving heeft nog altijd invloed op genderrelaties en ongelijkheden.

Een recent voorbeeld van de kolonialiteit van gender is de beperking van de regering-Trump op diversiteits-, gelijkheids- en inclusiebeleid. De maatregelen treffen organisaties wereldwijd, ook in België. Witte mannelijke suprematie is ook zichtbaar in alledaagse praktijken zoals de arbeidsverdeling naar sekse, ongelijke lonen, en ondergewaardeerde zorgarbeid die vooral wordt uitgevoerd door vrouwen van kleur en die vooral witte mannen ten goede komt.

Kolonialiteit van kennis

De moderne westerse wetenschap kent haar oorsprong in de Cartesiaanse filosofie die lichaam en geest van elkaar losmaakt en die stelt dat objectieve kennis te bereiken is door een deductieve logica (Grosfoguel, 2006). Zwarte feministen en Inheemse wetenschappers verwerpen het idee van objectieve kennis en stellen dat alle kennis inherent contextafhankelijk is en ingebed in specifieke positionaliteiten die beïnvloed worden door machtsdynamieken (Haraway, 1988). Kennis wordt gevormd door omstandigheden en door

geleefde ervaringen (Thambinathan & Kinsella, 2021), waardoor kennis niet universeel en onpartijdig kan zijn. Het streven naar objectiviteit heeft vaak geleid tot de onderdrukking van alternatieve manieren van kennisverwerving, een fenomeen dat gekend is als *epistemicide*.

Een voorbeeld van de kolonialiteit van kennis is het opvallende onevenwicht in de verdeling van middelen. Er gaat bijvoorbeeld meer financiering naar technologische en militaire onderzoeksprojecten, die door- gaans meer vernietiging veroorzaken, dan naar kunsten, humane wetenschappen of sociale wetenschap- pen, die sociale en politieke verandering kunnen bevorderen. Bovendien heeft het patriarchaat een invloed in de academische wereld. In het Globale Noorden zijn er bijvoorbeeld minder vrouwen, vooral vrouwen van kleur, benoemd als hoogleraar (Bourabain & Verhaeghe, 2022). Die hiërarchische kennissystemen be- lemmeren het wederzijds leren tussen diverse kennissystemen en perspectieven, die cruciaal zijn voor de aanpak van complexe mondiale vraagstukken.

Kolonialiteit van natuur

De kolonialiteit van natuur wijst op een westerse, antropocentrische visie en een hiërarchische relatie tussen mens en natuur. Dit perspectief beschouwt natuur als een economische bron, met overexploitatie en milieuschade als gevolg. Het staat in contrast met Inheemse perspectieven waarin de mens diep ver- bonden is met niet-menselijke wezens zoals dieren en planten die dezelfde omgeving delen (Wilson, 2008). De kolonialiteit van natuur toont de invloed van koloniale machten en van extractieve praktijken op onze verhouding tot alle levensvormen.

Problemen zoals klimaatverandering, verlies van biodiversiteit en milieudegradatie zijn het resultaat van de kolonialiteit van natuur. Die crisissen zijn verbonden met economische systemen van koloniale macht- en, gericht op grondstoffenwinning en niet-duurzame consumptie (Sultana, 2022). Gemarginaliseerde gemeenschappen lijden er het meeste onder en worden geconfronteerd met vervuiling, giftig afval, mijn- bouw, woestijnvorming, overstromingen, gedwongen migratie en armoede. Voorstanders van zogenaamde vooruitgang gaven voorrang aan economische groei maar hadden geen oog voor de effecten op de natuur en op bepaalde gemeenschappen. Sommigen beweren nog steeds dat innovatie en technologie kunnen zorgen voor duurzame grondstoffenwinning met voordelen voor het milieu en sociale voordelen (Magal- hães Teixeira, 2025). Maar die marktgedreven aanpak biedt vaak alleen oppervlakkige oplossingen. Denk bijvoorbeeld aan groene groei, het idee dat economieën eindeloos kunnen blijven groeien zolang er maar duurzame technologieën worden gebruikt. Of denk aan koolstofcaptatie, waarbij CO2 wordt opgevangen en opgeslagen om de uitstoot te compenseren. Zulke maatregelen lijken positief, maar in de praktijk hou- den ze vaak een vorm van neo-extractivisme in stand: het voortzetten van grootschalige exploitatie van grondstoffen, maar dan in een groener jasje. Daardoor worden de diepere, structurele oorzaken van mili- eudegradatie en ongelijkheid niet aangepakt en blijft fundamentele systeemverandering uit.

In Tabel 1 lichten we enkele andere concepten toe die gerelateerd zijn aan kolonialiteit.

Concept	Voorbeeld
Kolonialisme: Een systeem waarin een dominant land complete of gedeeltelijke controle uitoefent over het politieke, economische, sociale en cul- turele leven van een gebied, gericht op uitbuiting van de bronnen en bevolking.	Belgische kolonisators grepen de macht in Congo, Rwanda en Burundi. Ze bouwden politieke heer- schappij op, ze richtten economische systemen in die de natuurlijke rijkdommen exploiteerden en ze hadden culturele invloed gedurende decennia.

Kolonialiteit: De blijvende machtsstructuren die invloed hebben op cultuur, arbeid, relaties en kennis, gebaseerd op verschillen in ras, etniciteit, klasse, socio-economische status en gender, zelfs na het einde van de formele koloniale heerschappij.	Ontwikkelingsprogramma's gaan er vaak van uit dat gemarginaliseerde gemeenschappen westerse expertise nodig hebben om uit armoede te komen en zich verder te ontwikkelen. Vanuit die aanpak richten ze zich vooral op scholing of financiële hulp in plaats van de oorzaken van problemen aan te pakken en plaatselijke kennis en expertise te erkennen.
Racialisering: Een historisch en actueel sociaal proces waarbij mensen worden ingedeeld in rassen gebaseerd op waargenomen fysieke of culturele eigenschappen zoals huidskleur, religie en afkomst. Het werd toegepast door koloniale machten om raciale hiërarchieën te creëren die witte mensen bevoordeelden. Op die manier werden ongelijkheid, uitbuiting, segregatie en ontmenselijking gerechtvaardigd.	In België hebben geracialiseerde mensen meer kans op discriminatie bij de zoektocht naar een woning of een job, of wanneer ze in aanraking komen met de politie. Witte mensen daarentegen worden sneller vertrouwd of bevoordeeld.
(Neo)extractivisme: Het bemachtigen en benutten van middelen, bronnen en kennis zonder toestemming, terwijl de gevolgen voor de rechtmatige eigenaren en hun omgeving worden genegeerd.	Boeren en Inheemse mensen hebben eeuwenlang zaden verzorgd en ontwikkeld, maar grote bedrijven dreigen met intellectuele eigendom en biotechnologie om hun grip op biodiversiteit en voedselproductie te versterken. Dat zet de voedselzekerheid van gemarginaliseerde gemeenschappen op het spel.

Tabel 1. Andere concepten gerelateerd aan kolonialiteit uitgelegd

3. HOE KUNNEN WE EEN DEKOLONIALE HOUDING ONTWIKKELEN VOOR PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK?

In dit deel onderzoeken we hoe de vijf assen van kolonialiteit (macht, het bestaan, gender, natuur en kennis) tot uiting komen in participatief actieonderzoek en hoe een dekoloniale houding kan helpen om ertegen in te gaan. We stellen geen one-size-fits-all-aanpak voor, maar we delen enkele doordachte ethische overwegingen die voortdurend zelfonderzoek aanmoedigen in participatie, actie en reflectie. Voor elke as van de koloniale matrix is er een samenvatting met een kompasvraag en denkvragen als gids voor ethisch onderzoek. We raden aan om de vragen er regelmatig bij te nemen, zodat de betrokken actoren van een project kunnen nagaan hoe koloniale nalatenschappen in stand worden gehouden en hoe ze die actief kunnen uitdagen.

Dekolonisering van macht

In participatief actieonderzoek komt de kolonialiteit van macht tot uiting in bestaande hiërarchieën in gemeenschappen en instituties. Die hiërarchieën hebben vaak controle over middelen en nemen belangrijke beslissingen. Het is te optimistisch om te geloven dat iedereen kan participeren in een context van ongelijke machtsverhoudingen. Om de kolonialiteit echt uit te dagen, moeten we verschillende lagen van machtsverhoudingen erkennen en rekening houden met de belangen van alle betrokken groepen. Alleen zo kunnen we voorkomen dat hun kennis of strijd wordt gecoöpteerd (dat wil zeggen: overgenomen, ingepast of

gebruikt door dominante machten zoals overheden, bedrijven of academische instellingen) op een manier die hun oorspronkelijke betekenis verzwakt of ten goede komt aan die dominante machten in plaats van aan de gemeenschappen zelf. Het is cruciaal om middelen en macht eerlijker te verdelen, vooral door gedeeld eigenaarschap en leiderschap te bevorderen. Machtsverhoudingen verschuiven betekent controle en superioriteit loslaten. Een dekoloniale houding betekent niet alleen uitgesloten groepen 'een stem geven' of 'empoweren'. Het vergt oprecht luisteren, leren van hun stem, hun wijsheid en hun handelingsvermogen, hen helpen om barrières te doorbreken naar hun zelfbeschikking en ze ondersteunen om hun situatie te verbeteren (Moreno-Cely et al., 2021).

In participatief actieonderzoek: de controle delen en manieren ontwikkelen om middelen en beslissingsmacht te herverdelen.	
Kompasvraag: 'Wiens stemmen, macht en middelen worden er versterkt in het proces?'	
PAR-component	Reflectievragen
Participatie	• Wie heeft de autoriteit om beslissingen te nemen? • Welke invloed hebben bepaalde machtsdynamieken op de betrokkenheid van de meest uitgesloten groepen? • Wie wordt er betaald of krijgt rechtstreekse voordelen van het project, en wie niet? • Wat is onze rol (als onderzoekers) in het beslissingsproces? Laten we anderen leiden of hebben we liever zelf de controle?
Actie	• Hoe gaan we om met verschillende interpretaties van het probleem? • Welke maatregelen nemen we om gelijkheid, diversiteit en inclusie in besluitvormingsprocessen te bevorderen? • Hoe gaan we het werk van niet-academische partners erkennen en eerlijk compenseren? • Wat doen we om wederkerigheid en verantwoording te garanderen?
Reflectie	• Wie zal het meest voordelen ervaren na het project, en welke voordelen zullen er zijn voor uitgesloten groepen? • Hoe kunnen we onze privileges en macht gebruiken om uitgesloten groepen te ondersteunen? • Hoe creëren we ruimte om regels en machtsstructuren ter discussie te stellen die ingaan tegen onze principes?

Tabel 2. Dekolonisering van macht

Dekolonisering van het bestaan

Dekolonialiteit vereist een inspanning om opnieuw te humaniseren en om de menselijkheid, waarde en waardigheid van alle betrokkenen te erkennen. De partners van het project moeten regelmatig reflecteren over hun eigen opvattingen en hoe die hun interacties en betrokkenheid beïnvloeden. Het ontwerp, de methodieken en de dynamieken in het onderzoeksproject moeten betekenisvolle relaties bevorderen die diverse identiteiten een plek geven in plaats van ze uit te sluiten. Dat betekent dat men zich bewust moet zijn van situaties waar mensen worden uitgesloten, als minder belangrijk worden behandeld of worden gebruikt als hulpmiddel zoals informanten of helpers. Open dialoog en collectieve reflectie over problemen zoals identiteit, racisme, wit privilege, stereotypen, discriminatie en koloniale nalatenschap zijn fundamenteel.

Humaniseren omvat ook relationele ethiek van zorg en onderlinge afhankelijkheid. Kolonialiteit bevordert segregatie, dominantie en individualisme; dekolonialiteit benadrukt dat onze menselijkheid relationeel is en ondersteund wordt door de gemeenschap. Gebaren van zorg of ondersteuning, zowel fysiek, emotioneel als materieel, zijn essentieel als een ethische houding, om weerstand te bieden aan kolonialiteit en om onze gedeelde menselijkheid te bevestigen.

In participatief actieonderzoek: de menselijkheid, waardigheid en waarde van alle deelnemers opeisen.	
Kompasvraag: 'Wiens menselijkheid staat centraal in het proces, en wiens menselijkheid wordt aan de kant geschoven?'	
PAR-component	Reflectievragen
Participatie	• Wie komt in aanmerking om deel te nemen als co-onderzoeker? • Wie sluiten we (on)bewust uit of wie plaatsen we meer op de achtergrond? • Hoe dagen we stigma en discriminatie uit?
Actie	• Hoe zijn onze acties bevorderend voor de humanisering van groepen? Hoe gaan ze dehumanisering tegen? • Wiens veiligheid is beschermd in geval van conflict? • Hoe erkennen en herwaarderen de acties diverse, lokale manieren van zijn? • Hoe worden betekenisvolle praktijken van zorg, ondersteuning en onderlinge afhankelijkheid gevoed?
Reflectie	• Zijn we ons bewust van onze privileges, en hoe zetten we ze in? • Wat is de invloed van koloniale nalatenschappen op onze identiteiten? • Wiens inzichten worden erkend als legitieme vorm van reflectie en rapportering? • Hoe humaniseert het project gemarginaliseerde manieren van zijn, zich verhouden en bestaan in de wereld?

Tabel 3. Dekolonisering van het bestaan

Dekolonisering van gender

In participatief actieonderzoek houden koloniale gendernormen vaak patriarchale systemen in stand die witte, heteroseksuele, cisgender mannen bevoorrechten in sociale en politieke sferen, terwijl andere identiteiten worden uitgesloten. Een dekoloniale benadering betwist patriarchale dominantie in participatie, inspraak, arbeid en leiderschap. Het heeft als doel om de macht meer rechtvaardig te verdelen onder groepen, rekening houdend met de kruispunten tussen genderonderdrukking en ras, sociale klasse, leeftijd, (lichamelijke en mentale) mogelijkheden, en andere domeinen van uitsluiting. Fundamenteel is de meervoudige uitsluiting doorbreken van vrouwen van kleur, queer personen met lage inkomens en genderdiverse mensen met een beperking.

Een essentiële stap is relaties ontwikkelen die gebaseerd zijn op wederzijdse erkenning en safe spaces creëren waar diverse genderidentiteiten en -uitdrukkingen naast elkaar kunnen bestaan. Dat bevordert zinvolle participatie. Het actieplan moet de zorgen aanpakken van vrouwen en andere groepen die uitsluiting ervaren op basis van gender en, waar mogelijk, hun rechten en volledige inclusie ondersteunen. Gelijke verdeling van emotionele en logistieke verantwoordelijkheden is ook belangrijk, in plaats van die voornamelijk aan vrouwen toe te wijzen.

In participatief actieonderzoek: het bevorderen van volledige erkenning, deelname en machtsuitoefening door vrouwen en andere mensen die uitsluiting ervaren op basis van gender.	
Kompasvraag: 'Hoe wordt patriarchale macht verstoord of juist versterkt in het proces?'	
PAR-component	Reflectievragen
Participatie	• Zijn vrouwen, queer personen en genderdiverse mensen zichtbaar en betekenisvol betrokken bij co-design, leiderschap en implementatie? • Hoe versterken of doorbreken de groepsdynamieken de bestaande gendergebaseerde machtsrelaties? • Hoe pakken we gendergebaseerde stigma of uitsluiting aan?
Actie	• Hoe bevorderen onze acties actief depatriarchalisering en genderrechtvaardigheid? • Komt de herverdering van de macht ten goede aan zij die werden uitgesloten door gendernormen? • Breiden we leiderschap uit en centreren we de zorgen en geleefde ervaringen van vrouwen, queer personen en genderdiverse deelnemers? • Hoe worden zorg-, ondersteunings- en logistieke taken verdeeld en als essentieel erkend?
Reflectie	• Creëren we ruimte voor deelnemers om te reflecteren over gender zonder angst voor oordeel, censuur of marginalisering? • Hoe kunnen we patriarchale aannames en structuren blootleggen en uitdagen? • Wiens genderervaringen en kennis voeden onze reflectie, analyse en rapportering? • Op welke manieren ondersteunen we machtsuitoefening door degenen die historisch werden uitgesloten op basis van gender?

Tabel 4. Dekolonisering van gender

Dekolonisering van kennis

Het doel van onderzoek is om kennis te genereren, maar participatief actieonderzoek streeft een dieper doel na: een rechtvaardigere wereld. Westerse onderzoeksmethoden depolitiseren kennis en koppelen het los van geleefde ervaringen, terwijl in een dekoloniale benadering kennis juist wordt gezien als als politiek, relationeel en betekenisvol voor gemeenschappen (Datta, 2018). In participatief actieonderzoek betekent dat dat kennis wordt gewaardeerd uit een collectief kritisch bewustzijn, waardoor deelnemers in staat zijn om onderdrukking in vraag te stellen, gedeelde identiteiten te ontwikkelen, samen te werken en zich te organiseren om sociale en politieke verandering na te streven. Zoals Audre Lorde zei: 'Je kunt het huis van de meester niet afbreken met het gereedschap van de meester'. Een dekoloniaal perspectief omvat (i) westerse kennis kritisch analyseren, (ii) kennis die door koloniale machten werd genegeerd nieuw leven inblazen en herwaarderen, (iii) deze hernieuwde kennis toepassen om samen te werken en om te mobiliseren door middel van belangenbehartiging, weerstand en creatieve, lokale initiatieven.

Lokale talen zijn essentieel voor een dekoloniale houding omdat taal en kennis met elkaar verbonden zijn. Inheemse gemeenschappen benadrukken dat taal, naast culturele identiteit, een weergave is van hoe we de wereld begrijpen en ons ertoe verhouden. Herwaardering van lokale talen opent perspectieven en bevordert begrip, bijvoorbeeld door lokale denkers, kunstenaars of ambachtslieden te betrekken en hun

bijdragen te waarderen naast die van externe experts. We ondersteunen diverse methoden zoals mondelinge geschiedenissen, Inheemse verhalen vertellen en artistieke expressie. Die collectieve aanpak helpt om rijke culturele tradities te herstellen, te eren en te bewaren.

In participatief actieonderzoek: kritisch bewustzijn bevorderen voor sociale en politieke betrokkenheid door gemarginaliseerde kennissystemen te herwaarderen en opnieuw centraal te stellen.	
Kompasvraag: 'Wiens kennis staat centraal en wiens kennis wordt opzij geschoven in het proces, en hoe stuurt dat de sociale verandering?'	
PAR-component	Reflectievragen
Participatie	• Welke kennissystemen zijn betrokken in het project, en beïnvloeden ze het project in gelijke mate? • Wiens kennissystemen worden bevoorrecht? • Geven we prioriteit aan westerse academische literatuur boven lokale kennis? • Hoe herwaardeert ons project de kennis van lokale mensen, kunstenaars en ambachtslieden?
Actie	• Worden lokale wereldbeelden, geschiedenissen, geleefde ervaringen, stemmen en culturele praktijken centraal gesteld? • Wordt kennis hoofdzakelijk gegenereerd ten behoeve van lokale mensen en om onrecht tegen te gaan, of richten we ons meer op wetenschappelijke publicaties en onze carrières? • Maken we genoeg ruimte voor kritische reflexiviteit in elke fase, voor en na de implementatie van acties? • Hoe bevorderen of belemmeren we het wederzijds leren van diverse kennissystemen?
Reflectie	• Hoe genereert het project kritisch bewustzijn voor sociale verandering en socio-politieke betrokkenheid? • Hoe zal het project betekenisvolle resultaten genereren die onrecht aanpakken en uitgesloten groepen ten goede komen?

Tabel 5. Dekolonisering van kennis

Dekolonisering van de natuur

Kolonialiteit van de natuur in participatief actieonderzoek toont zich wanneer land, ecosystemen, dieren of de natuur alleen worden gezien als hulpbronnen, als eigendom of als neutraal terrein voor menselijk gebruik. Die visies koppelen mensen los van ecosystemen en ze negeren de spirituele, voorouderlijke en relationele banden die gemeenschappen hebben met land, rivieren, bossen en dieren. Ze bepalen welke kennis over de natuur waardevol is en geven de voorkeur aan technici of instellingen boven lokale of Inheemse wijsheid. Milieuschade bij uitgesloten gemeenschappen wordt vaak genegeerd, afgedaan als een ongerelateerd extern effect, als onvermijdelijk of minder belangrijk.

Een dekoloniale benadering van participatief actieonderzoek ziet mens en natuur niet als gescheiden, maar als verbonden. Natuur wordt benaderd als een actieve partner in kennisdeling en in het bouwen aan collectief welzijn. Die visie gaat verder dan klassiek milieubewustzijn: ze benadrukt dat we afhankelijk zijn van elkaar, dat we samenleven met andere vormen van leven, en dat we zorg voor natuur centraal moeten

stellen. Het beschouwt milieu-uitdagingen als politieke kwesties in plaats van louter technische. Een eerste stap is het bewustzijn bevorderen over de invloed van eurocentrische of antropocentrische perspectieven op onze omgang met de natuur. Bij initiatieven met betrekking tot land, voedsel of milieu, mogen technologische oplossingen geleid door experts nooit het zwijgen opleggen aan lokale wijsheid. Extractieve praktijken moeten weerstand krijgen. Het doel is om onze gedeelde omgeving te respecteren en beschermen.

In participatief actieonderzoek: zorgzame, wederzijdse en onderling afhankelijke relaties herstellen met land en natuur.	
Kompasvraag: 'Hoe verhouden we ons tot de natuur in dit proces? Houden we extractie in stand of voeden we wederkerigheid, zorg en verantwoordelijkheid?'	
PAR-component	Reflectievragen
Participatie	• Hoe erkennen we de rol van land en natuur (rivieren, bossen, dieren, grond) bij het vormgeven van collectief welzijn en identiteit? • Wiens kennis en beslissingsmacht over land, natuur of ecosystemen stellen we centraal, en wie sluiten we uit? • Maken we ruimte voor de uitdrukking van spirituele, culturele of relationele verbindingen met plaats en natuur?
Actie	• Hoe beïnvloeden onze acties ecosytemen op korte en lange termijn? • Pakken we milieu-onrecht aan en ondersteunen we het recht van gemeenschappen op een gezonde omgeving? • Hoe zijn onze acties afgestemd op de kennis en prioriteiten van degenen die het meest verbonden zijn met het land? • Hoe gaan onze acties in tegen extractivisme en transformeren ze onze relatie tot de natuur op meer zorgzame, wederzijdse en verantwoordelijke manieren?
Reflectie	• Reflecteren we kritisch op onze aannames en wereldbeelden over de natuur? • Erkennen we de ecologische impact van ons werk en erkennen we wie het meest getroffen wordt? • Hoe worden meer-dan-menselijke relaties weerspiegeld in ons leren, rapporteren en toekomstige planning? • Welke verantwoordelijkheid nemen we tegenover ecosystemen op de lange termijn voorbij dit project?

Tabel 6. Dekolonisering van de natuur

4. CONCLUSIE

In dit hoofdstuk nodigen we uit tot een dekoloniale manier van kijken en werken. Alleen zo kan participatief actieonderzoek echt verandering in gang zetten. Een dekoloniale houding betekent dat we stilstaan bij de sporen van kolonialiteit en hoe die nog steeds doorwerken in macht, identiteit, kennis, genderrollen en onze relatie met de omgeving. Het gaat erom dat we onszelf en elkaar bevragen en samen kritisch leren en afleren. Of we nu onderzoeker, begeleider, praktijkwerker of deelnemer zijn: sociale verandering begint bij onszelf en bij de manier waarop we met anderen samenwerken.

Een dekoloniale mentaliteit is meer dan een methodologische checklist. Het is een oprechte toewijding om kennisproductie menselijker te maken en om werkelijk in gesprek te gaan met groepen die vaak buitenge-

sloten worden. Dat betekent dat we bewust handelen, relaties opbouwen die steunen op wederzijds respect en de wijsheid van anderen serieus nemen. Het vraagt om nederigheid: onze eigen positie en privileges inzetten om lokale partners te ondersteunen. Het vraagt ook moed: mislukkingen en frustraties niet uit de weg gaan, maar ze samen onder ogen zien. Door het proces te delen ontstaat collectieve veerkracht. In die verbondenheid leren we zorgzame en wederkerige relaties te onderhouden, zowel met mensen als met het meer-dan-menselijke leven om ons heen.

Wereldwijde ongelijkheden worden steeds groter en koloniale erfenissen blijven schadelijke gevolgen hebben. Daarom zouden gemarginaliseerde gemeenschappen extractief onderzoek niet meer mogen accepteren. Participatief actieonderzoek benaderen vanuit een dekoloniale mentaliteit biedt een alternatieve manier om samen te werken en ondertussen ook te herstellen, organiseren, lokale macht te versterken, weerstand te bieden en verbeelding te verweven met actie in de zoektocht naar een meer rechtvaardige, eerlijke toekomst.

REFERENTIES

Bourabain, D., & Verhaeghe, P. P. (2022). Shiny on the Outside, Rotten on the Inside? Perceptions of Female Early Career Researchers on Diversity Policies in Higher Education Institutions. *Higher Education Policy*, 35(2), 542–560. <https://doi.org/10.1057/s41307-021-00226-0>

Datta, R. (2018). Decolonizing both researcher and research and its effectiveness in Indigenous research. *Research Ethics*, 14(2), 1–24. <https://doi.org/10.1177/1747016117733296>

Fanon, F. (2008). *Black Skin, White Masks*. Penguin Random House. https://monoskop.org/images/a/a5/Fanon_Frantz_Black_Skin_White_Masks_1986.pdf

Grosfoguel, R. (2006). Transmodernity, border thinking, and global coloniality. Decolonizing political economy and postcolonial studies. *Jstor*, 29, 167–187. <https://www.eurozine.com/transmodernity-border-thinking-and-global-coloniality/>

Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 127–161. <https://doi.org/10.1215/9780822385943-005>

Lugones, M. (2010). The Coloniality of Gender. In W. Mignolo & A. Escobar (Eds.), *Globalization and the Decolonial Option* (pp. 369–390). Routledge.

Magalhães Teixeira, B. (2025). Coloniality of Nature. In *Virtual Encyclopaedia - Rewriting Peace and Conflict*. <https://rewritingpeaceandconflict.net/coloniality-of-nature/>

Maldonado-Torres, N. (2016). *Outline of Ten Theses on Coloniality and Decoloniality*. Foundation Frantz Fanon. https://caribbeanstudiesassociation.org/docs/Maldonado-Torres_Outline_Ten_Theses-10.23.16.pdf

Moreno-Cely, A., Cuajera-Nahui, D., Escobar-Vasquez, G. C., Vanwing, T., & Tapia-Ponce, N. (2021). Breaking monologues in collaborative research: bridging knowledge systems through a listening based dialogue of wisdom approach. *Sustainability Science*, 16(3), 919–931. <https://doi.org/10.1007/s11625-021-00937-8>

Quijano, A. (2010). Coloniality and Modernity/Rationality. In W. Mignolo & A. Escobar (Eds.), *Globalization and the Decolonial Option* (pp. 22–32). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315868448>

Sultana, F. (2022). The unbearable heaviness of climate coloniality. *Political Geography*, 99, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102638>

Thambinathan, V., & Kinsella, E. A. (2021). Decolonizing Methodologies in Qualitative Research: Creating Spaces for Transformative Praxis. *International Journal of Qualitative Methods*, 20, 1–9. <https://doi.org/10.1177/16094069211014766>

Tuck, E., & Guishard, M. (2013). Uncollapsing Ethics. Racialized Sciencism, Settler Coloniality, and Ethical Framework of Decolonial Participator. In *Challenging Status Quo Retrenchement* (pp. 3–27). Information Age Publishing.

Wilson, S. (2008). Research is Ceremony. *Indigenous Research Methods*. Fernwood Publishing.

KLAAR? ACTIE! OF TOCH NIET ... REFLECTIE OVER DE 'ACTIE' IN ACTIEONDERZOEK

AN-SOFIE SMETCOREN, LIESBETH DE DONDER

Participatief actieonderzoek is een vorm van onderzoek die kennisontwikkeling expliciet koppelt aan sociale verandering, aan actie dus. Daarmee onderscheidt participatief actieonderzoek zich van participatief onderzoek: niet elk participatief onderzoek is ook actieonderzoek. Maar wat bedoelen we dan eigenlijk met *actie* in actieonderzoek? Over welke actie gaat het? Wie beslist welke actie wenselijk of haalbaar is? En hoe verhouden actie en onderzoek zich tot elkaar? Die vragen lijken eenvoudig, maar het begrip blijft in de praktijk vaak onderbelicht of dubbelzinnig ingevuld. *Actie* wordt zelden gedefinieerd, laat staan geëxpliciteerd in onderzoeksaanvragen of publicaties.

In dit hoofdstuk willen we die lacune aanpakken en het begrip *actie* verkennen. Daarbij besteden we aandacht aan drie centrale boodschappen. Ten eerste: **'Actie is meerlagig'**. Ze varieert van kleine, persoonlijke verschuivingen tot structurele verandering. Ten tweede: **'Actie vraagt zorg'**. Ze is niet vrijblijvend; ze veronderstelt timing en verantwoordelijkheid, ook na afloop van het project. En ten derde: **'Actie wordt nog te weinig erkend in de academische wereld'**, terwijl net daar structurele verandering nodig is om participatief actieonderzoek mogelijk te maken.

We willen dit hoofdstuk niet schrijven in de positie van alwetende expert in participatief actieonderzoek. De voorbije jaren hebben we geëxperimenteerd met participatieve en creatieve methodieken om te tonen dat onderzoek anders kan, theoretisch en methodologisch doordacht, en om te tonen hoe belangrijk het is om samen op (onder)zoek te gaan. Maar in dat proces botsten we op de grenzen van tijd, verwachtingen en institutionele structuren waarbinnen we werken. We merkten hoe moeilijk het blijft om actie werkelijk vorm te geven en hoe vaak we opnieuw tegen muren lopen. In wat volgt willen we daarover kritisch nadenken en die zoektocht delen.

1 ACTIE IS MEERLAGIG

3 ACTIE WORDT NOG TE WEINIG ERKEND IN DE ACADEMISCHE WERELD

2 ACTIE VRAAGT ZORG

4 CONCLUSIE

1. ACTIE IS MEERLAGIG

Het begrip *actie* vormt de kern van participatief actieonderzoek, maar is tegelijk een van de meest ongrijpbare elementen ervan. Iedereen gebruikt het, maar zelden wordt het precies omschreven. Wat bedoelen we eigenlijk als we over actie spreken? In dit onderdeel verkennen we de verschillende betekenissen en lagen van actie, via volgende driedeling:

1. **Zichtbaarheid van actie:** Is actie vooral iets tastbaars, een zichtbaar resultaat of nieuw beleid, of kan ze zich ook subtieler uiten, in bewustwording of een nieuw perspectief?
2. **De lagen van actie:** Hoe manifesteert actie zich op individueel, interpersoonlijk en collectief niveau?
3. **De verhouding tussen actie en onderzoek:** Hoe verhouden actie en onderzoek zich tot elkaar: als valorisatie, interventieonderzoek of verweven proces?

Door die drie perspectieven samen te brengen, tonen we dat actie in participatief onderzoek nooit eenvoudig of lineair is, maar gelaagd en contextueel.

1.1 Zichtbaarheid van actie

Als we over actie spreken in participatief actieonderzoek, denken velen spontaan aan tastbare uitkomsten: een beleidsaanbeveling, een nieuw initiatief, een verbeterde of innovatieve dienst, een gezamenlijke interventie of een nieuwe campagne. Zulke concrete resultaten of acties zijn waardevol, maar ze vertellen slechts een deel van het verhaal. Minstens even vaak uit actie zich subtieler, bijvoorbeeld in gesprekken, houdingen, nieuwe inzichten, verandering in relaties tussen mensen of in het zelfbeeld van individuen. Actie kan dus niet gereduceerd worden tot een enkelvoudig, tastbaar eindresultaat. Ze kan ook bestaan uit kleine, vaak onzichtbare veranderingen: een deelnemer die zich gehoord voelt, een organisatie die haar perspectief op bepaalde sociale uitdagingen bijstelt, een onderzoeker die de eigen aannames herzielt en anders gaat handelen. Actie is dus niet altijd direct zichtbaar en ook niet zomaar meetbaar.

1.2 Niveaus van actie

Daarnaast kan actie vorm krijgen op drie verschillende niveaus:

- **Individueel niveau:** Actie kan beginnen bij een verschuiving in bewustzijn. Een student architectuur die door te werken met persona's anders leert kijken naar de diversiteit onder ouderen, bijvoorbeeld. Een VUB-werknemer die door deelname aan het Compassionate University-project beseft dat haar ervaringen met het verlies betekenisvol kunnen zijn voor nieuw beleid aan de universiteit. Zulke momenten lijken klein, maar kunnen kiemen zijn voor verandering op langere termijn.
- **Interpersoonlijk niveau:** Actie kan ook ontstaan in de relaties tussen mensen, bijvoorbeeld wanneer jongere en oudere buurtbewoners tijdens een photovoice-atelier ontdekken dat hun visies op de buurtinrichting en veiligheid niet lijnrecht tegenover elkaar staan, maar ook kunnen overlappen of aanvullen. Zulke momenten van connectie zijn wezenlijke veranderingen, maar ze zijn moeilijk te meten of te vatten.
- **Collectief niveau:** Actie kan zich ten slotte uiten op collectief of structureel niveau, waar het onderzoek leidt tot bredere veranderingen in praktijken of beleid. Zo besluit een stedelijke dienst na een participatief traject bijvoorbeeld om bewoners structureel te betrekken bij de evaluatie van hun dienstverlening, niet langer als eenmalig experiment, maar als vast onderdeel van hun kwaliteitszorg.

1.3 Verhouding tussen actie en onderzoek

Naast de verschillende niveaus waarop actie zich kan manifesteren, bestaan er ook verschillende manieren om de relatie tussen onderzoek en actie te begrijpen. We kunnen drie benaderingen onderscheiden, die elk andere veronderstellingen en uitdagingen met zich meebrengen.

Actie als valorisatie of disseminatie. In deze benadering volgt actie na het onderzoek. Eerst wordt kennis ontwikkeld; daarna wordt nagedacht over hoe die kennis kan worden ingezet of vertaald naar de praktijk, bijvoorbeeld via beleidsaanbevelingen, een nieuwe opleiding, draaiboek of nieuw product. Dat is de meest gangbare vorm van actie in de academische wereld. Maar daar schuilt het risico dat actie gereduceerd wordt tot een eenmalige communicatie- of disseminatiehandeling: we schrijven één opiniestuk en sturen het op naar de krant, of we schrijven één beleidsbrief naar een politicus, of we maken een tool en zetten die op onze website.

Dat brengt ons bij twee cruciale vragen. Ten eerste: 'Waar in het onderzoeksproject zit eigenlijk de participatie?' In veel projecten zien we dat participatie geconcentreerd is in één fase. Soms ligt de nadruk op participatieve methodieken tijdens het onderzoeksdeel, bijvoorbeeld in dataverzameling of analyse, maar wordt de actie nadien volledig door onderzoekers of professionals uitgewerkt. In andere gevallen gebeurt het omgekeerde: de actie zelf, bijvoorbeeld de ontwikkeling van een tool, dienst of campagne, is sterk participatief, terwijl het onderzoeksdeel dat voorafgaat aan de actie vrij traditioneel blijft. Beide situaties tonen dat participatie niet altijd het hele traject doordringt. Wanneer participatie slechts in een deel van het proces zit, hetzij in het onderzoek, hetzij in de actie, dreigt de verbinding tussen beide te verzwakken.

Ten tweede moeten we kritisch zijn en ons afvragen: 'Is valorisatie echt actie? Leidt deze actie tot sociale verandering? En zo niet, kunnen we het dan wel als actie beschouwen?' Wij zouden alvast zeggen dat louter communicatie of disseminatie niet voldoende is om te kunnen spreken van actieonderzoek.

Actie als interventieonderzoek. Een tweede invulling van de relatie tussen actie en onderzoek beschouwt actie als interventieonderzoek. In dit model wordt actie vaak opgevat als een vooraf geplande verandering, een experiment dat onderzoekers en partners samen opzetten om te testen of een bepaalde aanpak werkt. Een voorbeeld is de invoering van een nieuwe opleiding in de gevangenis of een innovatief woonconcept bouwen voor ouderen, gevolgd door een evaluatie. Die benadering heeft duidelijke voordelen. Ze maakt actie concreet, biedt structuur en duidelijkheid voor de onderzoeker, en creëert op het einde tastbare resultaten die kunnen worden geëvalueerd en gedeeld. Voor beleids- en financieringsstructuren sluit dergelijk interventieonderzoek goed aan bij hun vragen en manier van werken.

Toch schuilt ook hier een spanningsveld. Wanneer actie vooral als een instrument wordt ingezet om kennis te genereren, en dus gezien wordt als middel, bestaat het risico dat deelnemers vooral figureren als uitvoerders in plaats van co-onderzoekers. Daarnaast is de lineaire structuur van interventieonderzoek (actie, evaluatie, conclusie) vaak moeilijk te verzoenen met de realiteit van participatieve trajecten, waar je op voorhand niet weet waar je naartoe gaat of waar je wil uitkomen. De uitdaging voor onderzoekers is om actie niet te reduceren tot een experiment dat moet slagen, maar om ruimte te laten voor onvoorziene veranderingen en om doelen onderweg te herdefiniëren.

Actie en onderzoek als verweven proces. De derde benadering van de relatie tussen onderzoek en actie, en de meest fundamentele in participatief actieonderzoek, vertrekt van de idee dat actie en onderzoek niet

los van elkaar kunnen bestaan. Onderzoek is niet enkel een manier om de werkelijkheid te begrijpen, maar ook een manier om die werkelijkheid te veranderen. Actie en kennisontwikkeling zijn continu met elkaar verweven. In deze benadering is actie dus geen afzonderlijke fase die volgt na het onderzoek, maar uit ze zich doorheen het onderzoeksproces zelf. Elke stap, van probleemstelling formuleren tot data-analyse, wordt een moment van actie, omdat het bijdraagt aan bewustwording of verandering in de praktijk. Het onderzoeksproces is de actie. Een eenvoudig voorbeeld: wanneer buurtbewoners en onderzoekers samen de resultaten van een co-analyseworkshop bespreken en daarbij tot nieuwe inzichten komen over gedeelde problemen, dan is dat moment van gezamenlijk begrijpen op zich al een vorm van actie. Er verandert iets in perspectieven, relaties en mogelijke handelingsruimte. Actie ontstaat hier niet als toepassing van kennis, maar als collectieve transformatie in het kennisproces zelf.

De verwevenheid van onderzoek en actie sluit aan bij Paulo Freires begrip van *praxis*: de eenheid van reflectie en handelen, waarbij kennis ontstaat door actief betrokken te zijn in processen van verandering. Ook Reason en Bradbury (2008) benadrukken dat actieonderzoek niet draait om universele waarheden vinden, maar om situaties creëren waarin mensen samen leren en handelen om hun werkelijkheid te transformeren. In die zin vormt de verwevenheid van actie en onderzoek een van de meest fundamentele kenmerken van participatief actieonderzoek. Toch is deze benadering veeleisend. Ze vraagt van onderzoekers dat ze hun rol voortdurend herzien: niet enkel observeren of analyseren, maar ook deelnemen, faciliteren en tegelijk kritisch blijven. Elke interventie is tegelijk een moment van kennisproductie én een ingreep in de context waarin ze plaatsvindt. Dat besef vraagt voortdurende alertheid en verantwoordelijkheid.

1.4 Samenvatting en voorbeeld: actie is meerlagig

Om de gelaagdheid van actie te vatten, onderscheiden we dus drie perspectieven die elkaar niet uitsluiten maar aanvullen. Tabel 1 toont hoe die perspectieven zich kunnen manifesteren in eenzelfde thema: innovatieve woonvormen voor ouderen. De tabel toont hoe de drie perspectieven niet hiërarchisch zijn, maar complementair.

	Centrale vraag	Wat onderzoekt dit perspectief?	Aandachtspunten en spanningen
1. Zichtbaarheid van actie	Is actie vooral iets tastbaars en zichtbaars, of kan ze zich ook subtieler uiten?	Actie kan zichtbaar zijn, zoals een nieuw cohousinginitiatief of een inspiratiegids over intergenerationeel wonen. Ze kan ook subtieler zijn, zoals een ontwerper die zijn vooroordelen over 'zorgbehoevende bejaarden' herziert.	In veel onderzoeksprojecten worden enkel zichtbare, meetbare resultaten erkend (bijvoorbeeld een gerealiseerd woonproject), terwijl kleine verschuivingen in houding of bewustwording vaak buiten beeld blijven. Het risico is dat de waarde van die subtiele verandering onderschat wordt.
2. Niveaus van actie	Op welk niveau manifesteert actie zich?	• Individueel: Een oudere die na deelname aan een ontwerpssessie meer skills heeft om eigen woonwensen te verwoorden. • Interpersoonlijk: Nieuwe relaties tussen bewoners en architecten die elkaar beter leren begrijpen. • Collectief: Een lokaal bestuur dat beslist om participatieve woonateliërs structureel op te nemen in zijn woonbeleid.	Niet elk onderzoekstraject bereikt elk niveau. Een project kan sterk inzetten op bewustwording en samenwerking, zonder meteen tot beleidsverandering te leiden. Belangrijk is dat deelnemers vooraf nadenken op welk niveau ze verandering beogen en wat haalbaar is in de tijd en context.

3. Benaderingen van actie in onderzoek	Hoe verhouden actie en onderzoek zich tot elkaar?	• Valorisatie/disseminatie: Na afloop worden de onderzoeksresultaten gedeeld in een tentoonstelling van alle maquettes van de innovatieve woonvormen. • Interventieonderzoek: Onderzoekers ontwikkelen samen met bewoners een nieuwe woonvorm, testen die en evalueren de effecten ervan. • Verweven proces: Onderzoek en actie lopen door elkaar: in elk ontwerp-atelier ontstaan nieuwe inzichten én concrete verbeteringen aan bestaande woonprojecten.	Elke benadering brengt kansen en risico's: • Een disseminatieproject kan veel zichtbaarheid krijgen maar weinig structurele impact hebben. • Een interventieonderzoek kan te lineair worden (actie wordt evaluatie). • Bij verweven onderzoek vraagt de voortdurende afstemming tussen partners veel tijd en flexibiliteit, wat moeilijk past in klassieke project-structuren.
---	---	--	--

Tabel 1. Actie is meerlagig: illustratie aan de hand van onderzoek naar innovatieve woonvormen bij ouderen

2. ACTIE VRAAGT ZORG

Actie ontstaat nooit in een vacuüm. Het speelt zich af in sociale, culturele en politieke contexten die mee bepalen wat mogelijk of wenselijk is. Met 'actie vraagt zorg', bedoelen we drie vormen van zorg die onlosmakelijk met participatief actieonderzoek verbonden zijn. Ten eerste is er de zorg voor **timing**: actie ontstaat niet wanneer een project dat voorziet, maar wanneer een groep er klaar voor is. Ten tweede vraagt actie **relationele zorg**: aandacht voor de interacties, spanningen, emoties en machtsverhoudingen die in participatieve processen meespelen. Ten derde vergt actie **verantwoordelijke zorg**: de bereidheid om de gevolgen van een onderzoeksproces te dragen en nazorg te bieden, ook wanneer de projectfinanciering of formele samenwerking afloopt. Die drie dimensies bepalen samen de ethische ruimte waarbinnen actie al dan niet betekenisvol en zorgzaam kan zijn.

2.1 Zorg voor timing en tempo

De timing van actie is zelden neutraal. Zo voelden we dat in sommige projecten de energie van de groep niet overeenkwam met het ritme van het onderzoeksproject. Een participatief traject rond buurtzorg dat in de winter startte, kwam traag op gang: bewoners hadden minder zin om 's avonds samen te komen, vrijwilligers waren moeilijk bereikbaar en de sfeer was terughoudend. In een intergenerationeel project rond verlies en rouw ontstond op het einde van het project een sterk gevoel van verbondenheid tussen jongeren en ouderen, juist op het moment dat de projectfinanciering afliep. En in een participatief traject waar toekomstige bewoners van een cohousingproject samen met onderzoekers werkten aan een charter over hoe ze later zorg voor elkaar zouden opnemen, werd de opgebouwde dynamiek abrupt onderbroken door de COVID-pandemie.

Zulke situaties confronteren ons met een fundamentele vraag: 'Wie bepaalt wanneer actie kan plaatsvinden?' Een onderzoeker kan vol enthousiasme een participatief traject opstarten, maar als de gemeenschap in kwestie te maken heeft met overbelasting, interne conflicten of crisis, kan actie averechts werken. Het juiste moment om iets in beweging te brengen, laat zich niet bepalen vanaf een bureau of in een project-

planning, maar wordt zichtbaar in de realiteit van het veld en in het tempo van de mensen met wie we werken. Dat tempo loopt vaak anders dan het tempo van een project.

2.2 Zorg voor relaties

We worden in participatieve onderzoeksprojecten voortdurend geconfronteerd met de grenzen van de institutionele projectlogica. Het ritme en de eisen van project- en onderzoeksfinanciering, denk aan deadlines, rapportages of evaluatiemomenten, botsen vaak met het trage, relationele kader van participatief werk. Onderzoekers balanceren vaak tussen twee werelden: enerzijds de formele projectstructuur die meetbare resultaten verwacht en anderzijds de organische dynamiek van betrokken gemeenschappen die vooral tijd, vertrouwen en continuïteit nodig hebben. Hoewel participatief actieonderzoek vertrekt van gelijkwaardigheid, blijven onderzoekers in de praktijk vaak in een machtspositie over wat er zal gebeuren. Onderzoekers beschikken over middelen, tijd en institutionele legitimiteit. Dat vraagt voortdurende reflexiviteit: actie mag geen initiatief zijn dat aangeboden wordt door de onderzoeker, maar moet groeien uit een gedeeld gevoel van urgentie en relevantie. In een project rond buurtsolidariteit merkten we hoe cruciaal dat is. De co-analyseworkshops, bedoeld om samen met buurtbewoners en professionals data te analyseren, kregen pas betekenis toen deelnemers zelf bepaalden welke thema's prioriteit hadden. Pas toen werd het proces wederkerig: de analyse werd op dat moment een vorm van actie op zich. In de woorden van een deelnemer: 'Het gaat niet alleen om wat jullie met onze verhalen doen, maar om wat wij ermee kunnen doen.' Dat inzicht toont dat actie niet altijd volgt *na* onderzoek, maar ook kan ontstaan *in* het proces van betekenisgeving.

2.3 Zorg voor verantwoordelijkheid en nazorg

Actie brengt ook verantwoordelijkheid met zich mee. Ze laat sporen na: hoop en energie, maar ook verwachtingen of vermoeidheid. Mensen investeren tijd, emoties en persoonlijke verhalen. Als onderzoekers daarna vertrekken, blijft de gemeenschap achter met de gevolgen. Daarom is de zorg tijdens en na een participatief project geen bijkomstigheid. Nazorg kan vele vormen aannemen: resultaten delen in begrijpelijke taal, vervolginiciatieven ondersteunen, of eenvoudigweg beschikbaar blijven voor vragen. We merken op dat nazorg vaak afhangt van de persoonlijke betrokkenheid van de onderzoeker. Sommigen voelen zich sterk verbonden met de groep waarmee ze hebben samengewerkt en blijven ook na afloop bereikbaar of actief, niet omdat dat formeel verwacht wordt, maar uit oprechte verantwoordelijkheid en engagement. Zulke individuele initiatieven zijn waardevol, maar ze zouden niet de uitzondering mogen zijn. Nazorg verdient een vastere plaats in onderzoeksprojecten, niet als optioneel gebaar van goede wil, maar als structureel onderdeel van participatief onderzoek. Het is een kwestie van respect en wederkerigheid: wie samen met mensen onderzoek doet, draagt verantwoordelijkheid voor wat het onderzoek nadien teweegbrengt.

2.4 Samenvatting en voorbeeld: actie vraagt zorg

Actie vraagt dus zorg in meerdere betekenissen: zorg voor timing van de actie, zorg voor de relaties die ze opbouwt, en zorg voor wat een proces van actie achterlaat. Tabel 2 toont hoe zorg zich kan manifesteren in het thema van innovatieve woonvormen voor ouderen.

Dimensie van zorg	Hoe manifesteert dit zich in een project rond innovatieve woonvormen voor ouderen?	Aandachtspunten en spanningen
1. Zorg voor timing en tempo	• Tijdens een traject met toekomstige bewoners blijkt dat sommigen midden in een verhuis- of mantelzorgsituatie zitten, waardoor ze tijdelijk minder kunnen deelnemen aan participatieve sessies. • Een lokaal bestuur wil snel een concreet plan, terwijl ouderen eerst tijd nodig hebben om hun woonbehoeften te verhelderen en onderling vertrouwen op te bouwen. • Het moment waarop bewoners klaar zijn om concrete ontwerpnormen te formuleren (bijvoorbeeld over gedeelde ruimtes of privacy), valt later dan de timing van de architect die al naar aanbestedingsfase wil.	• Het natuurlijke tempo van bewoners staat vaak haaks op projectdeadlines of bouwfaseringen. • Als actie te vroeg wordt ingezet, bijvoorbeeld door ontwerpen al te concretiseren voordat bewoners er klaar voor zijn, kunnen mensen afhaken of zich genegeerd voelen.
2. Zorg voor relaties	• In een participatief ontwerpproces blijkt dat mondige bewoners dominante rollen opnemen, terwijl ouderen met lagere gezondheidsgeletterdheid of beperkte mobiliteit minder aan bod komen. • Een architect vertrekt van esthetische ontwerpprincipes, terwijl bewoners vooral praktische noden benoemen (bijvoorbeeld een plek om rolstoelen te parkeren, zichtlijnen voor veiligheid). Het spanningsveld vraagt om bemiddeling. • Tussen oudere alleenstaanden en toekomstige mantelzorgers ontstaan misverstanden over wat wederzijdse zorg concreet betekent in een cohousingcontext.	• Relationeel werk vraagt aandacht voor stille stemmen, vertaling tussen disciplines en ruimte voor conflicten. • Zonder relationele zorg blijven vooral de sterkste of luidste stemmen over, wat leidt tot woonvormen die niet voor iedereen werken.
3. Zorg voor verantwoordelijkheid en nazorg	• Na de ontwikkeling van een inspirerend woonconcept vragen bewoners om ondersteuning bij gesprekken met de huisvestingsmaatschappij, maar het project is formeel afgelopen. • Bewoners die actief betrokken waren in het ontwerpproces verwachten updates over de realisatie, maar die vallen stil zodra het onderzoeksteam doorschuift naar een nieuw project. • Een architect of projectontwikkelaar past het participatief ontwikkelde plan deels aan om budgettaire redenen, waardoor bewoners het gevoel krijgen dat hun input achteraf toch weinig invloed had.	• Bewoners investeren tijd in het proces; onderzoekers dragen verantwoordelijkheid om die energie niet te laten verdampen. • Nazorg vraagt middelen en tijd, maar wordt meestal niet erkend als essentieel onderdeel van onderzoek. • Zonder opvolging kan participatie leiden tot teleurstelling of wantrouwen in toekomstige projecten.

Tabel 2. Actie vraagt zorg: expliciete illustraties bij onderzoek naar innovatieve woonvormen voor ouderen

3. ACTIE WORDT NOG TE WEINIG ERKEND IN DE ACADEMISCHE WERELD

De belofte van participatief actieonderzoek botst vaak met de realiteit van het academisch systeem waarin het zich moet waarmaken, zoals al blijkt uit de reflecties hiervoor. Een 'echt' participatief actieonderzoek opzetten veronderstelt tijd, zorg, en een proces dat zich laat leiden door de logica van samenwerking en wederkerigheid. Maar de academische wereld functioneert vaak volgens een logica van zogenaamde efficiëntie en planbaarheid. Dat spanningsveld is niet nieuw, maar wordt steeds meer onder druk gezet naar mate universiteiten gestuurd worden door competitie, projectfinanciering en publicatiequota, wat zeker in huidige tijden van besparingen alleen maar prangender wordt. Meer en meer financiers verkorten PhD-trajecten van vier naar drie jaar.

Drie aandachtspunten die uit onze ervaringen naar boven komen:

- Een eerste spanning betreft **erkenning en waardering**. Participatief actieonderzoek is zelden een kortlopend traject. Het vraagt tijd om partnerschappen op te bouwen, vertrouwen te winnen en collectieve actie te formuleren. Toch wordt de waarde van onderzoek vaak beoordeeld op basis van kwantitatieve indicatoren, zoals het aantal publicaties en citaties. We herkennen dat uit onze eigen trajecten: het moment waarop de waarde van maanden overleg, reflectie en leren wordt herleid tot een *deliverable* van enkele pagina's, bijvoorbeeld wanneer een lang proces van co-creatie met bewoners en beleidsactoren rond inclusieve woonvormen eindigt in één samenvattend beleidsdocument, terwijl de eigenlijke waarde ook ligt in het langdurige leren en de nieuwe relaties die tijdens dat proces zijn ontstaan.
- Een tweede spanning speelt zich af op het **niveau van financiering**. Fondsen zijn doorgaans ingericht voor afgebakende projecten met duidelijke resultaten en tijdslijnen. Maar participatief actieonderzoek verloopt zelden lineair. Het proces kan tijdelijk stilvallen, van richting veranderen, of pas na verloop van tijd tot zichtbare actie leiden. De nood aan flexibiliteit botst met subsidievoorwaarden die verantwoording eisen in de vorm van deadlines, werkpakketten en meetbare impact. Daardoor lopen sommige onderzoekers het risico om hun participatieve ambities te reduceren tot symbolische participatie, om aan de formele eisen te voldoen. Zo zagen we in een project rond buurtsolidariteit hoe een onverwachte wending door nieuwe lokale samenwerkingen die spontaan ontstonden, niet meer in het oorspronkelijke plan pasten. De financieringsstructuur liet weinig ruimte om die nieuwe dynamiek te omarmen, terwijl net daar de meest betekenisvolle actie kon plaatsvinden.
- Ten slotte is er de spanning tussen **actie en publicatie**. Hoe publiceert je actie? Hoe vertaal je de complexiteit van participatieve processen naar een academische tekst? De neiging bestaat om het relationele en procesmatige te reduceren tot methodologische voetnoten, terwijl juist die dimensies vaak tonen hoe verandering ontstaat. Het effect is dat het actiegedeelte in veel publicaties onderbelicht blijft, omdat het moeilijk in conventionele academische kaders past.

Spanningsveld	Hoe manifesteert dit zich in een project rond innovatieve woonvormen voor ouderen?	Aandachtspunten en spanningen
1. Erkenning en waardering	• De meest impactvolle output, bijvoorbeeld dat bewoners hun woonwensen explicieter durven verwoorden naar lokale besturen of dat er nieuwe allianties ontstaan tussen diensten, verschijnt niet in publicatiestatistieken. • Academische beoordelaars focussen op een <i>peer reviewed</i> artikel over de methode, terwijl de sociale verandering (bijvoorbeeld de start van een verkennend cohousinginitiatief) niet wordt gezien als valide onderzoeksresultaat.	• Processen zoals vertrouwen of nieuwe samenwerkingen vallen vaak buiten indicatoren zoals impactfactor of outputcijfers. • Risico: onderzoekers gaan hun participatieve proces vertalen naar academische verwachtingen, waardoor het actie-deel wordt geminimaliseerd.
2. Financieringslogica en flexibiliteit	• Nieuwe ideeën die spontaan ontstaan, zoals het ontwikkelen van een gedeelde tuin als laagdrempelige eerste stap, passen niet in de vooraf goedgekeurde werkpakketten en kunnen daarom niet worden opgenomen als 'officiële' actie. • Wanneer het lokale bestuur plots een subsidiekans ziet voor intergenerationele woonvormen, vraagt het onderzoeksteam om het project bij te sturen. Maar de projectfinancier staat geen midterm aanpassing toe, waardoor deze reële kans op impact verloren gaat.	• Veel subsidiekanalen zijn niet ontworpen voor participatief actieonderzoek. • De noodzaak om acties vooraf te definiëren botst met de logica van participatie, waar de richting vaak tijdens het proces ontstaat. • Onvoldoende flexibiliteit leidt ertoe dat onderzoekers óf kansen laten liggen óf hun participatief proces beperken tot datgene wat in het plan past.

3. Publi- ceerbaar- heid van actie	• Het meest transformerende onderdeel van het onderzoeksproces, zoals de intense debatten tussen bewoners, architecten en zorgactoren over privacy en autonomie, is moeilijk te beschrijven in klassieke artikels. Het risico bestaat dat die momenten in een methode-paragraaf verdwijnen, terwijl ze eigenlijk de kern van de actie vormen. • Tijdschriften vragen vaak om generaliseerbare inzichten, terwijl de echte verandering juist contextueel en lokaal is, zoals één lokaal bestuur dat na het onderzoek besliste om structureel ouderen te betrekken bij alle toekomstige woonprojecten.	• Het academische publicatieformat maakt het lastig om procesmatige en contextgebonden actie zichtbaar te maken. • Daardoor wordt het meest waardevolle deel van participatief actie-onderzoek, de transformatie tijdens het proces, soms stilgelegd of niet gedocumenteerd omdat het niet publiceerbaar lijkt.
---	---	--

Tabel 3. Erkenning actie door academia en financier: onderzoek naar innovatieve woonvormen voor ouderen

Toch zijn er hoopvolle signalen, zo tonen ook verschillende hoofdstukken in het boek, dat de waardering voor nieuwe benaderingen zoals *engaged research of community-based learning* groeit. Nieuwe vormen van valorisatie, zoals maatschappelijke impact, co-creatie met stakeholders of artistieke output, vinden stilaan hun weg binnen academisch onderzoek. Maar structurele verandering vergt meer. Ze vraagt om een herdefiniëring van wat we als kennis beschouwen en om waarderingssystemen die recht doen aan de realiteit van participatief actieonderzoek: systemen die niet enkel kijken naar publicaties of cijfers, maar ook ruimte bieden voor de waarde van processen en voor alternatieve manieren om actie en verandering zichtbaar te maken.

4. CONCLUSIE

Actie binnen onderzoek vraagt om voortdurende oefening in evenwicht: tussen durven en twijfelen, tussen wat we willen bereiken en wat de context toelaat, tussen deelnemen en begeleiden, tussen onze persoonlijke betrokkenheid en de logica's van de instellingen waarin we werken. In dit hoofdstuk hebben we geprobeerd om die spanning niet te verbergen, maar zichtbaar te maken. Niet omdat we de antwoorden kennen, maar omdat het precies is waar wij als onderzoekers telkens opnieuw mee worstelen.

We hebben de voorbije jaren veel energie gestoken in participatieve en creatieve methodieken uit de overtuiging dat onderzoek anders kan, menselijker én relevanter. Die overtuiging dragen we nog steeds mee. Maar we moeten tegelijk eerlijk zijn: ook wij botsen op grenzen. Soms brengen we processen op gang die we niet volledig kunnen dragen. Soms blijft de energie hangen in gesprekken, zonder dat er op het einde iets verschuift in beleid of praktijk. Soms voelen we hoe het systeem rond ons, met zijn deadlines en deliverables, botst met wat participatief actieonderzoek eigenlijk nodig heeft.

We merken dat de actie in ons onderzoek soms te beperkt blijft. We spreken over verandering, maar realiseren ze niet altijd. We zetten participatie centraal, maar de machtsdynamieken blijven aanwezig. We hopen op beweging, maar botsen op structuren die traag of star zijn. Dat erkennen is geen mislukking, het is een belangrijk inzicht. Net omdat we geloven in de kracht van participatie, moeten we eerlijk blijven over waar onze aanpak tekortschiet.

Daar willen we in de toekomst meer op inzetten. Daarom formuleren we voor onszelf drie actiepunten:

- **Ruimere definitie van actie:** Actie mag niet gereduceerd worden tot meetbare of instrumentele ver-

andering. Kleine of symbolische verschuivingen zijn ook waardevol.

- **Actie vraagt zorg:** Actie is geen interventie die van buitenaf wordt ingebracht. Onderzoekers dragen verantwoordelijkheid voor de dynamieken die we op gang brengen. Niet elke groep is klaar voor actie wanneer een project dat vraagt. Niet elke verandering past in ons ritme. Zorgvuldigheid vraagt tijd, aandacht voor relaties en verantwoordelijkheid, ook nadat een project formeel is afgerond.
- **Institutionele ruimte en steun voor actie:** Zolang participatief actieonderzoek beoordeeld wordt met criteria die niet passen bij haar aard, blijft het risico bestaan dat de actie eruit verdwijnt. Universiteiten en fondsen kunnen hier het verschil maken door onderzoeksformats te ontwikkelen die de eigenheid van participatief actieonderzoek erkennen en ondersteunen. We willen dan ook blijven pleiten voor academische structuren die participatief actieonderzoek mogelijk maken, met langdurige partnerschappen en minder rigide projectlogica's.

REFERENTIES

Reason, P., & Bradbury, H. (Red.). (2008). *The SAGE handbook of action research: Participative inquiry and practice* (2e ed.). London: SAGE Publications.

OVER DE AUTEURS

REDACTIE

De redactie van dit boek gebeurde door Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans en Silke Marynissen.

Lieselot Degraeve is medewerker kennisvalorisatie voor de Active Learning Studio van de Vrije Universiteit Brussel. Door middel van toegankelijke artikels brengt ze onderzoek tot bij het ruime publiek, professionals, beleidsmakers en de hele samenleving. Ze werkt ook als communicatie- en redactiemedewerker bij Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

De andere redactieleden droegen ook bij aan dit boek als auteur.

AUTEURS

Hanne Bakelants is doctor in de sociale gezondheidswetenschappen en werkt als postdoctoraal onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze onderzoekt de ontwikkeling van Compassionate Communities in de context van scholen en werkplekken. Daarbij maakt ze gebruik van participatieve methoden zoals Ripple Effects Mapping, participatieve observatie en developmental evaluation.

Dorien Brosens is docent en postdoctoraal onderzoeker in de Agogische Wetenschappen. Als één van de oprichters van de PALD-onderzoeksgroep focust haar onderzoek hoofdzakelijk op peer programma's, actief burgerschap en innovatieve types van leren in gevangenissen. Haar onderzoek omvat formele, niet-formele en informele leeractiviteiten. Ze coördineert verschillende onderzoeksprojecten en begeleidt doctoraatsstudenten in onderzoek naar leren en participatie in detentie.

Jan Claeys is docent sociologie in de cluster Mens en samenleving van Odisee in Brussel. Hij werkt vanuit zijn expertise over stedelijk sociaal werk als onderzoeker en coach voor Resokit.

Liesbeth De Donder is hoogleraar Agogische Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel en directeur van Society and Ageing Research Lab. Ze coördineert verschillende nationale en Europese projecten. Sinds 2014 verricht ze pionieronderzoek naar zorgzame buurten. Participatief onderzoek staat centraal in haar werk. Liesbeth zit in de Raad van Bestuur van Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

Suzannah D'Hooghe is onderzoeker bij Sciensano en verbonden aan de onderzoeksgroep Society and Ageing Research Lab (SARLab) van de Vrije Universiteit Brussel. Suzannah schreef haar doctoraat over de rol van de woonomgeving op het bewegings- en voedingsgedrag bij volwassenen in socio-economisch kwetsbare posities.

Bas Dikmans doctoreerde binnen het Europese CIVEX-project, dat onderzoek doet naar het maatschappelijk engagement van ouderen. Zijn onderzoek richt zich in het bijzonder op het engagement van ouderen in Brussel in een levensloop- en omgevingsperspectief.

Sarah Dury is professor Agogische Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Zij onderzoekt maatschappelijk engagement van oudere volwassenen, de invloed van woon- en buurtomgeving en de ontwikkeling van compassionate communities in buurten, scholen en werkplekken. Met participatieve methoden als Ripple Effects Mapping, photovoice en wandelinterviews combineert ze academische inzichten met concrete maatschappelijke, duurzame verandering. Daarnaast is ze co-directeur van de onderzoeksgroep Society and Ageing Research Lab (SARLab) en hoofd van het Compassionate Communities Centre of Expertise (COCO).

Freya Häussermann is doctoraatsonderzoeker bij Society and Ageing Research Lab (SARLab), Vrije Universiteit Brussel (VUB). Ze is verbonden aan het onderzoeksproject Eenzaamheid en de Buurt, een SBO-project gefinancierd door het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek (FWO), in samenwerking met de VUB, Thomas More Hogeschool en KU Leuven. Haar doctoraatsonderzoek richt zich op de rol van sociale infrastructuur in buurten en op hoe buurtlevensverhalen en buurtveranderingen bijdragen aan ervaringen van eenzaamheid. Tussen 2022 en 2026 voert ze kwalitatief onderzoek in verschillende buurten in Vlaanderen en Brussel. Ze past daarbij participatieve methoden toe zoals photovoice, foto-elicitering en buurtlevensverhaalinterviews.

Sylvia Hoens schreef haar doctoraat over het potentieel van community health workers en inwonende arbeidsmigranten om te voorzien in de on vervulde zorgbehoeften van oudere volwassenen. Ze is werkzaam rond Monitoring, Evaluatie & Learning binnen de internationale samenwerking.

Elke Ielegems is doctor in de architectuur, architect, onderzoeker en gastprofessor aan de Universiteit Hasselt, Faculteit Architectuur en Kunst. Daar gaat haar onderzoeksinteresse uit naar mensgericht ontwerpen met en voor meer kwetsbare doelgroepen, met bijzondere aandacht voor universal design, inclusief ontwerpen en subjectief welbevinden.

Octavia Kint is als onderzoeker verbonden aan de Society and Ageing Research Lab. Ze richt zich op zorg en samenleven in de stad en buurten, en op onderzoek en kennis bouwen op een participatieve manier. Op basis van haar ervaring in een participatief onderzoek in Brussel, ging haar doctoraat over de uitdagingen en mogelijkheden van participatieve praktijken, zowel in zorg als in onderzoek.

Silke Marynissen is postdoctoraal onderzoeker bij de onderzoeksgroep PArticipatie en Leren in Detentie (PALD) aan de Vrije Universiteit Brussel. In haar doctoraatsonderzoek richtte zij zich op participatieve muziekprogramma's in gevangenis, met bijzondere aandacht voor de uitkomsten voor personen in detentie en de onderliggende processen die deze praktijken vormgeven.

Frank Meys is docent en stagecoördinator in de opleiding sociaal-cultureel werk bij Odisee. Hij ontwikkelde vanuit zijn expertise over stedelijkheid en sociaal werk mee de Resokit-methodieken over buurtanalyse.

Adriana Moreno Cely is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit van Luik en de Vrije Universiteit Brussel. Ze is gepassioneerd door collaboratieve en dekoloniale onderzoeksbenaderingen en ze wil de

kunstmatige kloof tussen academische disciplines overbruggen. Adriana pleit ervoor om de essentiële rol van Inheemse, lokale kennis te erkennen in de wegen naar epistemische, sociale, raciale en ecologische rechtvaardigheid. Met dat in het achterhoofd verkent Adriana het potentieel van dekoloniaal denken om diverse kennissystemen te verweven, en bevordert zij kansen om kennisproductie te decentreren, te depri-vilegeren en te diversifiëren.

Ann Petermans is professor aan de Faculteit Architectuur en Kunst van de Universiteit Hasselt. Samen met haar team doet ze onderzoek naar de link tussen welbevinden en (interieur)architectuur, met een focus op verschillende woon- en zorgcontexten. Ze is redactielid van *The Design Journal* en co-voorzitter van de Design Research Society's Special Interest Group on *Design for Wellbeing, Happiness and Health*.

Micheline Phlix is doctor in de architectuur en in de Agogische Wetenschappen, onderzoeker (UHasselt) en lector onderzoeksmethodologie (Hogeschool PXL). Haar onderzoeksinteresses betreffen het wonen, welbevinden en thuisgevoel van ouderen (met een migratieachtergrond) en hoe zulke onderwerpen verwerkt kunnen worden in leeftijdsvriendelijk en divers-sensitief woning- en buurtontwerp.

Bert Quintiens is postdoctoraal onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoeksexpertise is gericht op een publieke gezondheidsbenadering in de domeinen ernstige ziekte, mantelzorg en verlies, in belangrijke mate door de ontwikkeling van compassionate communities. Hij is coördinator bij het Compassionate Communities Centre of Expertise.

An-Sofie Smetcoren is professor Agogische Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoeksinteresses concentreren zich op hoe stedelijke omgevingen het dagelijks leven van oudere inwoners beïnvloeden en hoe processen van sociale insluiting en uitsluiting zich afspelen in lokale gemeenschappen. Daarnaast heeft ze belangstelling voor de ervaringen van ouderen in kwetsbare situaties door co-creatieve en participatieve onderzoeksbenaderingen. Momenteel is ze VUB-promotor voor het Strategisch Basis Onderzoek (FWO-SBO) HOUSE 'Innovating housing for older adults and subjective wellbeing' en partner in het Europese Marie Skłodowska-Curie Doctoral Training Network HOMeAGE.

Hannelore Stegen verdedigde in 2024 haar doctoraat bij Society and Ageing Research Lab (SARLab), waarbij ze focuste op de relatie tussen kinderloosheid en eenzaamheid bij ouderen. Momenteel is ze praktijk-onderzoeker in de onderzoeksgroep Mobilab & Care aan de Thomas More Hogeschool, waar ze werkt rond thema's als eenzaamheid en mantelzorg.

Ruth Stevens is doctor in de architectuur en expert op het gebied van educatieve architectuur. Haar onderzoeksinteresses hebben betrekking op hoe ruimtelijk ontwerp kan dienen als katalysator voor pedagogische verrijking. Ze onderzoekt kritisch (het ontwerp van) de fysieke kenmerken van de leeromgeving en hun compatibiliteit met pedagogische werkvormen en voorkeuren van docenten. In haar onderzoek integreert ze de analyse van architectonische ontwerpprocessen, pedagogische principes en beleidskaders, en gebruikt ze kwalitatieve en ontwerpgerichte onderzoeksmethoden.

Luise Stoisser is interdisciplinair onderzoeker met een bijzondere interesse in ouderen en huisvesting. Als brug tussen stedelijke geografie en verouderingsstudies, onderzoekt die de onderlinge verbanden tussen ouderen en plaatsen, met een focus op gemarginaliseerde groepen. Luise is gespecialiseerd in interpretatieve methodologieën (narratieve cartografie, participatieve fotografie ...), maar heeft ook ervaring met kwantitatieve data-analyse.

Pamela Suero is doctoraatsonderzoeker bij Society and Ageing Research Lab (SARLab) en onderzoekt alternatieve woonvormen voor kwetsbare ouderen. Voorheen ondersteunde ze overheden, gemeenschappen en internationale agentschappen bij de ontwikkeling van beleid en projecten voor sociale en economische inclusie. Haar werk voegde een kritisch perspectief toe aan verschillende internationale teams, waaronder samenwerkingen met UNDP, de Wereldbank, de Inter-Amerikaanse Ontwikkelingsbank, het Franse Agentschap voor Internationale Ontwikkeling, het Amerikaanse Agentschap voor Internationale Ontwikkeling en het Collaborative African Budget Reform Initiative.

Charlotte Van Campfort is doctoraatsonderzoeker bij Society and Ageing Research Lab (SARLab), End-of-Life care research group (EOLC) en het Compassionate Community Centre of Expertise (COCO), Vrije Universiteit Brussel (VUB). Haar doctoraatsonderzoek focust op de rol van omgevingen bij ervaringen van ernstige ziekte, sterven, rouw, verlies en mantelzorg. In de interdisciplinaire context van het project zal ze samenwerken met verschillende onderzoeksgroepen en participatieve methoden in verschillende contexten.

Leen Vandevelde is doctoraatsonderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel (onderzoeksgroep Participatie en Leren in Detentie) en de Universiteit Antwerpen. Haar onderzoek richt zich op re-integratie van personen in detentie. Ze onderzoekt onder andere welke zorgen personen in detentie hebben over het leven na vrijlating op verschillende levensdomeinen en hoe die samenhangen met factoren vóór en tijdens detentie.

Sofie Van Regenmortel is vrijwillig wetenschappelijk medewerker bij Society and Ageing Research Lab (SARLab). Ze ondersteunt onderzoeksprojecten op statistisch vlak en doet onderzoek naar sociale uitsluiting bij ouderen. Ze is ook statisticus bij Statbel.

Toon Vercauteren behaalde zijn doctoraat met onderzoek naar maatschappelijk engagement bij ouderen in het kader van het CIVEX-project. Zijn onderzoek richtte zich op een kwantitatieve vergelijkende studie van secundaire data, uit databases zoals SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe), EQLS (European Quality of Life Survey), en ELSA (English Longitudinal Study Of Ageing). Hij analyseert determinanten op micro-, meso- en macroniveau van uitsluiting van maatschappelijk engagement bij ouderen.

Inge Verhaegen coördineert Resokit, coacht zorgzame buurten en doceert over netwerkversterkend- en buurtgericht werken aan de cluster Mens en Samenleving van Odisee.

MET MEDEWERKING VAN

Het boek werd nagelezen door Laure Bakker van Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

Laure Bakker is medewerker inclusie en beleidsondersteuning bij Kenniscentrum WWZ. Laure zet zich in voor toegankelijke en inclusieve ondersteuning van Brusselaars met een handicap. Ze verbindt organisaties, beleidsmakers en welzijnsactoren en gidst hen door het complexe institutionele landschap. Met haar nieuwsgierige en analytische blik ontwikkelde ze via praktijkgericht onderzoek expertise rond handicap en migratie, ouder worden met een handicap, mensen zonder wettig verblijf en samenwerking over taal- en gemeenschapsgrenzen heen. Voorheen werkte Laure bij Sciensano.